

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

64—65

BUDAPEST

1972

HUNGARIA

ORVOSTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

64-65

BUDAPEST
HUNGARIA

1972

Szerkesztő bizottság
Moderatorum collegium

ANTALL József (szerkesztő — moderator), BIRTALAN Győző, FARKAS
Károly (elnök — praeses), HALMAI János, KARASSZON Dénes,
NEBENFÜHRER László, REGÖLY-MÉREI Gyula, RÉTI Endre,
SCHULTHEISZ Emil, SÓS József, SZODORAY Lajos, SZÓKEFALVI-
NAGY Zoltán, TASNÁDI KUBACSKA András, ZALAI Károly,
ZOLTÁN Imre

Szerkesztőség
Redactio
Budapest II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár
(Museum et Bibliotheca Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Horánszky Nándor</i> : Deák Ferenc lelki alkatának és betegségének befolyása pályájára	13
<i>Gribanov, Edvard D.</i> : A bankjegyek orvostörténeti jelentősége (orosz nyelven)	33
<i>Vida Mária</i> : A Ráday könyvtár orvostörténeti jelentősége a XVIII. században	61
<i>Korompay, Bertalan</i> : Edmund Krompecher (német nyelven)	87
<i>Kapronczay Károly</i> : A lengyel felvilágosodás és a krakkói egyetem orvosi karának reformja	103
<i>Batári Gyula</i> : Sándorfi József (1767—1824)	115

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Varannai, Gyula</i> : Aszklepiosz a magyar éremművészetben (angol nyelven)	133
<i>Bálint Sándor</i> : Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon	141
<i>Kaiser, Wolfram—Völker, Arina</i> : XVIII. századi prágai zsidó hallgatók a hallei egyetemen (német nyelven)	147
<i>Blázy Árpád</i> : A himlőoltás bevezetése Zala megyében a XIX. század első felében	157
<i>Gyárfás Ágnes</i> : Benkő Sámuel (1743—1824) — A magyar orvosi topográfia kezdetei	165
<i>Felkai Tamás</i> : A szervezett mentés előtörténete Magyarországon	171
<i>Bakardjiew, Wassil</i> : Dr. Peter Beron (1791—1871)	179
<i>Lusnikov, A. G.</i> : A periferiális érkeringésről (orosz nyelven)	187
<i>Gács András</i> : Adatok a szemüveg és a magyar látszerészet történetéhez ...	199

ADATTÁR

<i>Iványi Emma</i> : Arany János két levele házi orvosához	211
<i>Fazekas Árpád</i> : A Jósza-emlékelőadásokról	215

SZEMLE

KÖNYVEKRŐL

- Atti del XXI Congresso Internazionale di Storia della Medicina. Siena (Italia) 22—28 Settembre 1968. Vol. I—II. Roma, 1970. (*Bugyi Balázs*) 219
- Schumacher, G.-H.* und *Wischhusen, H.*: Anatomia Rostochiensis. Berlin, 1970. (*R. Harkó Viola*) 221
- Samsonowicz, H.*: Zycie miasta sredniowiecznego. Warszawa, 1970. (*Kapronczay Károly*) 221
- Matoušek, M.*: Jan Evangelista Purkyně nás svetovy vedec. Olomouc, 1969. (*Vida Tivadar*) 222
- Martin, G. P. R.* und *Uschmann, G.*: Friedrich Rolle, 1827—1887, ein Vorkämpfer neuen biologischen Denkens in Deutschland. Leipzig, 1969. (*Vida Tivadar*) 223
- Zülch, K. J.*: Otfried Foerster — Physician and Naturalist, November 9, 1873-June 15, 1941. Berlin—Heidelberg—New York, 1969. (*R. Harkó Viola*) 225
- Stenvert, C.*: Die funktionelle Kunst des 21. Jahrhunderts. München, 1968. (*Várad Lilla*) 225
- Rosengarten, F., Jr.*: The Book of Spices. Wynnewood, Pennsylvania, 1969. (*Pataki Zoltán*) 227
- Slavětinský, M.*: Bibliografie prací universitního profesora MUDr. Miloslava Matouška, DrSc. Olomouc, 1970. (*Bugyi Balázs*) 227

FOLYÓIRATOKBÓL

- Antik Tanulmányok, 1970. (*T. Pajorin Klára*) 229
- The Bulletin of the Cleveland Medical Library, 1970. (*Várad Lilla*) 229
- Clio Medica, 1970. (*R. Harkó Viola*) 229
- Medical History, 1970. (*R. Harkó Viola*) 232
- National Geographic Magazin, 1970. (*Pataki Zoltán*) 234
- Sudhoffs Archiv, 1970. (*R. Harkó Viola*) 235
- Pagine di Storia della Medicina (*Vida Tivadar*) 237
- Archiwum Historii Medycyny, 1969. (*Kapronczay Károly*) 240
- Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 1970. (*Kapronczay Károly*) 241
- Polish Medical Science and History Bulletin, 1970. (*Várad Lilla*) 242
- Huard, P.* et *Ohya, Z.*: Panorama de la médecine japonaise traditionnelle. Biologie Médical, 1963. (*Vida Tivadar*) 242

KRÓNIKA 245

CONTENTS

ARTICLES

<i>N. Horánszky</i> : The Psychic Character and Illness of Ferenc Deák and its influence on his Career	13
<i>E. D. Gribanov</i> : Coins as a Subject of Medical History (in Russian)	33
<i>M. Vida</i> : The Medico-Historical Significance of the Ráday Library in the 18th Century	61
<i>B. Korompay</i> : Edmund Krompecher (in German)	87
<i>K. Kapronczay</i> : The Enlightenment in Poland and the Reform of the Medical Faculty at the University of Cracow	103
<i>Gy. Batári</i> : József Sándorfi, 1767—1824	115

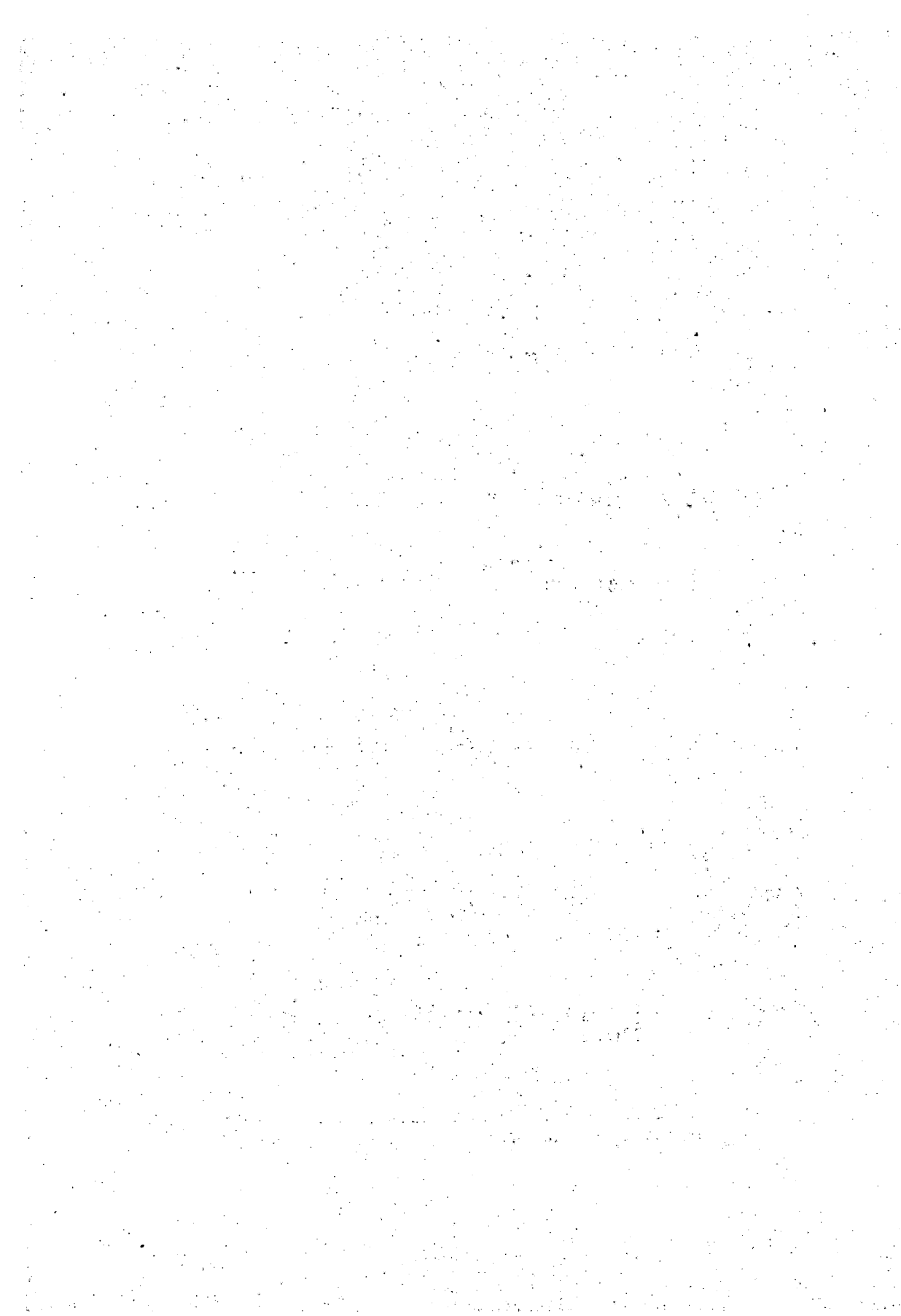
SHORTER COMMUNICATIONS

<i>Gy. Varannai</i> : Asklepios in Hungarian Medallion Art (in English)	133
<i>S. Bálint</i> : The Cult of Kozma and Damján in Old Hungary	141
<i>W. Kaiser—A. Völker</i> : Jewish Students from Prague at the University of Halle in the 18th Century (in German)	147
<i>Á. Blázy</i> : The Introduction of Smallpox Vaccination in the County of Zala in the first half of the 19th Century	157
<i>Á. Gyárfás</i> : Sámuel Benkő (1743—1824). The Beginnings of Hungarian Medical Topography	165
<i>T. Felkai</i> : The Early History of Organized Life-Saving in Hungary	171
<i>W. Bakardjiew</i> : Dr. Peter Beron (1791—1871)	179
<i>A. G. Lushnikov</i> : On Peripheral Blood Circulation (in Russian)	187
<i>A. Gács</i> : Contributions to the History of Optical Aids in Hungary	199

DOCUMENTS

<i>E. Iványi</i> : Two Letters by János Arany to his Family Doctor	211
<i>Á. Fazekas</i> : On the Jósa Memorial Lectures	215

BOOK REVIEWS	219
PERIODICAL REVIEW	229
CHRONICLE	245

SOMMAIRE

ÉTUDES

<i>N. Horánszky</i> : L'influence de la constitution psychique et de la maladie de Ferenc Deák sur sa carrière	13
<i>E. D. Gribanov</i> : La portée médico-historique des billets de banque (en russe)	33
<i>M. Vida</i> : La portée médico-historique de la Bibliothèque Ráday au 18 ^e siècle	61
<i>B. Korompay</i> : Edmund Krompecher (en allemand)	87
<i>K. Kapronczay</i> : Les lumières polonaises et la réforme de la faculté de médecine à l'Université de Cracovie	103
<i>Gy. Batári</i> : József Sándorfi (1767—1824)	115

TEXTES INFORMATIFS

<i>Gy. Varannai</i> : Asklepios dans l'art de médailles hongrois (en anglais)	133
<i>S. Bálint</i> : Le culte de Côme et de Damien en Hongrie d'autrefois	141
<i>W. Kaiser</i> et <i>A. Völker</i> : Étudiants juifs de Prague à l'Université de Halle au 18 ^e siècle (en allemand)	147
<i>Á. Blázy</i> : L'introduction de la vaccination dans le comitat de Zala à la première moitié du 19 ^e siècle	157
<i>Á. Gyárfás</i> : Sámuel Benkő (1743—1824) — Les origines de la topographie médicale hongroise	165
<i>T. Felkai</i> : Les antécédents de l'ambulance organisée en Hongrie	171
<i>W. Bakardjiew</i> : Dr. Peter Beron (1791—1871)	179
<i>A. G. Luchenikov</i> : Le courant sanguin périphérique (en russe)	187
<i>A. Gács</i> : Dates à l'histoire de l'industrie opticienne hongroise	199

DOCUMENTATION

<i>E. Iványi</i> : Deux lettres de János Arany à son médecin de famille	211
<i>Á. Fazekas</i> : Sur les discours commémoratifs de Jósa	215

REVUE

DES LIVRES	219
DES PÉRIODIQUES	229
CHRONIQUE	245

INHALT

STUDIEN

<i>N. Horánszky</i> : Der Einfluss der psychischen Konstitution und Krankheit von Ferenc Deák auf seine Laufbahn	13
<i>E. D. Gribanow</i> : Banknoten als eine Methode der Untersuchung der Geschichte der Medizin (in russischer Sprache)	33
<i>M. Vida</i> : Medizinhistorische Bedeutung der Ráday-Bibliothek im 18. Jahrhundert	61
<i>B. Korompay</i> : Edmund Krompacher (in deutscher Sprache)	87
<i>K. Kapronczay</i> : Die polnische Aufklärung und die Reform an der medizinischen Fakultät der Universität Krakow	103
<i>Gy. Batári</i> : József Sándorfi (1767—1824)	115

KLEINERE MITTEILUNGEN

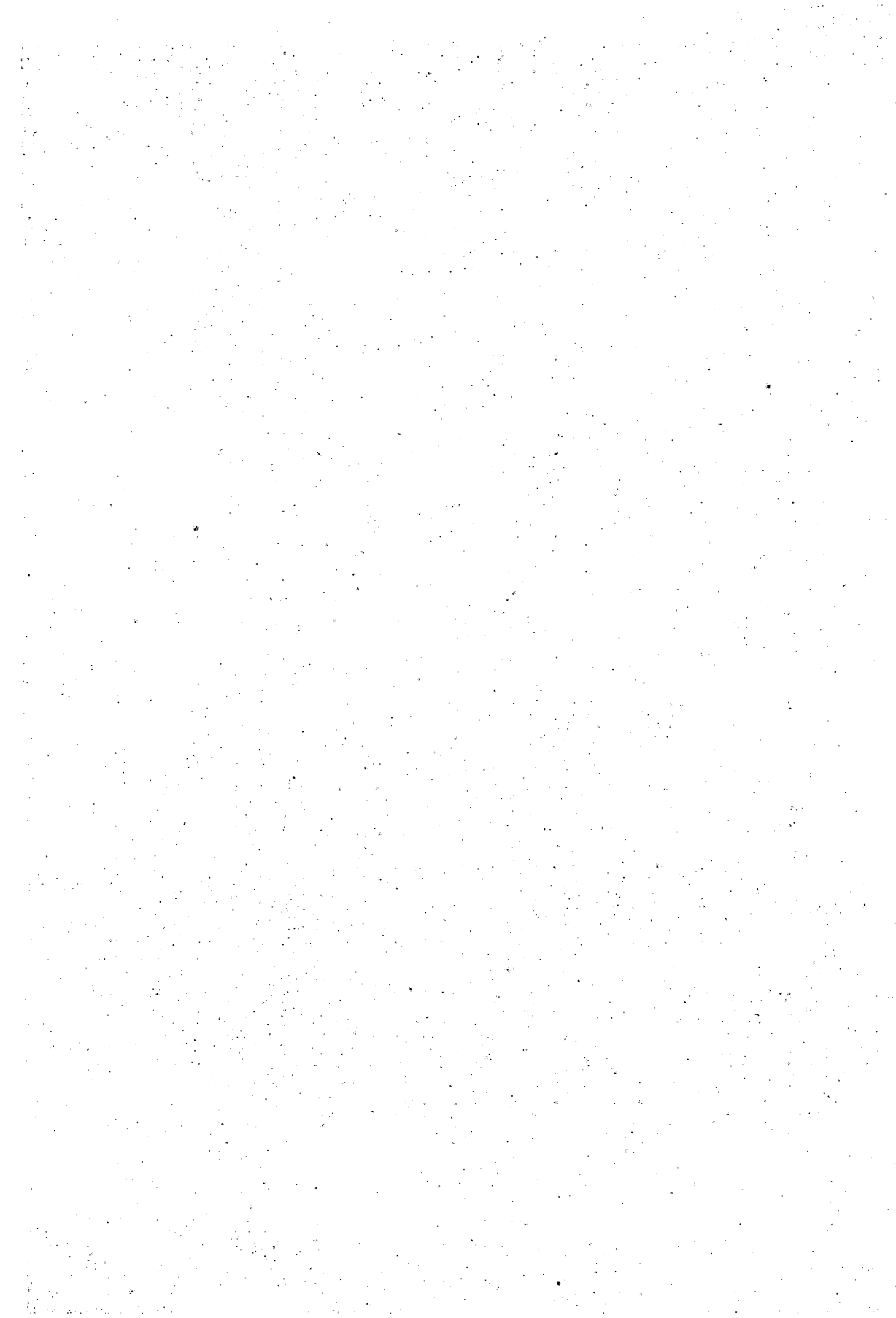
<i>Gy. Varannai</i> : Asklepios in der ungarischen Medaillenkunst (in englischer Sprache)	133
<i>S. Bálint</i> : Ehrung von Kozma und Damján im alten Ungarn	141
<i>W. Kaiser</i> und <i>A. Völker</i> : Das Studium Iudaicum Pragense des 18. Jahrhunderts an der Universität Halle (in deutscher Sprache)	147
<i>Á. Blázy</i> : Die Einführung der Pockenimpfung im Komitat Zala in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts	157
<i>Á. Gyárfás</i> : Samuel Benkő (1743—1824) — Die Anfänge der ungarischen medizinischen Topographie	165
<i>T. Felkai</i> : Die Vorgeschichte der organisierten Rettung in Ungarn	171
<i>W. Bakardjiew</i> : Dr. Peter Beron (1791—1871)	179
<i>A. G. Luschnikow</i> : Der periphere Blutkreislauf (in russischer Sprache) ...	187
<i>A. Gács</i> : Angaben zur Geschichte der ungarischen Optik	199

BELEGSAMMLUNG

<i>E. Iványi</i> : Zwei Briefe von János Arany an seinen Hausarzt	211
<i>Á. Fazekas</i> : Über die Jósa-Gedenkvorträge	215

RUNDSCHAU

ÜBER BÜCHER,	219
AUS ZEITSCHRIFTEN	229
CHRONIK	245

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Н. Горански</i> : Душевный склад и болезнь Ференца Деака и его политическая карьера	13
<i>Е. Д. Грибанов</i> : Денежные знаки как один из источников изучения истории медицины (на русском языке)	33
<i>М. Вида</i> : Историко-медицинское значение Библиотека им. Радаи в XVIII-ом века	61
<i>Н. Коромпаи</i> : Едмунд Кромпегер (на немецком языке)	87
<i>К. Капронцаи</i> : Польские просвещение и реформа медицинского факультета в краковском университете	103
<i>Дь. Батари</i> : Южеф Шандорфи (1767—1824)	115

КРАТКИЕ ЗАПИСКИ

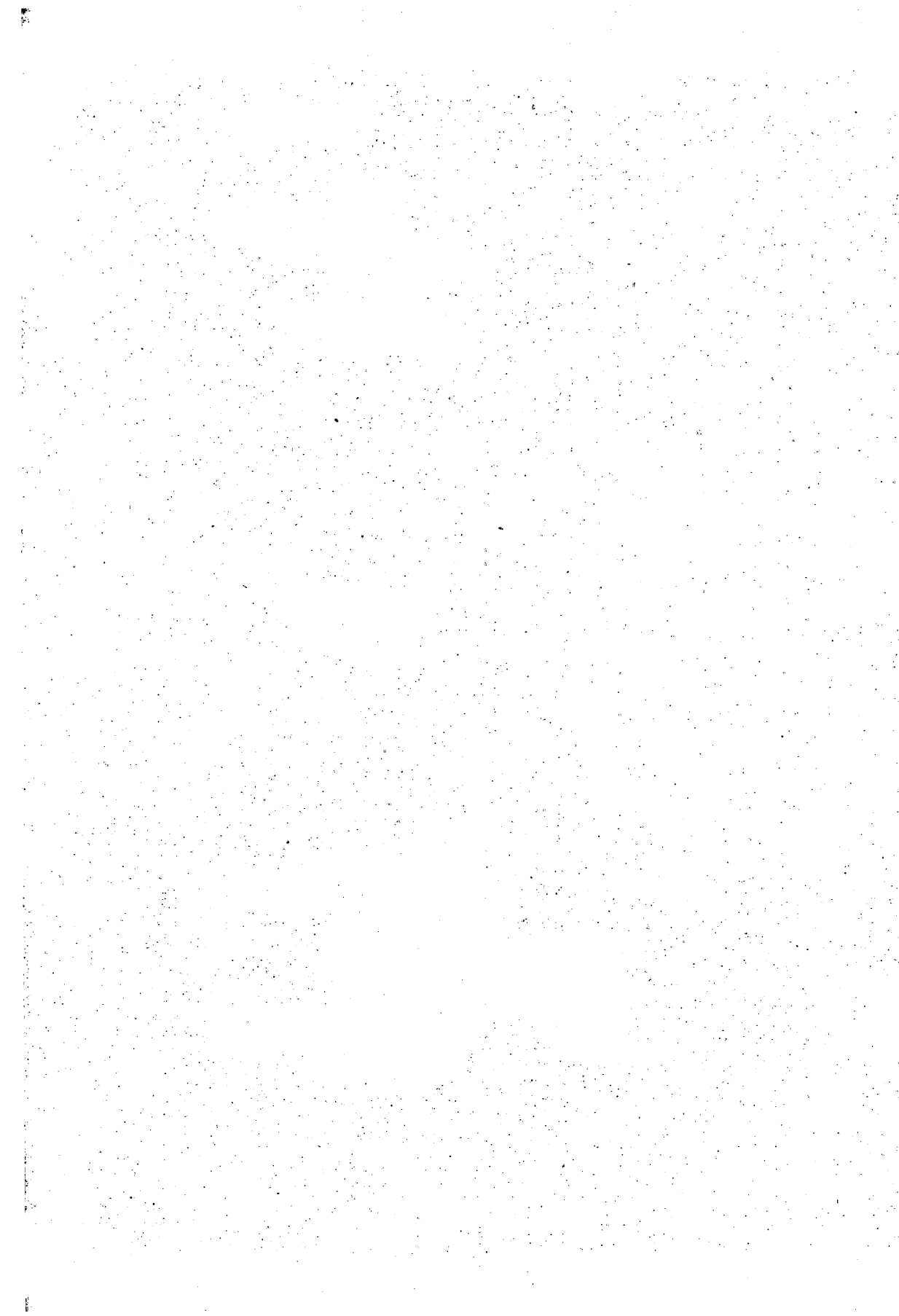
<i>Дь. Вараннаи</i> : Асклепиос в венгерском медальером исекусстве (на английском языке)	133
<i>Ш. Балинт</i> : Уважение Козма и Дамян в давние времена на Венгрии	141
<i>В. Кайзер—А. Фэлкер</i> : Пражские жидовские студенты галлеского университета в XVIII-ом веке (на немецком языке)	147
<i>А. Блази</i> : Внедрение привития осны в комитете Зала во второй половине XIX-ого века	157
<i>А. Дьарфаш</i> : Шамуел Бенкэ (1743—1824). Начало медицинской топографии на Венгрии	165
<i>Т. Фелкаи</i> : Из предыстории организованного спосительного дела на Венгрии	171
<i>В. Н. Бакарджев</i> : Др. Петер Берон (1791—1871)	179
<i>А. Г. Лушников</i> : О периферическом кровообращении (на русском языке)	187
<i>А. Гач</i> : Данные к историю оптиков	199

ДОКУМЕНТАЦИЯ

<i>Е. Иваньи</i> : Письмо Йаноша Араньба к его семейному врачу	211
<i>А. Фазекаш</i> : О посвященных помятях Юша	215

ОБЗОР

КНИГ	219
ЖУРНАЛОВ	229
ХРОНИКА	245

TANULMÁNYOK

DEÁK FERENC LELKI ALKATÁNAK ÉS BETEGSÉGÉNEK BEFOLYÁSA PÁLYÁJÁRA *

HORÁNSZKY NÁNDOR

Vonzó feladat ama összefüggések feltárása, melyek az államférfi egyéniségének jellemrajzosságai, képességei és kora történelmi követelményei közt fennállnak. Ehhez mindenekelőtt szükséges az egyéniség minél teljesebb megismerése, életfolyásának és működésének szemrevétele.

Van *Deák* életének egy korszaka, melyben fokozódó passzivitása folytán a közélettől is lassan visszavonult. Történészek is foglalkoznak ezzel, kutatva magatartásának okait¹. Volt kortárs, aki emlékiratában e passzivitása miatt a forradalom elősegítésével vádolta.² Orvoslélektani szempontból ezt a jelenséget még nem kutatták, pedig ez sokban elősegíti annak megértését.

Deák Ferenc megismerésére sok forrás áll rendelkezésre³. *Ferenczi Zoltán* számos adatot feldolgozó, részletes életrajza alapján *Deák* életpályáját jól követhetjük. Összeállításunk főleg a lélektanilag jellemző adatokat gyűjti össze, és nem tart igényt a történelmi teljességre.

* A szerző dolgozatát — amely mintegy 120 oldalas kéziratot műve alapján készült — a pszichiatriai irodalom felhasználása mellett — saját hosszú elmeorvosi gyakorlata alapján írta meg. Bár az egyik szaklektor megjegyezte, hogy „közéleti személyiségek tevékenységének és lelki alkatának — esetleg betegségének — egybevetése az újabban divatozó társadalomlélektani és mélylélektani módszerekkel több eredményt ígér, mint az erősen egyoldalú kretschmeri módszer alkalmazása (bár igazán megbízhatónak sem ez, sem az nem mondható)” — mégis a dolgozat közlésével szeretnénk megindítani a magyar történelem kiemelkedő alakjaival orvostörténeti szempontból foglalkozó közlemények sorát. Ennek méltó nyitánya *Deák Ferencnek*, a XIX. századi magyar történelem vitathatatlanul egyik legnagyobb politikusának személyiségét elemző dolgozat. (A szerk.)

¹ *Szekfű Gyula* : Három nemzedék és ami utána következik. Bp. 1934. 137.; *Egry Irén* : *Deák Ferenc* Bp. 1941. 154., 168.; *Halász Imre* : Egy eltűnt nemzedék. Bp. 1911. 137.

² *Pálffy János* : Magyarországi és erdélyi urak. I. Cluj-Kolozsvár, 1939. 120.

³ *Ferenczi Zoltán* : *Deák élete*. 1—3. Bp. 1904.

A CSALÁD ÉS AZ ŐSÖK

A Deák család alig másfél századdal *Deák Ferenc* születése előtt emelkedett ki a paraszti sorból, a dédatya katonai érdemei által. A kevés rendelkezésre álló adatból megállapíthatóan az apai nagyanya hypomaniás cyklothym egyéniség: könnyelmű, pazarló, mulatós, kinek vagyonát ezért zár alá is vették⁴. Az apa *Deák Ferenc* születésekor elveszítette feleségét, ezért búskomor lett, és újszülött gyermekét száműzve házától többé az életben látni sem akarta⁵. Ennek az érzelmi sivárságra valló megmerevedett depressiónak schizoid színezete van.

Deák Ferenc tehát egyik szülőjét sem ismerte. Későbbi életében azonban semmi sem vall a gyermekkori kedvezőtlen élmények károsító hatására. A gyermek *Antal* bátyja és *Klára* néne gondozásában nevelkedett. *Deák Antal*, a pozsonyi országgyűlések köztiszteletben álló követje, határozott, hozzáférhetetlen, gerinces, katonásan feszes egyéniség, ki titkon költeményeket is ír. *Klára* néne jóságos, meleg szívű, közvetlen, gyakorlatias nő, ki anyasági ösztöneit öccse nevelésében éli ki. *Antal*ban schizotym vonások ismerhetők fel; *Klára* cyklothym egyéniség.

IFJÚSÁGA

Deák Ferenc iskolás korától közvetlen, emberi kapcsolatokat kereső, kapcsolódó természet. Már ekkor megmutatkozik hajlama a „testességre”, nehézkességre. Maga is tréfálkozva említi egy levelében kövérségéből származó lomhaságát⁶. Iskolai tanulmányaiban is kényelmes. Az első helyre nem törekszik, de később azt nagyobb megerőltetés nélkül eléri. Kitűnő az emlékezete: a hallottakat könyv igénybevétele nélkül megtanulja. Ezért jegyzeteket sem készít, amit tanárai restségnek tartanak, és ezt osztályzásukban is éreztetik. Kifogásolják a vallási gyakorlatban tanúsított lanyhaságát. Reá nézve általában, később is, minden megkötöttség, formáság idegen volt. Tanulmányai vége felé szellemi kiválóságát általánosan elismerik, de ez nem teszi hiúvá, kérkedővé. Társaival szívesen elszórakozik, de szertelenségekre nem vetemedik. A kockázatokat nem szereti. Szenvédélyei nincsenek. Szeszes italt egész életében soha nem ivott. Diákéveiben a lányok iránti érdeklődése még nem ébredt fel.

Tanulmányai befejeztével ügyvédi oklevelet szerez, azzal a feltett szándékkal, hogy sem ügyvédi gyakorlatot nem folytat, sem fizetett hivatalt nem vállal. Függetlenségét mindenképp biztosítani igyekszik.

⁴ *Ferenczi* i. m. 1. első fej.; *Szell Kálmánné Vörösmarty Ilona*: Emlékeim *Deák Ferenc* politikai és magánéletéből. Bp. 1926. 48.; *Eötvös Károly*: *Deák Ferenc és családja*. Bp. 1908. 1. 31., 68–69., 2. 277.

⁵ *Ferenczi* i. m. 1. 11., *Szell* i. m. 50.

⁶ *Eötvös* i. m. 2. 109.

A KÖZPÁLYA ELSŐ ÉVTIZEDE

Deák Antal 1832-ben lemond követi megbízásáról, és maga helyett öccsét ajánlja országgyűlési követnek. *Deák Ferenc* vonakodva enged a kívánságnak⁷. Tevékenységre általában nehezen szánja rá magát, de ha úgy érzi, hogy a kötelesség szólítja, vonakodását mindenkor legyőzi.

Pozsonyban társaságkedvelő, emberi kapcsolatokat kereső, közvetlen, barátságos természetével vonzza az embereket. A diéta legkiválóbb egyéniségeivel meghitt baráti kapcsolatokat teremt. Rendkívüli szellemi ereje, megtámadhatatlan logikája, kiváló tudása és jogérzéke az ellenzék vezérévé emeli anélkül, hogy erre törekedett volna. Kiegyensúlyozott, megfontolt, higgadt egyéniség. Bár igazsága tudatában nem enged, szónoklataiban nem él a személyeskedés, a gúny, a sértés fegyvereivel; nem igyekszik a szenvedélyeket felszítani. Egyetlen fegyvere a meggyőzés. Ehhez az elvéhez egész életében hű marad. A legbonyolultabb ügyekben is rögtön meglátja a lényegét, megtalálja a megoldást. Kényes helyzeteket simít el higgadt, méltányos, józan közvetítésével. Páratlan munkateljesítménye, munkakedve és munkabírása ellenére is mindig derűs, mindig bizakodó. Szenvédélyei soha nem ragadják el. A legcsekélyebb előnyért is érdemesnek tartja a küzdelmet, de soha nem feszíti túl a húrt. Az egykorú források alapján ezt a képet rajzolhatjuk meg *Deák* közéleti tevékenységének első tíz évéről.

A KÖZÉLETI PÁLYA MÁSODIK ÉVTIZEDE

Deák életében az 1842. év fordulatot hoz. Az addig egyenletes pályában észrevehető változás áll be. Gyámleánya, *Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona* feljegyzi, hogy 1842-ben izgalom következtében megbetegedett, és lassan gyógyul⁸. A betegség természetéről semmiféle adattal nem rendelkezünk. Lábadozása idejére esik *Antal* bátyja halála, mely mélyen lesújtja. Ezért barátai fokozott gonddal veszik körül⁹. *Széchenyi* naplóiban még 1843-ból is említést tesz betegeskedéséről, valamint arról, hogy a homoeopatha *Deák*ot meg akarják nyerni az allopathiának¹⁰. Ilyen elgyengült állapotban érték őt a „házi adó” keltette, Zala vármegyei izgalmak. Az ügy bukása miatt még a követséget sem akarja vállalni. Később enged barátai sürgetésének, és azzal a feltétellel vállalja a követi megbízást, ha a választásoknál minden törvényellenességet kerülnek. A választás azonban több emberéletet követel, a felizgatott tömeg pedig *Deák* kehidai udvarházát is megtámadja. Ezek után a vérfoltokkal szennyezett mandátumot, barátai követelő sürgetése ellenére is, visszautasítja. A barátok megneheztelnek rá. Akkori lelki-állapotáról élénk képet fest *Klauzál Gábor*hoz írt levele, melyben „zúzott kebel-lel” panaszkodik a barátok meg nem értéséről. Halvány önvád is kicsillan a sorok közül¹¹.

⁷ *Eötvös* i. m. 2. 250—251.

⁸ *Széll* i. m. 24—25.

⁹ *Ferenczi* i. m. 1. 361.

¹⁰ *Széchenyi István napló*. 5. Bp. 1939. 674. 991.

¹¹ *Mónyi Manó* : *Deák Ferenc beszédei*. Bp. 1882. 1. 515.

Deák politikai működésében 1845 után „némi elkedvetlenedést tapasztalunk. Mind erősebbé válik benne a visszavonulás vágya . . .” Mind most, mind későbbi pályáján látható, hogy „mindig csak a legnagyobb rábeszéléseknek, mondhatni erőszakolásnak engedett: csak akkor állt a mozgalom élére, ha közszükség és a közvélemény hangosan kívánta, sőt követelte.”¹² Az országgyűléstől valóban el is maradt, de a vármegyei életben és a büntető törvénykönyv szerkesztésében továbbra is közreműködött. De ettől az időtől szellemi bágyadtság, fáradtság, elkedvetlenedés mutatkozik nála. Munkakedve lankad, munkaképessége csökken, úgy érzi, hogy az ellenzéki vezérségre már nem alkalmas. De a mérsékelt ellenzék vezéri polcát azért nem hagyja el. Az általa szerkesztett ellenzéki nyilatkozat azonban — *Halász Imre* szerint — nélkülözi Deák megszokott lendületét. Bár a Védegyletet illetően bizonyos aggályai vannak, zalaszentgróti beszédében ezeknek kifejezést nem ad. Mikor *Széchenyi*, beszédje miatt, hírlapi támadást intéz ellene, azt felelet nélkül hagyja. Elkedvetlenedése egyre fokozódik.

BETEGSÉGE¹³

1845 végén nyilvánvaló lesz Deák állapotának beteges jellege. 1846. január 14-én ő maga írja *Wesselényinek*: „Egy pár hónap óta az én egészségem is nagyon meg-bomlott, májbajok és vértódulás, mit orvosom vak aranyérnek tulajdonít, sokat kínoznak, nem fekvő beteg, de folyvást beteges vagyok.” *Wesselényi* rábeszéli, hogy homoeopathákkal kezeltesse magát. Deák ugyan maga is a homoeopathia híve, de akkoriban Zalában ilyen orvosok nem voltak, a pesti *Bakody* pedig nemrégiben meghalt. Így kénytelen-kelletlen rászorult az allopathák segítségére. *Vörösmartynak* márciusban feltűnik Deák betegeskedése és kedélyének nyomottsága. Barátai nyár elején is betegeskedéséről írnak. *Jósika Miklós* Füredről jelenti, hogy Deák „nem egészséges” és hogy „folyton sinylik”. Maga Deák 1846. augusztus 17-én *Wesselényit* így tudósítja: „Füred nékem semmit nem használt, sőt azóta még inkább háborgat az aranyér ezerféle alakban, különösen két hét óta derékfájás kínoz s lehetetlenné teszi a kocszást, még csak a gazdaság körül is. Ha járok, vagy nyugalmasan ülök, fájdalmaim csekélyebbek, de kocsin kiállhatatlanok. E mellett levert kedély, szokatlan ingerültség s rendkívüli tehetetlenség a munkára, szokott kísérői bajomnak.” *Strahl Móríc* berlini orvos gyógy módját akarja megkísérelni, „. . . mert ha e baj nem múlik, vagy legalább nem enyhül, a nyavalyának lelket nyomó terhe alatt alkalmatlan leendek minden komolyabb dologra”. Hasonlóan ír szeptember 12-én: „Bajom sokféle változásai s ezer alakú tünetei között legnehezebben viselem azt, hogy kedélyem általában levert, munkára rest s tehetetlen vagyok, részvétlen, örömtelen s néha ok nélkül is ingerült. Ha ezen lelki állapot nálam tartós leend, a politikai tér előttem el lesz zárva, mert haszonvehetetlen leszek s a nagyobb tömeg között, zárt levegőben, nem tudom kiállani csak egy órára is a hőséget.”

Wesselényi sürgeti, jöjjön hozzá *Zsibóra*, ahol jó homoeopatha orvosok vannak. Deák azonban, aki vértolulásai miatt gutatűtéstől fél, nem tesz eleget a baráti

¹² *Ferenczi* i. m. 2. 55.

¹³ Deák betegségére vonatkozó adatok és idézetek: *Ferenczi* i. m. 2. 55—70.

hívásnak. Állapota egyre romlik. Az év végén *Strahl* berlini orvos és *Havas* pesti tanár gyógykezelik. Diagnózisuk: „*Molimina haemorrhoidalia*”, illetőleg „*plethora abdominalis, hypercarbonisatio sanguinis*”. Kezelésük eredménytelen.

1847. január 26-án értesíti *Wesselényit*: „Az én egészségem most is csak olyan, mint volt; a berlini orvost elhagytam s már egy pár hét óta *Attomyr*nak orvoslása alatt vagyok, ki a mellett, hogy erős testi mozgást ajánlott, megtiltott minden fejbéli munkát, minden írást, s még komolyabb olvasást is.” (*Attomyr* Pozsonyban működő homoeopatha orvos volt.)

Ebben az időben barátai is írják, hogy „sokkal rosszabbul van, mint ő maga hiszi”. *Csapody Pál* *Wesselényinek* „*Ferkónk rossz bőrben létéről*” ezt írja: „*Ferkó ebül vagyon.*” Az év elejéről származó hírek az egyre veszélyesebbé váló betegségről tudósítanak. *Bezerédy* „gyengült állapotban és az aranyérféle sok nemű baj által körülvéve” találja. *Teleki László Kossuth*tal együtt keresi fel, és látogatásokról a zsidói barátak jelenti: „... Kívánod tudni, mily állapotban találtuk őt? bíz e tekintetben nem sok megnyugtatót mondhatok. Máj és aranyér bántják. Megsoványodva — hisz ez még nem volna baj; de igen szenvedő, s fájdalom! elgyengülve, lehangolva találtuk őt, komoly tárgyakkal nem foglalatzkodhatik, s ha ilyesekről — habár csak fél óráig is beszélget — tüstént növekednek szenvedései.” Ebben az időben „nem kevés aggodással” írja *Csapody Pál* is, „... hogy őt kivált leborotvátlan állapotban, megdöbbenésig rosszul kinézni találtam, elsoványodva etc.; másnap jó kedélyenél fogva, meg is borotválkozva, megbékülten annyira-amennyire állásával... azonban visszatértemkor máj- lépfájásról panaszkodva, már ismét melancholice lettem... nékie jelen körülményeiben írni alig szabad. Reggel minden nap izzadtig járkál, délben rosszul eszik, estve csokoládézik.” Megemlíti azt is, hogy az ellenék kifogásai az ő „*cunctatoros politikájáról*” füléhez jutva, növelik szenvedéseit, és őt „*pozitív hipokondrussá*” teszik. 1847. május 27-én *Stettner (Zádor) György* állapotát így jellemzi: „... fájó szívvel mondom ki, a mi *Ferkónk* komolyan beteg. A szellem ugyan még semmit sem veszített előbbi hatalmából; de a vidor kedély most többnyire borongó s az a munkabíró test egy-két írás mechanizmusa által is alterálódik! *Attomyr* azt mondja, hogy az idegrendszer van megzavarva működésében. Ezzel nem ellenkező az én két napi folytonos velelétem alatti tapasztalásom sem. Reggel 10 óra tájban kezd ásítózni, 50—60-at egyfolytában, fejében égést s kábulást érez, a nélkül, hogy arca sokkal gyultabb vagy feje tapasztalhatólag forróbb volna. Estve 5 vagy 6 óra tájban már jobban van; álma az éj első felében meglehetősen, reggel felé már nyugtalanabb... S ez önvallomása szerint is megyen egyik nap, mint másik nap.”

Orvosa tanácsára nyár elején külföldi utazásra indul. Útját *Attomyr*ék társágában kezdi meg. „*Néhány rövidebb kedélyi lehangoltságot kivéve*” jól érezte magát, bár amikor útitársaitól elvált, az egyedüllét ismét lehangolta. Útja kezdetén ő maga is kedvezőbbnek érzi állapotát. „*Kedélyem sokkal jobb, oly vidám ugyan nem, mint betegségem előtt, de nem is olyan nyomott, mint a homoeopathikus gyógymód előtt. Néha érzékeny vagyok, de nem oly kedvevesztett, sőt néha vidám.*”

Attomyr július végén megelegedett a gyógyítás eredményével, de egyelőre ellenzi *Deák* közéleti szereplését még akkor is, „ha egészen közönséges képviselő volna, ki naponkint pár órát ül s utasításra igent és nemet mond. Nem dolgozhatik

és nem is szabad szellemileg foglalkoznia, ha csak két hét alatt nem akar visszaesni . . . Még pár évig ilyes életmódra . . . van szüksége, hogy a régi kerékvágásba visszatérjen s akkor is óvatosnak kell lennie, hogy benne megmaradjon." Ezt Deák maga is érezte, mert „utazása végnapjaiban s otthon újra régi rosszulléte fogta el, sőt párszor még rosszabb napjai is voltak, és minden szellemi munka felizgatja, még a levélírás is". Wesselényinek meg is írja, hogy orvosai „bizonyossá teszik . . . hogy nem egy pár hónap, hanem egy pár hét is teljesen tehetetlenné teend, sőt amint jelenleg s már közel két év óta érzem magamat, még csak elkezdni sem volnék képes ezen pályát . . . Fájdalmasan hat rám az a gondolat is, hogy sokan betegeskedésemet csak ürügynek tekintik . . . pedig Isten tudja, hogy mennék, ha lehetne s ily alakoskodás nem volt sajátom soha." Stettner is feltárja a helyzetet Wesselényi előtt, és kéri őt, hasson oda, hogy a barátok kíméljék a beteget, és „ne sodorják politikai izgalmakba". Egyébként Deák állapotát jobbnak látja, bár vértolulásai még vannak. Ha azonban nem kímélik, „a legborzasztóbbtól" kell tartani. Bár Deákot a megyegyűlés egyhangúan megválasztja követének az 1847-es országgyűlésre, Deák egészségi állapotára hivatkozva a megbízást nem vállalja el.¹⁴

A FORRADALOM

Az 1848 márciusi események mégis kiszóltják Deákot visszavonultságából. A kötelesség szavának engedve megy Pozsonyba. Bár „roncsolt egészsége miatt" nem reméli, hogy az országgyűlés végéig ott maradhasson, vállalja a követi megbízást. Már ottléte elején feltűnik Széchenyinek, hogy Deák mennyire megváltozott¹⁵. A kormány megalakulásakor csak hosszas rábeszélésre vállalja az igazságügyi tárcát. Ő maga írja április 30-án, hogy „csak kötelességből és becsületből" engedett Batthyány kérésének.¹⁶

A pozsonyi országgyűlés utolsó heteiben kedvetlenség és ingerültség tapasztalható nála. A szélsőséges irányok kihozzák sodrából. „. . . gyermekkoromtól fogva epedtem a dolgok átalakulása után, de ha ez anarchiával jár, elfordulnék tőle. Hát ki gondolja, hogy az eddigiek is meggyőződésem és óhajításom szerint történtek; de részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg."¹⁷ A pozsonyi napokban „az eseményeket kiváltó kedvetlenséggel s némileg végzetes megnyugvással kísérve, feltűnő ritkán hallatta szavát"¹⁸. Későbbi magatartására is jellemző, hogy „csak a végső szükség érzete szólaltatta meg . . . Egyetlen miniszter sem beszélt kevesebbet, mint ő s ha tehette, az ülésekről is elmaradt"¹⁹. Amikor az események egyre inkább a forradalom felé mutatnak, magatartása töprengővé, tétovává válik, nem tud elhatározásra jutni. Érzi azonban, hogy Kossuthnak út-

¹⁴ Ferenczi i. m. 2. 70.

¹⁵ Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerk. és bev. Károlyi Árpád. Bp. 1921. 1. 278.

¹⁶ Ferenczi i. m. 2. 77., 107.

¹⁷ Ferenczi i. m. 2. 83., 85.

¹⁸ Ferenczi i. m. 2. 88.

¹⁹ Ferenczi i. m. 2. 162.

jába nem állhat. A Batthyány-kormány lemondása után tárcát semmiképpen nem hajlandó vállalni.²⁰

„Bizonyos kétségbeesett resignációval vett rész a ház ülésein; ... csendes szemlélődéssel figyelt a dolgok menetére; nem indítványozott, nem kezdeményezett semmit ...”²¹ Utolsó, eredménytelen szereplése a Windischgrätzhez menesztett országgyűlési küldöttségben való részvétel. Erről azonban a Debrecenbe menekült országgyűlésnek csak írásban számolhat be. Ezután visszavonult birtokára, és a forradalmi események alatt mindvégig ott is maradt.

AZ ÖNKÉNYURALOM ÉVEI

A Bach-korszak első éveiből alig van róla adatunk. Ezt azonban a kor parancsolta óvatossággal magyarázhatjuk. Ekkor kezd aggodalmaskodni szívbaja miatt. Felkeresi Skoda és Opolzer bécsi tanárokat, akik megnyugtatták, hogy nincs szívbaja.²² Úgy látszik, mintha ebben az időben bizonyos hypochondriás hajlam mutatkoznék nála.

Mikor 1854-ben Pestre költözik, ismét a réginek látjuk: kiegyensúlyozott, de-rűs, bizakodó. A kormányzattal való mindennemű együttműködéstől éppúgy távol tartja magát, mint a felelőtlen konspirációktól. A passzív ellenállást hirdeti. Ismét a tevékenység terére lép, de ezúttal nem annyira politikai, mint társadalmi és művelődési területen munkálkodik. Rendkívüli tevékenységét főleg az Akadémiában fejt ki, ahol annak gazdasági és jogi ügyeibe, valamint a pályázatok eldöntésébe is beleszól. Régi nagy munkabírása ismét visszatér. Ő veszi kezébe a Vörösmarty család megsegítésének ügyét, és élénk tevékenységének eredményeképp sikerül a gondokkal küzdő családot biztos anyagi alaphoz juttatnia.

A nyilvános politikai életbe azonban csak 1860/1861-től kapcsolódik be. Ezt bevezeti kihallgatása az uralkodónál, amelynek benyomásai tétovázóvá, tépelődővé teszik. Egyelőre még nem lát utat a békés kibontakozásra. Elkedvetleníti és borúlátóvá teszi a februári pátens is. Legszívesebben ismét visszavonulna²³. Mikor azonban Pest-Belváros képviselőjévé választja az 1861-es országgyűlésre, a bizalom eme megnyilvánulását elfogadja. Nem kívánja azonban a köré csoportosuló tábort egységes párttá alakítani. Később is mindenkor ellenzi a szigorú pártfegyelmet, amely a képviselőket véleményük szabad kifejtésében korlátozza.

Az országgyűlés kezdetén Teleki László tragikus halála mélyen megrendíti: beszédét sem képes elmondani. A régi jó barát halála feletti gyászon kívül azonban valószínűleg a gyász eset által felkorbácsolt nyugtalan tömeghangulat is befolyásolhatta, mely a békés megoldásra kedvezőtlenebbé tette a légkört. De azután az országgyűlés feloszlásáig élénk tevékenységet fejt ki a békés kibontakozás érdekében. A feloszlás után ismét visszavonul, de már nem marad teljesen

²⁰ Ferenczi i. m. 2. 187.; Szabad György : Forradalom és kiegyezés válaszútján. Bp. 1967. 112.

²¹ Ferenczi i. m. 2. 187.

²² Eötvös Károly : Elmélkedések. Bp. 1901. 336.; Széll i. m. 15—16.

²³ Ferenczi i. m. 2. 268.

passzív. *Lustkandl* osztrák közjogásznak a magyar alkotmány „*eljátszására*” vonatkozó elméletét terjedelmes tanulmányban cáfolja meg. Később megírja Húsvéti cikkét, amelyben a békés kiegyezés útját jelöli meg. Mikor az 1865-os országgyűlést összehívják, az ügyek élére áll, és fáradhatatlan tevékenysége nem szünetel mindaddig, míg a kiegyezést tető alá nem hozza. Felszólalásaiban régi nagy szellemi ereje és mérséklete nyilvánul meg. „*Soha nem mérsékeltebb, mint mikor fel van indulva.*”²⁴

A KIEGYEZÉS UTÁN

A kormány megalakításában nem vesz részt. Haragosan hártítja el azt a kívánságot, hogy mint „*nádorhelyettes*” ő koronázza meg a királyt. Inkább mindenről lemond. A koronázásra el sem megy. Minden ajándékot, kitüntetést visszautasít.

Már ettől az időtől kezdve nyomasztja a kiegyezés elleni hangulat növekedése. *Kossuth* *Kassandra*-levele csak fokozza kedvetlenségét, noha arra csak hírlapi nyilatkozatban válaszol. Eljárása a nyilvánosság előtt sem titok. Saját véleményéért és szavazatáért vállalja a felelősséget.

„*Meri-e valaki állítani, hogy véleményemet másokra kívántam erőszakolni akár ámitásokkal és csábító ígéretekkel, akár szemrehányásokkal? Felszólítottam-e bárkit, hogy azon párthoz álljon, melynek tagja én vagyok? Akartam-e bárkit gátolni saját meggyőződésének követésében? Kértem-e valakitől szó- és kézzel arra nézve, hogy velünk tart és tőlünk el nem fog válni? Használtam-e valaha a pártszerzésnek sok helyütt szokásos, de általam soha nem helyeselt eszközeit? Nem voltam-e azoknak egyike, ki még a párt disciplina pressióját sem helyeslem lényeges tárgyakban és elvi kérdésekben?*”²⁵ Az ország hangulata a kiegyezés után egyre kedvezőtlenebb. Sokfelől érkeznek hírek nyugtalanságról, elégedetlenségről. *Deák* is fenyegető leveleket kap. Mindezek kedélyét is érintik, de lehangoltsága csak múló, és nem válik kórossá. Elkedvetlenítik a pártjában felmerülő ellentétek is, amelyeket elősegít, hogy a szigorú pártfegyelemnek nem híve. A rossz hangulathoz hozzájárultak az egyre fokozódó pénzügyi zavarok is. Mindezek veszélyeztetni látszottak a kiegyezést. Gyakran napokra elzárkózott, és olvasással igyekezett a nyomasztó gondokat magától távol tartani.

Ebben az időben később végzetessé váló betegsége, az általános érzelmeszedéshez csatlakozó szívelégtelenség is egyre súlyosbodik. A betegség első fenyegető tünetei már 1866-ban jelentkeztek, de egyelőre még munkaképességét nem érintették. Betegségével járó, egyre fokozódó szenvedései hozzájárultak kedélye lehangolódásához. Bár szellemi képességeit betegsége nem érintette, 1873-tól már az országgyűlésen sem vehetett részt. Utolsó éveit a betegség egyre kínzóbbá váló tüneteivel való küzdelemben töltötte, bár régi szellemi erejét mindvégig megőrizte, sőt humorérzéke is itt-ott még felcsillant.

²⁴ *Ferenczi* i. m. 3. 90.

²⁵ *Könyi* i. m. 5. 8.

DEÁK JELLEME KRETSCHMER TÍPUSAI SZERINT

Deák jellemének megismerésére legalkalmasabbnak *Kretschmer* tanítása látszik²⁶. Ő a jellemeket két fő csoportra osztja. A két fő típus a *cyklothym* és a *schizothym*. A *cyklothymek* külső behatásokra kedélyileg, tehát vagy kedvetlenséggel, lehangoltsággal vagy jó hangulattal reagálnak. A *schizothymek* reakciója az érzelmek területén zajlik le: vagy túl érzékenyek, sértődékenyek, vagy érzelmileg ridegek, érzéketlenek, olykor a kegyetlenségig. A *cyklothymek* a behatással arányos mértékben reagálnak, míg ellenlábasaik pszichés reakciói gyakran nem állanak arányban az őket ért ingerrel. Hajlamosak a „komplexumok” képződésére, vagyis olyan emlékképek tartós tárolására, melyeknek érintése belőlük rendelkezésükkel súlyos lelki reakciókat vált ki. A *cyklothymek* szabályos hullámvonal szerű reakcióival szemben ők a lázgörbe hirtelen kiugró megtörésére emlékeztető módon reagálnak. A *cyklothymek* közvetlen, kedélyes humorra hajló lényével ellentétben a *schizothymek* tartózkodó, merev, gyakran rideg és magába zárkózásra hajlamos lények. A *cyklothym* nyílt, őszinte, közvetlen egyéniség, kinek jelleme nem rejtélyes, és így könnyen kiismerhető. A *schizothym* ezzel szemben nehezen kiismerhető, még legközelebbi környezete számára is talányokat rejtget. A *cyklothym* őszinte, meleg emberbarátsága, segítőkészsége egyéniségéből fakadó, közvetlen. A *schizothymé* mindig elvekből, elvont emberbaráti megfontolásokból fakadó, melyből gyakran hiányzik a valóban átértett meleg emberszeretet. A *cyklothym* gyakorlatias lényét soha nem befolyásolják bölcseleti, elméleti megfontolások. Mindig megmarad az élet talaján, ezért nem is kerül ellentétbe az élet gyakorlati követelményeivel. Ellentéte éppen elméleti-bölcseleti beállítottságánál fogva nem mindig találja meg a megfelelő utat, és az élet követelményeibe gyakran beleütközik. A *schizothymek* elméleti beállítottsága gyakran a fanatizmusig vezet, ami *cyklothymek*nél nem fordul elő. Éppen ezért a *cyklothym* a kiegyezésre hajlamos, embertársait megértő, olykor talán túlságosan is megértő. Míg cselekvését az élet közvetlen tapasztalatából meríti, addig *schizothym* ellentéte elsősorban elveiből indul ki, és állásfoglalásában merev, gyakran viszi törésre a dolgot. Külsőleg is megismerhető a nyílt jellemű *cyklothym* természetes, közvetlen, mozgásaiban is kiegyensúlyozott, bizalmat keltő lények, ellentétben a *schizothym* merev, nehezen hozzáférhető és gondolkozásában, valamint mozgásaiban a természetesség és őszinteség benyomását sokszor nélkülöző mesterkélt lények.

Eme nagy vonásokban megrajzolt ismertetés után hallgassuk meg *Horváth Mihály* jellemzését²⁷, amely hat évtizeddel *Kretschmer* előtt keletkezett.

„Deákban mind a szellemi, mind az erkölcsi tulajdonok fő jellegét a higgadt nyugalom, mérséklet képezi ; s ha volt benne hiány . . . a kifelé törekvés, a külszítés ösztönének majdnem teljes hiányából eredt. E hatalmas szellemben . . . nincs semmi

²⁶ *Kretschmer, Ernst* : Körperbau und Charakter, mely művet részleteiben nem idézzük, mert a dolgozat terjedelmét indokolatlanul növelné.

²⁷ *Horváth Mihály* : Huszonöt év Magyarország történetéből. Genf, 1864. 341.

hiúság, semmi nagyravágyás, semmi ambitio; s ezért a tettvágy s tevékenység is sokkal kevesebb benne, mint ily gazdag s erős szellemnek legtöbb esetben sajátja. A kifelé törekvés, alkotás ösztönének hiánya néha csaknem a lomhasággal és bátortalansággal látszik benne határosnak . . .

Az ambitio és tettvágy hiánya, ama nyugalom s mérséklet korántsem tette 'öt elvonult, magába zárkózott, hideg, önző s éldelhetetlen egyénné. Sőt, valamint magas értelmi tehetsége, dús ismeretkincse, bölcsessége által valóságos tekintéllyé lett hazánkban: úgy aranytisztá becsületessége, bölcsessége, önzetlen honszerelme, szerény-sége és szeretetre méltó kedélyessége minden pártnak tisztelétét kívívta neki.

. . . Elmés, kedélyes társalgása nem kevésbé keresett volt, a finom nevelésű hölgyektől, mint a férfiak köréből, hol mulatságos tréfái, találó hasonlatai, talpraesett anekdotái, igaz magyar szellemben, izletesen folytak ajkairól."

Nem nehéz ebből a jellemrajzból felismerni, hogy *Deák* jellegzetesen cyklothym egyéniség. A társaságot kereső, kapcsolódni vágyó, közvetlen, hiúság nélküli, érvényesülésre nem törő, bizonyos fokig kényelmes, de nyílt és őszinte egyéniségben a *Kretschmer* által leírt cyklothym egyéniségnek hasonmását ismerhetjük fel. Jellemző kedélyessége és humorra való hajlama. *Deák* humorra azonban soha nem válik szertelenné, fonákká. Komoly ügyekben nem ismer tréfát. A humorérzék egyébként nem áll ellentétben a lehangoltsági hajlammal. Mint *Kretschmer* megállapítja, minden humoristában van bizonyos „depresszív mag”.

Deák kedélyi életét az alaphangulat bizonyos ingadozása jellemzi. Az élet, különösen a politikai élet kedvezőtlennek ítélt eseményei lehangoltta teszik. Közéleti működése első évtizedében a derűs optimizmus és a tevékenykedés érvényesül nála. A második évtizedben tettereje lelassul, a csüggedés jelei mutatkoznak rajta, és hangulata határozottan a depresszív irányba tolódik el. Ennek a depresszív életszakasznak folyamán mutatkozik betegsége, mely kétségtelenül depresszív jellegű. A szabadságharc utáni időkben azonban visszanyeri régi ruganyosságát és tetterejét. Ez a szabályos hullámú hangulati ingadozás jellemző a cyklothymekre. *Deák* tehát élete első szakában a kiegyensúlyozott, megfontolt, tevékeny ún. synton egyéniség képét mutatja, míg később alaphangulata a depresszív nehézkesség, gátoltság irányába tolódott el.

Deák egyik jellemző tulajdonsága a látszólagos kényelemszeretet, amely tevékenységére gátlóan látszik hatni. Voltaképpen azonban nem más ez a jelenség, mint védekezés a külvilág behatásai ellen. Cyklothymeknél gyakori jelenség. Így szerzik meg maguknak azt a nyugalmat, amely munkásságukhoz annyira szükséges; így tartják távol a külvilág lehangoló, tevékenységüket gátló befolyásait. *Deáknál* ez a passzívítás voltaképpen eszméi kiérlelésének ideje. A látszólagos tétlenség után teljesen kiérlelt eszméivel lép a nyilvánosság elé.

De ettől eltekintve is megtaláljuk nála a cyklothymeket gyakran jellemző kényelemszeretetet. Tollat ritkán fog, inkább diktál. Olvasmányai megválasztásánál előbb referáltat magának, és csak azután szánja rá magát a mű elolvasására²⁸. Ennek a passzív hajlamnak egyik megnyilatkozása a pártfegyelem mellőzése,

²⁸ A referáló *Csengery Antal* volt. *Beöthy Zsolt* — aki ezt közvetlenül *Csengerytől* hallotta — mondta el e sorok szerzőjének.

hogy senkinek véleményét nem igyekszik erőszakosan befolyásolni²⁹. Már tanuló korában elhanyagolja a jegyzetkészítést, a vallási gyakorlatokat, tanúságot téve arról, hogy minden megkötöttséget, formaságot elutasít magától. Tevékenységre csak akkor vállalkozik, ha a szóban forgó kérdés megoldására magát alkalmasnak érzi. Mindenkor a higgadt, békés megoldások híve. Az erőszaktól, vérontástól visszaborzad. Amint a helyzet úgy alakul, hogy — érzése szerint — szolgálatot nem tehet a jó ügynek, visszavonul a tevékenységtől.

Kényelemszeretét ő maga egy levélben tréfásan így jellemzi: „*Minden embernek van valami szenvedélye, mihez ragaszkodik. Ilyen szenvedély nálam az, amit a keresztény anyaszentegyház a hét főbűnök közé sorol, aminek valóságos magyar neve: restség. E szenvedélyem fél század óta dacol mindennel, magam akaratával, mások nehezitelésével. Sokat küzdöttem ellene sikertelenül, most már felhagytam a küzdelemmel s azóta békében élünk egymással.*”³⁰ Jellemző nyilatkozat egy ciklothym, a synton középfekvéstől kissé depresszív irányba eltolódott alaphangulatú egyéniségtől.

Deák egyéniségében azonban vannak olyan vonások is, amelyek a ciklothym sajátosságoktól eltérőek. Ilyen elsősorban gondolatmenete. A ciklothymeknél gyakori terjengősséget, formátlanságot, logikai lazaságot nála nem találjuk. Ellenkezőleg, beszédeiben, írásaiban szigorúan logikus, világos, a célt soha szem elől nem tévesztő, soha nem terjengős. Megnyilatkozásaiban a csapongó képzelet számára nincs hely, soha nem az érzelmekre igyekszik hatni, hanem logikájával akar meggyőzni másokat. Beszédei hangja mindig higgadt, szenvedélymentes. Mindig megmarad a reális élet talaján, ami magában ciklothym vonás: megnyilatkozásainak szigorú logikus volta és formai tökéletessége inkább schizothym sajátosság. Deák elmemunkáit soha nem rögtönözte pillanatnyi ötletek, benyomások hatása alatt, hosszan érlelte őket magában. Bár nem volt elméleti bölcselekedésre hajlamos, gondolatait mindig alaposan megfontolta. Ezért kereste a nyugalmat, melyet vidéki tartózkodási csendjében vagy hosszas magányos sétái alkalmával szerzett meg magának.

A kortársak egyöntetűen kiemelik Deák rendkívüli szellemi képességeit: lényeglátását, nagy áttekintőképességét, emlékezőképességét, kiváló jogi és történelmi ismereteit. Tevékenysége azonban mindenkor alaphangulatának megfelelően érvényesült. A „psychés tempo” a synton időszakokban élénk volt, a depresszív eltolódások időszakában azonban lelassult. Ugyancsak ilyen gátlóan hatottak nála az elkedvetlenítő, lehangelő események is. Kretschmer szerint ciklothymek gátoltakká válnak, sőt súlyos esetben gátolt depresszióba eshetnek, ha adottságaiknak meg nem felelő, súlyos helyzetekben kell határozniuk. Ez a sajátosság Deáknál különösen a forradalom idején érvényesül.

Deák egyébként nyílt és problémamentes egyéniségében rejtély a nőkhöz való viszonya. Sokan foglalkoztak ezzel, de életrajzírói megoldásra nem jutottak. Biztos, hogy fiatalabb éveiben Inkey Szidónia körül a házasság gondolatával forgo-

²⁹ Kónyi i. m. 5. 9—10.

³⁰ Eötvös: Deák i. m. 2. 113.

lódott: de ez az idill kikoszarzással végződött³¹. Ő maga írja, hogy Ámor nyila mélyebben sebezte, mint ő maga is kívánta. Nem találjuk nyomát, hogy később is foglalkozott volna a nősülés gondolatával. Egy barátjához intézett levelében a házasságról elmélkedve helyteleníti a múló szenvedélyekre épített kapcsolatot. Levele komoly etikai felfogásra vall, de nem utal nőgyűlöletre, sem a házasság elítélésére. *Deák* nem is került soha a nőket, társaságukban mindenkor szívesen elidőzött. Mondják, hogy a pozsonyi diéták idején a szép nők körülrajongták az ifjú követet, de eredménytelenül. Az egykori Bécsi Rendőri Levéltár kémjelentései számos adatot szolgáltatnak a követek sokszor nagyon is kényes szerelmi ügyeiről. *Deákról* azonban ilyesmit jelteni nem tudtak.³² Miután a bécsi ügynők a követek behálózására szép nőket is felhasználtak, érthető az óvatos *Deák* tartózkodása. *Szell Kálmánné* említi emlékezéseiben, hogy *Deák* élete utolsó idejében, egyéb bizalmas közlések mellett, azokról a nőkről is beszélt, akik életében szerepeltek³³. Ezek a bizalmas közlések azonban soha nem kerültek napvilágra.

Némiképp megvilágítja ezt a nagy tartózkodást *Deák* nagy diszkréciója, mely tulajdonság szintén elüt a cyklothymek sokszor fecsegő egyéniségétől. *Deák*, különösen másokat is érintő, bizalmas ügyekben szigorúan diszkrét volt. Ifjúkori szerelmes leveleit is, állítólag, elégette. Halála előtt magánlevelezését is megsemmisítette, mondván, hogy azok írói azóta megbánhatták közléseiket, és más-képp gondolkoznak. A naplót vezetőket kémeknek tartotta, akik saját szubjektív érzelmeikből kifolyólag egyoldalú képet rajzolnak az eseményekről, ami által másokat bajba hozhatnak³⁴. Valószínű, hogy ennek a szemérmes diszkréciónak is része lehet abban, hogy *Deák* nőkhöz való viszonya talán örökre homályban marad. Egyébként érthető, hogy a minden kényelmetlenségtől, kétes helyzettől óvakodó *Deák* ezen a téren messzemenően óvatos volt. Ezeken a sejtéseken túl azonban minden anekdotikus mese, találgatás nélküli a hitelességet.

Bár *Deák* minden elmélettől távol álló, gyakorlatias egyéniség volt, mégis a maga személyét illetőleg szigorú erkölcsi normáknak hódolt. Az emberiség, az embertársai iránt való segítőkészség, a közélet által megszabott köteleességek hűséges teljesítése voltak azok a szempontok, amelyeknek mindenkor eleget tett. De amennyire önmagára nézve szigorúan kötelezőknek érezte ezeket az irányelveket, annyira megértő tudott lenni mások gyengeségei iránt. Soha senkit szeretetlenül, keményen el nem ítelt. A mások hibáit, ha nem is helyeselte, de elnézte, és a körülményekben kereste magyarázatukat. Ebben az elnézésben bizonyos „etikai elmélyülés” érezhető, melyet *Kretschmer* a depresszió felé hajló cyklothymek sajátosságának tart. *Deák* segítőkészsége számos példát lehetne felhozni. Ebben a sokszor túlzottnak látszó engedékenységben kereshető *Deák*-nak a pártszervezés és fegyelem kérdéseiben tanúsított magatartása is.

³¹ *Ferenczi* i. m. 1. 65.; *Halász* i. m. 138.; *Eötvös* i. m. 1. 218.; *Szell* i. m. 118.

³² *Takáts Sándor*: Emlékezzünk eleinkről. Bp. 1928. 530.

³³ *Szell* i. m. 118.

³⁴ *Szell* i. m. 104—105., 136—137.

A TESTALKAT

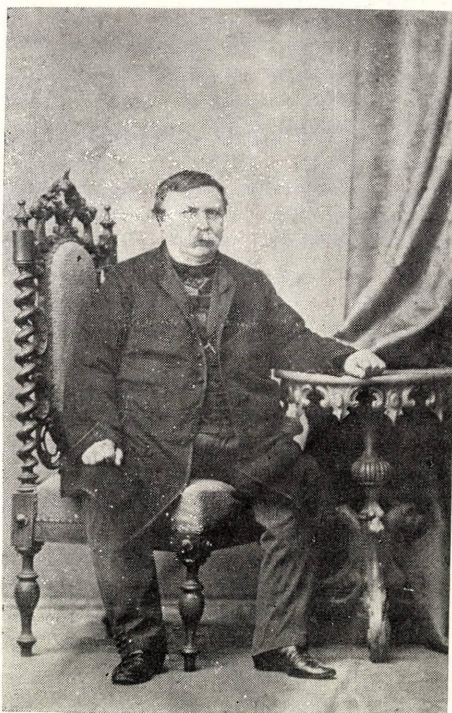
A kretschmeri tanok lényeges része a lelki alkat és testfelépítés közötti kapcsolatok kutatása. Szerinte a cyklothym lelki alkat leggyakrabban pyknikus testalkattal párosul. A pyknikus alkat ismertetőjelei: a testüregék nagy térfogata mellett az aránylag gracilis végtagok. A méretekben a magassági arányok kevésbé jutnak kifejezésre. A pyknikusok ritkán haladják meg az átlagos középtermetet. Nagy koponyájuk inkább mélységi arányokat mutat, nem magas. Arcuk körvonala nem hosszúkás, megfelel a „széles pajzsalak”-nak. Az arc lágyan formált, az orr harmonikusan illeszkedik az arányos formákba, soha nem nagy, nem kiugró. A pyknikusok hajlamosak az elhízásra, ami főleg a test törzsét érinti. Ezzel szemben a schizothymek leptosom, astheniás felépítésűek. Náluk a magassági arányok uralkodnak, mellkasuk szűk, arcuk hosszúkás, lefelé keskenyedő, arcélük gyakran szegletes és az orr gyakran aránytalanul nagy. Egyéb, hormonális működészavarra jellemző, ún. dysplastikus sajátosságok is észlelhetők olykor.

Deák testalkata jellegzetesen pyknikus, amit minden leírásnál hívebben bemutat a róla 1866-ban készült fénykép.

Miután kivételes esetben fordul elő, hogy a kétfajta lelki és testi alkat nemzedékeken át tisztán öröklődjék, *Kretschmer* szerint előfordulnak keverék típusok, „ötvözetek”.

A fentiek szerint tehát megállapítható, hogy *Deák Ferenc* a pyknikus alkatú cyklothymek közé sorolható, akinél élete folyamán, némi szabályszerűséggel hullámozva, hol a synton középfekvésű állapot, hol a depresszió felé való eltolódás jut érvényre.

Túlnyomóan cyklothym lelki alkatát azonban bizonyos schizothym beütés is ötvözi, melynek következtében a cyklothymeknél gyakran hátrányos tulajdonságok kiegyenlítődnek. Ilyen hátrányok a tervszerűtlenség, felületeség, laza gondolatmenet, etikai könnyelműség, amelyek *Deáknál* nem nyilvánulnak meg. Hangulata soha nem hajlik a hypomaniás véglet felé, mely legtöbbször kedvezőtlen irányba mutat cyklothymeknél.

Deák Ferenc (a Canzi—Heller-féle fényképészeti műterem felvétele, 1866)

A cyklothym alkat — mint ezt maga *Kretschmer* is mondja — egymagában nem betegség. De ennek az alkatnak talaján jellegzetes beteges állapotok alakulhatnak ki. *Deák* életében, eltekintve a negyvenes években mutatkozó hangulati betegségtől, előzőleg és utóbb ilyen állapot nem volt. Működésében mindig következetes, a higgadt realitásérzék vezeti, elhatározásai mindig megfontoltak, cselekvése soha nem vág elébe a józan mérlegelésnek.

DEÁK BETEGSÉGÉNEK JELLEGE

A negyvenes évek kezdetétől megállapítható, hogy *Deák* kiegyensúlyozott syntontól határozottan depresszív irányba tolódott el. *Szell Kálmánné* szerint³⁵ ezt egy előzetesen lezajlott betegség indította el, amelyet — közelebbről meg nem jelölt — izgalom váltott ki. Mivel gyakori, hogy betegségek okát azokkal össze nem függő körülményekkel magyarázzák a hozzátartozók, erre a betegségre vonatkozó hiteles adatok pedig nem állanak rendelkezésre, a kérdést ma már nem lehet eldönteni. A betegség idején vagy röviddel utána halt meg *Deák Antal*, ami öccse számára súlyos megrázkódtatás volt. Ebben az állapotban érik a vármegyei izgalmak, majd a viharos választási események. Abból az időből származó levele is arra vall, hogy *Deákot* az események nem találták kiegyensúlyozott lelkiállapotban. Az adminisztrátori rendszer önkényeskedései is nyomaszthatták. A számára egyre kedvezőtlenebbül alakuló politikai viszonyok kételyeket kezdtek benne ébreszteni: továbbra is alkalmas lesz-e az ellenzék vezérségére. Egyre csüggettebb lesz, a jövőbe vetett bizalma elhagyja, kedélye fokozatosan elborul. Egyelőre még minden munkában részt vesz, de tevékenysége is egyre hanyatlík. Ez az állapot azonban csak 1846-tól válik felismerhetően betegessé.

Betegsége eleinte hosszabb ideig szervi panaszok nagy változatosságában nyilvánul meg. Csak később válik kifejezett kedélyi beteggé. Lehangothságban, munkára való képtelenségben megnyilvánuló gátoltság, kezdeményezés hiányában megmutatkozó gondolatszegénység, örömrre való képtelenség, gyors szellemi kimerülés és indokolatlan ingerlékenység jellemzi. A barátoknak is feltűnik a szenvedő arc, a fakó, ráncos arcbőr, a lefogyás, a magát elhanyagoló megjelenés. Gondolatai hypochondriás túlértékelt jellegűek: nem gyógyul meg, a politikai pálya zárva marad előtte. Állapotának okát nem keresi, nem is tudja megnevezni. De minden kísérletet, amely őt aktívva akarja tenni, kellemetlennek érez, barátai gyanúsításai állapotát csak rontják. Igen jellemző *Zádor György* ama megfigyelése³⁶, mely szerint állapota délelőtt folyamán legrosszabb, míg esetefelé tūrhatóvé válik. Alvászavara is főleg a reggeli órákban válik kínzóvá.

Az orvosoknak ma már semmitmondó diagnózisain túl *Attomyr* helyesen állapította meg az idegrendszeri működés zavarát. Az adatokból kétségtelen, hogy *Deák Ferenc* depresszióban szenvedett. *Kielholz* legújabb művében részletesen foglalkozik a depressziók különböző fajtáival³⁷. Az általa körülírt féleségek közül

³⁵ *Szell* i. m. 24—25.

³⁶ *Ferenczi* i. m. 2. 66.

³⁷ *Kielholz, Paul*: A depressziók diagnosisa és therapiája a gyakorlatban. Bp. 1968.

csak három jöhet a mi esetünkben szóba: a neurotikus depresszió, a psychoreaktív depresszió és az endogen (alkati adottságú) depresszió. Felfogását követve, mely szerint a neurotikus depressziót kora gyermekkori psychés sérülések indítják meg, már a gyermekkorban észlelhető az egyéniség kontaktusképtelensége, önbizalom hiánya, félszessége, kényszerképzetekre és szorongásra való hajlama, határozatlansága: *Deák Ferencnél* kizárhatjuk. A második féleség a psychoreaktív depresszió. Ez „környezeti hatásokra közvetlenül kialakuló, nem hosszú ideig tartó állapot”³⁸. Ilyen betegek között túlnyomóak a leptosom-astheniás testalkatúak, személyiségük szerkezetében „jórészt sensitív, önbizonytalan”, megnyilatkozni képtelen egyének, kik az élet gondjaival szemben szenzitíve reagálnak. Ebben a típusban sem ismerjük fel *Deákot*.

Ellenben az alkati okokra visszavezethető, endogen depressziók és *Deák* depressziója közt erős hasonlóságokat találunk, többek között a családi előzményeknél is (a nagyanya hyperthym cyklothymias, az apa schizoid színezetű kifejezett depressziós). A betegek jobbra pyknikusak, betegségüket megelőzően harmonikus, kontaktusképes, együttérző egyéniségek, „*kiknek magatartását mindenkorai hangulatuk szabja meg . . . önmagukkal és környezetükkel rendszerint harmóniában élnek, hol tevékenyek, hol pedig inkább kényelmesek, hol vidám, hol ellenkezőleg szomorú hangulatúak.*”³⁹ További jellegzetességük az önvádások, bajuk túlértékelése, kellemetlen testi érzések, az ösztönök és indítékok, a cselekvési ösztönzés gátoltsága és a külső körülményekre vissza nem vezethető „*elsőleges napközi ingadozások*”. „*A beteg képtelen örülni, akarata nélkülinek, erőtlennek érzi magát.*”⁴⁰ Az endogen depresszióval kapcsolatban *Kielholz* megjegyzi, hogy a kutatók véleménye szerint depresszív phasisokat külső körülmények is provokálhatnak, de csak alkati adottság esetén. „*Az endogen depresszió tisztán psychogen provokálási lehetőségét azonban csaknem általánosan elutasítják.*”⁴¹ A psychoreaktíve provokált endogen depressziókban a gondolatok nem rögzülnek a kiváltó, megrázó élményhez, ellentétben a valódi psychoreaktív depressziókkal.⁴²

Nem lehet megtévesztő az a körülmény, hogy *Deák* depressziós betegsége kezdetben csupán testi panaszokban nyilvánult meg. Enyhébb depresszióknál ilyen szervi panaszok teljesen vagy legalább is egy ideig elfedhetik a kórkép valódi lényegét.⁴³

Deák depressziója tehát minden valószínűség szerint endogen, azaz cyklothym alkati lehangoltság volt. Nem zárható azonban ki, hogy az előtte lezajlott ismeretlen betegség, bátyja halála, a politikai izgalmak, az adminisztrátori rendszer által teremtett tartós feszültség készítette elő, illetve váltotta ki ezt a lehangoltságot, amely feltételezhetően, korából ítélve, egy „biológiai krízis” időszakkal is egybeeshetett.

Külön meg kellene határozni a depresszió tartamát, ezt azonban az e tekintet-

³⁸ *Kielholz* i. m. 64.

³⁹ *Kielholz* i. m. 83—84.

⁴⁰ *Kielholz* i. m. 84.

⁴¹ *Kielholz* i. m. 36.

⁴² *Kielholz* i. m. 84.

⁴³ *Kielholz* i. m. 41—42.; *Bonhoeffer*: *Nervenärztliche Erfahrungen . . .* 1941. 62

ben hiányos adatokból alig lehet. Eltekintve az alaphangulati eltolódástól, amelyet még nem tekinthetünk betegségnek, a kóros lehangoltság az 1846. év első felétől fokozatosan súlyosbodik, és mélypontját hozzávetőleg az 1846/47. évek fordulóján éri el. Az 1847. év nyarának kezdetén felenged, és valószínűleg ösztől megszűnik. Bizonyos azonban, hogy a betegség nem múlt el nyom nélkül *Deák* felett. A kinzó betegség emlékei még soká kísérthették, az orvosok aggodalmat keltő tanácsai, melyek szerint a visszaeséstől kell tartania, ha nem kiméli magát, hypochondriássá tették. A politikától mindaddig távol marad, míg az 1848. márciusi események visszavonultságából ki nem szólítják. Nem minden vonakodás nélkül, de mégis vállalja a reá váró feladatot, és beáll az események sodrába.

A forradalmi idők *Deákja* régi szellemi képességeiről tesz tanúságot, mégis bizonyos tartózkodás, kedvetlenség, sőt időnként ingerültség tapasztalható nála. Ez azonban nem az elmúlt depresszió utóhullámozása, hanem az egyre súlyosbodó helyzet következtében *Deáknál* mindinkább érvényesülő gátlásos hajlam, amely cyklothymeknél gyakori jelenség. Nyilatkozataiból tudjuk, hogy a forradalmi irányba tolódo eseményeket aggódó szemmel nézte, és azokkal magát nem azonosította. Csupán a kötelesség parancsolta neki, hogy helyén kitarson⁴⁴. Ezekben az időkben is érvényesül mérséklő kritikája, higgadtsága, érzelemtől mentes gondolkodása, nagy tevékenysége. Mondhatjuk tehát, hogy *Deák* munkásságában a lezajlott betegség nyomai nem ismerhetők fel. Ebben az időben mutatózó mérséklete, óvatossága és tartózkodása nem betegsége utókövetkezménye, hanem vérmérsékletéből folyó természetes magatartás.

Deák egyéniségében tehát a kiállott betegség törést nem okozott. A későbbi idők *Deákja* szellemben, jellemben azonos a reformországgyűlések *Deákjával*. Ez a töretlen életrajz is kétségtelenül cyklothym sajátosság.

Hogy *Deák* depresszióját nem a külső körülmények okozták, annak meggyőző bizonyítéka, hogy a forradalmi idők sokkal sorsdöntőbb eseményei nála depressziót nem váltottak ki. Az ebben a korszakban nála megnyilatkozó féltő aggályok a jövőt illetően indokoltak voltak, és a mindinkább katasztrófával fenyegető helyzet reaktív depresszió kiváltására bőven szolgáltatott volna okot. Hogy nem ez történt, annak bizonyítéka, hogy *Deák* depressziója a külső körülmények által provokált, de lényegében biológiai adottságából fakadó megbetegedés volt. Egyébként élete folyamán többé ilyen depressziós állapot nála nem mutatkozott, noha a közélet ege még messze volt attól, hogy kiderüljön.

A forradalmi idők után visszavonult *Deákról* kevés hírünk van. Ezt azonban az önkényuralom által parancsolt szükséges óvatosság rovására írhatjuk. Ebben az időben mutatkozik nála a szívbjától való félelem, amelynek hypochondriás színezete van. A bécsi orvosok megnyugtatták, és előírásaikból is az látszik, hogy panaszait az akkoriban mutatózó erős elhízás rovására írták. De 1854-től, mikor ismét visszatér a közéletbe, ilyen panaszairól alig hallunk.

*

⁴⁴ I. 16—17. jegyz.

A vázolt sajátosságokból megállapítható, hogy *Deák* vérmérsékletéből kifolyólag nem volt forradalmi egyéniség. Természetének lágysága ellene mondott minden erőszaknak, vérontásnak. Meggondolt óvatossága, a kiszámíthatatlan következményekkel járó forradalmi lépés fokozottabban óvatossá, tartózkodóvá teszik. Ő, aki soha nem volt képes a maga meggyőződését és akaratát másokra ráerőszakolni, higgadt, minden illúziótól ment, minden fanatizmustól idegen lényével a nagy tömegekre szuggesztív hatással nem lehetett. Fantáziája elé mindenkor a nemzet kockáztatása nélkül elérhető eredmények szabtak határt. Az ő hatása megszűnt ott, ahol a meggyőződés logikai érvei kimerültek. Egy forradalom kiszámíthatatlan következményeitől féltette nemzetét. Hiányzott belőle az az optimizmus is, amelyet a jövő sikerekbe vetett biztos hit táplált. A bécsi politika ármánykodásai világosan láttatták vele a békés kibontakozás lehetetlenségét. Értethető, ha ilyen körülmények között félreállott, és nem állta útját az eseményeknek. Előállott számára az helyzet, amelyet *Kretschmer* úgy jellemez, hogy súlyos időkben felelősségteljes választás előtt a cyklothym erős gátlások alá kerülhet.

Deák egész közpályája alatt akkor áll tehetsége és tettereje csúcspontján, ha egyéniségének megfelelő helyzetek megoldására vállalkozik. A reformországgyűlések idején, valamint az 1861-es és 1865/66-os országgyűlés idején, a békés kibontakozás lehetősége előtt, ragyogó képességeinek teljét fejt ki. Az a mindenképpen békés kibontakozást kereső hajlam azonban nem gyávaság bélyegét viseli magán. Hiszen éppen az 1867-es kiegyezés széles néprétegek ellenszenvébe ütközött⁴⁵. *Deák*ban volt annyi politikai bátorság, hogy saját népszerűsége kockáztatásával is azon az úton haladjon, amelyet mély meggyőződése szerint egyedül helyesnek tartott. Az a férfiú volt, aki élete folyamán meggyőződését meg nem tagadta, és azzal soha ellentétbe nem került.

Deák Ferenc tehát vérmérsékletéből kifolyólag nem forradalmi politikus. Békés megoldásokra törekvő lényével megtestesülése *Kretschmer* „értelmes közvetítő” politikusanak.

Kretschmer elmélete sokat megmagyaráz *Deák* egyéniségéből. A látszólag indokolatlan, nagy életperiódusokra kiterjedő alaphangulati eltolódások, betegsége, passzivitásra való hajlama, mely olykor szinte a tétlenség benyomását kelti, továbbá nem forradalmi egyénisége, a cyklothym alkat syntontól depresszív eltolódásra hajlamos lényegével, *Kretschmer* megvilágításában érthetővé válik. Nem tagadható, hogy egyéb módszerekkel is meg lehetne közelíteni, de különösen betegsége természetét így értjük meg legegyszerűbben. Mert a depressziók felismerésére a tünettanon túl még objektív módszerekkel nem rendelkezünk, és a depressziók lényegét sem kórvegytani, sem kórszövettani módszerekkel mindeddig tisztázni nem tudták⁴⁶.

Nem lehet feladatunk, hogy *Deák Ferenc*nek és a kiegyezés művének értékelésével foglalkozzunk. Kétségtelen, hogy műve a magyar történelem útját fél év-

⁴⁵ *Szabad* i. m. bőséges adatokkal igazolja.

⁴⁶ *Angyal Lajos* : A depressziók klinikuma és gyógyítása. Az 1968-as elme- és ideggyógyász-kongresszuson tartott referátumok. Bp. 1968. 4.

századra megszabta. Hogy ez mennyire volt szerencsés útválasztás, annak megítélésével a korszerű történetírás bőven foglalkozik.

Deák Ferenc alakja, minden történelmi értékeléstől függetlenül is, maradandó értéke a magyarságnak. Kossuth Lajos a kiegyezés mindenkor legélesebb ellensége, magát Deákot, halála alkalmával, mint „a nemzet legjelesebb polgárát” gyászolja, „... kiben a hatalmas analytikus ész, a szándékok önzetlen tisztaságát és azt, hogy a depravatio ragályos korában mindig »vir probus et integer« maradt, még ellenségének is tisztelni kell”. A kiegyezés, „... e téves, e megüszült mű a legbámulatosabb revelatioja Deák mind nagy eszének, mind nemes jellemének”. Hogy Deák, aki hatalmi eszközökkel nem rendelkezik, fellép egy eszmével, mely „ellenkezik fájának minden érzelmével, ezredéves történelmének hagyományával, nemzedékről nemzedékre örökségül szállt aspiratióival . . .” és ezt el tudja fogadtatni, „... ez oly óriási ésszerűnek, oly érzelmi praepotentiának bizonyítványa, amely valóban bámulatot kelt. Az értelmi felsőség ilyenmő diadalára én nem tudok példát a történelemben. De e csodás diadal még egy más dolognak is revelatioja. Revelatioja annak, hogy a nemzet határtalan bizalommal volt Deák jelleme, becsületessége, önzetlen hazafisága iránt . . . mert az ő jellemének szeplőtelen tisztaságához a gyanúnak még csak árnyéka sem férhetett. Az ész és jellem összhangzata teszen embert nagygyá. S a nagyság imponál.” Ezért Kossuth szerint „erkölcsi nagysága oszthatatlan nimbuszal veszi körül emlékezetét”. Deák szerencsés ember volt, hogy alkalmá nyílt a becsületesség és hozzáférhetetlenség, önzetlenség „republikánus erényeit monarchiában revelálhatni . . . mi büszkék lehetünk rá, hogy e romlott korban fajunknak jutott e manifestatio dicsősége: a democraticus elvek e diadala, mely koronás főeknek is imponál”.⁴⁷

S u m m a r y

Ferenc Deák was an outstanding figure of 19th century Hungarian history. Already in his early school-years his unreserved contact-building nature was manifest, as well as his inclination for “heaviness”, comfort. He was not too ambitious in his studies, did not seek the first place, although later he achieved it without any apparent effort. His memory was excellent, so he took no notes, which was considered slackness by his teachers. He had no passions, did not like taking risks. Concluding his studies one of his first aims was to ensure his independence.

As member of the Diet in Pozsony (1832–1836) he showed himself a well-balanced, sober-minded character. In his speeches his only weapon was persuasion, a principle he followed throughout all his life. There were many delicate situations where his calm and sound mediation smoothed the differences. His great working capacity was combined with a cheerful mood and optimism.

The year 1842 brought a turning point in Deák's life. Due to some excitement he fell ill and his recovery was slow. We have no data whatsoever on the nature of his illness. During his convalescence his brother Antal died which affected him very

⁴⁷ Kossuth Lajos levele Helfy Ignáchoz Deák halála alkalmával; Törs Kálmán (szerk.: Deák Ferenc emlékezete. Bp. 1876. 233.).

deeply. After 1845 his political activity showed some recess, accompanied by mental weariness and fatigue.

At the end of 1845 the pathological character of his mental state became apparent. His own words bear witness to that: "For some months my own health too has greatly changed for the worse. Liver troubles, hot flushes—my doctor says it is blind haemorrhoids—torment me. I'm not bed-ridden but continuously ailing." His condition deteriorated. He was treated by Strahl, a physician from Berlin and by Havas, a professor in Pest. The diagnosis: *molimina haemorrhoealia* by the first, *plethora abdominalis, hypercarbonisatio sanguinis* by the second. The treatments produced no results. His friends wrote "his condition is far worse than he himself thinks". Atomyr, a homoeopath in Pozsony thought that Deák's nervous system was disturbed. Following the advice of his physicians Deák went abroad. The journey had a favourable effect on his health. Atomyr was content with the result but forbade him any public activity, otherwise "the worst" may occur. But the events of March 1848, the revolutionary situation, called him back from his withdrawal. Yielding to his sense of duty he accepted the mandate and went to Pozsony. When the first responsible Hungarian government was formed he accepted the portfolio of Minister of Justice, but only after lengthy persuasions.

In the last weeks of the Diet he became depressed and irritable, as the extremist tendencies were exasperating him. When the events were turning toward an open conflict his behaviour became brooding and hesitating. After the resignation of Batthyány in September he refused to take office. His last—unsuccessful—role was his membership in the delegation sent to the imperial commander, Windischgraetz, by the Hungarian Parliament. After that he returned to his family estate and remained there for the whole war of Independence.

In the first years of the Bach period, following the suppression of the fight, he began to worry about his heart, and he showed some inclination to hypochondria. He returned into public life when in 1860/61 Pest-Inner City sent him to Parliament. The death of László Teleki deeply moved him. From 1865 he worked restlessly on bringing about the Austro-Hungarian Compromise (1867).

Public feeling was increasingly critical of the Compromise, a fact that distressed Deák greatly. His illness, arteriosclerosis accompanied by the inadequacy of his heart, also became more serious. The resulting pains contributed to his low spirits. Although his mental powers were not affected by the illness, from 1873 he was unable to attend Parliament. His last years were spent in fighting against the increasingly painful symptoms of his illness.

Accepting the classification of Kretschmer Ferenc Deák can be termed a cyclothymic with an endomorphic constitution, whose life shows a nearly regular fluctuation between the synton middle-state and a tendency towards depression. His overwhelmingly cyclothymic mentality was however modified by some schizothymic features which counterbalanced the often unfavourable qualities of the cyclothymiacs.

In connection with Deák's illness it can be said that his personality showed a definite shift from the well-balanced synton to the depressive. His illness at first took the form of a great variety of organic complaints, which later turned into definite melancholy. Atomyr was right in speaking of the disturbance of the mental system. Evidence undoubtedly prove that Deák suffered from depression. From the various forms of depression enumerated in the latest work of Kielholz Deák's case shows remarkable similarities with endogen depressions. But it cannot be excluded that his early disease, the death of his brother, the political excitements with the resulting

continuous tensions paved the way or brought out this depression which—considering his age—may have coincided with the period of a biological crisis.

The illness did not leave any mark on the personality of Deák. In his later years his spirit and character was the same as on the Diets of the Age of Reforms. This unbroken line of life is also typical of the cyclothymacs.

Temperamentally Deák was not a revolutionary personality. The mildness of his nature stood out against any force, any bloodshed. His thoughtful carefulness made him cautious of any revolutionary steps which can lead to incalculable consequences. The limits of his fantasy were always determined by the results which could be achieved without risking the nation. Optimism fed by a firm confidence in the future was also lacking in him. His personality seeking peaceful solutions is the embodiment of the "sensible mediator" known by Kretschmer.

ДЕНЕЖНЫЕ ЗНАКИ КАК ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

Э. Д. ГРИБАНОВ

Первый лекарь был современником первого человека. *«В лаборатории врача — все больное человечество, самим врачам поистине имя „тьма“, их деятельность ровесница первого человека».* (И. П. Павлов). Трудной была многовековая борьба человека против болезней и страданий. Путь развития современной медицины — это путь героической борьбы за жизнь и здоровье, столкновений с невежеством, суевериями и предрассудками, неиссякаемого самопожертвования в поисках истины, упорства и героизма перед лицом неудач и разочарований — все это только часть удивительного, никогда не завершаемого шествия медицины. Вот почему медицина, древнейшая из наук, нашла отображение во многих предметах и явлениях, окружающих людей, на протяжении всех эпох развития человечества. В частности, даже на таких предметах, как ... деньги, которые, на первый взгляд, очень далеки от медицины.

С возникновением товарно-денежных отношений в рабовладельческом обществе на территории Лидии примерно в VII веке до н. э. появились первые монеты, выбивавшиеся вручную из смеси золота и серебра (электрум). Эта практика была воспринята и другими странами. Античные монеты — это не только средство обращения, это — монеты-памятники. Большинство из них имели изображение богов и правителей, но уже тогда на монетах Древнего Востока, Египта, Фракии, Греции, Рима появились изображения и надписи медицинского содержания. Наиболее часто встречаемые изображения мышей и мух обозначали «моровые» (лоймос — по гречески), то есть эпидемические заболевания (чума, оспа, тиф и др.); изображения саранчи означали голод; ванны («термы» в Риме), бассейны и минеральные источники олицетворяли оздоровительные мероприятия; сточные воды («клоака» в Риме) — санитарии; мак — борьбу с болью; банки — борьбу против болезни вообще; лавр — олицетворял целебное действие музыки; изображались пупок и пуповина, предметы высокого почитания греческой мифологии. По одним данным (Gerald D. Hart) пупок был символом пророчеств Дельфийского оракула и играл преимущественно прогностическую роль в храмовой медицине. По другим данным (L. Gluckman) — пупок символически изображал центр земли, а у новорожденных он является средней точкой тела. Однако точное

медицинское значение пупка и пуповины, изображаемых на античных монетах, точно еще не расшифровано.

На монетах Пауталии (современный город Болгарии Кюстендил) и Сердики (София) часто встречаются изображения источников минеральных вод и их покровительниц — трех нимф. Эти города в период Римской империи были известны как курорты с целебными источниками. Во время правления Септимия Севера и его жены Домны в эти города приезжали богатые римляне лечиться от бесплодия (*К. Недельчев*, Болгария).

Изображение колоса встречается на монетах Западного Метапонта VII—VI вв. до н. э. У древних греков ячмень был самым распространенным из злаков. Ячменный отвар (птизана) применялся против лихорадочных заболеваний. Ячменная мука на теплой воде с уксусом применялась для компрессов. Пчела изображалась на монетах Эфеса около 400 г. до н. э. Сахара в древнем мире не знали, поэтому мед применялся очень широко. Медовая вода и чистый мед применялись против кровохарканья и для улучшения пищеварения. Он способствовал выделению желчи и мочи. Медовые лепешки служили для понижения температуры. Употреблялся он и как наружное средство. Финиковая пальма изображена на монетах Западного Карфагена примерно в 400 г. до н. э. Финики использовались храмовой медициной при резах в желудке (об этом упоминал путешественник *Артемидор* за 100 лет до н. э.). Монеты Эгины украшались около 420 г. до н. э. изображением веток оливкового дерева. Оливковое масло, употребляемое в пищу, использовалось также как лечебное средство. С ним изготавливали пластыри и мази для лечения ран и гнойников. Внутрь оливковое масло применялось как слабительное. Монеты острова Мелоса, несущие изображение яблока, выбиты около 416 г. до н. э. Яблочные напитки и свежие яблоки применялись для нормализации работы кишечника. Около 500 г. до н. э. на монетах острова Препарефа появилось изображение грозди винограда. Греки знали много сортов вин, широко используя их и виноградный сок в лечебных целях, на это указывал, в частности, еще *Гиппократ*. Вино применяли в чистом виде или разбавляли водой (зимой разбавляли меньше, летом — больше). Применялось вино и для компрессов. Сок зеленого винограда служил наружным средством для лечения глаз. Монеты острова Родоса примерно в 300 г. до н. э. украшались бутонами и цветами роз. Розовая вода и другие препараты из роз употреблялись как благовонные и тонизирующие средства, а в медицине — как легкое слабительное или отхаркивающее средство. Настойка сушеных бутонов роз в уксусе употреблялась при обмороках, усталости и отеках. На жирных маслах изготовлялось розовое масло (*Диоскорид*). Розовая мазь применялась как наружное средство. Плод граната около 500 г. до н. э. изображался на монетах Памфилий. Для лечения широко использовали плоды, кору и листья гранатника. Сок плодов вместе с медом применялся против рвоты, особенно у беременных, плоды и листья исполь-

зовались для компрессов, а сгущенным соком плодов лечили глазные болезни. Кора плодов являлась сильным вяжущим средством. На монетах Киренаики (Сев. Африка) около VI в. до н. э. появилось изображение растения сильфиум и его плодов. Сок растения употреблялся греками как противоядие, стимулятор, а стебель — как приправа к пище. Оно произрастало только в Киренаике. Применение большого количества этого растения привело к тому, что уже к началу нашей эры оно было истреблено. Существуют разногласия по поводу окончательной даты этого события. *Плиний* отмечает, что один из последних образцов сильфиума был дан *Нерону*. Изображение сильфиума встречалось преобладающим на монетах Киренаики в течение 300 лет.

Бутон чемерицы изображен на монете Феры. *Гиппократ* рекомендовал это растение в качестве рвотного средства, он же описал конвульсии, наступающие в случае передозировки. *А. К. Цельс* использовал это растение в лечении душевнобольных.

На монетах этого же периода чеканились мифологические образы; боги и полубоги; подписи и символы, посвященные вопросам бракосочетания, беременности, родам, детям. Изображался бог *Дионис* (*Вакх* у римлян), олицетворявший виноделие и целебные свойства вина. Часто на монетах встречаются изображения бога искусства и света, златокудрого *Аполлона* — всеисцеляющего, который по греческим преданиям своими золотыми стрелами мог как поражать болезнями, так и исцелять; он также отпускал грехи и облегчал страдания.

На очень многих монетах древнего мира встречается изображение одной змеи, а также она в сочетании с треножником *Аполлона* или с посохом *Асклепия* (рис. 1) и чашей *Гигиены*. Треножник являлся символом оракула в Дельфах. Он стоял над расселиной, из которой благоухал опьяняющий аромат розы.

Треножник *Аполлона* ученые-эмпирики позже положили в основу «эмпирического треножника». Отрицая вообще значение теории, они врачебное искусство строили на трех основах. Наиболее важной частью его считали собственное наблюдение; вторым они считали наблюдение других, дополняющих их опыт; и только тогда, когда этого было недостаточно, они обращались к третьему — заключениям по аналогии.

В глубокой древности змея была символом египетского бога *Тота*, патрона врачей. Священная змея культивировалась в египетских храмах. Египетская богиня жизни и здоровья *Изида* изображалась всегда со змеями, символизирующими вечную жизнь. Это же согласуется с верой финикийцев в то, что змея обладает силой омоложения в старом возрасте.

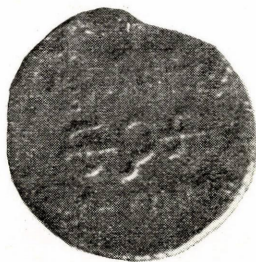

Рис. 1. Посох Асклепия

В древнем Вавилоне бог врачей имел своей эмблемой двуглавую змею. Со змеей вавилоняне связывали также качества, как мудрость, омоложение, выздоровление, здоровье, продолжительность жизни.

За тысячу лет до нашей эры и греки стали воспевать культ змеи. Змея у греков тоже считалась символом мудрости, науки и познания. В одном мифе говорилось о том, что *Зевс* — верховный бог греков — подарил людям чудесное молодящее средство. Вместо того, чтобы самим нести этот бесценный дар, люди возложили его на осла, а он отдал его змее. С тех пор люди несут тяжелое бремя старости, а змеи наслаждаются вечной юностью. Известно, что змеи живут долго и ежегодно меняют свой покров кожи. Эта способность и наводила людей на суеверные мысли о постоянной молодости змеи, сбрасывающей с себя «старость» вместе с кожей. Древние поговорки многих народов отражают признание змеи носительницей всех знаний, высшей мудрости: «Будьте мудры аки змии» и др. У некоторых народов сохранились легенды о змеедах, приобретавших дар ясновидения и знавших целебные свойства всех трав.

По данным многих ученых окончательно оформленный культ змеи как олицетворения врачевания и медицинских знаний в Европе можно отметить в Фессалии. Первоначально змея являлась олицетворением всеведения, то есть знания вообще, недифференцированного по разделам и отраслям («ведуны» у славян). Лекари раньше других выделялись из среды носителей знаний как особая группа, в силу повседневной нужды в помощи при родах, травмах, отравлениях и др. Их эмблемой и осталась змея, первоначально бывшая эмблемой недифференцированного знания.

«Великий и беспорочный врач» древности *Асклепий* (*Эскулап* у римлян) был по некоторым данным реальной исторической личностью (или личностями) впоследствии обожествленной. По греческой мифологии *Асклепий* был сыном *Аполлона* и *Кронида* (дочь царя лапифов *Флегия*), родившийся в Эпидавре путем «кесарева сечения» (отсюда и само название операции «кесарево», то есть царское; предполагают, что этим же способом родился и *Юлий Цезарь* в 102 г. до н. э., с чем также связывают название этой операции). Закутанная в шаль *Крониды* изображена на медной монете Пергама, выбитой в 138 г. н. э., по приказу жены императора *Агриана Сабиной*. В память *Кронида* названа деревня близ Эпидавра. О рождении *Асклепия* существует несколько версий. По одной из них (*Pausanias*) — *Кронига* родила и оставила маленького *Асклепия* в тайне от своего отца на склонах горы Тицион. Голодного ребенка накормила своим молоком пасущаяся там коза, а собака, охранявшая стадо, сберегала его до тех пор, пока не нашел *Асклепия* пастух *Арестан*. На бронзовой монете Эпидавра периода *Антонина Пия* (138—161 гг.) изображена сцена встречи пастуха с *Асклепием*, которого кормит коза. Эта же сцена была изображена на одном из монументов Эпидавра, существовавшем до эпохи Средневековья. Вокруг головы *Асклепия*-мла-

денца обычно изображалось божественное лучезарное сияние. Кстати, это изображение *Асклепия*-ребенка послужило прообразом изображения *Иисуса Христа* в младенческом возрасте.

По другой легенде — мудрый и ученый кентавр *Хирон* воспитал его на склонах горы Пелиона. Изображение *Хирона* помещено на медной греческой монете второго столетия н. э. Под его руководством *Асклепий* стал таким искусным врачом, что даже превзошел своего учителя. Так познал он силы корней леса и соков трав полей и лугов. Он не только исцелял болезнь, но даже возвращал умерших к жизни. Этим прогневил он властителя царства мертвых *Аида* и громовержца *Зевса* (своего деда), так как нарушил установленный им порядок на земле. Разгневанный *Зевс* своей молнией поразил *Асклепия*, но люди обожествили сына *Аполлона*, они воздвигли ему много святилищ и среди них знаменитое святилище *Асклепия* в Эпидавре.

Изображения *Асклепия*, обычно в образе человека зрелого возраста, похожего на *Зевса*, а также различных моментов, связанных с ним, встречаются на монетах 162 городов Древней Греции (Коса, Фригии, Афин, Эпидавра и мн. др.); на многих монетах Древнего Рима, а также на монете императора отделившихся провинций Испании, Галии, Британии-Постума (258—268 гг.), т. н. «aureus'е», где он изображен с посохом, обвитым змеей, которую кормит *Гигея*.

В одном из греческих мифов рассказывается, как однажды *Асклепий* был приглашен во дворец *Миноса* на Крите, чтобы воскресить его мертвого сына. На своем посохе он увидел змею и убил её. Но появилась другая змея с целебной травой во рту и воскресила убитую. *Асклепий* воспользовался этой же травой и ему также удалось воскресить умершего, а в дальнейшем он исцелял этой травой все людские болезни. Посох *Асклепия*, вокруг которого обвивается змея, всегда изображен в виде необработанного и суховатого натурального дерева, что, по-видимому, означало трудность медицинской профессии и непосредственную связь между богом врачевания и землей, в которой он черпал свои силы. В ранний период культа *Асклепия* сам бог изображался в виде змеи (как, например, изображен он на монете *Антонина Пия* — 138—161 гг., выпущенной на сюжет привезения в Рим священной змеи из Эпидавра в 191 г. до н. э.).

Змея *Асклепия* — это пресмыкающееся, желто-зеленого цвета с плоской, тупозаканчивающейся головой длиной до полутора метра. Подобные ей отличные лазуны и сейчас водятся в странах Южной Европы (*Н. Игна*, Румыния).

Жезл или посох *Асклепия* со змеей является главным атрибутом бога медицины, но многие, даже специалисты, путают его с жезлом *Гермеса* (*Меркурия* у римлян), состоящего из стержня с двумя крыльями на концах, обвитого двумя змеями. *Гермес* был посланцем богов, богом торговли. Употребление этого атрибута, как символа медицины, по отношению к древнему миру неверно. Но в настоящее время этот знак упо-

требляется как медицинская эмблема в странах Америки, в США этот символ был введен как официальный в 1902 г.

У *Асклепия* были дети: *Телесфор*, *Махаон*, *Подалирий*, *Гигея*, *Панацея*, *Иазо* и *Огле*. В «Илиаде» Гомера выведены сыновья *Асклепия Махаон* и *Подалирий*, как врачи-воины, пользующиеся высоким авторитетом: «... стоит многих людей один врачеватель искусный... вырежет он и стрелу и рану присыплет лекарством». Поздняя античная традиция считала *Махаона* хирургом, а *Подалирия* — терапевтом.

Рис. 2. Гигея (салута)

Гигея — богиня здоровья (от нее название «гигиена», у римлян — богиня *Салута* [рис. 2], от латинского «salus»), *Панацея* — покровительница лекарственного лечения, *Иазо* — богиня исцеления и *Огле* — богиня роскоши.

Гигея постоянно изображалась на монетах Древнего мира (Фракия, Херсонис, Фригия, Афины и др.) с чашей и змеей. Соединение изображений чаши со змеей появилось позднее — приблизительно на рубеже старой и

новой эры и связана, по-видимому, с развитием пользования ядами и противоядиями, а также широким использованием лекарств вообще. Известно, предание о понтийском царе *Митридатe VI* (Эвпатор) (130—63 гг. до н. э.), приучавшем себя к принятию ядов в возрастающих дозах. Когда он после поражения в войне с Римом принял яд, желая покончить с собой, то яд не подействовал. Предложенное им универсальное противоядие «митридатикум», модифицированное в териак, в эпоху Средневековья, играло важную роль. Александрийская императрица *Клеопатра* (60—30 гг. до н. э.), написавшая несколько работ по венерологии и болезням женщин, испытывала яд кобры на рабах, а затем приняла его сама. От *Асклепия* происходит название греческих лечебных заведений «асклепейонов», которые также изображались на монетах того периода.

Телесфор, сын *Асклепия*, гений выздоровления (в переводе «приводящий к благополучному концу») в произведениях изобразительного искусства Древнего мира встречается как один, так и рядом с *Асклеием* и *Гигеей*. На монете *Марка Аурелия* (162—180 гг.) сестерции и на некоторых фракийских — он изображен рядом с *Асклеием* в виде маленького полного мальчишка в длиннополой одежде с колпачком.

Некоторые монеты представляют образцы ассимиляции изображений греческих богов императорами. Так, на большой бронзовой монете около 130 г. н. э., изображен *М. Аурелий* с его характерной бородой в атрибутах *Асклепия* (посох и змея), против него — его супруга *Фаустина* в образе *Зионы*.

В образе *Асклепия* на монетах также представлен *А. Север* (около 230 г. н. э.), а в образе *Гигеи* — супруга императора *Коммода* (около 180г. н. э.).

Представляют также определенный интерес монеты Древнего Рима и Греции с изображением врачей. По понятным причинам на монетах были помещены наиболее известные лица того времени. На монетах острова Кос (кстати, посох со змеей стал его гербом) был изображен «отец врачебного искусства» *Гиппократ* (460—377 гг. до н. э.). Греческая мифология относит его к роду *Подалирия*. Его отец был врач *Гераклид*, мать — акушерка *Фенарата*. Весь род *Гиппократа* на протяжении восемнадцати поколений занимался медициной. Он явился, таким образом, представителем подлинно народной медицины, переросшей в профессиональную. Он был врачом-периодевром, то есть странствующим. «Гиппократов сборник», изданный также в СССР (в трех томах), является одним из основных произведений, по которому мы судим о состоянии медицины в Древней Греции. В нем представлены работы самого *Гиппократа*, а также его учеников, последователей и даже противников — «Сборный Гиппократ» (*И. П. Павлов*).

На монетах острова Кос встречается также изображение врача *Ксенофона*, лечившего императора Клаудиуса. По свидетельству *Тацита*, жители острова Кос были, благодаря просьбе *Ксенофона*, освобождены императором от уплаты всяческих пошлин и налогов.

В своих медицинских взглядах *Ксенофон* следовал за римским врачом *Асклепиадом*, признавая атомистическое строение организма и призывал лечить: «Быстро, надежно и приятно» (*cito, tuto et jucunde*).

Кроме массажа, ванн, прогулок и режима питания, он широко применял в качестве лечебного средства — различные вина, за что получил титул «любителя использовать вина».

На монетах Самоса изображен философ, математик и врач *Пифагор* (рис. 3) (около 580—500 гг. до н. э.), основатель храмовой медицинской школы в Южной Италии.

На монетах Сицилии — врач-философ *Эмпедокл* (около 490—430 гг. до н. э.), глава сицилийской медицинской школы. Он родился в Агригенте на острове Сицилия. Много путешествовал, оставил ряд трактатов, в том числе по медицине. В области анатомии ему принадлежит открытие лабиринта (внутреннего уха), теоретические исследования о дыхании, деятельности сердца, кровообращении, зрении и обонянии.

В середине V в. до н. э. он ликвидировал болото — очаг малярии около г. Селинунта (Сицилия), подведя к нему воды реки Хипса. Он же ликвидировал малярию в своем родном городе, заставив пробить отверстие в скалистой горе для того, «чтобы здоровый северный ветер прогнал в море тлетворные испарения». *Эмпедокл* (рис. 4) обратился один из первых к музыке как к средству лечения душевнобольных. Ему принадлежит гениальная догадка, что «ничто не может произойти из ничего, и никак не может то, что есть уничтожиться». *Ромен Роллан* назвал его самым гуманным из древних, самым близким среди них к

Рис. 3. Пифагор (около 580—500 гг. до н. э.)

Рис. 4. Монета, выпущенная в честь Эмпедокла

нашим современникам. Он был настолько принципиальным вегетарианцем, что даже сандалии носил не из кожи, а из меди или серебра.

На одной монете Эпидавра за 300 лет до н. э. изображена спутница Асклепия — Эпиона — болеисцеляющая, митологическая мать его дочерей, несущая сосуд и банки для пускания крови. Ее изображение встречается редко, так как позже место Эпионы заняла, по греческой митологии, Гигиеня (в Эпидавре статуя Эпионы стоит рядом со статуей Асклепия).

Первыми врачами Древнего Рима были выходцы из Греции. Плиний в «Натуральной истории» писал, что первым врачом, прибывшим из Греции в 219 г. до н. э. был Архагатус. Он получил все права гражданства Рима за свою хорошую работу хирургом. В 54 г. до н. э. в его честь был выпущен денарий с изображением на лицевой стороне монеты головы богини Салуты в лавровом венке, на обороте — статуя этой же богини. Салута изображена опирающейся левой рукой на колонну, а в правой — держащей змею. По данным Плиния автором этой монеты был греческий скульптор Нисератус. На монетах Древнего Рима изображался крупнейший врач древности Клавдий Гален (около 130—200 гг. н. э.), которым условно завершается история медицины Древнего мира. К. Гален — автор свыше 400 сочинений, в том числе 200 — по медицине. Система его господствовала в медицине Европы в течение 15 столетий.

На протяжении более 1000 лет на монетах Востока символом долголетия служило изображение пожилого человека со сторбленной спиной и значительным волосным покровом на теле (Китай, Япония). Для первых современных китайских серебряных монет характерен портрет бога долголетия, представленного стариком с длинной бородой. Суще-

ствуется много вариантов этих монет. Одна из них чеканки 1837 г. во время правления императора *Тао Кванга*, называемая часто «старик», выпущена для финансирования компании по борьбе с революционным движением, поднятым против императора на острове Тайване.

В древней Японии использовались в качестве денег куски нефрита, агата или малахита, известные под названием «магатама». Величина таких денег колебалась от 2,5 см на 3 см до 6 см в длину. Эти деньги, очень красивые на вид, обнаружены различных цветов. Многие из них дошли до настоящего времени неповрежденными. Большинство данных, которыми располагают ученые, свидетельствуют об использовании «магатам» в качестве «защиты» при родах. Историки, полностью соглашаясь с тем, что «магатами» использовались как деньги, не сходятся во взглядах толкования их формы. Некоторые, отвергая форму эмбриона, предполагают, что «магатама» напоминает лапу животного, возможно, тигра. Они опираются при этом на то, что лапа тигра являлась одним из самых «сильных» амулетов Востока.

Представляют интерес монеты, применявшиеся до недавнего времени различными африканскими племенами, но главным образом племенами Гиззи (до некоторой степени этим деньги все еще используются в западных провинциях Либерии). Такая монета представляет собою кустарно отлитый кусок железа с добавлением в виде хвоста и крыла длиной от 3 до 54 см. Название, под которым она известна — «Гиззи пенни» (рис. 5). Если такой пенни ломается (что нередко при своеобразной форме и кустарном способе изготовления), то африканцы считают, что «дух» покидает ее и монета теряет свою покупательную способность до тех пор, пока

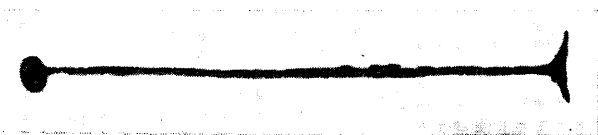

Рис. 5. Гиззи-пенни

лекарь племени не восстановит её. А за восстановление, которое может сделать только лекарь племени, следует платить. Восстановленные монеты легче отличить, так как на месте прежнего разрыва всегда остается небольшое утолщение. В 1930 г. 60 таких монет «пенни» приравнялись населением к 24—26 американским центам (в Либерии имеют хождение деньги США). За 2 пенни можно купить 20 апельсинов или гроздь бананов.

Со времени Древней Греции и Рима, почтивших выдающихся врачей изображениями на монетах, Европа почти 1500 лет не имела денег с изображениями медиков. Период Средневековья (V—XV вв.) с его невежеством, предрассудками и безраздельным владычеством церкви дал тол-

чок к рождению большого числа амулетов, которые служили «защитой» от частных эпидемий, опустошавших страны. Вплоть до XVII века с этой целью выпускались и некоторые монеты.

Наибольшей известностью пользовались серебряные монеты, талеры, полуталеры, четвертьталеры, выпускавшиеся в чешском городе Йохимстале. На лицевой стороне одной из таких монет — талера, отчеканенного в 1520 г., изображен распятый Христос среди своих последователей на фоне надписей, на обороте изображена змея окруженная больными.

Эпидемии в эпоху Средневековья были частыми и внезапными, они косили народ и вызывали тем самым панику среди беспомощных и полных предрассудков людей.

С целью предохранения от заболеваний как амулет защиты люди носили на шею талеры с изображением бога врачебного искусства древних народов*.

Следует отметить, что первоначально «амулет» возник на материальной основе в эпоху первобытно-общинного строя и только со временем он превратился в чистое суеверие. Большинство «пестталеров» (от латин. «pestis» — чума, так как большинство эпидемий в это время носило общее название «чума», независимо от того, была ли это действительно чума или же другое инфекционное заболевание) чеканились в Йохимстале, но и другие города (Шнееберг, Аннаберг, Лейпциг, Кремниц и др.) также выпускали их. В литературе описано около 250 монет и медалей, посвященных борьбе с чумой.

В XVI—XVII вв. в некоторых странах Европы были в обращении серебряные монеты Флоренции и Эссена с изображениями покровителей врачей и аптекарей святых *Космы* и *Дамиана*. Эти два брата были в далеком прошлом реальными людьми, врачевателями человеческих недугов, которые подвергались мучениям и смерти за свои христианские убеждения в период правления императора *Диоклетиана* (303 г. н. э.). Позже церковь возвела их в ранг святых.

В 1799 г. в Англии была выпущена медная монета достоинством в полпенни, на лицевой стороне которой представлена больница — «Монтроз Лунатик госпиталь» и дата ее основания — 1781 год, а на оборотной стороне помещен герб дворянской семьи *Грэхмов*, герцогов Монтроза.

В 1882 г. монетный двор США выпустил образец специальной монеты для слепых достоинством в 5 центов, но Конгресс не утвердил ее для обращения по неизвестным причинам; вероятно, сочли, что «обычные» монеты легко различить на ощупь. Несколько экземпляров такой монеты находятся в коллекциях нумизматов. Она имеет рисунок обычной 5-центовой монеты, но по кромке имеется 5 рельефных выступов, которые

* На картине *Г. Гольбейна* — младшего, изображающей его жену, в качестве амулета защиты от чумы на ее шею на цепочке подвешена монета.

делят край монеты на 5 равных сегментов. Спустя несколько месяцев после выпуска образцов в специальной нумизматической литературе появилось сообщение о том, что выпущена монета для слепых, так как наиболее ходовой в то время в США была — 5-центовая монета, то выбор и пал на нее (в настоящее время 5-центовая монета используется в США гораздо реже). Известны также сибирские медные монеты с точками по окружности, выпускавшиеся в России с той же целью.

В XVIII—XIX веках многие врачи, владельцы аптек и аптекарских магазинов, стали прибегать к рекламе в виде банкнот, монет и жетонов, на которых сообщалось имя и адрес врача, иногда помещался портрет и указывалась стоимость лечения. Известно, около 100 «визитных карточек» такого рода. Например, во второй половине XIX века американским хирургом-дантистом Н. Б. Слейтоном из Мэдисона (штат Индиана) была выпущена «банкнота» в 100 долларов (рис. 6), на которой

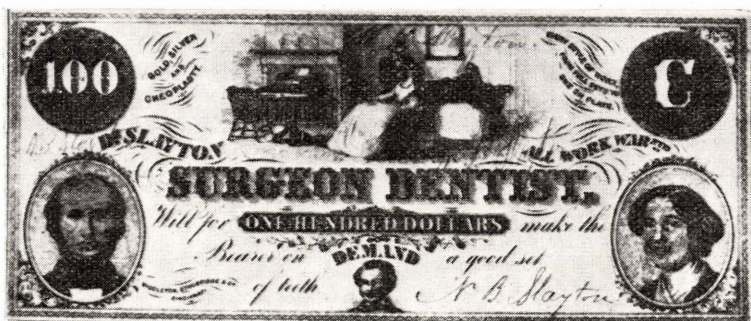

Рис. 6. «Банкнота» американского дантиста Н. Б. Слейтона

помещены портреты самого врача, его жены, сына и изображен прием в кабинете, а на обороте дан прейскурант на все проводимые им зубо-врачебные и зубопротезные работы, заканчивающийся словами: «*Наш договор оплачивается, когда работа сделана*». В 1823 г. знаменитым парижским королевским дантистом А. М. Дезирабодом был выпущен «500-франковый билет», но его распространение было запрещено. Изображение данной банкноты приведено в памфлете Дезирабода «Я не могу молчать» (1826 г.). Им была опубликована в двух томах монография «Новые полные элементы науки и искусства зубо-врачебного дела» (1843 г.), принесшая ему славу как в практической, так и в научной сфере деятельности.

В начале XX. века различные государственные учреждения выпустили специальные монеты для обращения только в колониях прокаженных (рис. 7). Цель их выпуска — предупредить заражение здоровых людей. Когда же выяснилось, что проказа не передается через деньги, в целях гуманности, выпуск этих монет был прекращен. Небольшое количество

денег имело хождение в Кулионской колонии прокаженных на Филиппинских островах (рис. 8), где они были выпущены в 1913 г. Эта колония существует и в настоящее время. Первые были отчеканены из алюминия, однако ввиду быстрого их износа и коррозии металла в тропиках, поздние выпуски были из сплава меди и никеля. Достоинство монет

Рис. 7. Монета колонии прокаженных Колумбия

Рис. 8. Монета кулионской колонии прокаженных с портретом Хозе Ризалья

Рис. 9. Служба здравоохранения Филиппин

было от $\frac{1}{2}$ цента до 20 центов, а также 1 песо. Это было официальное платежное средство, выпущенное, как гласила надпись, «Филиппинской службой здравоохранения» (рис. 9). Имела свои деньги и Нагашимская колония прокаженных в Японии. Монеты были различного достоинства и соответствовали американским монетам от цента до доллара. Выпускались они Нагашимским отделом здравоохранения вплоть до второй мировой войны. Лепрозорий, содержащий правительство Венесуэлы, на острове Провидения, озера Маракайбо, выпустил свои деньги в 1913 г. из латуни достоинством от $\frac{1}{8}$ боливара до 20 боливаров и надписью «Лазаретто национале Маракайбо, 1913». Эти монеты имели хождение очень непродолжительный период. Правительство США выпустило в 1919 г. деньги для «Поло Сесо Хоспитал» в зоне Панамского канала достоинством от цента до доллара. Монеты от 1 цента до 5 центов

были латунными с квадратными отверстиями, монеты от 10 центов до 1 доллара — из алюминия с круглым отверстием. Все эти монеты были изъяты и переплавлены правительством США в 1952 г. В 1921 г. были выпущены медно-никелевые монеты достоинством в 1 центаво (300 тыс. экземпляров), 2 центаво (350 тыс.), 5 центаво (200 тыс.), 10 центаво (200 тыс.), 50 центаво (120 тыс.) для колумбийской колонии прокаженных. В 1928 г. эта серия была дополнена выпуском бронзовой монеты в 50 центаво (100 тыс. экземпляров). В Маккинской колонии прокаженных Таиланда на обычных монетах были сделаны глубокие надрезы через всю монету. Этими монетами пользовались только прокаженные. В подавляющем большинстве случаев деньги, выпускавшиеся для прокаженных, были изъяты из обращения и уничтожены накануне второй мировой войны.

В Европе специальные деньги иногда выпускались для отдельных медицинских учреждений. Так, известны бонны польского Марианского госпиталя (Седлец) 1868 г. В Бельгии и Франции, до и во время первой мировой войны, имели хождение неофициальные монеты и бумажные деньги в психиатрических больницах. Их обычно выпускали религиозные организации. Имело специальные деньги и детское госпитальное судно «Ютландия», возившее раненых во время войны в Корею. В Германии имели место деньги только для туберкулезных больниц (как, например, в туберкулезном лазарете г. Шпротау). Без порядкового номера и подписи главного врача эти деньги были недействительны. Известно несколько типов ирландских госпитальных чеков в 10 шиллингов. В большинстве случаев подобные выпуски вышли из обращения до второй мировой войны. В Польше после второй мировой войны в двух госпиталях были выпущены специальные деньги для душевнобольных достоинством в 5, 10, 20 и 50 грошей и 1, 2, 5 злотых, на оборотной стороне которых помещено изображение чаши со змеей.

В 1960 г. в Израиле выпущена монета из никеля достоинством в 1 фунт, изготовленная в Утрехте (Голландия), на лицевой стороне которой изображен Хадасский медицинский центр в Иерусалиме.

В период гражданской войны и первые годы после нее в России было в обращении очень много денежных суррогатов (бон) (рис. 10), в их числе есть знаки, выпущенные отделом здравоохранения Бийского исполкома Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов (с подписью заведующего отделом). В Петрограде (затем — Ленинграде) были выпущены бонны потребительского общества медико-санитарных учреждений «Петромедсанкооп», Центральной комиссии содействия охраны материнства и младенчества, кооператива завода военно-врачебных заготовок и др. Есть знаки, достоинством в 10, 15, 50 копеек и 1, 3, 5 рублей, выпущенные Правлением Аптекарского товарищества в Москве (с подписью *В. К. Феррейна* — известного владельца аптеки), русского Общества торговли аптекарскими товарами в Харькове, аптеки *Д. Б.*

Рис. 10. Лотерейный билет РСФСР

Руттера в Кривом Роге, аптекарского магазина *Я. М. Барского* в Полтаве, аптеки *В. Боргеста* и *К°* и мн. др.

В период Веймарской республики (1918—1933 гг.) в Германии было выпущено несколько тысяч мелких бумажных купюр («нотгельдов») (рис. 11). Некоторые из них имеют рисунки и тексты медицинского содержания (например, изображения доктора *Фауста*), другие — рекламируют целебные источники: на купюре 50 пфенингов Липпспринга из-

Рис. 11. Нотгельд Германии

ображены две фигуры, пьющие минеральную воду целебного источника. Оригинальна купюра в 25 марок, выпущенная магистром города Бильфельда на шелку и 250 миллионов марок на бумаге с изображением целебного источника, в который входят калеки на костылях, а выходят здоровые люди, бросившие костыли.

На многих 50-пфенинговых купюрах под общим лозунгом «*Да будет человек благодарен, великодушен и добр*», помещены призывы Общества Красного Креста помогать ему в работе и рисунки соответствующие этим лозунгам: слепой с собакой поводырем (много вариантов рисунков); помощь раненым во время пожара, крушения поезда и артиллерийского обстрела; кормящая мать; шахтер в забое; спасение утопающих и др. Общество «Красного Щита Давида» («Маген-Давид Адом») Израиля — аналогичное обществам Красного Креста и Красного Полумесяца других стран, — выпустило для автобусных компаний в Тель-Авиве, Хайфе, Иерусалиме, испытывающих нужду в мелочи, боны в 5 пруту, которые практически ходили по всей стране, как разменная монета, а в 1956 г. этим же обществом были выпущены боны для армии с надписью на лицевой стороне — „Используется для покупок в учреждениях армии“ и на обороте — „Если не Использует эту бону, то она пойдет в пользу Общества Красного Щита“.

Во многих странах выпускались раньше и выпускаются сейчас лотерейные билеты в пользу Общества Красного Креста (рис. 12) и Красного Полумесяца (РСФСР, ДРВ, Литва, Латвия, Чехословакия, а позже СССР). На лотерейных билетах в пользу больных детей (Латвия) (рис. 13) была изображена копия знаменитого фаянсового «флорентийского младенца»

Рис. 12. Лотерейный билет в пользу Общества Красного Креста (Литвия)

Рис. 13. Лотерийный билет в пользу детей (Литвия)

— запеленатого ребенка — изображение которого выполнено на фасаде госпиталя «безгрешных» во Флоренции (медальон Della Robbia) и на фасаде Вестминстерского детского госпиталя Англии.

В 1863 г. усилиями, в первую очередь общественного деятеля *Анри Дюнана*, получившего позже Нобелевскую премию, было создано Международное Общество помощи раненым и больным. Представители 12 государств подписали знаменитую Женевскую конвенцию. В настоящее время под ней стоят подписи 91 государства. Эмблемой Общества было принято изображение Красного Креста на белом поле (обратное геральдическое изображение швейцарского государственного флага — в честь страны, где зародилось Общество и гражданином которого был *А. Дюнан*). И хотя эта эмблема не носила религиозного характера страны мусульманской религии отказались от нее, взяв за свою эмблему этого Общества Красный Полумесяц (Турция, Египет, Афганистан, Пакистан и др.) и Красный Лев и Солнце (Персия), а с образованием государства Израиль появилась четвертая эмблема — Красная Шестиконечная Звезда. В канун 100-летия Общества Швейцария выпустила 5-франковую монету, посвященную юбилею, со стилизованным изображением двух лежащих раненых, перевязанных бинтами и стоящей сестры милосердия с чашей в руках.

После гражданской войны в нашей стране проводились лотереи в пользу инвалидов войны, на билетах которых изображены соответствующие сюжеты медицинского содержания.

В настоящее время известно, что свыше 600 выдающихся представи-

телей медицины нашли свое отображение на почтовых марках всех стран мира и только около 40 врачей были удостоены чести быть помещенными на деньгах, причем следует отметить, что в большинстве случаев удостоены они этой чести были не за медицинское успехи, а за свои политические заслуги. Не территории Северо-Американских Штатов в XIX веке было в обращении большое количество бон самых различных номиналов (1, 2, 3, 5, 6 $\frac{1}{4}$, 10, 12 $\frac{1}{2}$, 20, 25, 50, 75 центов и 1, 2, 3, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 долларов), выпущенных как государственными банками, так и частными фармацевтическими кампаниями, на которых были помещены портреты некоторых врачей, сведения об аптеках и лекарственных средствах.

В 1854 г. на банкноте в 20 долларов Трентон-банка штата Нью-Джерси было помещено изображение генерала *Джона Битти*, врача по образованию, бывшего члена континентального конгресса. В том же году этот банк выпустил банкноты в 20 долларов с портретом *Томаса Вудраффа*, а Честер-банк штата Пенсильвании — банкноты в 5 долларов с портретом *У. Дарлингтона* — врачей, ставших известными за свои заслуги в области банковской деятельности. Боны различного номинала (от 5 центов до 100 долларов) были выпущены в 1836—1837 гг. Мануел-банком штата Пенсильвании с портретом врача *Т. У. Дайотта*, известного своими работами по медицине в период становления медицинской помощи в Северной Америке, а также работами в области стекольного дела. Врач *Э. К. Кейн*, изображенный на банкнотах ряда штатов Иллинойса (5 долларов), Мериленда (20 долларов), Массачузетса (2 доллара), Миссури (5 долларов), Вермонта (10 долларов), Висконсина (3 и 5 долларов) и др. — прославился своим исследованием Арктики. На бонах штата Огайо 3 доллара (трех различных банков) изображен врач *Эдуард Тиффин*, президент конституционного конвента (1802 г.), ставший в 1803 г. первым губернатором этого штата. Портрет врача-генерала *Джозефа Уоррена* помещен на многих банкнотах ряда штатов: Коннектикута (5, 10 и 50 долларов), Массачузетса (1, 2, 5 и 10 долларов), Нью-Гемпшира (5 долларов), Нью-Йорка (5 долларов) и др. Его имя известно как президента Массачузетского Конгресса, принимавшего участие в ряде битв. На бонах штатов Нью-Джерси (5 долларов) 1858 г. и Нью-Йорка (5 центов) 1854 и 1859 гг. изображен врач-генерал *Хью Мерсер*, погибший в битве при Принстоне. Портрет поэта и священника *Дж. К. Лаватера*, известного своими работами в области теории физиогномики, помещен на банкнотах (5 и 10 долларов) штата Пенсильвании.

В 1881 г. Неаполитанским банком Италии была выпущена в обращение серия банкнот с изображением различных деятелей науки и искусства. На банкнотах этой серии в 50 лир изображен *Галилео Галилей* (1564—1642), крупнейший ученый эпохи Возрождения. Плодом его упорных трудов был сконструированный им телескоп, видоизменением которого явился один из первых микроскопов (около 1610 г.). Приблизительно в то же время появились микроскопы в Голландии. *Г. Галилей* занимался

изучением обмена веществ, им был предложен (совместно с Санторио) первый термоскоп, имевший форму спиралеобразноизогнутой трубки. На банкнотах в 100 лир помещено изображение величайшего художника, механика, математика, инженера *Леонардо да Винчи* (1452—1519 гг.), который был также замечательным анатомом. В сотрудничестве с врачами он много лет производил в больницах вскрытия и анатомические зарисовки. Он был сторонником иатрофизиков (иатромехаников), сопоставляя и отождествляя задачи врача и инженера. *Леонардо да Винчи* был ранним представителем опытного метода в науке. «Многие будут считать себя в праве упрекать меня, — писал он, — что мои доказательства идут вразрез с авторитетом некоторых мужей, находящихся в великом почете. Не замечают они, что мои предметы родились из простого и чистого опыта, который есть истинный учитель».

В 1929 г. в Австрии на 2-шиллинговой монете был помещен портрет выдающегося австрийского хирурга XIX в. *Теодора Бильрота* (1829—1894 гг.), основателя венской хирургической школы, автора 160 научных работ. Им было предложено много оригинальных операций (резекция желудка и пищевода, удаление гортани, операции на языке, печени и др.) и сконструированы хирургические инструменты. Он лечил в свое время поэта *Н. А. Некрасова* и консультировал своего тяжелобольного учителя *Н. И. Пирогова*. *Т. Бильрот* был также музыкантом и высоким ценителем музыки. Монета с его портретом была выпущена в канун 100-летия со дня рождения. В 1953 г. Австрия выпустила банкноты достоинством в 500 шиллингов с портретом *Юлиуса Вагнер-Яурегга* (1857—1940 гг.) (рис. 14) — известного психиатра, а также специалиста в области

Рис. 14. Профессор Вагнер Яурегт

физиологии и фармакологии, впервые научно сформулировавшего принцип раздражающей терапии на примере лечения прогрессивного сифилитического паралича малярией (полное выздоровление при этом составляло 35%). В 1927 г. за эту работу ему была присуждена Нобелевская премия.

В 1968 г. Венгрия выпустила серию из двух серебряных монет в 50 и 100 форинтов, посвященных *Игнацу Филиппу Земмельвейсу* (1818—1865 гг.) — знаменитому венгерскому акушеру. Чисто эмпирически, задолго до *Пастера* и *Листера*, не зная истинной природы сепсиса, он решил бороться с внесением инфекции в родовые пути женщин путем мытья рук с дезинфекцией их раствором хлорной извести. Открытие скромного врача было полностью признано только после его смерти. В одном из парков Будапешта *И. Ф. Земмельвейсу* сооружен памятник с надписью «*Retter der Mütter*» («Спаситель матерей»).

На 1000 франковых банкнотах Франции, выпускавшихся в 30-е годы и на 5-франковой современной банкноте помещены изображения основоположника современной научной микробиологии *Луи Пастера* (1822—1895 гг.) (рис. 15). Для всей научной деятельности его характерна по-

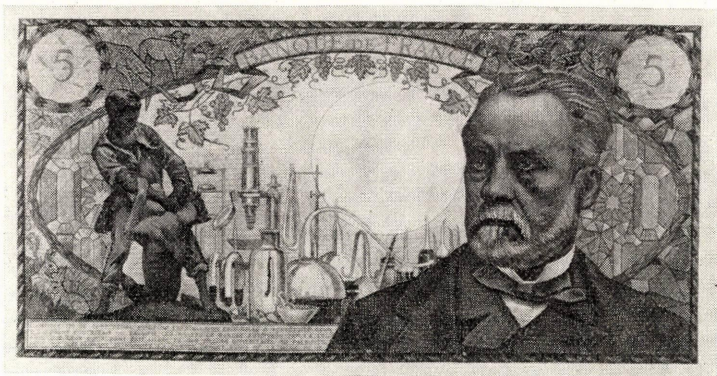

Рис. 15. Профессор Луи Пастер

стоянная связь с вопросами практики. Он доказал биологический процесс брожения (вместо принятого химического). Им предложена обработка пищевых продуктов при температуре не выше 100 градусов — пастеризация, разработан метод предохранительных прививок (против сибирской язвы, бешенства и др.). Английский ученый *Гексли* писал, что «... *прибыли, принесенные его открытиями Франции, превысили контрибуцию, наложенную на неё немцами в 1871 г.*» На 2,5 млн. франков, собранных со всего света по подписке (в том числе были 100 000 франков из России) был создан в Париже институт микробиологии его имени, первым директором которого был сам *Л. Пастер*. Очень многие русские ученые (*И. И. Мечников, Л. А. Тарасевич, А. М. Безредко* и др.) были сотрудниками этого института. В первый же год издания в «*Анналах*» институтах одна треть работ была представлена русскими авторами. Когда Германия в 1871 г. отняла у Франции Эльзас и Лотарингию, *Л. Пастер* вернул почетный диплом боннского университета и произнес знаменитую фразу: «*Наука не имеет родины, но ученые ее имеют.*»

Изображение всемирно известного немецкого микробиолога *Роберта Коха* (1843—1910 гг.) дано на современной юбилейной монете ГДР. *Р. Кох* разработал метод культивирования микроорганизмов на жидких и плотных питательных средах. Им была разработана этиология раневых инфекций («триада Коха») и введена в широкую практику окраска микробов анилиновыми красителями. В 1882 г. он открыл возбудителя туберкулеза, а год спустя — возбудителя холеры. Однако *Р. Кох* недооценивал значения социальных факторов в развитии этих заболеваний. В 1905 г. он был удостоен звания лауреата Нобелевской премии.

В Чехословакии была выпущена в 1969 г. серебряная монета 25 крон с профильным изображением *Яна Эвангелиста Пуркине* (1787—1869 гг.) (рис. 16) — выдающегося чешского естествоиспытателя, физиолога и общественного деятеля. *Я. Э. Пуркине* занимался физиологией зрения, а его микроскопические исследования явились основой клеточной теории, которую он сформулировал в 1837 г. Он боролся за право чешского языка в Карловом университете Праги. Основал общество чешских врачей, носящее в настоящее время его имя.

В 1936—1938 гг. Бразилия выпустила монеты достоинством в 400 рейс с портретом известного врача-бактериолога, возглавившего борьбу против желтой лихорадки, чумы и оспы в странах Центральной и Южной Америки, *Освальдо Круса* (1872—1917 гг.) (рис. 17), создавшего в Рио-де-

Рис. 16. Профессор Я. Э. Пуркине

Рис. 17. Доктор Освальдо Крус

Жанейро после возвращения из института *Л. Пастера* в Париже, первую в стране бактериологическую лабораторию, превратившуюся затем в Федеральный институт серотерапии, получивший в 1903 г. имя *О. Круса*. Портрет врача *А. Квинонеса* изображен на монетах достоинством в 1 и 2 колона 1925 г. республики Сальвадор. На монете США достоинством в $\frac{1}{2}$ доллара, выпущенной в 1925 г., помещен портрет *Джона Мак-*

Лафлина (1784—1857 гг.), основавшего форт, а затем город Ванкувер на берегу реки Колумбии в 1825 г., он же основал город Оригон. За оказание медицинской помощи без различия цвета кожи и как белым, так и индейцам он был назван населением «отцом Оригона».

Диктатор Гаити президент *Ф. Дювалье* (по иронии судьбы получивший врачебное образование) поместил свое изображение на 5- и 10-центовых монетах 1958 г. и курсирующих банкнотах.

На монете достоинством в 5 лит было помещено изображение выдающегося литовского врача и общественного деятеля *Ионаса Басанавичуса* (1851—1927 гг.), окончившего медицинский факультет Московского университета. Он работал 25 лет в Болгарии (с 1880 г.), где был активным членом болгарской демократической партии. Им была составлена часть политической программы партии, касающаяся вопросов здоровья. За свои прогрессивные взгляды он подвергался покушению. Среди 300 опубликованных работ *И. Басанавичуса* особое место занимают работы по санитарному делу. В 1905 г. он вернулся на родину, а в 1919 г. принимал горячее участие в культурном строительстве Литовской Советской Республики.

В Польше в 1925 г. были отчеканены пробные монеты в 100 злотых (проект *Шукальского* из золота и серебра, а в 1933 г. (проект *Высоцкого* — десятизлотовые пробные монеты с изображениями *Николая Коперника* (1473—1543 гг.). С 1959 г. в Польше имеют хождение десятизлотовые монеты (проект *Гославского*) из никеля (диаметр 30 мм), на которых помещен его же портрет; в 1967 г. этот рисунок был повторен на новой серии десятизлотовых монет меньшего размера (27 мм).

В 1965 г. в Польше были выпущены банкноты самого большого номинала из ныне находящихся в обращении — 1000 злотых, на которых также напечатан портрет *Н. Коперника*, известного антирелигиозной работой «О круговращении небесных сфер» (1543 г.), опрокинувшего геоцентрическую систему мироздания. Эта работа, вместе с работой *А. Везалия* «О строении человеческого тела», также вышедшей в 1543 году в том же издании *Яна Опорина* (Базель, Швейцария), названа классиками марксизма «выстрелом» по старому миру схоластики и мракобесия. *Н. Коперник* обучался два года в Падуге (Сев. Италия) на медицинском факультете, а по возвращении домой работал врачом у своего дяди епископа *Ваченроге* с 1504 по 1512 г. (найжены его медицинские записки и собственноручные рецепты), затем он работал в Ягеллонском университете (Краков), шестисотлетие которого отмечалось мировой общественностью в мае 1964 года.

Университет был открыт первоначально в составе трех факультетов — медицинского, юридического и свободных наук. Теологический факультет, как правило, бывший обязательным в других европейских университетах (по этому поводу говорили, что университеты готовили специалистов для души, тела и наследства), был открыт 33 года спустя. В 1950 г. факультет выделился из университета в самостоятельную меди-

Рис. 18. 600 лет Венского Университета

тета (рис. 18).

Такой же дате — 600-летию — посвящена 100-крановая серебряная монета Чехословакии, выпущенная в 1948 г. в честь Карлова Университета Праги.

Первым врачом Китая, получившим европейское медицинское образование, был *Сун Ят Сен* (1866—1925 гг.) (рис. 19). Получив в 1892 г.

цинскую академию. В связи с юбилеем университета в Польше была введена 10-злотовая монета с изображением протектора Краковского университета короля *Казимира Великого*. По обеим сторонам монеты надпись: «600-летие Ягеллонского университета 1364—1964». Обе 10-злотовые монеты были изготовлены Варшавским монетным двором.

В 1932 г. в Эстонии была выпущена 2-крановая серебряная монета в честь 300-летнего юбилея университета в г. Тарту с изображением фасада здания университета.

В 1965 г. в Австрии была выпущена 50-шиллингвая серебряная монета в память 600-летия Венского универси-

Рис. 19. Старая банкнота Китая с портретом Сун Ят-Сена

диплом врача-хирурга, после окончания медицинского колледжа в Гонконге, он работал 2 года в китайском госпитале на территории Макао. На операциях, проводимых им, собирались родственники больных и вся администрация госпиталя, так как он славился высокой техникой их выполнения. Но, вступив на путь политической борьбы, *Сун Ят Сен* отошел от практической медицины. В 1912 г. он стал первым президентом Китайской Республики. Большой друг советской страны и *В. И. Ленина*, он до самой смерти ориентировался на Советскую Республику. Его портрет помещен на монетах 1912 г. достоинством в 10 и 20 центов, на 1 долларе Китайской Республики, а также на очень большом количестве старых банкнот, выпускавшихся большинством банков Китая.

Врач *Хосе Рисаль* (1861—1896 гг.), получивший в Мадриде степень доктора медицины и философии, известный филиппинский патриот, боровшийся против угнетения своего народа, был расстрелян испанскими колонизаторами как организатор и участник восстания на Филиппинах против Испании. Его именем названа одна из провинций Филиппин, а его изображение было помещено на монетах достоинством в 1 песо (1925 г.) и на банкнотах в 2 песо (есть варианты), бывших в обращении во время второй мировой войны и на современной банкноте в 1 песо. В канун 100-летия со дня его рождения Филиппины выпустили серебряную монету достоинством в $\frac{1}{2}$ песо и 1 песо с изображением *Х. Рисаля* и надписью: «Национальный герой». Это изображение было предложено Филиппинским обществом нумизматов.

На одной из первых банкнот республиканской Испании достоинством ф50 песо 1935 г. помещено изображение знаменитого гистолога, профессора мадридского медицинского факультета *Сантьяго Рамон-И-Кахаля* (1852—1934 гг.), организовавшего и возглавившего в Мадриде лабораторию биологических исследований, превращенную позже в институт его имени. Своими исследованиями он обосновал в 1894 г. невронную теорию строения нервной системы, прославившую его имя. В центре Мадрида, в сквере, сооружен памятник ученому, две стороны которого символизируют жизнь и смерть, памятник изображен на оборотной стороне банкноты.

В 1923 г. в городе Греффрате (Германия) на банкноте 100 000 марок был помещен портрет врача-окулиста *де Лёв* (1792—1861 гг.), прославившего свой город, а на одной из 50-пфенинговых купюр этого же периода было помещено изображение врача в средневековом одеянии на высоком городском помосте с бутылкой лекарства, окруженного толпой больных сограждан и стихи: «*Einst lebt' hier Doktor Eisenbart, kuriert' die Leut' nach seiner Art*» («Здесь доктор Айзенбарт когда-то жил, на собственный манер он всех людей лечил»). *Йоган Айзенбарт* был странствующим врачом, лечившим больных во время ярмарок в разных городах Германии конца XVII—начала XVIII веков. Им был предложен ряд собственных прописей лекарств.

В 1957 г. в ФРГ выпущена никелевая монета в 2 марки с портретом

Макса Планка (1858—1947 гг.) к столетию со дня его рождения. Применение квантовой теории *М. Планка* возволило ученым всего мира понять важнейшие биологические процессы. Врачи и биологии имеют все основания чтить его заслуги в своей области.

На 50-пфенинговой боне города Лаухштедта, на 75-пфенинговой боне города Иена периода Веймарской республики, на 5-марковой монете ФРГ, выпущенной в 1955 г. и на банкноте ГДР в 10 марок 1963 г. изображен *Иоганн Фридрих Шиллер* (1759—1805 гг.) — великий немецкий поэт, окончивший закрытую военно-медицинскую школу и служивший некоторое время полковым лекарем в армии. В 1959 г. в Голландии была отчеканена монета в память 100-летия со дня рождения скромного варшавского окулиста (1859—1917 гг.) доктора *Людвига Заменгофа* (рис. 20), основавшего в 1887 г. международный язык эсперанто на основе романского, германского и славянского языков. Его же изображение помещено на монетах, выпущенных в 1912 г. «спесмило» в канун 25-летнего юбилея движения эсперантистов в качестве образца «интернациональных» денег, не получивших распространения в силу многих причин.

В 1967 г. Польша выпустила десятизлотовые монеты из никеля в честь столетия со дня рождения *М. Складовской-Кюри* (1867—1934 гг.), открытия которой в области радиоактивности имеют огромное значение для медицины, особенно в области борьбы со злокачественными новообразованиями.

В 1968 г. в ФРГ была выпущена пятимарковая серебряная монета с изображением выдающегося немецкого гигиениста *Макса Петтенкоффера* (1818—1901 гг.) (рис. 21), труды которого были посвящены гигиене воздуха, воды, одежды, почвы, питания. Творец новейшей эксперимен-

Рис. 20. Доктор Л. Л. Заменгоф

Рис. 21. Профессор Макс Петтенкоффер

тальной гигиены, *М. Петтенкоффер* произвел героический опыт на себе, проглотив с экспериментальной целью чистую культуру холерных бацилл (1884 г.), и при этом тяжело заболел. В России его последователями были *А. П. Доброславин* и *Ф. Ф. Эрисман* — создатели научной гигиенической школы.

Изложенное дает лишь небольшое представление о том исключительно широком круге явлений, событий, учреждений и людей, связанных с медициной, который нашел отображение на денежных знаках многих стран мира.

Работа по сбору и обобщению данных представленной темы продолжается, поэтому автор просит всех имеющих по ней дополнительные сведения, сообщить ему.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrzejczak, Ł.—Modrzewski, T.* : Lekarze na monetach starogreckich i inuych. — *Wiad. Lek.* 1969, 22, 2093—2099.
- Bernhard, O.* : Asklepios und sein Geschlecht auf griechischen und römischen Münzen. — *Ciba Zeitschrift*, 1936, 30, 1014—1020.
- Gribanov, E. D.* : The Theme of Medicine of Paper Money and Currency Notes. — *International Banknote Society Journal*, 1962, 4, 18—20.
- Gribanov, E. D.* : Money and Medicine. — *International Banknote Society Journal*, 1964, 2, 8—10.
- Gribanov, E. D.* : Monety esperanckie. — *Biuletyn Numizmatyczny*, 1966, 15, 255—257.
- Hart Gerald, D.* : Ancient Coins and Medicine. — *Canadian Medical Association Journal*, 1966, 94, 8, 77—89.
- Hart Gerald, D.* : English token coins and medicine. — *Canadian Medical Association Journal*, 1966, 95, 17, 1311—1317.
- Muscalus, J. A.* : Paper Money Pertaining to Druggists. — *Medicines and Medical Practitioners*, Bridgeport, Pa.
- Muscalus, J. A.* : Medical Numismatic Notes. — *The Montrose Lunatic Hospital. Bull. N. Y. Acad. Med.*, 1969, 45, 637—639.
- Popkin Roy, J.* : Medical-Numismatics-Physicians Portrayed on Coins and Currency. — *Journal of the American Medical Association*, 1959, 171, 1144—1147.
- Popkin Roy, J.* : Medicine in Numismatics. — *Surgery, Gynecology and Obstetric*, 1961, 113, 657—660.
- Puschel Erlich* : Numismatische Darstellungen der Arztheiligen Kosmas und Damian. — *Medizinhistorisches Journal*, Hildesheim, 1969, 4, 2, 176—180.
- Wintz, H.* : Münzen und Medaillen auf die Pest. — *Ciba Zeitschrift* 1936, 30, 1022—1026.
- Zorgniotti-Adrian, W.* : Medical Numismatics: A Denarius Commemorating Rome's Frist Doctor, Arcagathus (219 B. C.). — *Bull. N. Y. Acad. Med.*, 1970, 46, 6, 448—450.
- Грибанов, Э. Д.* : Медицинская нумизматика, Советское здравоохранение, 1965, 3, 63—67.
- Грибанов, Э. Д.* : Медицинские сюжеты на монетах и банкнотах, правочник среднего медицинского работника, 1966, 454—462.

- Грибанов, Э. Д.: Медицина на денежных знаках, сборник «Советский коллекционер», 1965, 99—108.
- Грибанов, Э. Д.: Тема медицины в отображении на денежных знаках, Сборник «Из истории медицины», т. VII, 1967, 95—110.
- Берг, Э. К.: Римские монеты как историко-медицинские памятники, Сборник «Из истории медицины», т. V, 1963, 129—131.
- Магильницкий, С. С.: Офтальмология в нумизматике, Вестник офтальмологии, 1968, 6, 87—88.

Summary

When commodity-money circulation arose in the slave-owning system of society in the 7th century B. C. on the territory of Lydia, the first coins made from alloy of gold and silver also appeared. This practice was later-used by other countries. But antique coins were not only means of circulation. They were also material monuments of their own epoch during the centuries. Many of them have pictures of gods and rulers. And at the same time some coins have pictures and inscriptions of a medical content.

The following pictures on antique coins have medical interest: mice, flus, locust, baths, ponds, mineral springs, sink; ears of barley, date-palms, olive branches, apples, bunches of grapes, buds and flowers of rose, fruits of garnet. On coins there were placed pictures of Apollo, Asklepios (Aesculapus), Hygieia, Telesphorus, which were in direct relation with medicine. There are often found on coins pictures of snake, a bowe with a snake, the rod of Asklepios and the tripod of Apollo, entwined with a snake. On antique coins there are also pictures of the outstanding physicians of slave-owning society who had done great service to mankind: Hippocrat, Xenophon, Pythagoras, Empedocles, Arcagaphos, Galen.

After ancient Greece and Rome Europe had no money with pictures of any medical interest for about 1500 years.

In the Middle Ages—the epoch of ignorance and superstition—many charms appeared which served as “safeguard” against epidemics. With this aim coins were made, called “pesttallers” (from the Latin “pestis”—plague). We know about 250 of such charms issued in the towns of Europe. In the 19th and 20th centuries there were special coins issued for some settlements of lepers, for the blind, for hospitals and ambulances.

Many druggists, pharmacists and dentists issued their own money in Europe and in America too.

During World War I and after it a great number of money was issued for local circulation. There were coins of medical interest and coins devoted to the Society of the Red Cross (Germany, Russia, Czechoslovakia, Poland, Hungary and others). Some coins were in memory of jubilees of the oldest University of Europe which he medical departments (Czechoslovakia, Austria, Poland, Estonia and others).

Up to the present time more than 600 outstanding representatives of medicine have been pictured on post-stamps all over World and only about 40 physicians were pictured on money. In most cases they were honoured for their political services but not for their medical activity. Among them there are other representatives from all ends of the globe: Leonardo da Vinci, Galileo Galilei, Theodor Billroth, Ignaz Semmelweis, Louis Pasteur, Robert Koch, Jan Pourkine, Osvaldo Krus, John Mack-Laflin, Jonas Basanavichus, Nicolas Kopernikus, Sun Jat-Sen, Jose Risal, Santiago Ramon y Kahal, Johann Schiller, Ludvig Zamenhof, Max Planck, Marie Sklodowska-Curie, Max Pettenkoffer and others.

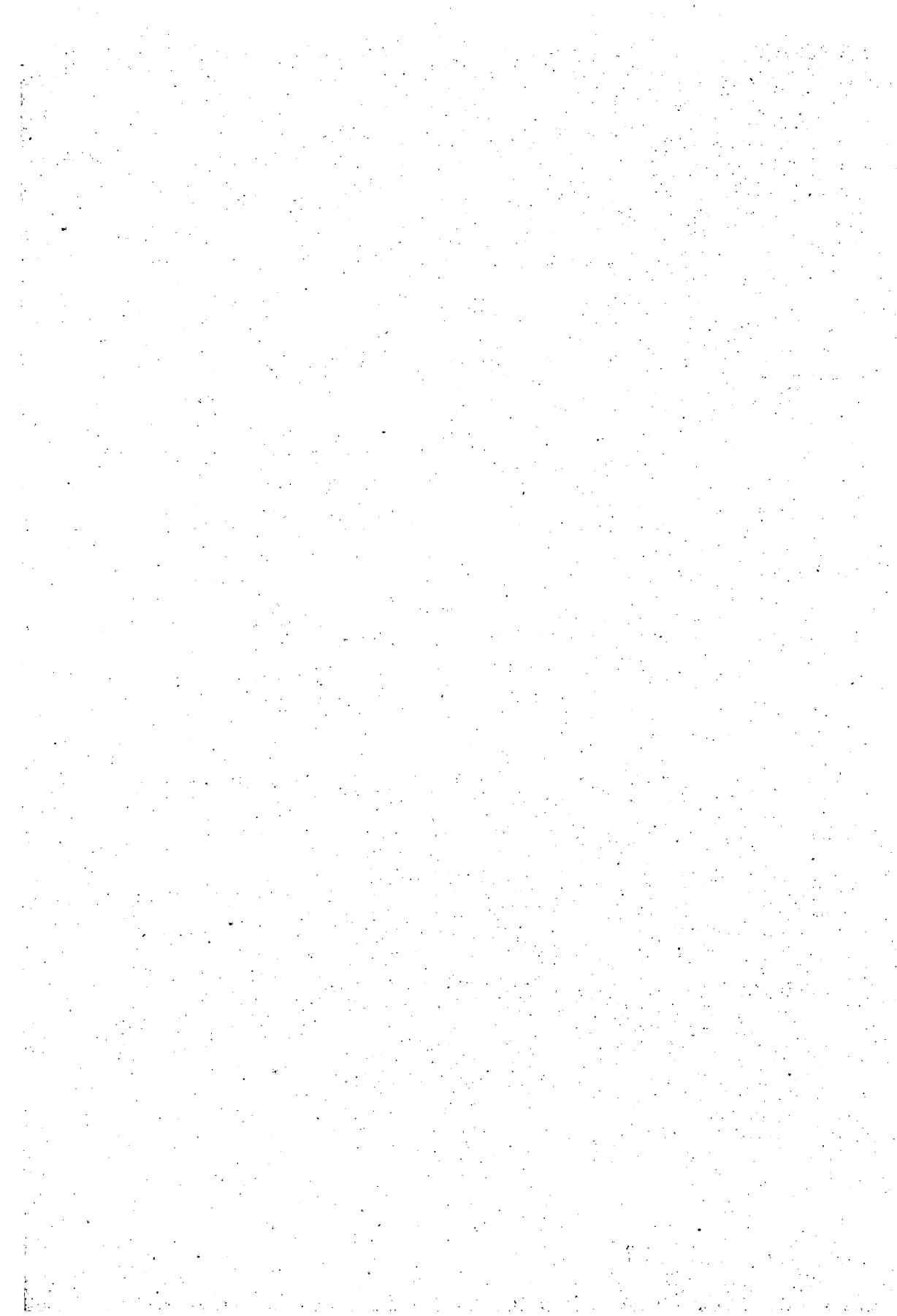
Összefoglalás

A rabszolgatartó társadalomban, Lídia területén, az i. e. VII. században indult meg a közösségi pénzforgalom. Az első arany-ezüst ötvözetekből készült pénzérmék is itt jelentek meg. Az ókori pénzek nemcsak a pénzforgalmat szolgálták: századokon át egyúttal anyagi emlékek is voltak. Legtöbbjükön istenek vagy uralkodók képmását örökítették meg, ugyanakkor némelyeken orvosi vonatkozású ábrázolás vagy szöveg is volt. Orvosi vonatkozásúaknak tekinthetjük az olyan ábrázolásokat, mint egér, sáska, fürdők, súlyok, ásványi források, kutak, datolyapálmák, olajágak, almák, szőlő, rózsacsokor és virág, gyümölcsök. Az érmeken látható Apollo, Aszklepiosz, Hygieia, Teleszphorusz-ábrázolások közvetlen kapcsolatba hozhatók az orvostörténettel. Gyakran látható az érmeken kígyóábrázolás, s a legtöbbször Aszklepiosz a bottal. Szerepelnek az ókori társadalom kiemelkedő orvosai és tudósai is, mint Hippokratész, Xenophon, Pitagorasz, Empedoklész és Galenus.

Az antik Athén és Róma után közel másfélezer évig nem találunk Európában orvosi vonatkozású pénzérmét. A középkorban — a különböző járványok elleni „védekezésül” — sok amulett-féle jelent meg. Ezeket pestistállérokknak is nevezték. Körülbelül 250-féle, Európa különböző városaiban megjelent amuletről tudunk. A XIX—XX. században sok különleges érmét bocsátottak ki bizonyos alkalmakra (leprajárvány, vakok otthona érdekében, egyes kórházak, rendelők jubileuma alkalmával stb.). Sok gyógyszerész és fogász is kibocsátott érmet — mind Európában, mind Amerikában.

Az első világháború idején és azt követően számos helyi vonatkozású érmet bocsátott ki például a Vöröskereszt Német-, Orosz-, Lengyel- és Magyarországon, Csehszlovákiában és másutt. Európa legrégebbi egyetemei, orvosi karai is adtak ki jubileumi érmeket (Ausztria, Lengyelország, Csehszlovákia, Észtország és mások).

Napjainkig több mint 600 orvost örökítettek meg bélyegeken, de pénzérméken alig nyegvenet az egész világon! Ezeket is legtöbbször politikai munkájuk, semmint orvosi tevékenységük elismeréseként. Köztük láthatók mégis Leonardo da Vinci, Galilei, Billroth, Semmelweis, Pasteur, Koch, Purkinje, Krus, Mack-Laflin, Basanavichus, Kopernikus, Szun Jat-szen, Risal, J. Schiller, Zamenhof, Planck, Marie Curie, Pettenkoffer és mások képmásai.

A RÁDAY KÖNYVTÁR ORVOSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE A XVIII. SZÁZADBAN

VIDA MÁRIA

A XVIII. század közepétől egész Európában — mind gazdasági, mind szellemi vonatkozásban — gyökeres fordulat következik be. A felvilágosodás eszmevilága, mint a feltörekvő polgárság ideológiája, éppen olyan átfogó áramlatként formálja a kort, mint korábban a reneszánsz, amelyhez — akár a tudományos gondolkodás, akár az egyes szaktudományok oldaláról — egyébként is visszanyúlnak gyökerei. A közoktatási reformokban is megnyilvánuló művelődési igények (Ratio Educationis stb.), amelyek hazánkban az ötvenes évektől kezdődően éreztetik hatásukat, jól mutatják, hogy a kultúra már nemcsak az egyház és az arisztokrácia tagjainak személyes ügye, hiszen a társadalom szélesebb rétegeire is kiterjed.

Magyarországon *Corvin Mátyás* halálától a XVIII. század utolsó harmadáig szervezett hazai orvostudományról nem beszélhetünk. Kivételesnek mondhatók a XVII. században az erdélyi főiskoláknak azon törekvései, hogy a külföldi egyetemekre készülő diákokat elemi orvosi ismeretekre oktatták; *Ascanius Mihály* orvosdoktor, *I. Rákóczi György* udvari orvosa pl. a gyulafehérvári Akadémián, vagy a híres *Pápai Páriz Ferenc* a nagyenyedi kollégiumban igyekeznek pótolni a hiányzó orvostudományt. Érdemes még megemlítenünk a XVI. században a Felvidéken működő orvosi magániskolákat: *Görgey Pál* orvosdoktor és református püspök magániskolája 1670-ig működik az Ung megyei Kapos községben vagy a legnevezetesebb, *Fischer Dániel* Késmárkon.

Az első nyilvános akadémiai jellegű orvostudományi iskola a mai Magyarország területén csak 1769-ben Egerben jön létre gróf *Esterházy Károly* egri püspök kezdeményezésére. Ugyanebben az esztendőben alakul meg Nagyszombatban Mária Terézia királynő leirata alapján a *Pázmány Péter* által alapított egyetem az orvostudományi kar.¹

A XVIII. század közepéig számottevő magyar orvosi irodalomról alig beszélhetünk; kivétel az 1690-ben megjelent „Pax corporis”, *Pápai Páriz Ferenc* műve, az orvostudomány első enciklopédikus jellegű magyar nyelvű összefoglalása.

A nagyszombati egyetem orvosi fakultásának megalakulása után a bécsi tanulmányi rendszertől való függés, továbbá a politikai megkötöttségek erősen aka-

¹ *Pauler T.*: A budapesti Magyar Királyi Tudomány Egyetem története, I. 1880. 47.

dályozzák a nemzeti orvosi irodalom fejlődését. Tudós társaság alapítására többször is történik kísérlet; így pl. Pozsonyban már 1730-ban, majd 1761-ben *Skollanits József* kezdeményezésére², azonban megfelelő támogatás hiányában egyik sem hosszú életű próbálkozás.

A magyar orvosképzés kibontakozása egybeesik a nyelvújítás korszakával, a magyar orvosi szaknyelv azonban már komoly előzményre tekinthet vissza, bár kétségtelen, hogy a nyelvújítási mozgalom fejlődésére jelentős hatással lesz. A hazai orvostudomány viszonylagos fejlettségére mutat már az 1585-ben Lyonban megjelent Calepinus-szótár, amely tíznyelvű és magyar nyomtatott szövegefeleléseket tartalmaz. Ezt megelőzően pedig egy 1558-as baseli kiadás 1607 tájáról — sok kézzel írott szöbejegyzéssel — látott napvilágot. A következő kísérlet *Szenczi Molnár Albert* latin—magyar, magyar—latin szótára, melyben a szerző a latin orvosi kifejezések magyarosításával próbálkozik. (Nürnberg, 1604); majd a század közepén, 1655-ben *Apáczai Csere János* használ Magyar Encyclopédiájában orvosi szakkifejezéseket, különösen az anatómia és az akkori orvosi gyakorlat nyelve felett (csont, porcogó, hártya, íz, rost, szív, tüdő, gége, has, bél, máj stb.), a 80 oldal terjedelmű orvosi szövegrész pedig arra enged következtetni, hogy *Apáczai Csere* széles körű orvosi ismeretekkel is rendelkezett.³

Létrejönnek az orvosi művelődés központjai: Erdélyben Kolozsvár, Nagyszében; a Felvidéken Pozsony; valamint a legnagyobb magyar kalmárváros, Debrecen képviselőivel. A XVI—XVIII. század között élt magyar orvosok életrajzát pedig szintén a század végére adja közkézre *Weszprémi István* orvos-író, az orvostudomány történetének halhatatlan érdemű művelője.⁴

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS ORVOSI JELLEGŰ MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK ÉS SORSUK^{5a}

A XVIII. század utolsó évtizedei a könyvtárügy fejlődésében határkövet jelentenek; a megelőző időszakhoz képest az újrakezds, a XIX. századhoz viszonyítva pedig az alapozás korszaka. Mátyás Corvinája óta ugyanis, ha volt is számottevő gyűjtemény, szétszóródott vagy teljes egészében idegen országba került. Az orvosi könyvekben páratlanul gazdag XVI. századi *Zsámboki*-gyűjtemény már *Zsámboki János* életében a bécsi Nationalbibliothek tulajdonába jut; a század másik híres könyvtárát, *Kassai Antal János* humanista orvos — *I. és II. Zsigmond* lengyel király udvari orvosa — gyűjteményét pedig halála után a wittenbergi

² *Conspectus rei publicae litterariae a Paulo Wallaszky*. 2. kiad. Budae, 1808. 586.

³ *R. Harkó V.*: A magyar orvosi szaknyelv kialakulása és a magyar nyelvű oktatás bevezetése a Pesti Orvostudományi Karon. *Comm. Hist. Art. Med.* 51—53. (1969).

⁴ *Weszprémi I.*: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia* (I—IV. kt. Wien és Leipzig, 1774—1787).

^{5a} Jelen tanulmány célja kizárólag a magánkönyvtárak vizsgálata. Az egyházi iskolák könyvtárai ugyanis már a XVII. sz. elején rendelkeztek értékes orvosi szakirodalommal; ezek a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtára, vö. *R. Harkó V.*: Az orvosképzés és az Egyetemi Könyvtár (1770—1867). Az Orvosi Könyvtáros. 1970. 10. évf. 2. sz. 159—172., továbbá a debreceni református kollégium könyvtára.

egyetemnek adományozza. A XVIII. század elején Erdélyben *Köleséri Sámuel*-nek, Erdély főorvosának csaknem kétezer darabból álló könyvtára van; továbbá *Weszprémi Istvánnak*, halála után azonban könyvei szétszóródnak, egy részét a debreceni kollégium veszi meg. A többi jelentősebb orvosi és természettudományi anyaggal rendelkező gyűjtemény alapítása már a XIX. század elejére esik. A gyűjtők: *Gyarmathi Sámuel*, orvos és zilahi főiskolai tanár; *Sándorfi József*, Bihar megyei főorvos; *Pathi Nagy Sámuel*, komáromi orvos; *Dorics István*, a tiszai kerület rendes főorvosa és *Schuster János*, a pesti orvosi kar kémikusa. Az első közkönyvtár a Rókus-kórházban az 1840-es években alakul, az 1837-ben létesült Pest-Budai Orvosegyesület is csak 1840-ben rakja le könyvtárának alapjait *Stessel (Széleányi) Lajos* bécsi magyar orvos 1500 orvosi könyvének adományozásával. Ugyanebben az évben nyitja meg kapuit az Orvostudományi Könyvtár.^{5b}

Orvosi gyűjtemény tehát éppen az 1770 és 1790 közötti időszakban — mikor *Weszprémi István* a Magyarországon fellelhető orvosok írásait kívánja összegyűjteni — alig létezik. A rendszeres gyűjtőmunka feltételei hiányoznak: „*Mely nehéz dolog lett legyen — írja Weszprémi — oly számtalan sok régi leveleket, Diplomákat és egyéb írásokat és könyveket felhányi- s vetni, míg ezen orvosokat össze lehetett szedegetni s eképpen a setétségből viláosságra általhozni, hogy a felledékenységek mélységében örökké ne maradnának . . .*”⁶ Rendezett könyvtárak csak a külföldet járt diákok álmaiban élnek, s a XVII. században talán csak olyan nagy egyéniség, mint *Zrínyi Miklós* talál módot — „inter arma” is — könyvgyűjtésre, kinek könyvtára egyedülálló a saját korában. A nagy főúri magánkönyvtárak kialakulása is csak a XVIII. század második felére esik. Kivételes értékű és szinte valamennyi szakterületet — köztük a természet- és az orvostudományt is — felölelő gyűjtemény, ahol a rendszeres gyűjtés már a XVII. század elején megindul, a Pesttől alig néhány kilométerre levő *péceli Ráday Könyvtár*, valamint az *erdélyi Teleki-gyűjtemény* Marosvásárhelyen. A péceli könyvtárnak az a nagy előnye az utóbbival szemben, hogy az ország szívében jön létre, és így a felvilágosodással meginduló eszmei mozgalom korában — mint kulturális központ — kiemelkedő szerepet játszik. A Ráday és a Teleki Könyvtáron kívül pedig nincs is hasonló nagyságú könyvtár e korszakban, csak az utolsó két évtizedben *Széchenyi Ferenc* könyvtára, továbbá *Klimó György* pécsi püspök nyilvánossá tett gyűjteménye.

A RÁDAY KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

A magyar könyvtártörténet szempontjából a XVIII. század igen jelentős korszak. A század elején még a XVII. században alapított barokk könyvtárak — a maguk dekoratív jellegével — uralkodnak. Céljuk elsősorban nem a szellemi igények kielégítése, hanem a könyvtárlajdonos főúr palotájának fényét emelni.

^{5b} *Gortvay Gy.* : Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, I. Bp. 1953. 149.

⁶ *Weszprémi I.* : Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Bp. 1960. XII. 1.

Mivel a barokk stílus hazánkban az ellenreformáció talaján nevelkedik, ezért ebben az időszakban a protestáns könyvtárak fénye halványodik.

A század közepén meginduló szellemi mozgalom azonban nemcsak a kor arcu-
latát változtatja meg gyökeresen, hanem a zárt vagy csupán korlátok között hasz-
nálható könyvtáraknak és muzeális gyűjteményeknek *közgyűjteményekké* való
átalakulása a felvilágosodás korának nagy érdeme. Legreprezentatívabb és szinte
egyedülálló példája ennek a Ráday-könyvtár, amely elsősorban — mivel a Rá-
dayak reformátusok — a protestáns ember szellemét és működését határozza
meg, ami a könyvállomány összetétele szempontjából annyit jelent, hogy a teo-
lógiai irodalom jelentős részt tesz ki; másrészt azonban e könyvtár a leghaladóbb
nemzeti törekvések és szellemi hagyományok hordozója lesz.

Megalakulása a szatmári béke (1711) utáni időszakra esik, bár ez vitatható,
mindenesetre szervezett gyűjtés csak a Rákóczi-szabadságharc leverése után
alakulhat ki. A XVIII. századra eső alapítási, szervezési és gyűjtési korszakot a
gyűjtő Rádayokról „*páli*” (1733-ig), illetve „*gedeoni*” (1733—1792) korszaknak
szokták nevezni.⁷

A gyűjtemény alapítója: *Ráday Pál*, aki életének első felét Rákóczi Ferenc fe-
jedelem kancellárjaként a szabadságharcban tölti el. A fejedelem diplomáciájának
lelke és propagandájának irányítója; ő fogalmazza a híres kiáltványt, a „*Recru-
descunt diutina inclytae gentis Hungariae vulnera . . .*” („*Megújulnak a híres ma-
gyar nemzet sebei . . .*”), amely az európai közvélemény elé tárja a nemzet jogos
harcát. Az új kor ébredező tudományai érdeklik, elsősorban a hadtudomány;
a szabadságharc hadi reguláinak készítője. A Rákóczi-szabadságharc bukása után
visszavonul péceli birtokára, ahol „rezidenciális” kúriát építtet a hozzátartozó
„appertinenciákkal” együtt — a mai kastély helyén — 1722 és 1730 között. *Bél
Mátyás* egykorú feljegyzése szerint az „*épület elegáns módon kastély formára*”
épült. Kezdetben Nógrád megye követeként részt vesz a református egyház
küzdelseiben, az 1723-as sikertelen országgyűlés után azonban — amely a pro-
testánsok teljes vereségével végződik — végérvényesen visszavonul. Családján
kívül csak könyvei érdeklik; célja a külföldi *tudományos és szépirodalmi, a korabeli
és régebbi* kiadványok, valamint az *összes magyar művek* gyűjtése.⁸ E célból hazai
és külföldi kapcsolatokat alakít ki; Erdélyben, Pozsonyban és Bécsben barátai
és megbízottai gyűjtik számára a könyveket. Jól látva az egyetlen járható utat,
elhatározza, hogy „*fia erejét egészen a nemzeti művelődésnek fogja áldozni.*”
(*Kazinczy* szavai.)⁹

Fia, *Gedeon* apja haláláig (1733-ig) külföldön — Odera-Frankfurtban, majd
Berlinben — folytatja tanulmányait; korának jeles polihisztorja lesz, ez a kor
felfogása szerint, a természettudományoktól az új külföldi szépirodalomig felölel
mindent. Hazatérése után Pécelen telepszik le feleségével, *Szentpétery Katalin-*

⁷ *Segesváry V.*: Egy magánkönyvtár a XVIII. században. A Ráday Gyűjtemény
Évkönyve, 1955. Bp. 1956. 28.

⁸ *Pruzinszky P.—Hamar I.*: A budapesti Református Theológiai Akadémia
Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 15.

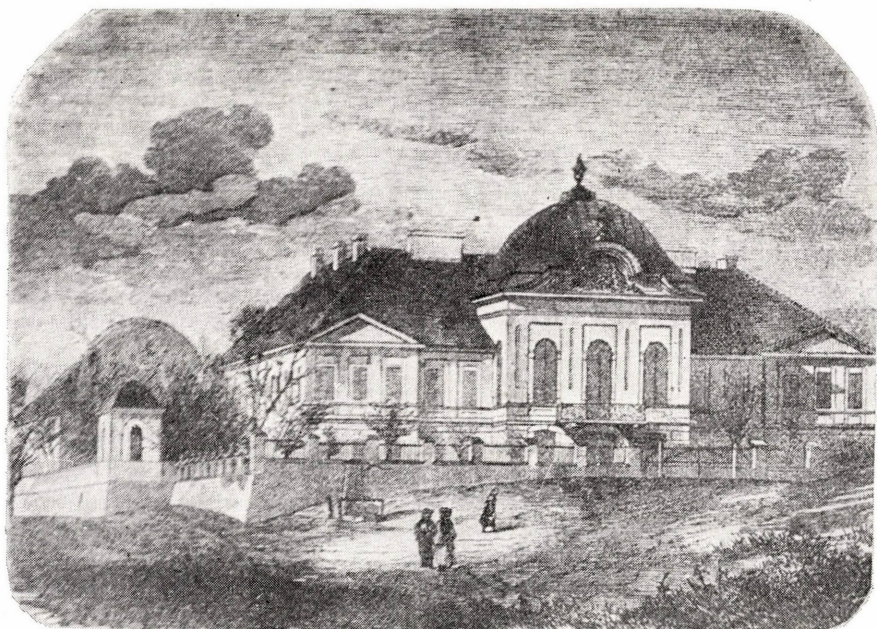
⁹ *Zsindely E.*: Ráday Gedeon élete és munkássága. A Ráday Gyűjtemény Év-
könyve, 1955. Bp. 1956. 36.

Ráday Pál (Mányoki Ádám festménye)

Ráday Gedeon (Kazinczy Ferenc Orpheus c. folyóiratában megjelent kép)

A Ráday-kastély (Varsányi Sámuel metszete, 1850 körül)

nal, és atyja könyvtárát szisztematikusan fejleszti tovább: felesége a magyar, ő a külföldi könyveket gyűjti.

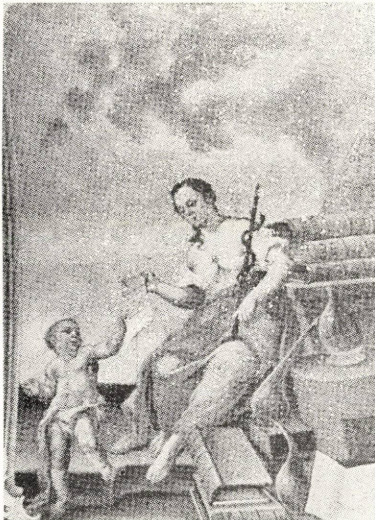
1747 után Pécelen nagyszabású építkezésbe kezd; kastélya építését *Mayerhoffer András* híres pesti építész fiára, *Mayerhoffer Jánosra* bízta, aki szép barokk kastélyok — Aszód, Gödöllő, Tétény stb. — mintájára 1756 és 1777 között későbarokk stílusban¹⁰ „u” alakú egyemeletes kastélyt emel, amelyben helyet kap a hat helyiségből álló könyvtár is.

A kastély sajnos az 1825-ös tűzvész áldozata lett, azonban később eredeti formájában újjáépítették. A bejáratnál balra állt a híres könyvtárterem négy márványpilléren nyugvó boltíves mennyezetével; a sarokban álló szobor formájú kályha talán *Voltaire*t, talán *Mózes*t ábrázolhatta. A mennyezeten a különböző tudományokat ábrázoló istenek freskói között a grammatika, a költészet, a retorika, a történelem, teológia és jogtudomány, továbbá a filozófia és matematika mellett az orvostudomány szimbóluma is helyet kapott. „*A kígyós botot, az orvostudomány jelképét tartó nőalak pedig éppen receptet nyújt át egy kis amorettnek, körü-*

¹⁰ *Zsindely E.* : A péceli Ráday-kastély. Bp. 1959. 14. Ún. „Grassalkovich-stílusban” épült. Az elnevezés a gödöllői kastély építettségéről, Grassalkovich Antalról, aki gödöllői és pesti kastélyát Mayerhoffer Andrással tervezett. A Pest környéki barokk kastélyok szerkezeti és díszítésbeli hasonlósága miatt közös építőmesterre következtek, leginkább Mayerhoffer Andrásra. Ezért talán helyesebb lenne, ha „Mayerhoffer-stílus” lenne.

A Ráday-kastély mai állapotában

Az orvostudományt szimbolizáló nőalak freskója a könyvtárteremben (Schweritz Máttyás freskója)

lötte lombikok és tégelyek sorakoznak.”¹¹ A monumentális barokk freskók készítője *Schwervitz Mátyás*, valószínű, hogy a „kiskönyvtár” *Orpheus* alvilági útja képeit is ő festette. Még három szobában, a nagykönyvtárból nyíló dolgozószobában, a feleség szobájában s egy udvari helyiségben tartottak könyveket. A „képesházban” őrizték valamikor *Mányoki Ádám Ráday Pál*ról és feleségéről festett képét, továbbá egy XVI. századi „Betlehemi gyermekgyilkosság” és egy „Szent Katalin vértanúsága” című festményt; ez utóbbiról nemrég derült ki, hogy *Lucas Cranach* alkotása.¹²

A KÖNYVGYŰJTŐ RÁDAY GEDEON

Ráday Gedeon könyvgyűjtőként követi apja nyomdokait. A könyvbeszerzői tevékenységet kiszélesíti: a külföldi könyvkereskedők rendszeresen megküldik árjegyzékeiket, ügynökei Erdélytől Bécsig kutatnak könyvek után; a keresésben neves tudósok is részt vesznek. A gyűjtés a „páli” korszakra vonatkozó levelezési anyag szerint 1715 és 1733 között, főként Erdélyben folyik; *Szatmári Paksi Mihály* — Gyulafehérváron és Marosvásárhelyen a teológia és a fizika tanára, majd a sárospataki kollégium igazgatója, fia a híres orvosdoktor és polihisztor, *Szatmári Paksi Pál* — levelei a „páli” korszak könyvanyagára vonatkozóan a legteljesebb forrásnak tekinthetők.

Később, a század közepén lendületesebb könyvbeszerzés indul meg. *Ráday Gedeon* Erdélyben csak magyar könyveket kereset. *Szilágyi Sámuel* református püspök, neves polihisztor; *Zilai Sámuel* marosvásárhelyi professzor; továbbá *Bod Péter* vannak segítségére. *Bod Péter* nagyon hiányolja, hogy hazájában nincs irodalmi központ, ezért felajánlja lelkesen szolgálatait; egy 1756-ban kelt levelében pedig „Literata Societas” felállítását javasolja. *Weszprémi István*hoz is meleg barátság fűzi, mikor értesül barátja nagyszabású tervéről a „Magyar Athenas”-ban 1766-ban, így ír: „Segélyje az Isten, hogy amint ígérte, a Magyar Nemzetben élt orvosdoktoroknak életeket is kidolgozván bocsáthassa világra.” A gyűjtők közül még érdemes megemlíteni *Weszprémi Istvánt*, *Toth-Pápai Mihály* tartzali alkimista papot, valamint *Szatmári Paksi Pál* Baselban tanuló fivérét, *Szatmári Paksi Mihályt*, akik természettudományos érdeklődésüknek megfelelően feltétlenül komoly segítséget jelentenek e szakterület gyűjtésében.¹³

Az 1870-es években Pest is — *Cornides Dániel*, a pesti egyetem történelem és heraldika professzorának közreműködésével — bekapcsolódik a gyűjtésbe. Pozsony csaknem az egész XVIII. századon keresztül fontos szerepet játszik, sőt *Ráday Gedeon* idejében közvetítő Bécs és Pécel között. *Bél Mátyás* itteni ténykedéséről egy-két közvetett bizonyítékunk van, de állandó pozsonyi megbízottja: *Nagy István*.

¹¹ *Zsindely E.*: A péceli Ráday-kastély. Bp. 1959. 19.

¹² *Zsindely E.*: i. m. 12. A két Mányoki Ádám által festett portré ma a Duna melléki Református Teológiai Főiskola Ráday Levéltár olvasójának falát díszíti.

¹³ *Pruzsinszky—Hamar*: i. m. 25—26.

Bécs ebben az időben a német, valamint a svájci könyvkereskedők működése folytán jelentős a könyvpiac, a könyvforgalom egyik központja. Szerepe az 1760-as években — Nagy Sámuel¹⁴ a későbbi komáromi orvos jóvoltából — kiemelkedő; ezt több mint 400, Rádayhoz írt levél bizonyítja.¹⁵

Nagy Sámuel 1752-től Ráday Gedeon fiának hét évig nevelője, majd Ráday anyagi támogatásával 1759 végén külföldi tanulmányútra — Regensburg, Augsburg, Ulm, Strassburg, Basel — indul. A baseli egyetem azonban csalódást jelent számára; kémia-, chirurgiaoktatás nincs, anatómia is alig, csak a medicina „publica letzkéin” tud részt venni. Két évvel később beiratkozik a bécsi orvosi egyetemre, ettől az időszaktól kezdődően — 1761 és 1765 között — levelezése igen intenzívvé válik Rádayval. Az orvostudományi anyag összegyűjtésében nagy segítségére van; polihisztóri, ezen belül komoly orvosi műveltsége lehetővé teszi, hogy a tudománytörténetileg értékes irodalmat megítélje és kiválassza. Figyelemmel kíséri a bécsi könyvaukciókat, s levelei mellékleteként az árverésre kerülő könyvek jegyzékét is megküldi. Így sikerül a levelezési anyagon keresztül bepillantani részletesen abba is, hogy milyen könyveket szerzett meg Ráday Gedeon részére.

Már első bécsi tudósítása szerint is: „A Catalogus leginkább Medicusokból áll . . .”¹⁶, ebből a következő újabb kori orvosi műveket veszi meg:

Hamberger, G. E.: Physiologica medica. Jena, 1751.

Stahl, G.: Fundamenta chymiae. Vol. 1—2. Ed. 2. Nürnberg, 1746—1747.

Stahl, G.: Theoria medica vera. Halle, 1708.

Leeuwenhoek, A.: Opera omnia. Vol. 1—4. Leyden, 1722.

Tournefort, J. P. de: Institutiones rei herbariae. Vol. 122. Paris, 1719.

Az árverési „ellenfelek” személye miatt azonban néha kénytelen átengedni egy-egy könyvet. A Wabst-féle¹⁷ aukción árverésre kerülő könyvek közül pl. Prospero Alpini, XVI. századi orvos-botanikus híres „De praesagienda vita et morte aegrotantium” c. művét csak később sikerül megszereznie, mert „. . . az Anatómia Professornak kellett engednem, nem lehetvén vele ujjat vonnom . . .”¹⁸

Ráday Gedeon természettudományi érdeklődésének és a fejlődő orvostudomány iránti őszinte nagyrabecsülésének ékes bizonyítéka, hogy fontos és alapvető művek esetében semmiféle árat nem sajnál. Ugyanezen a Wabst-féle aukción,

¹⁴ Somkuti G.: Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel). MKSzle. 1968. 2. 147—170. (Ismerteti működését.)

¹⁵ Levelei a Duna melléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában vannak: Ráday-család levéltára (továbbiakban: R-csl.) VI. a. Ráday I. Gedeon levelezése. VIII. 120. Nagy Sámuel levelei 1527—1816. számok alatt, valamint a Ráday-család levéltára VII. Egyházi és iskolai iratok 1—2283. számok alatt elszórva.

¹⁶ Nagy Sámuel levele Ráday Gedeonhoz. Bécs, 1761. jún. 19. R-csl. 1546.

¹⁷ Ch. F. X. Wabst, katonaeorvos könyveinek árverése. 1761. júl. 6. Christian Franz Xaver Wabst protomedicus a császári hadseregnél, 1760-ban von Leidenfeld előnévvel lovaggá ütik. Vö. Megerle von Mühlfeld, J. G.: Österreichisches Adale Lexikon. Wien, 1822. 151.

¹⁸ Nagy Sámuel levele Ráday Gedeonhoz. Bécs. 1761. dátum nélkül. júl. 20—aug. 25 között. R-csl. 1814.

ahol Pálfi Miklós kancellár megbízottjával görög-római orvosi szerzők gyűjteményes művéért¹⁹ késhegyig menő harcot folytat, írja Nagy Sámuel: „Az *Medica Artis principes* elég drágák s' ha az *Ur* expresse nem írta volna, hogy el ne bótsassam, nem is mertem volna annyira verni, sőt már 30 forintokon abba is hagytam volt egy kevéssé, hanem az *Ur* parantsolattya újra eszembe ütődvén, úgy neki hevített, hogy talán 40 forintokig is elmentem volna, ámbár a 20 forintokon feljül csak egy-két garasokon mentünk feljebb feljebb.”²⁰ Sok esetben Ráday Gedeon dönt, különösen, ha természettudományi művek megvételéről van szó; Ozanan, J.: *Récréations mathématiques et physiques* c. művét pl. határozott kívánságára veszi meg. Ugyanakkor egy 1764-ben kelt levélben Nagy Sámuel arról értesíti pártfogóját, hogy a nagy francia enciklopédia — a parisi kiadás után — Baselben jelenik meg, a legkiválóbb svájci tudósok: a *Bernoulliak*, *Haller*, *Gesner*, *Tissot*, *Bounet*, *de Fellice* stb. közreműködésével²¹, majd Ráday utasítására előfizeti, és 1771 és 1776 között sorra küldi a köteteket.

Általában — főként a XVI. századtól kezdődően — az alapvetőnek tartott művek esetében az első kiadásokat gyűjti, mégis, ha ettől eltér, ezt azért teszi, mert a későbbit értékesebbnek tartja. Az újkori anatómia elindítójának, *Vesalius*nak korszakalkotó „*De humani corporis fabrica*” c. művének csak második kiadását veszi meg; az előzéklapon valószínűleg Ráday Gedeon sajátkezű bejegyzésével a következő olvasható: „1° kiadás a *Baseli 1543. Ez a legjobb és legteljesebb*”.²² Ez egyben azt is bizonyítja, hogy Ráday Gedeon mennyire tisztában van kora fejlődő új orvosi gondolkodásával, hiszen az említett *Vesalius*-kiadás *Boerhaave* gondozásában jelenik meg.

Ráday Gedeon széles körű kapcsolatai révén állandóan tájékozódik a hazai és a külföldi államok kulturális eseményeiről és eredményeiről, továbbá az új kiadványokról. A könyvpiac híreiről rendszeresen tájékoztatást kap ágensei útján, aukciói és könyvkereskedői katalógusokat, újságokat küldenek számára. Ráday Pál a „*Mercurie Historique et Politique*”-t járattja, a „gedeoni” korszak idejére már a bécsi, regensburgi, lipcsei folyóiratok, a göttingai „novellák” mellett a kor nagy tudományos folyóiratai — az „*Acta Eruditorum*”, a „*Journal des Savants*” — is megtalálhatók. Az utóbbi 169 kötetét Nagy Sámuel szerzi be egy 1763-as bécsi aukción.²³

Bár a gyűjtésben viszonylag kisebb hangsúly esik — a teológiai, a szépirodalmi és irodalomtörténeti, a görög-római klasszikusok, továbbá az újabbkori szép-

¹⁹ A mű címe: *Medicae artis principes post Hippocratem et Galenum*. Vol. 122. 1567.

²⁰ Nagy Sámuel levele Ráday Gedeonhoz. Bécs, 1761. dátum nélkül, júl. 20—aug. 25 között. R-csl. 1814.

²¹ *Encyclopédie, ou dictionnaire universel raisonné des connoissances humaines*. Vol. 1—42. Yverden, 1770—1775.

²² *Vesalius A. : Opera omnia anatomica et chirurgica*. Leyden, 1725. Ez a kiadás *Boerhaave* gondozásában, Bernhard Siegfried Albinus anatómiai rajzaival. (A cikkben előforduló szerzők nevét általában nemzeti nyelven adja meg a tanulmány írója, kivétel az a néhány eset, ahol a latin nyelvű névalak általánosabban használt. A többnyelvű változatok a név mellé zárójelbe kerültek.)

²³ 1763. december 5—20 között.

próza mellett — a természettudományi és orvosi könyvek beszerzésére, mégis szakterületileg, de művelődéstörténeti szempontból is a legértékesebb irodalmat veszi meg. A Pécelre rendszeresen érkező újságok és folyóiratok főként referáló jellegű könyvrecenziókat tartalmazó kiadványok; így a legújabb természettudományi és orvosi művek bőséges recenzióval ellátott lipcei referáló lap kötetei is helyet kapnak a könyvtárban.²⁴

Egy 1763. december 5–20-ig lezajlott aukción *Nagy Sámuel* a „Wienerisches Diarium” árverési hirdetése alapján pl. 68, főként természettudományi könyvet vásárol. E kiadványok közül elég, ha csak a legértékesebbeket említjük meg:²⁵

Albinus, B. S. : *Icones ossium foetus humani*. Leyden, 1737.

Alpini, Prosperi : *De praesagiende vita et morte aegrotantium*. Leyden, 1737.

Boerhaave, H. : *Praelectiones academicae de in propriis institutiones rei medicae*. Ed. 2. Vol. 1–7. Amsterdam, 1742–1744.

Harvey, W. : *Exercitationes anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus*. London, 1661.

Huygens, Ch. : *Opera varia*. Vol. 1–4. Leyden, 1724.

Huygens, Ch. : *Opera reliqua*. Vol. 1–2. Amsterdam, 1728.

Linné, K. : *Flora Suecica*. Leyden, 1746.

Linné, K. : *Flora Zeylenica*. Holm, 1747.

Linné, K. : *Genera Plantarum*. Leyden, 1742.

Malpighi, M. : *Opera omnia*. London, 1686–1687.

Malpighi, M. : *Opera posthuma*. London, 1697.

Morgagni, G. B. : *Epistolae anatomicae*. Leyden, 1728.

Morison, R. : *Plantarum historia universalis*. Oxford, 1680–1699.

Ray, J. : *Methodus plantarum*. London, 1703.

Wammerdam, J. : *Biblia naturae, sive historia insectorum*. Vol. 1–2. Leyden, 1737–1738.

Wallisnieri, A. : *Istoria della generazione dell' homo e degli animali*. Venezia, 1721.

Van Helmont, J. B. : *Opera medica*. Ed. 4. Leyden, 1667.

²⁴ *Commentarii de Rebus in Scientia Naturali et Medicina Gestis*. *Somkuti* i. m. 164.

²⁵ *Ray, John* (1627?–1705): angol biológus. Növényrendszerében elsőként tett különbséget virágtalan és virágos növények, az utóbbiakon belül pedig a két- és egyszikűek között.

Huygens, Christian (1629–95): holland fizikus, matematikus, csillagász. A Saturnus egyik holdjának felfedezője, majd 1686-ban az Orion ködfoltot észlelte. Az ún. Huygens-elv felfedezője, vagyis kimutatta, hogy a visszaverődést és törést a hullámelmélet alapján értelmezni lehet, s elvét kidolgozta a hullámok terjedésére.

Vallisnieri, Antonio (1661–1730): orvos és természettudós. Malpighi, majd Sacco tanítványa, 1709–1711 között Páduában az orvoskari elméleti orvostudomány másod-, majd első tanszékvezetője. Különösen fejlődéstörténeti kutatásaival nagy hírnévre tesz szert; a botanikában róla nevezték el a „vallisneria” tropikus és subtropikus tájak édes vizeiben élő növényt. (A jegyzékben felsorolt többi szerzőről a tanulmányban még bővebb adatokat közlünk.)

Még az ún. prohibitus könyvek megtekintésére is nyílik lehetősége; így szerzi meg pl. *Piere Bayle* ateistának tartott filozófus „Ouvres philosophiques” című 1727 és 1731 között Hágában 4 kötetben kiadott és hivatalosan tiltott művét, továbbá *Rousseau* műveit és *Erazmus* leveleit.²⁶ A Ráday-könyvtárban a felvilágosodás valamennyi képviselője — *Diderot*, *Rousseau*, *Voltaire*, *Montesquieu* művei, *D'Alambert* enciklopédiája — az egyetlen ateista *Holbach* kivételével, megtalálható. Bár a Rádayak rendkívül vallásos érzelműek, mégis, hacsak nem nyíltan ateistáról van szó, mint a fentiekből is kitűnik, gyűjtik a kor haladó irodalmát.

A GYŰJTEMÉNY ORVOS- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKIRODALMÁNAK KULTÚRTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Ráday Gedeon halála idején (1792) a könyvtár fejlődése tetőpontját éri el; a könyvanyag 4873 mű (10 302 kötetben), becsértéke 130 000 forint.²⁷ A fennmaradt kimutatáson 1814-es évszám szerepel, valószínű azonban, hogy már a század végén állíthatták össze. A könyvtár kezelője — egy időben — *Gyarmathi Sámuel* orvosdoktor, a két *Ráday* unoka nevelője, akinek magának később, zilahi professzorsága idején jelentős könyvtára lesz. *II. Ráday Gedeon* megbízza könyvtárának rendezésével és szervezésével, könyvbeszerzésben is kikéri tanácsát. *Gyarmathival* váltott levelezéséből kitűnik, mennyire érdekelte könyvtárának sorsa és állapota; könyveiről saját kezű katalógust készít.²⁸

A kimutatás szerint a könyveket 24 szakba osztották; ebből 16 a humán tudományokat (irodalom, történelem, filozófia) képviselte, külön egy-egy szakág jutott a teológiára, ill. a bibliára, bibliai művekre, viszont 5 olyan témakör is szerepel, amely — mind a művelődéstörténet, mind a könyvtártörténet szempontjából — rendkívül jelentős; ezek a következők: matematikai-harcászati művek, államtudományi művek, orvostudomány, természetrajzi munkák, gazdaságtudományi munkák.

Hangsúlyozzuk, a Ráday-könyvtár korántsem szakkönyvtár, de az említett szakcsoportok — Magyarországon a könyvtárügyet ténylegesen figyelemmel kísérve — kiemelkednek. *Ráday Gedeon* európai színvonalon gondolkodó tudós, aki a felvilágosodás korát megelőzve, itthon próbál a fejlődő szaktudományok számára teret biztosítani. Nyugaton ekkor már a polihisztori tudományosság életképtelenné kezd válni, az egyes szaktudományok differenciálódásával. Ezt a folyamatot ismeri fel *Weszprémi István* is, és tudatosan csak orvosírók műveit akarja feldolgozni, azonban — mivel a nyugati egyetemeken még a XVIII. szá-

²⁶ *Catalogus Librorum Prohibitorum. Vindobonae, Trattner, 1765.*

²⁷ *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 31. A pénz akkori értékének megítéléséhez: a XVIII. század második felében az eperjesi kollégiumnak rektora, korrektora és még három kollégája együttvéve 692 forintnyi fizetésből élt meg. Révész Imre számításai szerint egy művelt egyén évi tisztességes élelmezése 60 forintból kikerült. Vö. *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 30.

²⁸ *Rupp K.*: A Ráday könyvtár története. MKSzele. 1897. 174.

zadban is szorosan együtt él az orvostudomány, a filozófia, a matematika, a fizika és sokszor a teológia is — műve enciklopédikus jellegű lesz. Ugyanez áll a könyvtári gyűjteményekre is, s a „század polihisztor érdeklődése a gyűjtött magánkönyvtárak enciklopédikus jellegében tükröződött”.²⁹

Az 1790-es években (1792 után) készült katalógus külön szakcsoportban dolgozza fel az orvosi és természettudományi irodalmat³⁰. Összehasonlításképpen a következőket érdemes kiemelni:³¹

	mű	kötet	becsérték	régi ny.	ritk.
Matematikai-harcászati	107	184	2 022	5	2
Történelmi	449	999	13 931	43	12
Államtudományi	346	526	5 981	19	1
Orvos-, természettudományi együtt	259	319	7 939	29	9

Szám szerint tehát — az irodalmi és teológiai műveket figyelmen kívül hagyva — közvetlenül az államtudományi műveket követi. A fenti adatok egyben azt is bizonyítják, hogy a XVIII. században a természet- és orvostudományi kiadványok igen becses értéket jelentettek. Amíg a 346 államtudományi mű (526) kötet alig 6000 forint értékű, addig a 87 művel kevesebb (de 555 kötetben) „realiák” majdnem 8000 forintot érnek.

Jelen tanulmányunkban nem vállalkozhatunk az egész gyűjtemény áttekintésére, tudománytörténeti értékének meghatározására. Csupán az orvosi és a természettudományi szakirodalom felmérését, a gyűjteményben elfoglalt helyének, szerepének vizsgálatát tűzhattük célként magunk elé. *Ráday Gedeon* jó érzékkel fogott hozzá az orvosi-természettudományi irodalom gyűjtéséhez. Anélkül, hogy tagadnánk a középkori orvostudománynak — a köztudatnál sokkal mélyebb — ismeretanyagát, megállapíthatjuk, hogy részben a humanista ember gondolkodásmódjának fejlődése, részben a könyvnyomtatás felfedezése és elterjedése következtében a reneszánsz korában, a XVI. század elején bontakozik ki az újkori orvostudomány első nagy korszaka. *Ráday* számára azonban az orvostudomány „második reneszánsza”, a felvilágosodás eszmeáramlatával összefüggő korszak jelentette a kortárs orvostudományi szakirodalmat. Jól látja, hogy a fejlődő, önálló irányba haladó alaptudományok milyen mértékben alakítják át az orvostudományi gondolkodást, sőt magát az orvostudományt. Felismeri, hogy a kortárs szakirodalom összeválogatásához milyen komoly tudományos felkészültségre és kritikai érzékre van szükség. Nem véletlenül kéri a gyűjtéshez olyan széles látókörű, európai méretekben gondolkodó, külföldet járt tudósok segítségét és tanácsát, mint *Bod Péter*, *Nagy Sámuel* vagy éppen *Weszprémi István*, de sorolhatnánk tovább a kor nem egy jelentős alakjának nevét.

A gyűjtésben időrendiség tekintetében kezdeti időszaknak természetesen a reneszánsz korszakot tekinti, bár — mivel orvosi könyvei zömmel XVIII. szá-

²⁹ *Somkuti* i. m. 164.

³⁰ *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 31. A kimutatás túlsó oldalán az 1814-es évszám olvasható, de a táblázat minden valószínűség szerint előbb készült.

³¹ *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 33.

zadi szerzőtől valók — igazán korszakalkotónak az új orvosi iskola szellemét látja, hiszen az eddigi enciklopédikus, mindent átfogó polihisztorság helyét az egyes szaktudományok, a fizika, a kémia és az orvostudomány önállósulása jellemzi; sőt az utóbbi a filozófiától is teljesen különválik. Továbbá e szakgyűjtemény azért is értékes az orvostörténelem számára, mert a reneszánszt megelőző korokból, az ókorból és a középkorból az orvosi irodalom legjelesebb alkotásait is tartalmazza,³² így pl. az ókori orvosi szerzők, *Galénosz és Hippokratész* gyűjteményes munkáját (*Medicae artis principes post Hippocratem et Galenum*. Vol. 1—2. 1567.),³³ amely az egész középkoron keresztül a skolasztika alapvető kézikönyve; a középkori orvostudomány egy-két rendszerező alapművét: az arab orvosi iskola legjelesebb alakjának, *Avicennának Kánonját*, amely az arab világban máig a legjelentősebb orvosi mű, továbbá követője, *Averroész*, ill. *Ali Abbasz* orvostudományi művét. A keresztény orvostudomány köréből érdemes megemlíteni a salernói iskola történetében fontos szerepet játszó *Constantinus Africanus* tanításait (*Opera omnia*. 1539), ez a későbbiekben az említett iskola oktatási alapját képviselte; valamint az aranycsinálással foglalkozók közül a XIII. században élt neves alkimista, *Arnoldus Villanovanus* összes műveit (Basel, 1585). (Az utóbbi szerző azért is jelentős, mert orvosi, alkimiai és asztrológiai vonatkozásban egyaránt rendkívül termékeny író volt.) Ide tartozik az itáliai korareneszánsz jelentős orvosának, a XIII—XIV. században élt *G. M. Savonarolának* — *Girolamo Savonarola* nagyapjának — balneológiai (*De balneis et thermis naturalibus, omnibus Italiae, sique totius orbis*. Velence, 1552) és egy orvosi (*Practica major*. Velence, 1547) munkája.

A reneszánsz szellemiség — mind az orvostudomány, mind a gyógyszerészet fejlődésében — ugrásszerű változásokat hozott. *Andreas Vesalius* már említett anatómiai munkájával megcáfolhatatlanul bebizonyította Galénosz anatómiájának tarthatatlanságát, hogy az nem emberi anatómia, hanem állati. Az anatómia jelentőségét bizonyítja, hogy elődje *Benedetti de Legnano* (Benedictus) műve (*Anatomica*. 1539), amely *Vesaliusig* az egyik legjelentősebb bonctani munka és *Thomas Bartholini* (Bartholinus, Berthelson) a dán anatómus és polihisztor család egyik tagjának kultúrtörténeti értékű könyve (*Anatomia ex observationibus*. 1686) is megtalálható a gyűjteményben. *Vesaliuson* kívül *Paracelsus* — teljes nevén *Philippus Aureolus Paracelsus Theophrastus Bombastus von Hohenheim* — neve fémjelzi az új kort, akinek fő célja már nem az aranykészítés, hanem a gyógyszerek felfedezése és gyártása; ő a jatrokémia atyja. (*Opera omnia medico-chemico-chirurgico*. Genf, 1658.) Kettőjükön kívül a XVI. század orvosi irodalmát jelenti még *Eustacchi* (Eustachius) *Bartolommeus* — *Vesalius* ellenfele, tévedéseinek korigálója és a róla elnevezett „tuba Eustacchi” felfedezője — töredékes, mégis jeles munkája (*Anatómia*. 1646) és *Gabriele Falloppia* (*Falloprios, Fallopius, Gabrielle*) — *Vesalius* tanítványa, utódja a padovai egyetemen — összes művei (*Omnia quae extant opera*. Velence, 1584). Nevét ma is a méhkürt

³² R-csl. 226. cs. A Ráday-család könyvtárának katalógusai. A szakirodalom értékelése Ráday Gedeon halála után, egy 1800 körüli katalógus alapján készült.

³³ A következőkben megkülönböztető szándékkal a Ráday könyvtárban meglévő kiadásokat zárójelbe tesszük.

és a halántékcsonthoz levő „canalis Falloppi” őrzi. A korból jelentős még *Andrea Cesalpino* (*Cesalpini, Caesalpinus*), VIII. Kelemen pápa háziorvosa és természet-tudós, aki *Linné* előtt kimondja, hogy a növények osztályozási alapja a virágzatok alakja és a gyümölcs (De plantis libri XVI. Firenze, 1580), továbbá *Prospero Alpinus*, akit majd kétszáz évvel később *Albrecht von Haller* fog felfedezni: „Miért ment szinte feledésbe Hippokrates és Galenus idejétől fogva a válságokról (az Érverés alapján) szóló szép és hasznos tudomány, hacsak éppen Prosper Alpinust és Duretust . . . nem vesszük ki a sorból?”³⁴ — mondja 1758-ban Lausanne-ban tartott előadásán (a mű: De praesagienda vita et morte aegrotantium. Leyden, 1710). A francia orvos matematikus *Jean François Fernel*, a kórbonctan első sürgetőinek egyike (Universa medicina. Paris, 1567), a természettudós filozófus *Conrad Gesner* (*Historia animalium*. Libri 8. 1585—1604), az újkori zoológia megalapítója és *Georgius Agricola* (*De re metallica*. Basel, 1657) művei zárják e századot.

Hogy mennyire csak az időtálló szakirodalmat gyűjti *Ráday Gedeon*, bizonyítja pl. az is, hogy *Leonhard Fuchs* bajor származású orvos-polihisztornak csak egyik írását (*Historia stirpium*. 1542) — amely az újkori növénytani szakirodalom egyik alapvető műve — veszi meg. Vagy magának *Vesalius* könyvének is — mint már említettük — Boerhaave gondozásában megjelent 2. kiadását szerzi be.

A XVII—XVIII. században megújuló orvosi gondolkodás *Descartes* szellemét idézi: „az egészség megőrzése a legfőbb jó, s minden egyéb jó alapját képezi, hisz a szellem annyira függ a temperamentumtól és a szervekben rejlő hajlamtól, hogy épp ezért csak az orvostudományban kell keresni azt az eszközt, amely az embereket bölcsibbökké teheti . . .”³⁵ *Descartes* új „orvosi-filozófiai” iskolát teremt, „Boyle szilárd alapra helyezi a vegytant mint tudományt, *Harvey* a vérkeringés felfedezésével a fiziológiát (az emberit és az állatit)”,³⁶ végül a továbblépés nagy lehetőségét biztosítja még *Anton van Leeuwenhoek* az első megszerkesztett mikroszkóppal. *Descartes*, *Boyle*, *Harvey* és *Leeuwenhoek* összes művei mellett a XVII. századból érdemes megemlíteni többek között *Marcellus Malpighius*, a mikroszkopikus anatómia megteremtőjének posthumus (Velence, 1698) és *Jan Swammerdam*nak, aki a gerinctelen állatok mikroszkopikus anatómia területén tett felfedezéseiről nevezetes (*Biblia naturae s. historia insectorum*. Vol. 1—2. Leyden, 1737—1738) műveit; az enciklopédikus teljességre törekvő *Johannes Jacobus Mangetus* alkímiai „kincsesházát” (*Bibliotheca chemica curiosa seu rerum ad alchymiam pertinentium thesaurus*. Genf, 1702); vagy *G. A. Borelli* olasz orvos-matematikusként legnevezetesebb írását (*De mortu animalium*. Haga, 1740); *Robert Morison* angol botanikus fő művét (*Plantarum historia universalis*. Oxford, 1715) stb. *Paracelsus* kémiai szemléletének továbbfejlesztője *Johann van Helmont* (*Opera medica*. Leyden, 1664) munkája, valamint a modern növényi biokémia elindítója, *Niclas Lemery*, akinek a gyógynövények pyrokémiai analizisét leíró könyve (*Cours de chymie*. Dresden, 1705) — *Paracelsus* könyvei mellett — szinte

³⁴ *Weszprémi* i. m. 3. köt. 823.

³⁵ *Descartes, René*: *Traité de l'homme*. Idézve: *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. köt. Bp. 1958. Bevezető tanulmány. XX. 1.

³⁶ *Engels, F.*: *A természet dialektikája*. Bp. 1952. 196.

valamennyi XVIII. századi laboratórium elengedhetetlen segédkönyve. Továbbá *Athanasius Kircher*, a würzburgi egyetem matematika- és filozófiatanára, akik sokan a „laterna magica” feltalálójaként emlegetnek (Arca Noe. Amsterdam, 1675 és Magnes, s. de arte magnetica opus tripartitum. Roma, 1654); a XVIII. századot életrehívó neohippokratizmus legfőbb képviselője *Thomas Sydenham*, a járványok együvértartozásának igazolója (Opera universa de chymia. 1726); a vitalizmus első összefoglalása *Ernest Stahl* írásaiban (Fundamenta chymia dogmatica et experientatis. 1746—1747); *Marcus Severino* (De efficaci medicina. 1671) és az anatómiai készítmények az ún. „liquor balsamicus”-szal való konzerváló módszerével világhíressé lett *Friedrich Ruysch* anatómus (Opera anatomico-medico-chirurgica. Amsterdam, 1721). Még e század végén adja ki az első összefoglaló orvostörténeti munkát *Daniel Le Clerc* Genfben, 1696-ban; ennek második kiadása van meg a könyvtárban (Histoire de la médecine. Hága, 1729).

Az emberiség történetének nagy korszakfordulói között is megfigyelhetjük a gondolkodás történetének, az „eszmeanyagnak” valamiféle kontinuitását. A reneszánsz és a felvilágosodás gondolati anyagának összefüggése közismert. Éppen ezért van olyan jelentősége a XVIII. században a tudományok — beleértve a természettudományokat és az orvostudományt is — rendszerezésének. Ez az igény hívta életre a kor legnagyobb irodalmi vállalkozását, a nagy francia enciklopédiát. Természetesen e nagy mű nem kerül el *Ráday* figyelmét sem, a második baseli kiadást veszi meg. A természettudományi ismeretek rendszerezőjének, *Karl Linné*nek és az orvostudomány rendszerezőjének, *Hermann Boerhaave*nek, továbbá tanítványainak és követőinek: Göttingában *Albrecht von Haller*nak és *Van Swieten*nek, a bécsi orvostudomány kiváló reformerének munkássága képviseli elsősorban a korszerű, tudományos orvosi irodalmat. *Haller* másik mestere — a már említett anatómus *Ruysch* mellett — *B. Siegfried Albinus* (*Weiss, von Weissenlöw*) németalföldi anatómus-család sarja, anatómiai atlaszának első kiadása található meg a könyvtárban (Icones ossium foetus humani. Leyden, 1737). Az orvosi ismeretek rendszerezéséhez jelentősen hozzájárul még tíz évig készülő, összefoglaló jellegű munkájával *Giovanni Battista Morgagni*, aki művével (De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis libri V. Pádua, 1761) a medicina új ágát, a kórbonctant teremti meg.^{37a}

A Ráday-gyűjtemény orvosi szakirodalmának legjavát a XVIII. századi szerzők művei teszik ki: az említettekén kívül *Friedrich Hoffmann* — nevét ma a Hoffmann-csepp őrzi — (Opera omnia physico-medica. Genf, 1748); egy másik Boerhaave-tanítvány *Lorenz Heister* sebész és polihisztor (Institutiones chirurgica. Amsterdam, 1750); *Pieter Camper* holland anatómus sebész, biológusnak a magyar származású *Cseh-Szombaty József* által latin nyelvre fordított, Pesten kiadott (Observationes circa mutationes quas subeunt calculi in vesica. 1784) műve. Befejezésül még egy-két érdekesség: *Johann Dillenius* német botanikus (Hortus elthamensis seu plantarum. London, 1732); *Godofredus Bidloo* (Opera

^{37a} *Morgagni, G. B.*: Adversaria omnia anatomica. 1719. Epistolae anatomicae. 1728. A Ráday könyvtárban e művei is megtalálhatók.

omnia anatomico-chirurgica. 1715); *Archibaldus Pitcarnius* (Elementa medicinae physico-mathematica. 1718); *Jacques Winslow* (Exposition anatomique de la structure du corps humain. Amsterdam, 1743)] *Antoiné Baume* gyógyszerész-vegyész (Chimie expérimentale et raisonnée. Paris, 1773) stb.^{37b}

Egy-egy szakterület egy-egy korszakának átfogó enciklopédikus kézikönyveit is beszerzi; így pl. a XVII. század elejéig megjelent sebészeti művek gyűjteményét (Thesaurus chirurgica continens praestantissimorum autorum opera chirurgica. Frankfurt, 1610); vagy a botanikai összefoglalások, herbariumok (pl. Thesaurus rei herbaria hortentisque universalis. 1770—1772).

Nemcsak polihisztorok, orvosszerzők írásait gyűjti, hanem egy-egy híres személy orvosi és természettudományi témakörben írt műveit is megtalálhatjuk e szakgyűjteményben. Hogy csak egy-két példát említsünk: a hányatott életű olasz filozófus, *Thoma Campanella* orvosi (Medicinalium juxta propria principia. Leyden, 1635) és természettudományi vonatkozású (De sensu rerum et magia. Frankfurt, 1620; Philosophia epilogistica realis. Frankfurt, 1623) művei; *Voltaire*-nek (Singularites de la nature. Lausanne, 1772), sőt a korszak egyik legérdeke-
sebb államférfiának, *Benjamin Franklinnak* elektromossággal foglalkozó (Briefe von der Elektrizität. Leipzig, 1758) levelei.

A magyar orvosi — főként kortársi — szakirodalom szintén képviselve van a gyűjteményben; erről részletezően a következőkben — *Ráday Gedeon*-nak *Weszprémi Istvánnal* való kapcsolatának vizsgálatánál — fogunk említést tenni.

A fenti áttekintés bizonyítja, hogy míg általánosságban a XVIII. század folyamán is a polihisztor gondolkodás jellemző, addig a természettudomány, de főként az orvostudomány területén már a XVII. század közepétől a nagyfokú differenciálódás következtében az egyes szakági tudományok — pl. a sebészet, vagy már a reneszánsz kortól kezdődően fejlődő anatómia, vagy akár a medicina új ága, a kórbonctan — fejlődése figyelhető meg. Így a XVIII. század végén összeállított katalógus is, a korszak tudományszemléletét tükrözve, kizárólagosan orvosi, ill. természettudományi tárgykörű szakkönyveket tartalmaz.

RÁDAY GEDEON KÖNYVTÁRA A TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

„*Ráday Gedeon könyvtárával nem könyveket akar, hanem többet: élő nemzeti műveltséget, mihez képest nem a könyvgyűjtőnek szenvedélye ösztönzi a könyvek beszerzésére, hanem az érintett magasabb szempont.*”³⁸

A XVIII. század közepén meglévő nagy főnemesi könyvtárak többé-kevésbé zárt, a nagyközönség részére hozzáférhetetlen gyűjtemények. Szinte egyedül-

^{37b} Az említettekén kívül természetesen még számos ókori, középkori és újkori — pl. *Mesue*, *Gordon*, *Tertullianus*, *Rogierius*, *Johann Hermann Ledermüller* stb. — orvos-, ill. természettudományi szerző műve található a *Ráday* könyvtárban. A tanulmány csak néhány lényeges példát emel ki.

³⁸ *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 17.

állónak tekinthető *Klimó György* pécsi püspök, aki 1774-ben elsőnek teszi nyilvánossá 12 ezer kötetes, főként történelmi anyagban gazdag könyvtárát.³⁹

A Ráday könyvtár tehát szinte az egyetlen nagy nemesi könyvtár, amely már a szatmári békét (1711) követő időszakban, majd később kiteljesedve *Ráday Gedeon* működésével, azzal járul hozzá a tudomány és a szépirodalom gazdagításához és szélesebb körben való terjesztéséhez, hogy gyűjteményét nyilvánossá teszi. A könyvtár nyitva áll barátok, kölcsönzők, diákok, tudósok előtt.

A kölcsönzés baráti alapja miatt erről kevés adatunk van, a fennmaradt levelezések alapján mégis feltételezhető, hogy nagyobb méretű lehetett. Bizonyíték erre pl. már egy 1720 körüli kölcsönzési lista, melyben *Ráday Pál* 10 teológiai művet sorol fel. A kölcsönzők ekkor pl. *Kandó Zsigmond*, a szabadságharc alatt *Ráday Pál* titkára; *Szemere Lászlónak*, Rákóczi brigadérosának felesége, *Ilosvay Klára*; *Radvánszky János*, a „szövetkezett rendek” kincstárnoka; *Miskolczi Szijgyártó János*, losonci lelkész.⁴⁰

Ráday Gedeon idejében szaporodnak a kölcsönzések, szinte minden kiemelkedő egyéniségnek kölcsönöz. Terve összeköttetést teremteni tudósok és írók között; ezért levelezésének fő célja, hogy Pécelt irodalmi központtá tegye. „... *Nagy-tudományú ember, aki oly készséggel küldözgeté könyvtárának legbecsesebb műveit a múlt emlékeivel foglalkozó tudós tanároknak, papoknak... mindenkinek, aki hozzáfordult.*”⁴¹ *Kazinczy Ferenc* említi „Pályám emlékezete” c. önéletrajzi visszaemlékezésében, hogy *Ráday Gedeon* milyen nagy hatással volt írói jellemének kialakulására: „*legelső kísérleteit nem tekintve, a későbbieket, míg Ráday élt, mind az ő bírálata alá bocsátotta.*”⁴² Az ő feljegyzéseiből tudjuk, hogy *Ráday Gedeon*, bár a prozódiaival nincs tisztában, mégis ő használja először magyar nyelvre átültetve a görög versformákat. Sőt *Arany János* szerint a rím és mérték összekapcsolásának gyökerei, vagyis a nyugat-európai versforma megteremtése is *Ráday Gedeonig* vezethető vissza.

Az akkori viszonyok között komoly gondot jelent a könyvküldözgetés, mégis több adat van arra vonatkozóan, hogy az ország legtávolabbi sarkába is kölcsönzött könyveket. *Bod Péter*, aki „*Magyar Athenas*” címen az első magyar írói lexikont (Szeben, 1766) ábécé sorrendben 485 életrajzzal adja ki — művébe sok középkori és magyar orvos életrajzát felveszi —, hosszú listával fordul *Rádayhoz*: „*Ha valami új könyv Magyar Historiára tartozó jönne ki, abban részeltetne*”, hiszen jól tudja, ha ilyen megjelenik, „*nem lehet, hogy M. Urnak mindjárt értére ne essék*”.⁴³ *Ráday Gedeon* nemcsak teljesíti kérését és megküldi a kért könyveket, hanem időnként saját belátása szerint is kölcsönöz, ha úgy látja, hogy erre feltétlenül szükség lehet.

³⁹ *Kovács M.*: Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963.

⁴⁰ *Segesváry* i. m. 33.

⁴¹ *Pruzsinszky—Hamar* i. m. 18.

⁴² *Váczy J.*: *Ráday Gedeon. Irodalomtörténeti Közlemények.* 1891. 170.

⁴³ *Kiss A.*: *Bod Péter levele Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyben.* MKSzle. 1882. 259.

Weszprémi István — aki a könyvgyűjtésben is komoly segítsége — amikor magyarországi és erdélyi orvosdoktorok munkái után kutat, levélben fordul *Ráday*hoz: „... úgy értettem, hogy az *Ur* egyéb foglalatossági között, mostan a *Medicusoknak* írásai körül szemlélődik — kezdi levelét, majd konkrét tervét előadva könyveket kér tőle, „a mellyeket itél az én feltett tcelomnak elérésére tartozandóknak lenni, méltoztassék különös *Signaturába* tenni . . ., fogok módot benne keresni, hogy mind azt, valamellyet én velem communicálni méltoztatik az *Ur*, kezemhez vehessem!”⁴⁴ E sorok azt is bizonyítják, hogy még *Weszprémi* is — akinek pedig orvosi tudásáról maga *Morgagni* is híres munkájában többször elismerően nyilatkozik — mennyire megbízott *Ráday Gedeon* ítéletében.

Ráday Gedeon európai színvonalon álló gyűjteményt akar létrehozni, ugyanakkor azonban fontos feladatnak tartja, hogy a magyar írók műveit összegyűjtse. *Weszprémi István* már említett levelében elismerően nyilatkozik a hazai tudományos irodalomról: „... akárki is könnyen által láthatja, ha kiváltképpen meggondolja, hogy azokban a boldogtalan időkben, a sok rendbéli hadakozások, viszálykodások, rablások s pusztítások miatt, a mely leveleink és más egyéb írásaink lehetnek is, azok többnyire elszéledtenek, szóródtanak és el is vesztenek; de mégis mindazon által Doktorainkat tudhatjuk mutogatni, más egyéb európai nemzetek felett . . .”⁴⁵ Jelenleg nincs biztos levtári adat arra vonatkozóan, hogy választott és küldött-e valójában *Ráday* orvosi könyveket, de ha tekintetbe vesszük, hogy rendszeres könyvbeszerzője volt és mint ilyen állandó kapcsolatban állt vele; továbbá, hogy biográfiájának összeállításához 1770—1780 között a *Ráday* könyvtáron kívül csak az erdélyi *Teleki-gyűjtemény* állt rendelkezésére, feltétlenül el kell fogadnunk azt a tényt, hogy szoros kapcsolat lehetett közöttük. Hiszen a könyvtárban megtalálható *Weszprémi* által írt első magyar szülészkönyv (*Bábamesterségre tanító könyv*, Debrecen, 1766)^{46a}, sőt a híres biográfia is (*Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*, Centuria Prima Excerpta ex Adversariis Auctoris, Lipsia, 1774).

Mivel a magyar szerzők közül elsősorban a kortárs irodalmat gyűjti, ezért a XVIII századi orvosírók összeállításában segíthette; ezek közül: *Dombi Sámuel* (*Diss. Physico-chemico-medica de vino*, Utrecht, 1758), *Fischer Dániel* (*De terra medicinali Tokajiensi, a chymicis quibusdam pro solari habita*, Boroslo, 1732), *Szathmári Paksi Pál* (*Diss. de Simplicium Remediorum prae operose concinnatis praestantia*, Claudiopoli, 1760), *Plenck József* (*Pharmacologica chirurgica*, Viennae, 1782), *Rátz Sámuel* (*Compendaria Myologiae instituto*, Pest, 1795), *Glósz (Glosius) Sámuel* (*Diss. inanguralis Medica sistens diagnosim Morborum*, Vindobonae, 1764) és *Hatvani István* írásai említendők. A megelőző korszakból a könyvritkaságnak számító *Méliusz Juhász Péter* *Herbariuma* (Kolozsvár, 1578),

⁴⁴ *Weszprémi I.* levele *Ráday Gedeon*hoz. Debrecen, 1769. jan. 22. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Történeti Dok. 67-391.1

⁴⁵ Uo.

^{46a} A mű tulajdonképpen az első bécsi orvosi iskola szülészstanárának, *Johann Henrik Crantz* művének magyar nyelvű fordítása, mégis mivel a szerző hazai viszonyokra alkalmazza, önálló alkotásnak kell tekintenünk; a magyar művelődéstörténet is így tartja számon.

a legelső nyomtatásban megjelent orvosi vonatkozású magyar munka; *Jessenius* anatómiája (*Anatomiae. — De ossibus tractatus*. Wittenberg, 1601), amely őt a német sebészet úttörőjévé tette; *Zsámboki (Sambucus) János* orvostörténelmi vonatkozású (*Veterum aliquot et recentium medicorum philosophorumque icones*. Antwerpen, 1615) műve, sőt az olasz származású orvosnak és természettudósnak, *Manardusnak*, II. Ulászló, majd II. Lajos magyar király udvari orvosának, nevezetes orvostudományi levelei (*Epistolae medicinales*, Basel, 1549).^{46b} A XVII. század két legjelesebb orvosi vonatkozású enciklopédikus műve: *Pápai Páriz Ferenc* „Pax corporis”-a (Lőcse, 1751) és *Apáczai Csere János* „Magyar Encyclopaedia”-ja (Utrecht, 1653). A XVI—XVII. században a magyar orvosi irodalomban nagy számmal szereplő, ún. *pestistraktátusok* — *Csipkés Komáromi György* (*Anglicum spicilegium*. Debrecen, 1664), *Moller Károly Ottó* (Orvosi oktatása a pestises nyavalyák ellen. Buda, 1740), *Köleséri Sámuel* (*Pestis Dacia* anni 1709. Cibini, 1709) stb. — első kiadásai állhattak még *Weszprémi* rendelkezésére.

Hogy a XVIII. század második felében az őszinte segítőkészség ellenére is milyen nehézségek árán juthatott hozzá valaki egy-egy könyvhöz, bizonyítja az, hogy a Ráday-könyvtárban — a század végén felvett katalógus adatai szerint — olyan magyar szerzők műve is szerepel, akiket *Weszprémi István* nem vesz fel biográfiájába. Ezek *Cseh-Szombaty József* (*Diss. Inauguralis Medica de morbis glandularum secundum aetates*. Viennae, 1782), *Tolnay Sándor* (A marhaveszélyről való könyv. Pesth, 1787)⁴⁷, *Ratz Márton* (*Diss. Medica de Encomiolactis*. Budae, 1778)⁴⁸ írásai, bár az említett művek az első kötet megjelenése, 1774 után kerülnek könyvkereskedői forgalomba, az utolsó kötet megjelenéséig, 1787-ig azonban adódhatott volna lehetőség arra, hogy művébe bekerüljenek.

Az említettekén kívül több példa tanúsítja, hogy a „szent öreg” — miként *Kazinczy* elnevezte — milyen tekintélynek örvend tudós körökben; nemcsak könyveket kapnak kutatásaikhoz, tanácsait is kikérik. Költők és írók: *Kazinczy*, *Batsányi*, *Pálóczi Horváth Ádám*, *Révai Miklós*; történészek: *Cornides Dániel*, *Tomka Szászky János* fordulnak hozzá, továbbá természettudósok, orvosok és polihisztorok, mint *Milesz József* debreceni orvos — *Anton Störck* művének⁴⁹ magyarra fordítója; *Gyarmathy Sámuel* orvos és nyelvész; *Horányi Elek* jeles polihisztor — aki biográfiájába⁵⁰ sok orvost is felvesz, s akit *Weszprémi* is elődjeként emleget.⁵¹ *Tóth-Pápai Mihály*, a tratzali alkimista pap pl. nemcsak köny-

^{46b} *Weszprémi István*, mivel *Manardus* sokáig Magyarországon élt és az említett levelek közül több kelt Magyarországon, felveszi művébe. Vö. *Weszprémi* i. m. I. köt. 205—209.

⁴⁷ A mű Pesten megjelent német nyelvű kiadása volt meg a könyvtárban, az eredeti Bécsben magyarul 1784-ben jelent meg.

⁴⁸ *Gortvay Gy.*: Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története (Bp. 1953) nem említi.

⁴⁹ *Störck, A.*: *Medizinisch praktischer Unterricht für die Feld- und Landwund-aerzte*. Bd. 1—2. Wien, 1776.

⁵⁰ *Horányi E.*: *Memoria Hungarorum et Provincialum scriptis notorum, quam excitat*. Wien, Pozsony, 1775—1777.

⁵¹ *Weszprémi* i. m. A szíves olvasót nagy tisztelettel köszönti. I. köt. 429.

veket kér kölcsön, hanem „ha maga az Ur Bétsbe találna fel-menni — írja — Raymundus Lullusnak *Speculum Alchymiae* s más munkáji és egyéb régi Auctoroknak régibb Editiojit, amelyek találatnak, a 10-ad 15 Rhen. Kerestesse”.⁵²

E néhány példa is fényes bizonyítéka annak, hogy Ráday Gedeon a tudományos kutatás támogatásán túl a közművelődés elősegítéséhez is milyen jelentősen hozzájárult; halálakor Sándorfi József, Bihar megye főorvosa és táblalabirája versben emlékezik meg nemzeti kultúránk pártfogóiról:

*Kivált, ha támad több Orczi, Rádai és Teleki,
Kikből már sokszor a Magyar pártfogója,
tele ki,
A kik a magyar Hazában példásonn régtől-
fogva
A jó igyekező Magyarat emelik kézen fogva.”⁵³*

Később a nyelvújítás idején Sándorfi József maga is komoly erőfeszítéseket tesz; a magyar nyelv és közművelődés érdekében 1803-ban „Orvosi és Gazdasági Tudósítások” címen orvosi szakfolyóiratot indít.⁵⁴

A gyűjtemény kultúrtörténeti értéke, valamint rendeltetése szerint is megállapítható, hogy Ráday Gedeon a „korán jöttek” közül való ember, aki a francia felvilágosodás eszmei áramlatával egyidőben felismeri az adott történelmi szituáció egyetlen hazai lehetőségét; ezzel mintegy előkészíti az utat a XIX. század elején végbemenő hazai szellemi megújulás számára. Bár a század végén virágzó magyar orvosi szakirodalom — miként ezt a könyvtárban meglévő kortárs szerzők említésénél is láthattuk — fejlődésében a XIX. század elején visszaesés tapasztalható; majd csak az 1830-as években, a reformkorszak idején az orvostudományi élet kiszélesedésével kap újabb lendületet az orvosi irodalom fejlődése.*

⁵² Tóth-Pápai Mihály levele Ráday Gedeonhoz. Tartzal. 1753. ápr. 2. R-csl. VI. Ráday I. Gedeon levelezése. VIII. 120.

⁵³ Sándorfi J. : Ujj esztendei ajándék. Ujj Bécsi Magyar Múzsza. 1793. jan.

⁵⁴ Gortvay i. m. 150.

* Néhány szót még a Ráday könyvtár további sorsáról: 1792 után a gyűjtés gyakorlatilag megszűnt, már 11 évvel Ráday Gedeon halála után felmerült a könyvtár eladásának gondolata. Az érdeklődők között volt pl. Széchényi Ferenc; József nádor, aki a Nemzeti Múzeum részére akarta megszerezni; a bécsi teológiai fakultás stb. Az 1843-as országgyűlésen a gyűjteményt 40 000 forintra becsülték, de máig ismeretlen okok miatt nem jött létre a vétel. Végül Török Pál Duna melléki püspök közvetítésével 1861-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület közadakozásból 20 000 forintért (a család az összeg felét elengedte) megveszi. A Református Teológiai Főiskola Ráday Levéltáraként 1913-ban nyitotta meg kapuit a mai Ráday u. 28. sz. házban, ahol egyébként maga a főiskola jelenleg is működik. Az eladás óta a könyvtár számos magánkönyvtárral gyarapodott; közöttük legnagyobb, a Szemere Tár, ma is külön gyűjtemény; az orvosi anyag tovább gazdagodott Pólya József, továbbá Gerenday József, pesti orvos hagyatékaival; a XIX. század végéig összesen 24 magángyűjtemény került a könyvtár állományába. Érdekességképpen csak megemlítjük, hogy Nagy Sámuel 400 forintos könyvtári alapítványt tett halálakor a könyvtárra. (Rupp i. m. 177.)

S u m m a r y

The 18th century represents a turning point in Hungarian library history: the private libraries of the baroque palaces, whose sole function was to add to the splendour of the building, gave way to collections conceived in the spirit of enlightenment. They did not fall behind the scientific standards of their age and their main object was to serve national culture. As a result the zealous owners tried to transform the private libraries into public ones.

Up to the beginning of the 18th century—since King Matthias's *Bibliotheca Corviniana*—large organized private libraries existed only in the dreams of students studying abroad, the only exception being the library of the poet, soldier and politician Miklós Zrínyi in the middle of the 17th century. The emergence of the large private libraries owned by aristocrats falls mainly to the second half of the 18th century. Some unique collections covering nearly all the disciplines including natural and medical science came into existence where systematic collection started at the beginning of the century: the Ráday library at Pécel (a few kilometers from Pest) or the Teleki library at Marosvásárhely (today *Tîrgu-Mureş* in Rumania) in Transylvania. The former had one advantage over the latter, viz. that it was in the heart of the country and in the age of enlightenment it could play an outstanding role as a cultural centre, because the importance of Pest started to increase only in the first part of the 19th century. Then there were no specialized collections of medical and scientific works. The rich private collections of a previous age abounding in medical works, too, either fell into foreign hands like that of János Zsámboki (*Sambucus*) now in the possession of the Nationalbibliothek in Vienna, or Antal János Kassai's, kept at the University of Wittenberg, or got dispersed like the library of István Wesszprémi. The only exception was the library of Sámuel Köleséri, the chief medical officer of Transylvania, containing nearly 2000 volumes.

Schools run by the Church of course owned many medical works already at the end of the 17th century: e.g. the Jesuit College at Nagyszombat (today Trnava in Czechoslovakia) and the library of the Calvinist College of Debrecen. The regular training of physicians started only in 1769 in Eger and later in the same year at Nagyszombat. Previously there were only preparatory schools teaching only the rudiments of medicine in Transylvania, mainly thanks to the efforts of Mihály Ascanius and Ferenc Pápai Páriz, in addition to some private schools in Upper Hungary like those of Pál Görgy and Dániel Fischer.

The Ráday Library was founded after the Peace of Szatmár (1711). The founder, Pál Ráday was an active supporter of the national fight for independence led by Prince Ferenc Rákóczi II. He was a confidant and the secretary of the Prince, whose famous manifesto entitled "*recrudescunt diutina inclytæ gentis Hungariæ vulnera . . .*", explaining the just cause of the Hungarian nation before the public opinion of Europe, was edited by Ráday. At Szatmár the Hungarian ruling class made peace with the House of Habsburg; for Hungary that put an end to the fight for national independence for a long time, while the leader, Rákóczi spent his remaining life in exile, first at the French Court, then at Rodostó in European Turkey.

Pál Ráday recognized that in the given historical situation the only viable course open for the nation was the advancement of national culture and education, and he decided to educate his son in this spirit. For some time he still took part in the fights of the Reformed (Calvinist) Church (the family was of ardent Protestant feeling) as deputy of Nógrád county. But following the Diet of Pozsony (today Bratislava in Czechoslovakia) in 1723 which resulted in the complete defeat of the Protestants, he

withdrew to his estate at Pécel with the intention to collect a large library possessing all published Hungarian works in addition to current and older foreign scientific and literary works. He had his son, Gedeon Ráday, educated abroad, first in Frankfurt a. Oder, then in Berlin. The son returned in 1733 and became a famous man of learning. Between 1756 and 1777 he had his father's mansion at Pécel reconstructed in late baroque style. The building included a six-room library. The architect was János Mayerhoffer, the son of a well-known master builder in Pest, András Mayerhoffer. Taking the most beautiful baroque castles of Hungary as his example (Gödöllő, Aszód, Tétény, etc.) Mayerhoffer built a U-shaped country residence. Unfortunately in 1825 it perished in a fire, but has since been restored in its original form. The ceiling of the large library hall was decorated with the figures of the gods representing the various disciplines: grammar, poetics, rhetoric, history, theology, law, mathematics, philosophy, and also medicine. It was the work of Mátyás Scherwitz, who also painted the frescoes of the "smaller library" showing the descent of Orpheus into the nether world.

The collection of the books was systematical and well organized; foreign book-sellers regularly sent their price-lists, agents were searching for books from Transylvania to Vienna, even noted scholars helped to obtain works. At the time of Pál Ráday (until 1733) collecting was concentrated on Transylvania where Mihály Szatmári Paksi, the teacher of theology and physics at Gyulafehérvár (today Alba Iulia) and Marosvásárhely was of great help. Gedeon Ráday extended the area of acquisitions. In Transylvania Hungarian works were collected by the Calvinist bishop, Sámuel Szilágyi; by Sámuel Zilai, a professor at Marosvásárhely; and also by Péter Bod, the "Hungarian Athenas", the maker of the first Hungarian encyclopaedia of writers. In the field of the natural sciences the collectors were: István Wesszprémi, the noted physician (much praised by Morgagni in his famous work); Sámuel Nagy, who spent many years in Vienna and bought most of the medical works owned by Ráday; Mihály Tóth-Pápai, a priest and alchemist; and the already mentioned Mihály Szatmári Paksi, who provided him with books from Basle where he was studying. In Pest the books were acquired by Dániel Cornides, professor of history and heraldry at the university, while in Pozsony by Mátyás Bél, later by István Nagy.

The wide-ranging correspondence of the Ráday family provides exact documentary evidence on the story of the acquisitions, as the agents enclosed the list of books on sale to their letters, Ráday marked the required books and sent the lists back. On the basis of these lists and the catalogues one can find out which books were bought by Ráday. A catalogue prepared after the death of Gedeon Ráday (1792) lists 4873 works in 10 302 volumes. The books were divided into 24 subjects, 16 represented the humanistic sciences (literature, philosophy, history, etc.), the bulk of the works was on theology, but there were five subjects which are of great importance both from the aspect of cultural history and of library history. These were: mathematics and tactics, political science, medicine, natural science and economics. Though the library had a general character, the above branches had great importance in view of the state of librarianship in Hungary.

Gedeon Ráday was a scholar with a European outlook, he tried to provide facilities in his country for the developing branches of science even prior to the age of enlightenment. He recognized that while the 18th century in general was still characterized by polymath thinking, the various branches of science including medicine showed considerable differentiation from the middle of the 17th century onwards, e. g. the sudden development of surgery, anatomy (in fact starting already in the renaissance),

or the new branch of pathological anatomy. The division of his library already reflected this differentiation to some extent, that is why works on the natural sciences and those on medicine fell into separate categories.

Ráday recognized the historical significance of the "double renaissance" of medicine: first the age of the true renaissance starting with Vesalius, and later, from the middle of the 18th century onward, the emergence of the independent branches of medicine, parallel with enlightened thinking. That explains Ráday's special concern for acquisitions and his habit of employing scholars studying or having studied abroad.

He did not take too much trouble to acquire first editions, in the case of classical and mediaeval authors he was content with translations made in the 16th century, or bought the famous anatomical work of Vesalius in its second edition prepared by Boerhaave. Among the classical and mediaeval authors his library possessed only the greatest ones: Hippocrates, Galen, Mesua, Avicenna, Ali Abbas, Constantine the African, Tertullian, Gordon, Villanovanus.

The renaissance, which saw enormous progress in medicine and pharmacy, was already much better represented in the library: works by Vesalius, Benedetti de Legnano, Thomas Batholini, Paracelsus, Eustacchi, Fallopius, Cesalpino, Alpinus, Fernel, Fuchs, Gesner, and Agricola—all the important works of the 16th century. The new way of thinking of the 18th century was best reflected in the writings of Descartes, Boyle, Harvey, Leeuwenhoek, and also by Malpighius, Swammerdam, Mangetus, Borelli, Morison, Van Helmont, Lemery, Kircher, Sydenham, Stahl, Severino, Ruysch, etc. The end of this century saw the first medical-historical work which was more than a collection of biographies, Daniel Leclerc's "Histoire de la Médecine". The 18th century is also noted for the systematization of scientific knowledge, where the greatest achievement was the French Encyclopaedia. The library had its second, Basle edition, together with other systematic handbooks: thesauri, herbaria. There were works by Linné, Boerhaave and his followers Haller and Van Swieten, the epoch-making Morgagni, together with such contemporary medical authors as Albinus, Hoffmann, Heister, Camper, Dillenius, Bidloo, Baume, Pitcairnius, Winslow, etc. In addition to physicians and polymaths the subject "medicina" included the works of other famous personalities which had some medical or biological bearing e. g. *Medicinalium juxta propria principia* and *De sensu rerum et magia* by Campanella (the latter under the heading natural science), and also letters by Voltaire and Benjamin Franklin or science and electricity respectively.

Most of the books covered theology, then came *belleslettres* and literary history, the classics, and contemporary fiction, but the selection on medicine and science was of the greatest importance when viewed from the aspect of cultural history. The periodicals regularly arriving contained mainly book reviews, e. g. *Commentarii de Rebus in Scientia Naturali et Medicina Gestis* (Leipzig) which printed detailed reviews of the latest publications in medicine and the natural sciences. The volumes of the strictly medically orientated *Der Arzt* could also be found in the library.

Besides the most important foreign publications Ráday acquired the works of Hungarian medical authors, too. First place was given to contemporary literature: István Weszprémi, Sámuel Dombi, Pál Szathmári Paksi, József Plenck, Sámuel Pätz, Sámuel Glósz, István Hatvani. There were rarities as well: *Herbárium* by Péter Méliusz Juhász (Kolozsvár, 1578), *Anatomy* by Jessenius (Wittenberg, 1601), a medico-historical work by János Sámbocki (Antwerpen, 1615), the famous medical and other letters written in Hungary by the Italian Manardus, who was Royal Physician of Ulászló II and Lajos II (Basle, 1549), and the two most famous ency-

clopaedia of the 17th century, *Pax corporis* by Ferenc Pápai Páriz and *Magyar Encyclopaedia* by János Apáczai Csere. There were some "plague tracts", too, from the 16th and 17th centuries, written by György Csipkés Komáromi, Károly Ottó Moller, Sámuel Köleséri.

The great 18th century private libraries were inaccessible to the public. The only—and unique—exception was György Klimó, the Catholic bishop of Pécs, who made his 12 volume library, rich in historical material, public in 1774. Even before the 1750s Gedeon Ráday was regularly lending his books, and there is positive evidence that even his father (between 1711 and 1733) let people borrow.

Lending was arranged on a friendly basis, the aim of Gedeon Ráday was to establish contact between the authors and the scientists, nearly all of the better-known personalities of the age were among those who borrowed. His library was open to friends, borrowers, students, scholars and priests. As testified by his correspondence, scientists did not only borrow books for their researches but often asked his advice, too. In addition to poets and writers, priests and scholars, physicians as well as polymaths to him, e. g. Ferenc Kazinczy, the "reformer" of the Hungarian language; Péter Bod, maker of the first Hungarian encyclopaedia of authors, which included many physician-writers, too; József Miliesz, a physician in Debrecen, the translator of Anton Störck's book (*Medizinisch praktischer Unterricht für die Feld- und Landwundarzte*), István Weszprémi, who collected the first Hungarian medical historical encyclopaedia (*Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*, Vols. 1-4, Wien and Leipzig, 1774-1787) must have made use of Ráday's *medicina* material, as he was in constant touch with the latter as his purchasing agent, and also because during the collection of the material (between 1770 and 1780) besides Pécel only the Teleki Library in Transylvania could be at his disposal. According to a letter (in the possession of the Semmelweis Medical Historical Museum) on 22 January 1769 Weszprémi asked Ráday to lend him some medical works.

The collection had a unique value in Hungary both from a cultural and a medico-historical point of view, and also for its very existence. It helped to pave the way for the intellectual movements of the next century, although in Hungary medical literature gathered speed only in the 1830s, in the Age of Reforms.

With the death of Gedeon Ráday (1792) systematic collection came to an end and after the the passing of 11 years the family raised the question of its selling. There were many who were interested in it including Ferenc Széchényi, who later gave his whole collection to his nation. At the Diet of 1843 the value of the whole collection was put at 40,000 florins. Finally it was bought in 1861 by the Danubian District of the Reformed Church of Hungary through the mediation of its bishop, Pál Török, at half price (raised by public donation), the other half being remitted by the family. Today the library is part of the Ráday Archives in the Calvinist Theological Academy in Budapest. It has since been augmented by several private collection, including the Szemere collection, which is still kept separately. The medical material has also in creased, e. g. with the libraries of József Pólya and József Gerenday, a physician in Pest. Altogether 24 private collection were added to it up to the end of the 19th century.

EDMUND KROMPECHER

von BERTALAN KOROMPAY

1889 inskribiert der Sohn eines Kaufmannes in Poprad als Medizinstudent an der Budapester Universität, in einer ihm fremden Grosstadt. Fern von seinem Heimsort, mit dem er durch Erziehung und Lebensform eng verbunden war, erfüllen ihn nur noch Ahnungen über seinen künftigen Lebensberuf. Er will kein praktizierender Arzt werden, hat er doch das medizinische Studium und den Beruf seines Grossvaters mütterlicherseits auf Wunsch seiner Mutter gewählt. Aber über die Tätigkeit des heilenden Arztes und des Menschenfreundes — die im Kreise seiner Landsleute und seiner Familie auf alte Traditionen zurückgreift — treibt ihn noch tiefer wurzelnder Instinkt zu den Wissenschaften. Es vergehen kaum ein-zwei Jahre und der Typ des wirklichen Naturforschers entfaltet sich, bricht in *Krompecher* zur

Oberfläche. Er verbringt die meiste Zeit im Laboratorien, macht Experimente, studiert die Fachliteratur und geht mit Feuereifer daran, aus seinen Wahrnehmungen und Beobachtungen neue wissenschaftliche Folgerungen zu ziehen. Es vergehen noch einige Jahre und sein Name wird in Fachkreisen immer mehr erwähnt, man reiht ihn bereits schon zu den Menschen mit besonderer Forscherbegabung ein. *Krompecher* häuft Arbeit auf Arbeit, und sein Lebensweg führt auf einer geraden, obzwar langsamen Bahn geradeswegs zum Universitätslehrstuhl. Sein frühzeitiger Tod rief ihn im Alter von 56 Jahren, im Jahre 1926, auf dem Höhepunkt seiner Laufbahn und seines Wissens aus dem so viel versprechenden Leben.

Sein Lebenswerk wuchs und entwickelte sich zusammen mit der Entfaltung der heute bereits historischen naturwissenschaftlichen Richtung: der histologischen Morphologie, des näheren mit der Zellenforschung. Einige Jahre nach seinem Tod sprach man darüber schon als von einer überholten Richtung, deren Rolle — allerdings wichtige und schöne Rolle — bereits abgelaufen war. *Krompecher* blieb es erspart, an der Bedeutung seiner Studien zu zweifeln. Ihn hielten die zahlreichen Probleme gefangen, die er für die mikroskopischen Untersuchungen aufgedeckt hatte, und die Präparatensammlung, die er im Laufe von dreissig Jahren gesammelt hatte. Die wissenschaftliche Welt empfing seine Untersuchungsergebnisse mit grosser wissenschaftlicher Anerkennung. Nachdem seine Laufbahn auf ihren Höhepunkt unterbrochen wurde, konnte er an den später gegen ihn gerichteten Diskussionen nicht mehr teilnehmen. Er gab, was er geben konnte. Als Forscher leistete er Komplettes.

Der Verfasser dieser Zeilen ist nicht in der Lage, seine wissenschaftlichen Ergebnisse zu begutachten, zu kritisieren oder auch nur zu beschreiben. Bei der Zusammenstellung seiner biographischen Angaben und im Streben, den Gelehrten und den Forscher sozusagen in seinem Familienmilieu vorzustellen, wünschte er damit zu erreichen, zu verhindern, dass die menschlichen Züge im Antlitz *Krompechers* aus dem Gedächtnis seiner Nachfolger und Nachkommen vollends nicht entschwinden mögen. Dabei möchte er ihm auch noch unter Nutzung jener Quellen, die heute noch erreichbar sind, ein bescheidenes Denkmal stellen. Sein Beitrag zu seinem Porträt ist das Bildnis eines 18 jährigen jungen Mannes, der das plötzliche Hinscheiden seines Vaters durchgemacht hat und dessen Andenken in ihm in diesem auf die Entwicklung so entscheidendem Alter unverwischbare Spuren hinterlassen hat, anderenteils soll es die Arbeit eines ungarischen Forscher-Philologen sein, der anlässlich des Zentenariums genügend Verantwortung fühlt, um auch zwischen seinen dringenden Aufgaben Zeit zu finden, eine Seite der wissenschaftlichen Geschichte Ungarns aufzuschlagen und sowohl vor dem Ausland wie auch vor seinen Landsleuten über jene Vergangenheit zu sprechen, die bis zu einem gewissen Grad auch ein Pfand unserer Zukunft ist.

Im Falle *Krompechers* gehört seine Abstammung, seine Anpassung an die ungarische Entwicklung zur Jahrhundertwende und nicht zuletzt die Art wie er sich mit den ungarischen nationalen Interessen identifizierte, zu den interessantesten Problemen. Wie gesagt, wurde er in Poprad geboren, in dieser einstigen deutsch sprechenden kleinen Stadt des Zipser Komitates im damaligen Nordungarn, in der heutigen Slowakei, am 15. Februar 1870. Seine engere Heimat waren Poprad und das nahe Felka — die seither schon eine Gemeinde bilden. Hier war seine Familie schon bereits seit mehreren Jahrhunderten beheimatet. Aus der Geschichte der Familie *Krompecher*, die er 1926 im Druck veröffentlichte, ist zu entnehmen, dass die Ahnen seiner Familie erstmals 1415 in Iglau auftauchen, wohin sie aus Schlesien umsiedelten, zu den schon seit dem 12. Jahrhundert in Ungarn einheimischen deutschsprachigen Zipser Hospes. Der Name *Krompecher* selbst verweist auf eine „Krompach“ genannte Kleinstadt in der Zips — ungarisch Korompa, slowakisch Krompachy — wo jedoch,

nachdem die alten Kirchenmatrikel in den Kriegsjahren verloren gingen, die Vorfahren nicht mehr nachweisbar sind. Aus seinem Charakter ist jedoch der Zug, dass er Zipser ist, unauswischbar. Dadurch wurde nicht nur die Gewissenhaftigkeit des Forschers bestimmt, sondern auch sein Verhältnis zu Ungarn.

Krompecher hielt in seiner Familiengeschichte in Ungarn 360 gleichnamige Familienmitglieder in Evidenz. Er wies nach, dass drei Linien der Familie aus Iglau in das Poprad-Tal verschlagen wurden, wo sie sich dann vom 18. Jahrhundert an stark vermehrten. Mitte des 19. Jahrhunderts lebten in Felka so viele *Krompecher*-Familien, dass ihre Mitglieder durch Zunamen unterschieden werden mussten. Auf den offiziellen Urkunden figurieren manchmal vier-fünf *Krompecher*, samt und sonders Mitglieder des Stadtrates. Auch der Bürgermeister des Städtchens hiess so. Dabei betätigen sich die meisten von ihnen nicht als Intelligenzler, sondern waren Bergleute, Handwerker, aber auch Kaufleute und Unternehmer. Später sind sie auch unter den Gründern der Museen und Sparkassen zu finden; im ersten ungarischen Lexikon („Pallas-Lexikon“) wird unter dem Stichwort „Felka“ eine *Krompecher*-Touristensiedlung erwähnt, die man später dann (als der Author 1930 dort war) *Krompecher*-Park nannte. Die Zahl der Hochschulabsolventen vermehrte sich erst später. Nach dem Ersten Weltkrieg starb jedoch die Familie in schnellem Tempo aus. Nur zwei männliche Mitglieder trugen den Namen weiter, und diese zogen ebenfalls nach Ungarn. Mit Ausnahme von zwei Frauen-Abkömmlingen ist heute die Familie in der Zips vollkommen ausgestorben. 1941 nahmen die drei Söhne *Edmund Krompechers* den Namen „*Korompay*“ auf. Der in Ärztekreisen bekannte *Stephan Krompecher* ist Lehrstuhlinhaber an der Universität in Debrecen (Lehrstuhl für Anatomie) und ein Enkel eines nach Szepesbela verschlagenen Mitgliedes der grossen Familie. *Edmund* selbst ist ein eigentümliches Exemplar der Endogamie, d. h. der Heirat unter Verwandten. Seine Mutter, väterliche Grossmutter und auch Urgrossmutter waren *Krompecher*-Mädchen. In ihm vereinigten sich die seit Beginn des 17. Jahrhunderts ohne Unterbrechung verfolgbaren drei Hauptlinien der Familie; man kann also von ihm getrost behaupten, dass er ein 100-prozentiger *Krompecher* war.

Nur durch diese Umstände kann man es verstehen, warum er sich zum Ungartum bekannte, sich der deutschen pathologischen Schule nicht anschloss, sondern sich von dieser absonderte. Durch seine Sonderstellung zog er auch die Missbilligung gewisser Deutschen Kreise auf sich (wie dies *Otto Lubarsch* mit einer Bemerkung bei seinem Tode als Vorstehender auf einem Ärztenkongress auch unmissverständlich zum Ausdruck brachte). Mit seinem selbstbewusstem Ungartum vertrug sich die Deutschsprachigkeit seiner literarischen Tätigkeit recht gut. Obwohl er und seine Gemahlin aus deutschsprachigen Familien stammten, entschlossen sie sich bei ihrer Heirat, daheim nur ungarisch zu reden. Auch den Namen *Edmund* benutzte er nur bei seiner literarischen Tätigkeit. In der Familie und im Freundeskreis nannte man ihn *Ödön*. Er unterzeichnete seine in ungarischer Sprache erscheinenden Arbeiten dementsprechend mit *Ödön*.

Hier sollen auch seine Geschwister erwähnt werden. Sie waren drei, heirateten alle Ungarn, bzw. eine Ungarin, die eine Schwester in Budapest, die andere in der Provinz. Am längsten blieb sein jüngerer Bruder, *Gyula*, in seiner Heimatstadt, wo er die von ihrem Vater gegründete Bank bis zur Fusion weiter leitete. Er war ein bekannter Jäger der Tatra und fiel mit Frau und Enkelkind während der Belagerung Budapests einem Bombenangriff zum Opfer. In ihrer Jugend sammelten die Gebrüder zusammen Insekten und Mineralien; sie sezierten Frösche und interessierten sich für die Flora der Hohen-Tatra. Man erzählt, dass sie sogar eine Telefonverbindung mit ihren Neffen in Felka zustande brachten. *Edmund* absolvierte das Iglauer Gymnasium. In einer ungarischen Hausarbeit beschreibt er einen Ausflug zum Kohlbacher Wasserfall (Tarpatak), den er mit seinen Mitschülern unter Leitung des Lehrers *Martin Roth* machte. Dieser Lehrer war auch der Vorsitzende des deutschen Schülervereins, *Edmund* hingegen der Sekretär. Dort hielt er vor seinem Abitur (das er übrigens ausgezeichnet bestanden hatte) eine Vorlesung unter dem Titel „Kaiser Joseph und seine Reformen“. Diese Arbeit reflektiert nicht nur die fortschrittliche Denkweise des jungen Mannes, sondern zeigt in seinem periodisch zusammenfassenden Stil bereits den späteren Gelehrten.

Der junge Mediziner wohnte zu Beginn seines Studiums in der Nähe der damals neuerbauten, zeitgemässen Gebäude der medizinischen Fakultät. Es ist überraschend, wie rasch er sein Interesse gewissen Fachgebieten zuwandte: neben seinen medizinischen Studien hörte er die zoologischen Vorlesungen von *Tivadar Margó* und besuchte auch seine Seminare. Selbst in den Jahren 1892—93 besuchte er noch das Zoologische Institut. Im vorangehenden Jahr wohnte er — lehrplangemäss — den Vorlesungen von *G. Scheuthauer*, dieses Pathologen von österreichischer Abstammung bei, während dem er gleichzeitig auch die Vorlesung *Otto Pertik's* „Einführung in die bakteriologischen Untersuchungen“ aufnahm, des künftigen Meisters, der später Nachfolger von *Scheuthauer* wurde. Diese Vorlesung und die durch sie zustande gekommene persönliche Verbindung übten dann eine entscheidende Wirkung auf seine späteren Studien und Forschungen aus. *Pertik* war ein europaweit bekannter Mediziner, der zudem auch noch über ausgezeichnete erzieherische Fähigkeiten verfügte. Der Umstand, dass durch seine Person eine Verbindung zwischen Bakteriologie und pathologische Anatomie zustande kam, führte *Krompecher* wieder auf das medizinische Gebiet zurück: zur pathologischen Anatomie und des näheren zur Krebsforschung.

Sein späterer Assistent schreibt über sich in einem erhalten gebliebenen Gesuchsentwurf: „In meinem ersten Jahr als Medizinstudent arbeitete ich im I. Anatomischen Institut als Demonstrator. Im zweiten und dritten Jahr führte ich teils im Zoologischen Institut, teils im Oktober 1892 im Physiologischen Institut selbständige Untersuchungen durch. Im vierten Studienjahr wurde ich beim Pathologisch-anatomischen und Bakteriologischen Institut von Prof. Dr. *Pertik* im St. Stephan-Krankenhaus angestellt, wo ich vom September 1892 bis Februar 1895 als Volonteur tätig war und an den bakteriologischen pathologisch-anatomischen und pathologisch-histologischen Untersuchungen der damaligen Choleraepidemie

aktiv teilnahm. — Vom Februar 1895 bis Oktober des gleichen Jahres war ich als bakteriologischer Hilfsarzt beim St.-Stephan-Krankenhaus angestellt, während welcher Zeit ich etwa 450 Diphtheriefälle untersuchte . . . Als Professor Pertik Ende der 90er Jahre ein halbes Jahr im Ausland verbrachte, beauftragte mich der Oberbürgermeister der Haupt- und Residenzstadt mit der Leitung der Prosectur“. — So wurde er mit dem Ende 1894 erhaltenen Ärztediplom nach ununterbrochenen Studien, aus dem Studenten sogleich zum Hochschullehrer.

Wie hoch aber Pertik das Forschertalent seines Schülers einschätzte, wird im Brief lebhaft veranschaulicht, den er 1898 an Krompechers Vater schrieb, und in dem er dagegen argumentiert, dass sein Sohn eine andere Stellung — als Bakteriologe — antreten möge, wobei er gleichzeitig verspricht, aus Edmund einen Universitätsprofessor zu machen und für seine Zukunft zu sorgen. Allerdings verlangsamte sich dieser gute Start später. Krompecher wurde 1901 Adjunkt, 1902 — nach seiner ausländischen Studienreise, die mit einem Stipendium ermöglicht wurde — Privatdozent für pathologische Histologie und Bakteriologie. Nach 1905 hielt er bereits die Vorlesungen an der Universität wegen der Krankheit Pertiks regelmässig ab, 1909 erhielt er den Titel eines ausserordentlichen Professors, aber erst im Jahre 1914 nach dem Tode Pertiks den Lehrstuhl für pathologische Anatomie. Somit vertrat er seinen geliebten Meister, der im Spass oft sagte, dass er eigentlich der Assistent Krompechers sei, weil er ihn von allen administrativen Arbeiten befreie, damit er sich seinen Forschungen widmen könne, acht Jahre lang.

Wirft man nun die Frage auf, welchen Umständen es zu verdanken war, dass Krompecher bereits in so jungem Alter mit wichtigen Forschungen in den Vordergrund treten konnte, dann kann man dies verschieden beantworten. Neben seinem angeborenen Talent, seiner Erziehung ist vor allem das Beispiel und die Unterstützung durch seinen ausgezeichneten Lehrer zu erwähnen, von dem schon die Rede war, anderenteils aber auch das pulsierende Leben auf der Universität vor allem bei den Adjunkten, das zum Ende des Jahrhunderts die wissenshungrige Jugend — zusammen mit seinen unbeschwert spassigen Jugenderscheinungen — anspornte, die Höhen des europäischen Niveaus zu erklimmen. Neben der Universität befand sich das Kaffeehaus, das berühmte „Café Baross“, wo sich die Studenten trafen. Krompecher, der Vater des Authors, hatte viele Studienkollegen, Freunde usw., aus denen später Universitätsprofessoren wurden. In dem Masse wie er in seinen späteren Jahren zurückgezogen lebte, entwickelte er sich damals im Laufe der Geselligkeit, den täglichen Besprechungen und Diskussionen zusammen mit seinen Freunden rapid. Sein geistiges Profil wurde durch die Naturwissenschaften der Jahrhundertwende ausgestaltet, jener Naturwissenschaft, deren Schlagader gerade auch bei uns in Budapest fühlbar pulsierte. Bei der Würdigung dieser Epoche darf man noch einen anderen Umstand nicht unerwähnt lassen, nämlich jene ungeheure inspirative Wirkung, welche für die Söhne des ungarischen Volkes, die sich damals eröffneten unbehinderten Reisemöglichkeiten bedeuteten.

Krompecher hatte noch nicht einmal sein Ärztediplom erhalten, als 1893 bereits seine erste Originalveröffentlichung über die indirekte mehrfache Zell-

teilung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften vorgelegt wurde. Es handelte sich um eine wirkliche Entdeckung. Er wies nach, dass die Zellen organischer Lebewesen sich auf die Art der anorganischen Gesetzmässigkeiten, d. h. den Kristallformationen folgend, teilen. Dieses Ergebnis überraschte *H. Waldeyer*, den Präsidenten der Deutschen Anatomischen Gesellschaft, den einstigen Chef *Pertiks* in Strassburg, anlässlich eines Budapester Aufenthaltes so sehr, dass er den damals kaum 24 jährigen Naturwissenschaftler sofort nach Basel einlud, um auf dem im April 1895 abgehaltenen Kongress einen Vortrag zu halten. Seine erste Auslandsreise verband er mit einem Umweg über Venedig und Mailand. *Waldeyer* erkannte sofort, dass er es mit einem geborenen Forscher zu tun habe. „*Der junge Mann hat sich einen Namen gemacht*“ — sagte er bei ihrem ersten Treffen. Einige Jahre später (1908) setzte er dies, als er darüber nachdachte, dass es die Aufgabe der Theoretiker sei, die verschiedenen Stufen für die Menschen der Praxis vorzubereiten, in einem Brief an *Pertik* wie folgt fort: „*Ich glaube nun . . . dass Dr. Krompacher einer von den Zimmerleuten ist, die an der Herstellung solch' neuer Stufen mitarbeiten wissen.*“ Deshalb wünschte *Waldeyer*, dass *Krompacher* dazu die notwendige Unterstützung erhalten möge. Sein Start war ausgezeichnet. Nicht nur sein Vortrag in Basel erschien im Druck, sondern noch im gleichen Jahre auch seine erste selbständige Monographie über das gleiche Thema in zwei Sprachen, nämlich deutsch und ungarisch. Innerhalb von zwei Jahren konnte er seine diesbezüglichen Untersuchungen abschliessen.

Nun folgten hintereinander Auslandsreisen, fast alljährlich. Er verweilte oft in Deutschland, dreimal in Paris und zweimal in London — auch mit seiner Frau zusammen. In seinen letzten Lebensjahren wechselten diese Reisen mit der Erholung gewidmeten Sommerfrischen ab, in der Regel in Österreich. Es gab nur wenige Länder in Europa, die er nicht besucht hatte. Da er eine Vorliebe für Berge hatte, erklomm er noch als Assistent mit seinem Freund und Kollegen *Tibor Verebely* 1898 auch den Grossglockner, bei welcher Gelegenheit sie die Reise von Budapest nach Österreich auf dem Fahrrad absolvierten. Seine schönsten Erinnerungen waren aber mit drei anderen Reisen verknüpft: mit seinen Wanderzügen durch Russland, von wo er auch für einige Tage nach Finnland, zum Imatra-Wasserfall hinüberfuhr und mit seiner ersten grossen Pariser Reise sowie mit seinem Italien-Aufenthalt 1924. Auch die dritte Reise war eine echte Studienfahrt. Mit seiner Gattin zusammen bereiste er Italien, wobei er die Budapester Universität bei der 700-Jahrfeier der Universität von Neapel repräsentierte. Seine Russlandreise im Sommer 1897 war mit dem XII. Ärztekongress in Moskau verknüpft. Sie dauerte fast einen Monat lang. Er reiste nach Nischni-Nowgorod (dem heutigen Gorki), besuchte die Krim, machte viele Aufnahmen, die er eigenhändig hervorrief und kaschierte. Nach Paris gelangte er mit einem einjährigen Stipendium (1000 Gulden), wobei er seinen Aufenthalt um zwei Monate verlängerte. Seine Abreise erfolgte am 1. April 1899, nach 17tägiger Wanderung traf er in Berlin ein. Den persönlichen Kontakt mit seinem treuesten deutschen Freund *L. Aschoff* nahm er in Göttingen auf. In Berlin widmete er sich dem Studium der pathologischen Anatomie. Er besuchte den dortigen Ärztekklub, in den ihn v. *Hanse mann* — sein späterer scharfer Gegner — für

zwei Monate Zutritt verschaffte. Er hörte Vorträge von *Virchow*, obwohl sein Besuch beim berühmten Professor nur einige Minuten dauerte. Berlin verliess er am 22. Juni, traf aber erst am 12. August in Paris ein. Die Zwischenzeit füllte er mit einer grossen Nordlandreise aus. Zuerst fuhr er über Trelleborg nach Malmö, fuhr nach Lund, dann nach Kopenhagen, sodann über Kiel, Hamburg und Bremen (um nur einige Städtenamen zu erwähnen) nach London, wo er sich elf Tage aufhielt. Danach bereiste er die Niederlanden und die Rheingegend, ganz hinunter bis Strassburg. Als er seinen Zielort erreichte, notierte er: die 54. Stadt. Auf einem ähnlichen Umweg entfernte er sich 1900 aus Frankreich. Von dort kehrte er über Nizza unter Berührung von Italien und der Schweiz heim. Nach zweiwöchiger Wanderung erreichte er schliesslich am 12. Mai Poprad. — In Paris beschäftigte er sich im Laufe der dort verbrachten acht und halb Monate mit Bakteriologie im Pasteur-Institut, dessen Leiter damals der aus Russland stammende Biologe *Metschnikow* war.

Paris blieb ihm stets in guter Erinnerung. Hier fertigte er seine Studie über die Virulenz der Tuberkelbazillen an, die französisch in den Mitteilungen des Pasteur-Institutes erschien. Dies war seine längste und auch lehrreichste Studienreise. Sie wirkte sich auf seine gesamte Lebensart aus. Von da an blieb für immer etwas französisches an ihm haften, in seiner schwarzen Erscheinung und in der Ungekämmtheit seines krausen Schnurrbartes. Seinem Zipserernst und ungarischen Gemüt gesellten sich von nun an auch etwas französischer esprit und charme bei.

Nach seiner Heimkehr nahm er den Faden seiner 1896 begonnenen Krebsforschungen auf. Diese Arbeit kulminierte 1903 als seine Aufsehen erregende Monographie „Der Basalzellenkrebs“ beim Gustav Fischer-Verlag in Jena erschien. Diese Krebsart bestimmte er in seiner 1900 erschienenen Arbeit mit der Umschreibung „der drüsenartige Oberflächenepithelkrebs“. Später verwarf er diese Benennung. Den neuen Namen benutzten *Cornelius Beck* und *Edmund Krompecher* erstmals in ihrer an der Unnaschen Preisausschreibung 1901 gekrönten Arbeit, die deutsch nach obiger Monographie (1903) erschien, während aber im Allgemeingebrauch den neuen Namen die Monographie bekannt machte und der dann sehr rasch akzeptiert wurde. Heute heisst der offizielle Name: carcinoma basocellulare ulcus rhodens *Krompecher*. Bei *Krompecher* wurde seine Gewohnheit über seine deutsch erschienenen Studien auch kurz in ungarischer Sprache zu berichten. So war dies auch mit seiner Monographie. Er wurde 1905 vom Ungarischen Ärzteverein mit einem Preis bedacht.

Der bisher unermüdlich forschende Naturgelehrte heiratet im Jahre 1904. Er nahm *Erika Schulek*, die Tochter von *Frigyes Schulek*, Professor der Technischen Universität, zur Frau. Sie war um zwölf Jahre jünger als er. Es war eine Liebesheirat. Sie trafen sich erstmals auf der neu erbauten Fischerbastei, einem der schönsten Punkte der ungarischen Hauptstadt, anlässlich eines geselligen Treffens, das die Mutter von Erika veranstaltete, bevor der Vater, der berühmte Architekt das Bauwerk der ungarischen Hauptstadt zur Benützung übergab. Nach einigen Jahren bezog die rasch wachsende Familie ein selbstgebautes Familienhaus auf dem Gellértberg. Hier lebte *Krompecher* vom Jahre 1908 an. Er

hinterliess drei Söhne und eine Tochter. Seine Zwillingssöhne und seine Tochter wurden bereits hier geboren. Fast gleichzeitig mit diesem Haus wurde am Plattensee, in Balatonlelle, auch eine schöne Sommerfrische gebaut, in der die Kinder ihre Sommerferien verbrachten. Das Familienhaus wird auch heute noch von der Familie bewohnt. Durch das Erscheinen seines namenverweigenden Hauptwerkes und sein glückliches Familienleben neben seiner ihn ausgezeichnet ergänzenden, praktisch veranlagten Ehefrau — die sich nicht nach dem grossen Gesellschaftsleben sehnte, neben deutsch auch englisch gut sprach und ebenfalls natur- und kunstliebend war — gelangte seine bisher hochstrebende Karriere auf einen verhältnismässigen Ruhepunkt. Den Höhepunkt dürfte er in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg erreicht haben. Doch kann man im Falle *Krompechers* nicht von einem sich Einfinden, noch weniger aber von einem Ausfall reden, weil er ständig in seinen Studien lebte und seine naturwissenschaftlichen Untersuchungen Teile einer zusammenhängenden Forschungstätigkeit sind. Trotzdem begann mit seiner Heirat etwas Neues bei ihm, eine Art Ausweitungsprozess, der berufen war, seine Lebensform und seine Weltanschauung auszureifen. Am lebhaftesten offenbart sich dies auf dem Gebiet der Philosophie. Diese wurde — wie sein treuester Mitarbeiter und Schüler schreibt — nachgerade zu seiner „Schwäche“. Seine philosophische Periode fiel zwischen die Jahre 1904—1910. Nachdem die Aussenwelt darüber nicht mehr weiss, als was im Anhang einer selbständigen Studie aus 1907 („*Eine biologisch-philosophische Studie*“) auf rund dreissig Seiten verraten wird, ist es unvermeidlich, wenn nicht in die Schlussfolgerungen, aber doch in den Geist dieser Gedankengänge hier ein wenig einzugehen.

Diese philosophischen Probleme wurden von der Epoche selber diktiert, durch die Erörterungen der Probleme „des Lebens“. Als *Krompecher* sich für einen Augenblick seinen Krebsforschungen abwandte und einen Blick in die Welt der Naturwissenschaft warf, erinnerte er sich an seine überraschende Wahrnehmungen im Zusammenhang mit der Zellteilung, an seine in Paris erhaltene Eindrücke darüber, dass manche die Fermentation so bewerten, als ein Kriterium des organischen Lebens: dann sah er sich solchen Problemen gegenübergestellt, die den Biologen veranlassten, sich an der damaligen literarischen Diskussion zu beteiligen und die in biologischen Fragen unbewanderte, nach der endlichen Erklärung strebende Philosophie durch naturwissenschaftliche Untersuchungen zu unterstützen. Dies war die Zeit, deren höchstes Streben dem Eindringen in die Geheimnisse „des Lebens“ galt, wobei die verschiedensten Richtungen — Mechanisten, Vitalisten und Neovitalisten — mit vollem Einsatz für die Siegespalme kämpften. In erwähntem Jahre erschien in Wiesbaden (bei *Bergmann*) seine in mehreren Belangen bahnbrechende, zusammenfassende und auch heute noch oft zitierte Arbeit „Kristallisation, Fermentation, Zelle und Leben“.

Zweifelsohne besass *Krompecher* alle zur Philosophie notwendigen Gegebenheiten. Das abstrakte Denken und jene unerbittliche Kritik, welche hinter die Verallgemeinerungen zu blicken vermag, ohne den Radikalismus zu beeinträchtigen, wenn irgendein Zweifel auftauchte. Dabei loderte in ihm — stärker als aller Destruktivismus — der Geist, der auf elementare Kenntnisse aufbauenden

Konstruktivität. Und er war auch noch genügend jung — dreissig und einige Jahre alt —, um sich an so etwas heranzuwagen und genügend optimistisch um von den höchsten Zielen gefesselt zu werden.

Nach seinem Tod entdeckte der Autor in seinem Schreibtisch die Manuskripte seiner philosophischen Arbeiten, die er mit viel Liebe und Sorgfalt öfters durchlas. Heute kann er mit seiner beschränkten philosophischen Bildung (die er sich als Mittelschullehrer an der Universität erwarb) und mit ergauendem Haupt die Meinung gestatten, dass sein Vater das sich gestellte Ziel vielleicht doch nicht ganz erreicht hat. Er empfindet die philosophischen Folgerungen — obwohl sie in den meisten Sätzen überzeugend klingen — in ihrer Gesamtheit irgendwie als rahmenhaft; dem gegenüber wirken die naturwissenschaftlichen Folgerungen wie seinerzeit auch heute noch originell und frappant.

Krompecher gehört historisch in die Reihe der Neovitalisten, wenngleich er auch gegen deren hochtönende Devisen auftrat. So wäre er denn auch ohne weiteres bereit gewesen den Begriff der Lebenskraft, der *vis vitalis*, aufzugeben, um ihn durch irgendeinen Potentialismus, d. h. mit einer solchen Lehre zu ersetzen, welche sowohl in der lebenden, wie auch in der leblosen Natur mit der Qualität rechnet: mit der Unerreichbarkeit der letzten Entstehungsursache. Mögen hier einige Sätze aus einem Manuskript stehen, das über das Leben in seinen Beziehungen zur Naturwissenschaft und Philosophie wahrscheinlich im Jahre 1910 verfasst wurde: „*Und gleichwie durch verschiedenartige Kombination der gleichen Elemente (C, O, H) in der unbelebten Natur Körper von grundverschiedenen Qualitäten und Fähigkeiten (Alkohol, Fett, Kohlenhydrate) entstehen, so ist auch anzunehmen, dass die Qualitäten, Potenzen der verschiedenen Lebewesen nicht einfach durch Summierung der ursprünglich einfacheren Fähigkeiten entstanden sind, sondern, dass die verschiedenartigen Kombinationen auf organischem Gebiete Verschiedenes und auch qualitativ verschieden Psychisches resultieren.*“ Dann fährt er fort, indem er darauf hinweist, dass man die naturwissenschaftlich exakte Richtung auch in der Biologie von der spekulativen naturphilosophischen trennen müsse. Seine Schlussfolgerung ist: „*Alles, was überhaupt erklärt, gedeutet werden kann, möge mechanistisch gedeutet werden, doch anerkannt werden, dass weder das Leblose, noch das Lebende in seiner Gesamtheit, d. h. restlos erklärt werden kann.*“ An einer anderen Stelle dieser Studie schreibt er: „*Denn sowohl die unbelebte, als auch die belebte Natur ist mechanistisch und ihren Fähigkeiten, Qualitäten nach potential zu deuten; von naturwissenschaftlichen Standpunkte aus mechanistisch, vom philosophischen Standpunkte aus potential.*“ Mit der gleichen Entschiedenheit zog er die Grenze zwischen den beiden möglichen Arten des Verständnisses: „*Die Natur verstehen wir durch Erklären, den Geist durch Erleben.*“

Dadurch bildete sich bei ihm schlussendlich eine dualistische Weltanschauung aus, die sowohl in ihrem Dasein wie auch in ihrer Erfassbarkeit der Verschiedenartigkeit der Welt der Natur und des Geistes entsprach. Ob er davon Abstand nahm, die Welt als eine Einheit aufzufassen? Beileibe nicht! „*Auf unsere monistisch-mechanistische Naturerklärung baut sich der Dualismus unserer naturwissenschaftlichen Weltanschauung auf, doch das Bedürfnis des Denkens, die Mannigfaltigkeit der Erscheinungen möglichst einheitlich zu deuten, erweckt in uns das*

Verlangen nach einer monistischen Philosophie. Kurz Analyse, Anschauung führt stets zu Dualismus, Synthese, Erklären, Deuten stets zu Monismus.“

Es sei hier gestattet, aufgrund seines 1907 in Druck erschienenen und dieses, 1910 geschriebenen, aber nicht herausgegebenen Werkes — die als zusammenhängende zu betrachten sind —, das Wesen der *Krompecherschen* Philosophie so zu bestimmen, dass er die bisherigen Kriterien des Lebens (Kristallisation, Fermentation) alle verwarf, dass er keine scharfe Grenze zwischen lebender und lebloser Natur sah und einer von jenen war, die bahnbrechend beim Abbau der Vorurteile und in der Widerlegung der idealistischen Weltanschauung waren. Deshalb stossen die Materialisten in seiner biologischen Studie auf wertvolle Funde. Allerdings hauptsächlich im biologischen Teil. Aus dem philosophischen Abschluss geht hervor, dass der Author sich mit der einseitigen, der monistischen Deutung nicht zufrieden gibt. Im Geiste der zitierten Zeilen sondert er sich von dem Rätselraten um die „letzten Potenzen“ der Erscheinungen ab. Er bekennt sich zum Dualismus. Und diesen Dualismus bekennt er in seiner Post-Humus-Arbeit in dem Sinne als seine Weltanschauung, dass schlussendlich jeder Dualist ist und damit auch er sich dennoch nach einem universellen, einheitlichen Welt-erklärung sehnt: nach dem Monismus; wovon bekanntlich zwei Arten existieren: der materialistische und der idealistische Monismus.

Er war kein Idealist, Materialist konnte er nicht sein: dies führte zum Dilemma seiner Weltanschauung. Er fühlte stets und mit ehrlicher Aufrichtigkeit die Grenzen seiner Forschungen. Deshalb zitierte er — in allen seinen im Manuskript vorliegenden philosophischen Arbeiten — so oft das berühmte *Goethe*-Wort, laut dem sich die Aufgabe des Naturforschers darin erschöpft: „*das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verehren*“. Wenn dies hier als Beweis seiner Ablehnung aller aufschneiderischen Verallgemeinerungen und seiner Ehrlichkeit als Gelehrter unterstrichen wird, könnte noch so viel hinzugefügt werden, dass wahrscheinlich sein Festhalten, seine Unverrückbarkeit von den Naturwissenschaften und den naturwissenschaftlichen Methoden (was er als mechanistisch bezeichnete) die Ursache war, dass er sich weder in der Welt der reinen Philosophie, aber auch in der Naturphilosophie nicht vollkommen heimisch fühlte. Dies bezieht sich hauptsächlich auch auf seine Früh-epochen. Für ihn blieb die von der Welt abgeschiedene abstrakte Philosophie wohl ungefähr so ein Gebiet, wie für den Fussgänger das Fliegen: ein Wunschtraum, der durch die eigene Kraft nicht verwirklicht ist. Dass er aber die Philosophie auf naturwissenschaftliche Grundlagen plazieren und dadurch zu einem neuen Schwung verhelfen wollte, um das so erneuerte Denken in der modernen Zeit schier in die Rolle der Religion zu versetzen: in dieser seinerzeitigen herrlichen Zielsetzung möchten wir eine für das erste Jahrzehnt unseres Jahrhunderts kennzeichnende Bestrebung erblicken, die von unserer Epoche bereits überholt ist. Darauf ist zurückzuführen, dass er einem philosophischen Manuskript (das zu der bereits erwähnten Schrift eine Vorstudie bildet) den Titel gab: „*Naturwissenschaft und Weltanschauung*“, wie dies in dieser Zeit auch bei anderen philosophischen Vortragenden auch sonst häufig angetroffen wird.

Schade, dass sein „Über das Leben in seinen Beziehungen zur Naturwissenschaft und Philosophie“ betiteltes, im Manuskript vorliegendes philosophisches Werk, das Ende der 1920er Jahre zum Vorschein kam und im Druck ungefähr zwei Bogen ausmachen würde, damals nicht erschien, obwohl diese Arbeit auch von Kornis — dem Professor der Philosophie, an den wir uns zunächst um Rat wandten — gelesen und sehr gepriesen wurde. Diese Arbeit wurde nun anlässlich des Zentenariums von dem Verfasser dieser Zeilen mit kleinen Auslassungen ins Ungarische übersetzt, nachdem man ohne Kenntnis dieses Werkes sich kein richtiges Bild über das Verhältnis Krompechers zu den philosophischen Strömungen seiner Zeit bilden kann. Krompecher sprach sich noch einmal kurz aus in seiner Eröffnungsrede als Dekan der medizinischen Fakultät zu Beginn des neuen akademischen Jahres über solche Probleme, wie z. B. das Einschmuggeln der Teleologie in die Naturwissenschaften, aber auch diese blieb unveröffentlicht. Obwohl er bis zum Ende seines Lebens sich in philosophische Werke vertiefte, scheint es, als ob er von der Publizierung Abstand genommen hätte. Unter seinen Dokumenten konnte noch eine kleine, flüchtige Skizze zu einer Arbeit entdeckt werden, wahrscheinlich aus der Zeit vor seinem Dekanat, mit dem Titel „Der Arzt als Philosoph“. In dieser werden die in der philosophischen Abhandlung berührten Problemengruppen aufgezählt und zwar mit der Bemerkung: „in meiner Arbeit“ und er wäre schliesslich auch auf die Fragen der Ethik und der Religion eingegangen, auf letztere deshalb, weil — mit den eigenen Worten — „Die Religion das sinnliche Leben erzieht und veredelt, Gefühlsleben ist und so wichtig und von grossem Nutzen ist.“ — An dieser Stelle sei dem Author gestattet, gleichsam beispielweise — schon wegen des durch diese Gedenkschrift vorgeschriebenen engen Rahmens — von dem Verhältnis seines Vaters zur christlichen Erziehung seiner Familie nur soviel zu bemerken, dass er diese keineswegs missbilligte, obwohl er hierüber in einer für sich selbst gemachten kleinen Notiz einmal im Jahre 1922 so scharf konzipierte: „Die Religion ist Selbstbetrug. Sie beweist, dass jemand nicht denken kann, will, oder sich nicht getraut!“

Von hier aus möchten wir nun seine menschliche Gestalt wieder in Erinnerung bringen. Krompecher war nicht hoch, doch eine schlanke Erscheinung mit einer etwas gekrümmten Haltung, überaus zäh, der niemals kränkelte. Sein Auftreten war zurückhaltend und bescheiden. In seinen Erklärungen und seinem Gehaben schwebt er jedoch als gerader, mutiger und als ein sehr guter Mensch vor uns. Ein überaus zutreffendes Bild zeichnete Oszkár Glatz von ihm — nur schade, dass ohne Augenglas, welches er seit früher Jugend trug —, aus jener Zeit, als er seinen Lehrstuhl einnahm und knapp darauf, im Jahre 1915 zum Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt wurde. Der zwischen eingefallenen Schultern sitzende grosse, magere Kopf beherrscht das Bild, selbst seine Hände sind nach innen verflochten, damit sie die Aufmerksamkeit nicht auf sich ziehen mögen. Er hielt seine Vorträge stets in schwarzem Jackett ab, und trug selbst dann noch einen hohen steifen Kragen, als dies nicht mehr Mode war. Er alterte rasch. Mit fünfzig Jahren machte er schon den Eindruck eines gebrochenen Menschen; trotzdem liebte er aber neben der

geistigen auch die physische Arbeit sehr. In der Erziehung seiner Kinder bestand das Hauptprinzip aus der Erziehung zur Arbeit, zur ständigen Beschäftigung. Wer ihn in seinem Garten beim Holzhauen sah, hätte ihn nicht für einen Universitätsprofessor gehalten. Daraus ergaben sich manchmal spassige Situationen. Auch sonst war für sein Wesen die ständige Beschäftigkeit kennzeichnend. „Ausnützung der Zeitwinkel“ war einer der in die Praxis übertragenen Wahlsprüche, die von unserer Mutter noch lange zu unserer Belehrung zitiert wurde. Im wesentlichen war seine ruhige, niemals sanguinistische Bewegungsart von der Zufriedenheit über die geleistete gute Arbeit durchdrungen, aber in der Tiefe seiner Seele blieb trotzdem eine Art von Sehnsucht zurück, welche teils durch sein unermüdliches Streben, teils durch seine etwas pathetische, stumpfe Stimme manchmal fühlbar zum Ausdruck kam.

Überblickt man die rund sechzig Stück zählende Liste seiner durch ihn in Evidenz gehaltenen Mitteilungen, dann ersieht man, dass von ihm jährlich im Durchschnitt zwei bis drei Arbeiten erschienen sind, samt und sonders schwere, untersuchende Studien mit Materialmitteilungen. Nekrologe, Rezensionen schrieb er keine, nur polemische Antworten und Kritiken manchmal, wenn diese in das Gebiet seiner Untersuchungen fielen. Zusammenfassende Arbeiten unternahm er Anfang der 1910er Jahre mehrmals, doch blieb jene, welche mit einem internationalen Echo rechnen konnte, nämlich seine Monographie „Die Geschwülste der Haut“ (XIII. Band der Henke-Lubarschschen Serie), schliesslich wegen der kriegsverursachten Schwierigkeiten unverlegt in Korrektur erhalten.

Sein Alltag verlief sehr geregelt. In die Oper oder in das Theater ging er deshalb nur sehr selten, weil ihn Abendprogramme ermüdeten. Der Vormittag war für sein Institut vorbehalten, am Nachmittag schlief er im Bett eine Stunde lang und ruhte sich so aus. Anschliesslich widmete er sich der Gärtnerei, um am Abend nochmals — von 6 bis 8 Uhr — hinter geschlossenen Türen in seinem Institut zu arbeiten. Seine Kinder erinnern sich nicht, dass er jemals lange aufgeblieben wäre. Die Sommermonate waren der völligen Ausschaltung geweiht. In die Sommerfrische am Plattensee nahm er selbst Bücher kaum mit, einmal liess er sich von uns ein Schulbuch der ungarischen Geschichte aus, um darin herumzublättern. Der Weltkrieg erschütterte ihn; damals wandte sich sein Interesse kraftvoller der Geschichtslektüre zu. Romane konnte er nicht lesen, an ihre Stelle traten Reisebeschreibungen. Mit seinen an die Beobachtung der Realität gewöhnten Augen weiterte er in Raum und Zeit seinen Blick in jene Richtung aus, aus der die grossen Perspektiven aufschienen.

Solange er dies tun konnte, kehrte er in jedem Sommer in seine engere Heimat, zu seinen Freunden und Verwandten zurück, aber auch hier blieb er nicht müssig. Er sammelte bemalte Habanerkrüge, mehrere Jahrhunderte alte Stücke von künstlerischem Wert, befasste sich mit Familiengeschichte und durchforschte dazu die Matrikeln der Zipser Kirchengemeinde. Die Aufarbeitung dieser Daten wurde seine letzte, im Mai 1926 im Druck erschienene Arbeit. Die Gärtnerei und die Ornithologie gehörten aber ebenfalls auch zu den mit nicht minderem Eifer betriebenen Hobbys. Die Pflege der Obstbäume lernte er aus Büchern, kaufte in der Nähe am Sasberg ein Grundstück, wo er dann — und

natürlich auch beim Plattensee — sein neuerworbenes Wissen in der Praxis ausführte. Sein gärtnerisches Wissen übergab er seiner Frau, während seine Söhne das eingebrachte schöne Obst im Kleinwagen nach Hause zogen. Im Garten auf dem Gellértberg wurden sogenannte Alpengruppen angelegt, wo er dann aus weitere Ferne beschaffte Pflanzen aussetzte, und den lateinischen Namen der betreffenden Pflanze auf einem kleinen Fähnlein immer notierte. In Balatonlelle begann er fast in jedem Jahr etwas zu bauen. Einen Keller, Bootshaus, eine Aussichtsterrasse oder eine Betonstutze zum Schutz des Ufers. Zuletzt, als seine Mutter in Poprad verschied, baute er aus der Erbschaft eine selbstentworfenen „kleine Villa“ neben die alte, auf das gleiche Grundstück, wobei er sich an allen Arbeiten beteiligte; wir kannten denn auch keinen konstruktiveren — ausser der Politik — alles verstehenden, arbeitsamen Menschen. Musste die Veranda neu gedeckt werden? War die Arbeit zu teuer? Dann beschaffte er das Material und machte es selber. Wurde unser Kahn leck? Er liess ihn in die Werkstätte bringen und flickte ihn selber. Selbst einen Teil der Weihnachtsgeschenke fabrizierten unsere Eltern selber. Der Vater baute das Puppenhaus, und die Mutter polierte und malte es aus.

1912 las er irgendwo, dass man sich die Stimme der Vögel aneignen könne. Er beschaffte sich Voigts „Excursionsbuch zum Studium der Vogelstimmen“. Ein Jahrzehnt später liess er dann einen Artikel über die Ergebnisse dieses Hobbys in der naturwissenschaftlichen Zeitschrift Ungarns erscheinen. „*Mein Vogelführer begleitete mich auf allen meinen Wegen und . . . wurde zu meinem ständigen Gefährten und treuen Freund.*“ — „*Wie eintönig wären meine Spaziergänge und Wanderungen, wenn ich keinen Kontakt mit Vögeln hätte . . .*“ — „*Welche Befriedigung das bietet, wenn ich nach jahrelangen Bemühungen einen ‚neuen Vogel‘ entdecke oder besser gesagt, wenn ich die Stimme, den Gesang meiner alten Bekannten richtiger, genauer wiedergeben kann.*“ Seine Beobachtungen notierte er mit schier wissenschaftlicher Systematik und Fachkenntnis. Er machte keine Differenzen, wenn einmal von dem Studium der „heissgeliebten Natur“ die Rede war. Seine Gegner verspotteten ihn deshalb einmal, als in einer Zeitungsdiskussion von der Besetzung einer Prosektor-Stellung in einem Krankenhaus die Rede war. Sie nannten ihn den „zwitschernden“ Krompecher. Wir aber, die sein Lebenswerk schätzen, werden es als poetisch und rührend finden, wie dieser Forscher des Krebses, dieser schweren Krankheit, auf seinen Wanderungen sich mit den Singvögeln unterhielt.

Nun kommen wir zu seinen letzten Lebensjahren. Der traurige Ausgang des Krieges, seine Trennung von der Heimat, von der Zips, die der Friedensvertrag von Trianon in die Tschechoslowakei einverleibte, erfüllten ihn mit Wehmut und Trauer. Das an Erprobungen reiche, aber erfolgreich bestandene Dekanatsjahr erschöpfte ihn zusehendst. Davor ging schon das über seine Kräfte, als er zur damals notwendigen Beschleunigung der Ärztebildung — bei Kriegsende — im Sommersemester Vorträge hielt. Hinzu gesellte sich noch, dass sich seine einstige, bereits als geheilt betrachtete Krankheit plötzlich wieder meldete. Mit den Augen des Pathologen sah er den Ausgang der unheilbaren Krankheit im voraus. Es folgten einige Übergangsjahre, dann zwang ihn die Krankheit 1925

nieder. In zwei Jahren brach sie die Widerstandskraft seines Körpers, griff sein Gemüt an und brachte sein seelisches Gleichgewicht ins Schwanken. Der Abgrund warf seine Schatten voraus. Die seinen Tatendrang kannten, waren auf das Schlechteste vorbereitet. Am 26. August 1926 nahm er sich — in den frühen Morgenstunden — das Leben. Man fand ihn bewusstlos in der Nähe seiner geliebten Blumen. Seine Besinnung erlangte er niemals wieder. Er verschied in den Mittagsstunden in einer Budapester Klinik. Seine Kinder wurden telegrafisch von ihrer Sommerfrische in der Zips und Umgebung zurückbeordert. Zu seiner tragischen Tat möchte ich bemerken, dass er diese unserer Überzeugung nach in unzurechnungsfähigem Zustand begangen hat. Dafür zeugt, dass er selber einen vorangehenden Selbstmordversuch als einen in unzurechnungsfähigem Zuständen begangenen bezeichnete.

Abgesehen davon, dass sein Pessimismus sich in den Jahren seiner Krankheit naturgemäss vertiefte — was in seinen kleinen Heftchen, in die er seine Gedanken zu notieren pflegte, auch aus weltanschaulichen Belangen interessant verfolgbar ist —, arbeitete er auch in den 20er Jahren unentwegt weiter. Seine Tätigkeit verschob sich sogar in die Richtung, seine bisherige Laufbahn entsprechend abzurunden und abzuschliessen. Selbst heute muss man die Planmässigkeit der Realisierung dieses Bestrebens bewundern. Der Kreis seiner Forschungen über den Basalzellenkrebs war damals schon fast abgeschlossen. Zuletzt verarbeitete er in gesonderten Studien die Basalzellenkrebs des Darmes, der Nasen- und Rachenwege sowie des Uterus und der Prostata. Im Frühling 1926 erschien in einem Sonderabdruck seine abschliessende Krebsstudie (Vergleichende Studien zur Pathogenese des Menschen- und Tierkrebses). Dies war bereits eine abschliessende Zusammenfassung zu seiner dreissigjährigen Forschertätigkeit, schreibt er doch einleitend: „Jetzt möchte ich beim Abschluss meiner diesbezüglichen Studien . . . zusammenfassen . . . Schlussfolgerungen . . . ziehen . . .“ usw. Ein recht beruhigender Gedanke, dass ihm dies noch damals gelang.

Nach der Beendigung seiner Forschungen bezüglich aus den Epithelzellen hervorgegangenen Krebses, analysierte er in seinen neueren Arbeiten die nach Umwandlung des Zylinderepithels entstandenen Basalzellenkrebs. Damit wandte sich seine Aufmerksamkeit dem Problem der Metaplasie zu, indem er sich von immer entfernteren Gesichtspunkten aus mit ähnlichen pathologischen Prozessen befasste. In den Arbeiten dieser Epoche ist auch schon von den präcarcinomatösen Erscheinungen immer öfters die Rede. Dies ist eine Frage, sagt er selber, die in seinem Institut ständig Gegenstand der Forschungen war. Zu den zusammenfassenden Studien kann auch der kurze Artikel gereiht werden, der sich mit den Gesetzmässigkeiten in der Struktur des Krebses befasst.

Von seinen Schülern und Anhängern verabschiedete er sich mit zwei Vorlesungen. Diese liebten und schätzten ihn — nachdem sie einen Einblick in seine Persönlichkeit werfen konnten — sehr, obwohl er nicht zu den Professoren gehörte, die sich mit den Angelegenheiten der anderen viel befassten, sondern eher den Typ des durch sein persönliches Beispiel wirkenden, zurückgezogenen Forschers verkörperte. Der eine Vortrag „Die Morphologie im Dienste der

Medizin“ wurde an einem Ärztekongress in Budapest Anfang 1926 gehalten, der andere war im Herbst 1925 der sog. Balassa-Vortrag im Ärzteverein, der in jedem Jahr mit der Überreichung der Balassa-Medaille verbunden ist. In diesem trug er die oben bereits erwähnte Zusammenfassung seiner Krebsforschungen ungarisch vor, wobei er noch einen wertvollen Rückblick auf seine Laufbahn und dessen Resultate hinzufügte.

Es wurde ihm noch eine grosse Auszeichnung — zur besten Zeit, in den letzten Monaten seines Lebens — zuteil: der Grosspreis der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Diese höchste ungarische Auszeichnung für Wissenschaften war eine um so grössere Anerkennung für ihn, weil bei dieser Gelegenheit die Auszeichnung für die naturwissenschaftlichen Arbeiten eines grösseren Zeitraums (den Jahren zwischen 1917—25) erfolgte. Das preisgekrönte Werk war von den Gebieten der Biologie, der Mineralogie und Geologie zu wählen, und das akademische Komitee schlug ihn wegen seiner fortgesetzten, auf die Basalzellenkrebsbezüglichen Arbeiten für die Auszeichnung vor. Kálmán Buday, der Leiter des parallelen pathologisch-anatomischen Lehrstuhles an der Budapester Medizinischen Fakultät führte aus: *„Erblickt man die wissenschaftliche Forschung und den wissenschaftlichen Fortschritt im wesentlichen darin, dass jemand neue Tatsachen aufdeckt, diese auf ihre Bedeutung abschliessend untersucht und dann exakt in ein System zusammenfasst, dann kann man in der Tätigkeit Krompechers alle wesentlichen Eigenschaften der wahren wissenschaftlichen Forschungsarbeit erkennen, wobei man gleichzeitig jenen edlen Eifer nicht genügend hervorheben kann, mit dem er ohne jedweden finanziellen Interesse, nur durch einen inneren Instinkt angetrieben seine Tätigkeit Jahrzehnte hindurch unentwegt fortsetzte und alle seine Kräfte der Forschung eines grossen Problems, nämlich der Krebskrankheit widmete.“*

Seither vergingen 44 Jahre. Krompecher wurden 18 Enkel und zahlreiche Urenkel geschenkt. Leider fand die medizinische und naturwissenschaftliche Forschungslinie in seinen Nachkommen — wie er sich dies so sehr gewünscht hatte — bisher keine Fortsetzung. Seine hochbejahrte Witwe beteiligte sich an der Zentenarfeier.

Összefoglalás

Krompecher Ödön munkássága együtt fejlődött egy ma már történeti múlttal rendelkező természettudományi irányzattal: a szövettani morfológiával, közelebbről a sejtkutatás kibontakozásával. Vizsgálati eredményeit nagy elismeréssel fogadta a tudományos világ.

A hajdani Szepes megyei német ajkú kisvárosban, Poprádon született 1870. február 15-én. Jellemképéből az a vonás, hogy ő szepesi — cipszer — semmiképp sem törölhető ki; ez határozta meg tudós lelkiismeretességét. Ezzel együtt: mindig magyarnak vallotta magát.

1889-ben iratkozott be orvostanhallgatónak a budapesti egyetemre. Az orvosi tanulmányok mellett Margó Tivadar állattani óráit, G. Scheuthauer osztrák származású pathologus körbonctani előadásait látogatta, majd Pertik Ottó: Bevezetés a bak-

teriológiai vizsgálatokba című előadásait hallgatta. *Pertik* nyomán indult el a kórbonctan, s közelebből a rákkutatás mezejére. Minden idejét laboratóriumban töltötte, komoly kutatómunkát végzett. Így lépett át — megszakítás nélküli tanulmányok mellett — 1894 végén egyetemi hallgatóból egyetemi oktatóvá. *Krompecher* 1901-ben lett adjunktus, 1902-ben kórszövettanból és bakteriológiából magántanár, 1905 után az egyetemi előadásokat *Pertik* betegsége miatt rendszeresen ő tartotta, 1909-ben kapta meg a rk. tanári címet, de csak *Pertik* halála után, 1914-ben a kórbonctani katedrát.

Még nem volt diplomás orvos, mikor 1893-ban bemutatták a Magyar Tudományos Akadémia előtt első eredeti közleményét az indirekt többszörös magoszlásról. Valóságos felfedezést tett. Kimutatta, hogy az organikus élőlények sejtjei anorganikus törvényszerűségek módjára, ti. a kristályok alakzatait követve oszlanak meg. *H. Waldeyer*, a Német Anatómiai Társaság elnöke így nyilatkozott a fiatal tudósról: „Der junge Mann hat sich einen Namen gemacht.”

Külföldi utazásai egymást érték. Párizsból való hazatérte után vette fel újra 1896-ban megkezdett rákkutatásai fonalát. Ez a munkássága 1903-ban tetőzött, amikor Jenában megjelent: *Der Basalzellenkrebs* című monográfiája. A közhasználatban ez a monográfia tette ismertté a rák hivatalos nevét: carcinoma basocellulare, ulcus rhodens *Krompecheri*. Monográfiájáért 1905-ben a Magyar Orvosegyesület jutalommal tüntette ki *Krompechert*.

Filozófiai téren dualistának vallotta magát. Végső filozófiai következtetése ez: „Mindaz, ami egyáltalában megmagyarázható és értelmezhető, mechanisztikusan értelmezendő, de azzal a hozzátevessel, hogy sem az élettelen, sem az élő természet a maga teljességében, azaz hiánytalanul meg nem magyarázható.”

Áttekintve közleményeinek mintegy 60 darabot számláló sorozatát, évente 2—3 munkája jelent meg. Emellett különböző „hobby”-kra is volt ideje: habán korszok gyűjtése, kertészkedés, ornitológia stb.

Utolsó éveiben a háború gyászos kimenetele, a trianoni békeszerződés következtében elszakadása szülőföldjétől töltötte el csalódással. A megpróbáltatásokban gazdag, de sikeresen kiállt dékáni esztendő is kimerítette. Ehhez járult, hogy régen gyógyultnak hitt betegsége hirtelen kiújult. A pathologus szemével előre látta a gyógyíthatatlan betegség kimenetelét. A baj 1925-ben védképp leverte, megbolygatta lelki egyensúlyát is. 1926. augusztus 26-án önmaga vetett véget életének.

Eltekintve attól, hogy betegsége éveiben természetszerűleg fokozódott pesszimizmusa, munkássága folytatódott a 20-as években is. Basal-sejtű rákkutatásainak a köre már ekkor csaknem lezárult. Utoljára feldolgozta külön-külön tanulmányokban a bél, az orr- és gégejáratok, valamint az uterus és a prostata basal-sejtű rákjait, analizálta a hengerhám átalakulása után keletkezett basal-sejtű rákokat. E korbéli dolgozataiban a praecarcinomás jelenségekről is mind több szó esik. Ez olyan kérdés, mondja ő maga, amely az intézetében folyó kutatásoknak állandó tárgya volt. Összefoglaló jellegű tanulmányai közé sorolható az a rövid cikke is, amely a rákok struktúrájában mutatkozó törvényszerűségekkel foglalkozik.

Élete utolsó hónapjaiban nagy kitüntetés érte: a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalma. *Buday Kálmán*, a budapesti orvoskari párhuzamos kórbonctani tanszék vezetője írta előterjesztésében: . . . „*Krompecher munkálkodásában az igazi tudományos búvárkodás minden lényeges tulajdonságát felismerjük, s egyúttal nem lehet eléggé kiemelni azt a nemes buzgalmat, amellyel ő, minden anyagi érdektől függetlenül, csupán belső ösztöntől hajtva, munkálkodását évtizedeken át rendületlenül folytatta, s minden erejét egy nagy problémának, a rákbetegség kutatásának szentelte.*”

A LENGYEL FELVILÁGOSODÁS ÉS A KRAKKÓI EGYETEM ORVOSI KARÁNAK REFORMJA

KAPRONCZAY KÁROLY

A Kárpátok északi lejtőinek alján elterülő Krakkó évszázadok óta összekötő kapocs volt Lengyelország és Magyarország között. A magyar—lengyel kapcsolatok történetében a politikai összefüggések mellett jelentős a két nép kulturális egybefonódása. A krakkói Jagelló Egyetem nemcsak a lengyel kultúr-történet jelentős művelődési központja, hanem Közép-Európa — megalakulásának időpontját tekintve — második egyeteme és egyben számos külföldet járó magyar diák ismereteinek gazdagítója is volt.

Nagy Kázmér (1333—1370) — páduai és bolognai mintára — 1364-ben alapította a krakkói egyetemet, és ezzel megteremtette a lengyel tudományos élet első központját. Ezt a szerepet az egyetem évszázadokon át betöltötte. Az első közép-európai egyetemet — a prágait — 1348-ban létesítették, ezt követte időben a krakkói és még hat újabb egyetem, köztük a rövid életű pécsi egyetem is.

A XV. században Lengyelországban megérlelődtek az önálló tudományos központ működésének feltételei, hiszen az ország kilábalt a feudális széttagoltság állapotából, és egységes, erős állammá vált. Az állam célkitűzéseit bizonyítja az is, hogy az alapítólevél olyan intézményről beszél, amely szellemében eltér a régebbi, egyházi jellegű egyetemektől. A krakkói egyetem világi jellegű volt, és ennek bizonyítéka az is, hogy csak jogi és filozófiai fakultás működött, a teológiai csak 1397-ben engedélyezte IX. Bonifác pápa. Az alapítólevél nemzetközi jelleget biztosított és így számos külföldi diák tanulhatott az egyetem falai között.

A krakkói egyetem a haladó szellemnek és a progresszív gondolkodásnak vált az otthonává. Az egyházi előítéletektől mentes, szabadabb gondolkodásra való törekvés már az egyetem első évtizedeiben is kidomborodott. A haladó szellem a megerősödő polgári rétegekben talált támogatóira. A filozófiában a szkolasztikával szemben életjogot nyert a természetfilozófia, a spekulációtól való mentesség és a tekintélyelv elvetése. A reneszánsz által előidézett fejlődést jól érzékelteti az orvostudomány megújítása is. Jelentős művekkel lépett színre a történetírás, a jogtudomány és a filológia. Megjelentek az első lengyel nyelvhelyességi és helyesírási szabályzatok, és általuk modernizálódott újkori nyelvvé a lengyel. A lengyel tudományos életet szoros szálak fűzték az európai tudományos központok életéhez. Ez a szoros együttműködés magyarázza Kopernikusz életművének létrejöttét. A humanizmus és a reformáció alatt élesebben domborodott ki az egyetem internacionális jellege. A tanári karban a nyugat-európai tanárok mellett képví-

selve voltak a közép-európaiak is. Munkásságuk elősegítette a krakkói egyetem életében végbement változásokat.

A XVIII. század elejétől hanyatlak az egyetem színvonala és nemzetközi tekintélye. Lengyelország a század elejétől számos belpolitikai válságot élt át, és az ország a külföldi hatalmak támadásainak kereszttüzebe került. A hanyatlás a közélet minden területére kihatott. Az egyetemen az oktatás irányítását az egyháziak, főleg a jezsuiták vették át, és fokozatosan felszámolták a világi jelleget. Részben a jezsuita vezetésnek, részben az elavult oktatási formának köszönhető, hogy megcsappant a hallgatók száma, és az érdeklődés inkább a nyugati egyetemek felé fordult.

Az észak-olaszországi mintára létesített krakkói egyetemen az orvosi kar a filozófiai fakultáson belül működött. Az alapítólevél az orvoscépzést két katedra feladatává tette. Az egyik a gyakorlati, a másik az elméleti oktatást végezte. Ezen az állapoton nem változtatott a már említett 1397-ből származó pápai bulla sem. Az első feljegyzések szerint az orvosi karon tanító professzorok többsége olasz egyetemeken végzett. Sajátos helyzetet teremtett az az állapot, hogy hosszú időn keresztül a krakkói egyetemen működő orvosok vagy egyházi vagy városi alkalmazásban voltak. Így az első orvostanárok közül *Henryk z Kolonia* és *Mateusz Borzellej de Stachow* a krakkói püspöknél, illetve a dominikánusoknál is ellátták az orvosi teendőket.

Az orvosi kar életének első évtizedéről keveset tudunk, bár értékes adatokat tartalmaz a Jagelló Egyetem könyvtárában őrzött *Jan de Hassia*-féle kódex.¹ Ebből rekonstruálhatjuk az egyetem, és így az orvosi kar életét is. Az előadásokat a krakkói várban, a Wawel épületeiben tartották, ahol *Hippokratész*, *Avicena* és *Galenus* könyvei alapján tanítottak. Az orvosi kar színvonala nem volt rosszabb a többi európai egyeteménél. Az egyetem életében és irányításában egyre nagyobb szerepet kezdtek játszani az orvosok. Számos adatot találunk arra vonatkozóan, hogy többször viseltek dékáni és rektori méltóságot orvosprofesszorok. A páduai iskolát meghonosító tanárok 1433-ban változásokat követeltek az orvosi karon, és az 1433. január 19-én keltezett statutum majdnem önálló karrá szervezte át az orvosi fakultást.² Az átszervezés után több hallgatója lett a karnak, és többet is költöttek oktatási célokra.

A humanizmus szelleme az orvostudományban is érezte hatását. Krakkóban is többet foglalkoztak az anatómiával, bár számos adatunk van arra, hogy a krakkói püspök nem nézte jó szemmel a boncolásokat. A vesaliusi tanítások elterjedésével az egyetem feladta *Galenus* anatómiai nézeteit. Hangsúlyozottabb szerephez jutott a gyakorlati oktatás, a botanika, ami a gyógyszerészképzés alapjait képezte. Az általános tudományos szemlélet fejlődésével párhuzamosan újabb reformokra volt szükség az oktatás területén. 1525 és 1536 között szabályozták az előadások rendjét, a hallgatók elé állított követelményeket és a vizsgák időpontjait. Ezen

¹ *Skulimowski, M.*: Dzieje fakultatu medycznego uniwersytetu krakowskiego do reform Kollataja (1364—1779). Nauki Medyczne w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tom. II. Kraków, 1964., 17. p.

² *Szumowski, W.*: Krakowska Szkoła Lekarska po reformach Kollataja. Kraków, 1929., 35. p.

intézkedés alapja a bolognai egyetemen foganatosított átszervezés volt. A kor neves lengyel tanárai tanítottak Krakkóban: így *Maciej z Miechowa*³ (1457—1523) — „a lengyel Hippokratész” is. Talán a leghíresebb közülük *Wojciech Nowopolski*⁴ (*Albertus Novocampianus*) volt, akit *Vesalius* első lengyel követőjeként tartanak nyilván.

Fontos dátum a kar történetében az 1602. év.⁵ Az orvosi karon ettől az évtől kezdve önálló tanszéken tanították az anatómiát és a gyógyszerészetet.⁶ Az orvosképzés hanyatlása párhuzamos az egyetem többi karának visszaesésével. A tanintézet szellemének megcsontosodása, a jezsuita irányítás és a középkori szemlélet a felvilágosodás időszakában elkerülhetetlenné tette az egyetemet, így az orvosi kar reformját is.

A KÖZNEVELÉSI BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE ÉS AZ ORVOSI KAR ÁTSZERVEZÉSE

A XVIII. század második felében kritikus időszakot élt át Lengyelország. Az ország politikai erőinek megosztottsága, a környező hatalmak — Ausztria, Poroszország és Oroszország — agresszív politikája Lengyelország első felosztásához vezetett 1772-ben. A felosztáshoz vezető utat elősegítette Lengyelország gazdasági, társadalmi és műveltségi elmaradottsága. A tényen változtatni nem lehetett, mert a nagyhatalmakkal szemben a lengyelek gyengék voltak, és csak a helyzet enyhítésén gondolkodhattak. Ebben az időben merült fel a királyi tanács gondolata, amely 1775-től kezdett működni. A tanács élén a király — *Paniatowski Szaniszló* — állt, aki világosan látta hazája elmaradottságának okait. Kora haladó lengyel államférfiaival megpróbálkozott a válságon segíteni, hiszen a felvilágosodás mindenütt érezte hatását Európában, így Lengyelországban is. A társadalmi átalakulás mellett a felvilágosodott szellemű oktatásért is küzdöttek. Kétséggkívül a lengyel felvilágosodás központja Varsóban volt, és *Paniatowski* arra is törekedett, hogy udvarán keresztül minden erővel befolyásolja a kulturális és művészeti

³ *Maciej z Miechowa* Karpiga (1457—1523), lengyel humanista polihisztor. 1474—1478 között filozófiát hallgatott Krakkóban, majd 1483-tól medicinát tanult Bolognában, és végül Paduában szerezte meg orvosi oklevelét. 1488-ban már a Jagelló Egyetemen tanított, és a Jagelló-család mellett orvosi teendőket is ellátott. Így a „királyi orvosaként” 1504—1505-ben Budán is járt II. (Jagelló) Ulászló magyar királynál. 1507-ben belépett a papi rendbe, és az egyház anyagi eszközeit is igénybe vette a krakkói egyetem korszerűsítésénél. 1501—1509 között nyolcszor töltötte be az egyetem rektori tisztségét. Számos történelem- és orvostudományi munkát írt. Jelentős orvosi tárgyú munkái: *Conservatio sanitatis* (1522); *Contra sacram pestem regimen accuratissimum* (1508); *Promptuarium Miechovitae* (1522); *De sanguinis missione* (1508).

⁴ *Wojciech Nowopolski* (1508—1558) lengyel humanista orvos *Albertus Novocampianus* néven. Észak-olaszországi egyetemen végzett, és *Vesalius* első lengyel követője. Óriási érdemeket szerzett az anatómiaoktatás színvonalának emelése terén.

⁵ *Szumowski, W.*: *Krakowska Szkoła Lekarska po reformach Kollantaja*. Kraków, 1929., 62. p.

⁶ *Nauki fa ramaceutyczne w XX-leciu Polski Ludowej*. Kraków, 1964., 8. p.

életet.⁷ Irányító szerepe nemcsak az építészetben, az irodalomban és festészetben mutatkozott meg, hanem az oktatás megreformálásában is. A „nemzeti nevelés elve” győzött a régi lengyel konzervatívizmus és a jezsuiták által képviselt egyházi szellem felett. A köznevelés megújítása a gazdasági fejlődéshez hasonló feltételek között valósult meg. A többi égetően fontos társadalmi és gazdasági kérdéssel együtt a köznevelés reformját is a királyi tanács és a Köznevelési Bizottság hajtotta végre. A királyi tanács öt osztályra oszlott: a külügyire, a hadügyire, a belügyire, a pénzügyire és az igazságügyire. Az osztályok, a bizottságok élén a király által kinevezett szakképzett miniszterek álltak, de csak előterjesztési joggal rendelkeztek, mert a döntés jogát a tanács mindenkor magának tartotta fenn. A királyi tanácsnak volt alárendelve a Köznevelési Bizottság, amelynek élén *Ignac Potocki* állt. Rajta kívül fontos szerepet játszott még itt *Hugo Kolltáj*, *Gzegorz Piramowicz* és *Joachim Chreptowicz*. Ebben az időben a Köznevelési Bizottság Európa első felvilágosult szellemű művelődésügyi minisztériuma volt.

Egységes nevelési elvekkel és programokkal léptek fel. Különösen a lengyel nyelv és irodalom, a matematika és a természettudományi tantárgyak oktatását szorgalmazták. Új tantárgyakként bevezették a történelmet, a jogi és a mezőgazdasági ismereteket. Az első időben az egyház kezében levő iskolákat (az elemi ismereteket adó falusi és városi iskolákat) reformálták meg, és növelték számukat. Bár továbbra is az egyház irányítása alatt működtek, tankönyveiket a Köznevelési Bizottság adta ki és vizsgálta felül. Így a felvilágosodás eszméit már a legalsóbb iskolákban is elhintették. Hasonló intézkedéseket hozott a bizottság a középiskolai kérdésben is, valamint két nagy múltú egyetemet — a vilnóit és a krakkói — átszervezett. A középkori tananyag és tanítási módszer egyik napról a másikra eltűnt, átadta helyét az európai viszonylatban is elsőrendű tanterveknek. Mindez nem ment simán. A bizottságokban a haladó szellemű férfiak mellett ott ültek a reakció képviselői is. Őket csak nehézségek és kompromisszumok árán lehetett háttérbe szorítani. Az általános — beleértve a nevelési — reformokon keresztül megerősödött a királyi hatalom, mivel a törvényhozó szervek kapcsolódtak a végrehajtó hatalommal, bár az ország további romlásának okát, a liberium vetót nem sikerült eltörölni. Az ország tragédiája többek között abban is rejlik, hogy századok óta ekkor került sor olyan reformokra, amelyek nyugodtabb körülmények között — az ország teljes függetlenségének birtokában — talán több eredményt hozhattak volna.

Ebben a munkában két ember nevét kell megemlítenünk. Az egyik *Stanisław Staszic*⁸ a nyugati természetjog és fiziokratizmus híve, aki a felvilágosult művelődési eredmények segítségével akarta a hazai valóságot átformálni. A másik *Hugó*

⁷ *Bogucka, M.*: Dzieje Polski do 1795. r. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1964., 280. p.

⁸ Stanisław Staszic (1755—1820), polgári származású pap, a felvilágosult természetfilozófia és művelődéseszmény híve. A jobbágyság felszabadítását és a szabad paraszti birtok megteremtését követelte írásaiban. A nemesség eltörlésétől és a polgárság képviselői jogának törvénybe iktatásától a polgárosodás megindulását várta Lengyelországban.

Kollataj volt.⁹ — Bár lassabban, de ő is hasonlóan — reformokkal képzelte el az átalakulás folyamatát. Egyik legjelentősebb műve a krakkói egyetem átszervezése volt, amit a Köznevelési Bizottság megbízásából hajtott végre.

Már többször hivatkoztunk a Köznevelési Bizottságra, amit 1773-ban alakítottak meg. Tényleges szerepe és jelentősége 1776. október 20-án növekedett meg, amikor a királyi tanács a köznevelésügy átszervezésének céljaira bocsátotta a pápa által felosztott jezsuita birtokok kezelési jogát. A Köznevelési Bizottság azután bátrabban követelhetette a nevelésügy reformját, és az anyagi eszközök birtokában határozatainak is nagyobb jelentőséget tulajdoníthatott.

A XVIII. század második felében Krakkó — az ország történelméhez hasonlóan — szintén nehéz időköt élt át. A város többször cserélt gazdát, mivel a betörő csapatok harci tevékenységének területére esett. A súlyos helyzet a Jagelló Egyetem életére is kihatott. Az előadások elnéptelenedtek, az amúgy is csekély számú tanulóifjúság a harcmezőkre vonult. Az egyetemet nemcsak a diákság távolmaradása sújtotta, hanem az elavult oktatási szellem is nyomasztóan hatott az ódon, méltán nagy hírű falak között. Az egyetem vezetését teljes egészében a jezsuiták tartották kezükben, és a felvilágosodás eszméi hideg ellenállásukba ütözköztek. A lengyel ifjúság már korábban is inkább a nyugati egyetemeket látogatta, mint a krakkóit, hiszen a középkori szellemű, egyházi vezetésű egyetem nem adott a kor tudományos színvonalának megfelelő ismereteket. Az egyetem autoritását csökkentette az, hogy lenézte a haladó, természettudományos szellemet. Az egyetem megérett a reformokra. A tudományos kérdéseket megvitató tudósok köre a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó krakkói egyetem falain kívül szerződött, míg az egyetem vezetői a teológiai kar elsődlegességéért harcoltak, üldözték a jogi kar haladó gondolkodású professzorait, és kirekesztettek mindenkiket a vezetésből, aki ellenezte az egyház vezető szerepét. Már az 1773-as tanévre — egy évvel Lengyelország első felosztása után — alig iratkoztak be hallgatók az egyetemre, ami az oktatás teljes csődjét jelentette. Talán a legszomorúbb képet az orvosi kar nyújtotta, ami ebben az időben már névlegesen működött. Anyagi eszközökkel nem rendelkezett, a tudományos kérdéseket teológiai szemszögből ítélték meg. A felvilágosult gondolkodású tanárok inkább külföldre távoztak, minthogy itt kelljen tanítaniuk. Az orvosi kar csődje 1775-ben tetőzött, mivel ebben az évben hallgatók nélkül maradt. Öt évig nem működött a kar, de ezen idő alatt döntő változások történtek. Ezek a reformok nemcsak az egyetem, de az orvosi kar történetében is igen jelentősek.

A Köznevelési Bizottság megalkulása után a krakkói egyetem haladó szellemű tanárai közül néhányan — *Lipie wicz*, *Putanowicz* és *Niegowiecki* professzorok¹⁰ —

⁹ *Kollataj*, Hugo (1750—1812) középnemesi származású lengyel pap, író és filozófus. Filozófiai nézetei közel álltak a francia materializmus tanaihoz. A lengyel felvilágosodás egyik vezetője, aki a nemesség és a polgárság egyenjogúsítását követelte. A királyi intézkedések eredménytelenségét látva átvált az ellenzék, a haladók táborába. Az 1791. május 3-i alkotmány egyik megfogalmazója, valamint az 1794-es Kościuszko-féle felkelés előkészítője és egyik vezetője volt. Később a Kuźnica (kovácsműhely) néven ismert írói csoportosulás vezetője lett.

¹⁰ *Nauki Medyczne w sześćcacie Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Tom. II. Kraków, 1964., 59. p.

reformjavaslattal fordultak a Köznevelési Bizottsághoz, amelyben a középkori szellem és az elavult oktatási formák felszámolását kérték, mivel ettől remélték az egyetem régi hírének és tekintélyének helyreállítását. Szerintük reformok nélkül az egyetem elszegényedik, és súlyos tespedésbe süpped a krakkói egyetemi oktatás. A Jagelló Egyetem reformjának ügyét elősegítette *Paniatowski* — már előbb említett — helyes szemlélete. Így született meg az a határozat, amely *H. Kolltajt* kiküldte a krakkói egyetemre, hogy vizsgálja felül a helyzetet, és elemző jelentést készítsen róla. A vizsgálatot 1777-ben tartotta meg. A jelentésből kitűnik, hogy a lehangoló helyzetben levő egyetemen a legsíralmasabb képet az orvosi kar nyújtotta. *Kolltajt*nak az általános és az orvosi karra vonatkozó elképzéseinek kidolgozásában hatalmas segítséget nyújtott *Andrzej Badurski*,¹¹ az orvosi kar professzora. A két puritán gondolkodású férfit szoros barátság fűzte egymáshoz, és azonos gondolkodásuk csak elősegítette a reform ügyét.

Az egyetem megújodási folyamatában jelentős szerep jutott *A. Badurski*nak, akinek munkássága kiragadta a krakkói orvosképzést zsibbadt állapotából. Ő maga is a krakkói egyetemen folytatott filozófiai tanulmányokat, de orvosdoktori oklevelet német egyetemen szerzett. Számos német és olasz klinikán dolgozott, többek között Bécsben is. *Van Swieten* és *de Haën* munkatársaként töltött el 2 évet. 30 éves sem volt, amikor 1770-ben visszatért Krakkóba. Egy ideig együtt dolgozott a francia *Camelinnel*, az utolsó haladó gondolkodású orvosprofesszorral, aki az utóbbi időben itt tevékenykedett. Csak *Camelin* halála után veszi át a kar irányítását *Badurski* (1774). *Badurski* véleménye szerint is elkeserítő állapotok uralkodnak az egyetemen ebben az időben. Sem anatómiai oktatást, sem kórházi gyakorlatot nem lehetett tartani az anyagi eszközök hiánya miatt. Természetesen ehhez kapcsolódott még az elavult oktatási mód is. Különösen a betegek melletti oktatás hiányosságát hangsúlyozta. *Badurski* már 1776-ban, *Kolltajt* vizsgálatát megelőzően, tervezetet készített az orvosképzés és a kar átszervezéséről. A *Propositio instituendi Collegii Medici causa* 5 éves képzési időre tervezett, 5 tanszékes orvosi kar megalakítását kívánta. A tanszékek mellett gyakorlókórház (klinikai) felállítását is célszerűnek tartotta, mivel — véleménye szerint — korszerűtlen a betegek vizsgálatára való tanítás nélkül orvosokat oktatni. Hasonló volt az állásfoglalása a boncolás, a sebészet és a szülészet oktatása kérdésében is. A reform kiterjesztését javasolta a gyógyszerészképzésre is, valamint a városi patikák felülvizsgálását kérte.

Kolltajt vizsgálatának befejezése után — a reformjavaslat kidolgozásánál — figyelembe vette *Badurski* újabb javaslatait, amelyeket az *Opowiedzi na pytania* (Válasz kérdésre) című munkájában foglalt össze. A Köznevelési Bizottság elfogadta *Kolltajt* tervzetét, és a dokumentumok alapján vizsgálatot rendelt el a krakkói gyógyszerárakban is.¹² Ezzel magát *Badurskit* bízták meg. Lelkiismer-

¹¹ *Badurski*, Andrzej (1740—1789) lengyel orvos. A krakkói egyetemen végzett filozófiát, majd orvosdoktori oklevelet szerzett Heidelbergben. Számos német és olasz klinikán dolgozott, így Bécsben *Van Swieten* munkatársa is volt. 1770-ben tért vissza Krakkóba, és az egyetem orvosi karának újjászervezése és az oktatás színvonalának emelése terén elvülhetetlen érdemeket szerzett.

¹² Nauki farmaceutyczne w XX-lecie Polski Ludowej. Kraków, 1964., 8—9. p.

retes, részletekbe menő revízió után készítette el *Badurski* a „Rozrządzienie” felterjesztését, amelyben egy sor javaslatot tett a városi és szerzetesrendi patikák átszervezésére. A tervezet kidolgozásában segítséget jelentett az, hogy *Badurski* felesége *Piotr Szaster*nek, a *Szaster* dinasztia fejének lánya volt. (A *Szaster* család már hosszú évek óta gyógyszerésszettel foglalkozott, és a család nem egy tagja híres orvos vagy gyógyszerész lett. Így *Jan Szaster*¹³, aki a megreformált krakkói egyetemen botanikát és kémiát tanított.)

Még a reformjavaslat végleges megszövegezése és átadása előtt az orvosi kar két kiváló orvosprofesszort kapott *Rafael Czerwiakowski*¹⁴ és *Jan Tuszek* személyében. *Czerwiakowski*t a lengyel sebészet és szülészeti atyjának nevezik. Munkásságával jelentősen hozzájárult — a reform elfogadása után — az oktatás megindításához és a krakkói egyetem hírnevének öregbítéséhez.

Kolltáj vizsgálata alatt és a reformjavaslat kidolgozása után az egyetemen kiéleződött a harc a jezsuita iskola és a reformot támogató tanárok között. Voltak olyanok, akik következetesen harcoltak a nevelés állami egységéért, valamint a felvilágosodás eszméinek szabadabb terjesztéséért. Bár a küzdelem kimenetele már eldőlt, a konzervatív tanárok számítottak azokra, akik a királyi tanácsban és az edukációs ügyekkel foglalkozó bizottságban a haladást ellenezték. A helyzetet mérgecsinálta az, hogy számos volt jezsuita tanárt vett át az egyetem, valamint az, hogy a reform életbe lépése előtt a tanárok bizonyos mértékben függő viszonyban álltak a krakkói püspökkel.

A kidolgozott reform szövegét 1780. szeptember 29-én adták át az egyetemnek, amelynek új neve *Generalis Schola Regni* lett. A reform szerint az egyetem négy kollégiumra tagolódott: a természettudományira (fizika), a jogira, a teológiaiira és az orvosira. Az orvosi karon öt tanszéket létesítettek: az anatómiait, a sebészeti-szülészeti, az élettan-kórbonctantit, a belgyógyászati, a botanika-kémiai. A kar élén öt professzor, három professzorhelyettes (docens) és két asszisztens (tanársegéd) állott. Az orvosi karnak együtt kellett működnie a *Collegium Physicum*-mal, mivel számos — orvosi kart végző — hallgatónak olyan előadás látogatását is előírták, amit a másik karon lehetett hallgatni. A *Collegium Physicum* élén *Jan Jaskiewicz* állt, aki a kémiát, a botanikát és a természettudomány történetét tanította. Ő maga különben orvos is volt, és ez harmonikussá tette az orvosi karral való együttműködést, ahol nemcsak orvosokat képeztek, hanem bábákat és a cyrilikusokat (borbélysebészeket) is. A medikusok tanulási idejét öt évben állapították meg, míg a bábáknak és a cyrilikusoknak két évig kellett tanulniuk.

¹³ Szaster, Jan (1741—1793) lengyel gyógyszerész. Német egyetemen védte meg orvosdoktori disszertációját, és gyógyszerészi oklevelet is szerzett. A krakkói egyetem tanára lett 1781-ben, és a gyógyszerészképzés színvonalának emelésének érdekében számos javaslatot terjesztett elő, így 1788-ban kérte a *Collegium Pharmaceuticum* felállítását, de ez csak később — 1802-ben — valósult meg.

¹⁴ Czerwiakowski, Rafael Józef (1743—1816) lengyel orvos. Polgári családból származott és hogy tanulmányait folytathassa, 1762-ben belépett a piarista rendbe. 1771—1776 között Rómában tanult orvostudományt. Ezt követően 3 éven keresztül neves olasz és német klinikákon dolgozott. Jó kapcsolatot tartott fenn Van Swieten és körével. 36 éves korában lett egyetemi tanár Krakkóban. Oktatói munkája mellett széles körű szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

Ugyanennyit kellett végezniük a gyógyszerészhallgatóknak is, akiknek a belgyógyászati és a botanikai-kémiai tanszék előadásait kellett látogatniuk. Meghatározták az előadások és a gyakorlatok számát is, de talán a legnagyobb jelentőséget a „gyakorlókórháznak” tulajdoníthatunk. Ezt a reform megvalósításakor állították fel, vezetésével *Badurskit* bízták meg. A kezdeti időben kevés ágyat kapott oktatási célokra a Collegium Medicum, ugyanis csak 8 ágyat bocsátottak *Badurski* rendelkezésére a Szent Barbara — volt jezsuita — kolostorban. Ebből 6 ágyat a bábaképzés céljaira tartottak fenn. Hosszas utánjárás és kérvényezés után még újabb 8 ágyat engedélyeztek az Irgalmas Nővérek kolostorában, 1780. október 27-én. Ez a 16 ágy lett a krakkói egyetem klinikai rendszerének az alapja. Az anyagi támogatás nem volt jelentős, hiszen a Köznevelési Bizottság évi 12 ezer zlotyt engedélyezett az orvosképzésre, míg a bábaoktatás céljaira évi 600 zlotyt.¹⁵ *Badurski* saját vagyonából több mint 14 ezer zlotyt áldozott a betegágyak ellátottságának fejlesztésére és fenntartására. Az első években *Badurski* hatalmas munkát végzett; rendtartásokat, nővérszabályzatokat, utasításokat dolgozott ki, ellenőrizte az ellátottságot és az oktatás színvonalának fenntartását.

Az átszervezés után az orvosi karnak — a Collegium Physicum orvosi tárgyakat is előadó tanáraival együtt — 7 professzora volt. *Czerwiakowski*n kívül *Jan Jaskiewicz*, *Jan Śniadecki*, *Feliks Radwanski*, *Andrzej Trzcinski*, *Wincent* és *Jan Szaster* oktatta az orvostanhallgatókat. Természetesen *Badurskit* is ide kell számítanunk, aki az orvosi kar kórházát vezette. Már a kezdet kezdetén nehézséget okozott a hallgatók csekély száma és az, hogy a tanszékre pályázók nem voltak megfelelő végzettségűek. Fokozta a helyzet komolyságát a tantermek hiánya és a gyakorlati foglalkozások céljaira felhasználható helyiségek kis száma. Sem az anatómiai, sem a sebészeti előadásoknak nem volt megfelelő előadóterme. Az anatómiai oktatásnál nehézséget jelentett, hogy nem volt mindig megfelelő számú holttest. A krakkói püspök és a vallásos közszellem számos esetben akadályokat gördített az anatómiai oktatás elé. A gyakorlókórházban meghalt, hozzátartozó nélküli betegek száma kevés volt, így hullákat a városi hóhértól is vásároltak 2—3 zlotyért. Ezen az áldatlan helyzeten segített valamelyest *Wincent Szaster* professzor segéde — a francia származású *Mark Cambon* —, aki kiváló szakértője volt a hullapreparálásnak és az anatómiai demonstrációs eszközök készítésének. Ez az anatómiai demonstrációs eszközökkel való oktatás általános jelenség volt Európában, hiszen például a bécsi és a nagyszombati egyetem orvosi karán is hasonló módon tanítottak.

Az átszervezés után különös hangsúlyt kapott a sebészet és a szülészeti oktatása. A tanszéket *Czerwiakowski* vezette, aki egy ideig az anatómiát is tanította. (Az anatómiai tanszéket *Wincent Szaster* vette át tőle.) *Czerwiakowski* felfogása szerint „nem lehet jó sebész az, aki nem ismeri az anatómiát!” és ezért a sebész-képzés első időszakában csak az anatómiai ismeretek elmélyítésére fektetett súlyt. Munkásságának köszönhető, hogy a krakkói sebészeti tanszék hamarosan európai színvonalra emelkedett. Nem mondható könnyűnek *Czerwiakowski* helyzete,

¹⁵ *Szumowski, W.*: Krakowska Szkoła Lekarska po reformach Kollątaja. Kraków, 1929., 152. p.

mert az orvostanhallgatók oktatásán kívül neki kellett a cyrilikusokat és a bábákat is tanítania. Az utóbbiak jelentős része még írni sem tudott, de velük szemben is szigorú követelményekkel lépett fel. Részben személyes hatásának, részben követelményei színvonalának és következetességének köszönhető, hogy számos borbélysebész-hallgató hosszú évek fáradságos munkájával pótolta tudása addigi hiányosságait, és később elvégezte az orvosi kart is. Az első években a sebészetet hallgatók közül 53-ból csak 31 végzett. Ez időben a sebészeti tanszék is előadótermi gondokkal küszködött. Egy ideig az anatómiai amfiteátrumban tartották a bemutatókat, de az előadásokat *Czerwiakowski* nemegyszer a saját lakásán tartotta meg. Hasonló volt a helyzet a többi tanszéken is. Talán csak a Collegium Physicumban volt a helyzet megnyugtató.

A *Kollátaj* által javasolt reformintézkedéseket a gyógyszerészképzésben is életbe léptették, amit a Collegium Medicum és a Collegium Physicum végzett közösen. Már előbb említettem, hogy a gyógyszerészeknek a belgyógyászati és a botanikai-kémiai tanszéket kellett látogatniuk. Ezenkívül számos fizikai és vegyészeti előadást a Collegium Physicumon hallgattak. A gyógyszerészképzésre fenntartott tanszék élén I professzor, I docens és I tanársegéd állt. Az előadások mellett laboratóriumi gyakorlatokon is részt kellett venni a hallgatóknak. Az orvosi, botanikai, kémiai ismereteken kívül receptúrát és anyagismeretet tanultak. A tanszék vezetője *Jan Szaster*, a híres krakkói patikusdinasztia tagja volt, aki jelentősen befolyásolta az oktatás színvonalának emelését. A kettős képzés kiküszöbölése érdekében már 1788-ban javaslatot tettek, hogy alakítsák ki a Collegium Pharmaceuticumot, hogy az új, önálló karon magasabb színvonalon biztosíthassák a gyógyszerészek oktatását. Ezt a javaslatot ekkor még elvetették, csak később — 1802-ben — vált valóra Schola pharmaceutum néven.¹⁶

Az oktatás minden karon lengyelül folyt. Ennek különös jelentősége volt Kelet-Európában, hiszen ekkor a környező államokban élő kisebb népek nem használhatták nemzeti nyelvüket az oktatás területén. A nemzeti nyelv ápolása és a modern nyelv kialakítása terén a krakkói egyetem orvosi kara is sokat tett. *Badurski* távozásának (1783-ban) éppen ez volt az egyik oka, hogy előadásait latinul akarta megtartani. Bár *Badurski* szembekerült az egyetem vezetőségének szemléletével, távozása veszteség volt az orvosi karra nézve, hiszen elévülhetetlen érdemeket szerzett a kar újjászervezése terén. Utóda a kórházban *Jan Jaskiewicz* lett, aki elődjéhez hasonlóan sokat tett annak bővítése és korszerűsítése érdekében. Ennek a tevékenységének köszönhető, hogy a kórházat 1788-ban újabb betegágyakkal bővítették, és oktatási célokra megkapták a Szent Lázár karmelita kolostort is. Az egyetem orvosi kara feladatán felül rendszeres oktatásban részesítette azokat a szerzeteseket és apácákat, akik betegápolással foglalkoztak.

Az egyetem és ezen belül az orvosi kar átszervezése általános kelet-európai törekvésnek felelt meg, Kelet-Európában ugyanis a XVIII. század második felében alakulnak ki azok a nemzeti művelődési központok, amelyek a polgári törekvéseket kifejező egyetemek alapjait képezték. Így a nagyszombati egyetem orvosi karának megalakulása és 1777-ben Budára való áthelyezése is ebbe a képbe

¹⁶ Nauki farmaceutyczne w XX-lecie Polski Ludowej. Kraków, 1964., 9. p.

illeszkedik bele. A lengyel nyelvű oktatásnak az elkövetkezendő időben nagy jelentősége volt, hiszen 1791-ben és 1796-ban újból felosztották Lengyelországot a környező hatalmak.

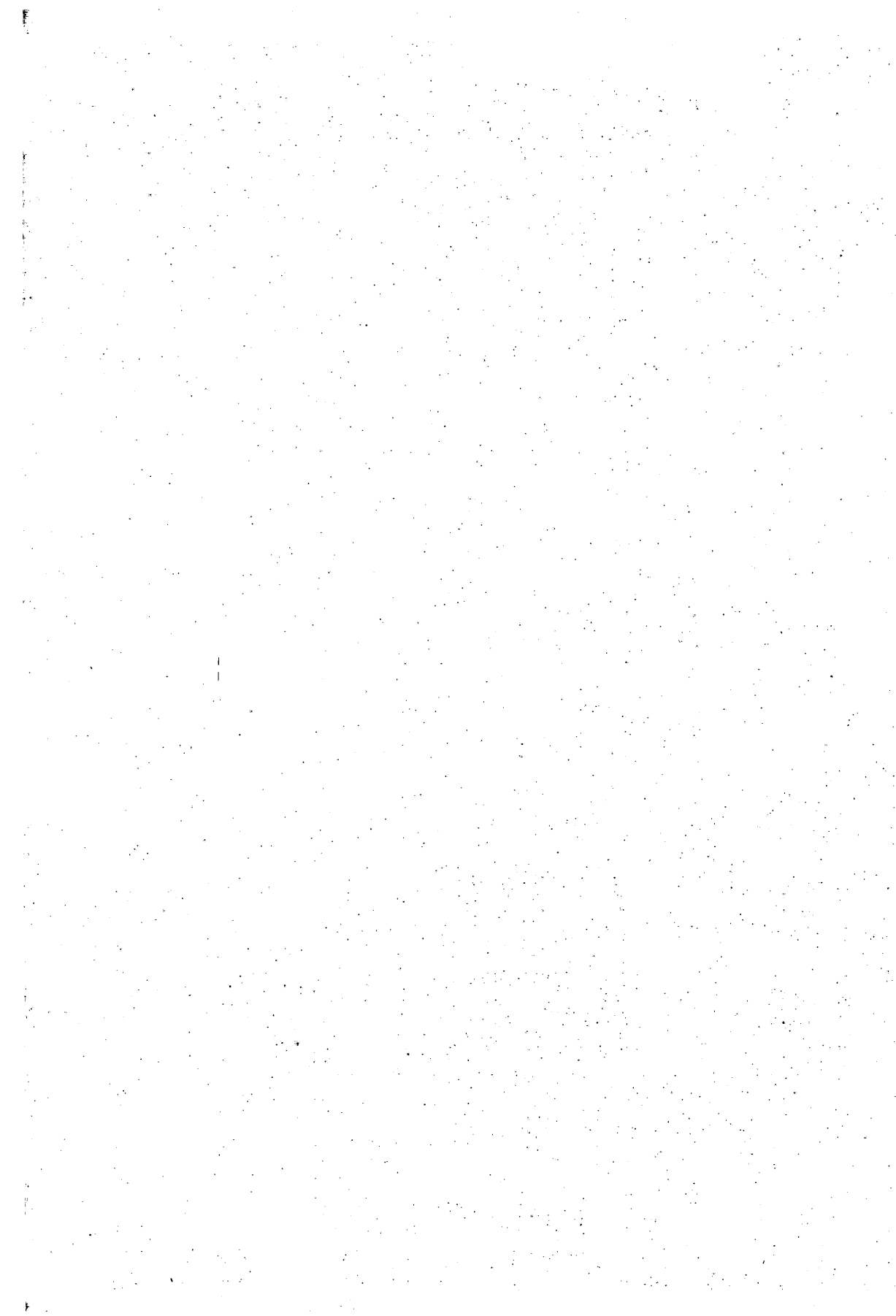
A hármas (osztrák, porosz, orosz) elnyomás — bár különböző módon — a lengyelek elnyomását jelentette, gazdasági és társadalmi téren egyaránt. A XIX. században már megindult a lengyelség germanizálása és russzifikálása. Ez alól kivételt jelentett az osztrák uralom alá került Galícia, és így Krakkó városa is, ahol a nemzeti nyelv használatát nem korlátozták, bár gazdasági téren itt is háttérbe szorították és elnyomták a lengyeleket, talán még jobban, mint a többi idegenek által megszállt területen. Az anyanyelv ápolását és Lengyelország egyesítési gondolatának ébrentartását a krakkói egyetem vállalta szép feladatául. Az elnyomás hosszú évei alatt a Jagelló Egyetem falai között nevelkedtek a lengyel társadalom legkiválóbb tagjai, akik a politikai és a kulturális élet minden területén öregbítették nemzetük jó hírnevét, és küzdöttek hazájuk újraegyesítéséért.

Podsumowanie

Ukorowaniem światłego okresu panowania króla Kazimierza Wielkiego zdążającego do wszechstronnej przebudowy i unocześnienia organizmu państwowego, było założenie w 1364 r. w Krakowie uniwersytetu, najstarszej wszechnicy w Europie środkowej. Organizacja Uniwersytetu Kazimierzowskiego zaczerpnięta została z najlepszych wzorów urzędzeń uniwersytetów północnowłoskich: Bolonii i Padowy. Akt fundacyjny Uniwersytetu Krakowskiego z 1364 r. oprócz wydziałów prawa i filozofii powołała do życia samodzielny Fakultet Medyczny, w którego skład wchodziły dwie katedry, o tym może świadczyć zachowany w bibliotece uniwersyteckiej kodeks pochodzący z lat 1364—68 skopiowany przez Jana de Hessia. Pod koniec XVI. wieku wiedza i światopogląd średniowieczny zaczyna stopniowo rysować się i przedsztalcać pod wpływem potężnych prądów Odrodzenie, obejmujących, wszystkie dziedziny ówczesnego życia. Epoka odrodzenia przynosi dalszy rozwój medyczny na uniwersytecie. Medycynę uniwersytecką w XVI—XVII. w. reprezentuje znaczny następ lekarzy wykształconych już w nowym duchu. Druga połowa XVII. w. przynosi na tle postępującego rozkładu wewnętrznego państwa, ustawicznych wojen i ogólnej ruiny ekonomicznej narastający coraz bardziej upadek Uniwersytetu. Do upadku przyczynił się w szczególności długotrwały uatarg z zakonem jezuitów dążących do opanowania uczelni. W związku ze zmierzkiem światłości uniwersytetu, także i Fakultet Medyczny przeżywa poważne trudności. To pewno, że skład osobowy Fakultetu zostaje bardzo uszczuplony, katedry bywały nie obsadzone, brakowało słuchaczy. W latach poprzedzających rozpoczęcie reformy Akademii Krakowskiej stara ta uczelnia przeżywała okres głębokiego kryzysu.

W najsmutniejszym położeniu był Wydział Lekarski. Przybycie Andrzeja Badurskiego do Krakowa wyrwało z odrętwienia szczupłe środowisko medyczne w tym mieście. Akademia Krakowska toczyła od dawna walkę ze szkołami jezuickimi, w zasadzie w myśl późniejszych ideologicznych założeń Komisji Edukacyjnej, broniąc jednolitego państwowego programu Wychowania. Utworzona wówczas Komisja Edukacji Narodowej stała się pierwszym w Europie ministerstwem oświaty. Ujęcie szkół w nową, jednolitą organizację i opracowanie nowego programu. Nowy okres w życie Akademii i poczęł się z chwilą wydelegowania Kołłątaja do przeprowadzenia

wizytacji Akademii w r. 1777. Trzeba podkreślić, że okolicznością wyjątkowo korzystną dla reformy Wydziału Lekarskiego było współpraca w tym zakresie między Kołłątajem i Badurskim, kto już w r. 1776 opracował projekt reorganizacji Wydziału Lekarskiego. W r. 1777 Badurski udzielił Kołłątajowi dokładnej opowiedzi na pytania dotyczące stanu i dziejów Wydziału Lekarskiego Akademii. W oparciu o ten dokument Kołłątaj mógł przesłać do Komisji wnikliwy raport o sytuacji medycznej Krakowa, prosząc o rozpoczęcie dzieła reformy od Wydziału Lekarskiego. Po przyjęciu projektu reformy Akademii Krakowskiej uroczyste ją ogłoszono w Krakowie w dniu 29. IX. 1780 r. Akademia, odtąd zwana Generalis Schola Regni, miała obejmować 4 kolegia. Zakładano, że kolegium medyczne będzie się składać z 5 profesorów, 3 wiceprofesorów i 2 pomocników: wykłady obejmować będą anatomię, chirurgię, położnictwo, fizjologię, patologię, materię medyczną, chemię i botanikę. W tym czasie największym osiągnięciem Badurskiego było zorganizowanie szpitala akademickiego, co reformy też starając się o zwiększenie liczby łóżek w szpitalu akademickim i zapewnienie chorym opieki. Dorobek naukowy profesorów medycyny w minionym okresie nie był duży, co łatwo wytłumaczyć koniecznością praktycznego nastawienia działalności Szkoły w tym czasie. Dla całego kraju polski Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego stał się niezastąpionym ogniskiem nauki i wykształcenia fachowego.

SÁNDORFI JÓZSEF (1767—1824)

BATÁRI GYULA

A magyar orvostörténet sok olyan kiváló orvos nevét jegyezte fel, aki a hivatásán kívül még más területen is jelentős tevékenységet fejtett ki, de kevés orvosról tudunk, aki annyi mindennel foglalkozott volna eredményesen, mint *Sándorfi József*. Orvostudomány, költészet, táblabíraskodás, írói tevékenység, műfordítás, nyelvművelés, zene, szerkesztői munka, tudomány-népszerűsítés, könyvgyűjtés és színház teljes összhangban fért meg érdeklődési körében.

Sándorfi József arcképe

Úttörő jellegű kezdeményezése az volt, hogy gyógyászati tevékenysége mellett ő alapította meg Magyarországon az első orvosi jellegű folyóiratot. Az élet egyéb területein végzett sokoldalú munkássága ugyancsak indokoltá teszi a megemlékezést róla.

A Bihar megyei Hegyköz-Újlakon született 1767-ben, szegény nemesi família sarja volt. Családjának II. Ferdinánd magyar király 1634 augusztusában adományozott nemességét, ennek kihirdetése Gönczön történt 1635-ben.¹ *Sándorfi József* apja szegény vidéki református lelkész volt, fiát Nagyváradon, majd az orvostudományok elsajátítása végett — szűkös anyagi körülményei ellenére is — Bécsben taníttatta. Tanulmányait buzgón végezte Sándorfi, ami nem jelentette azt, hogy szigorú értelemben vett szakmáján kívül más nem érdekelt. Többek között kapcsolatba került a császárvárosban élő magyar írókkal. Ismeretséget kötött *Pánczél Dániel* író-újság-

¹ *Csoma József* : Abauj-Torna vármegye Nemes Családjai. Kassa, 1897., 663. 1.

² *K. Nagy Sándor* : Sándorfi József, 1765—1824. Vasárnapi Újság, 1884. 2. sz.

íróval, aki ekkor Az Ujj Bétsi Magyar Muzsa című folyóiratot adta ki.² Nemsokára a lap rendes munkatársa lett. Irodalmi tevékenységében a bécsi testőrírókat választotta példaképül. Versei elsősorban *Pánczél* lapjában kerültek közlésre. Itt jelent meg figyelemre méltó hazafias verse, az Új esztendei ajándék³, amely a magyar nyelv használatára, a magyar nemzeti öltözék hordására ösztökélt, mégha ez néha kissé döcögős rímekben sikerült is. Az aláírás a költemény alatt „*Sándorfi József Orvosi Tudományi Tanuló Bétsben*”. A vers keletkezési körülményeinek leírását érdemes idézni: „*Mely egy nemzetét, Nemzeti öltözetét, Nyelvét és Hazáját igazán szerető Hazafihoz, 1793-ban Januáriusnak 6 dik napján küldetett Bétsből és a mellynek írására a Sz' István ditsősé-gess Innepe napján tartatott ceremoniáknak látása adott volt alkalmatosságot.*”

1793-ban jelent meg legerjedelmesebb verses alkotása, a Poétai Botanika.⁴ Ódon zamatú, kissé hosszúra szabott teljes címe sokat mond a könyv tartalmáról és keletkezésének körülményeiről: Poétai Botanika, „*Nevezetesen a' poéták elmés költeményeikbe bé tsuszott plánták' neveik, mellyeket két nemes, Linné szerént különböző házakban lakni szokott pálma fáknak, e folyó eztendőbenn, september 14-dik napján lett szerentsés egybekeléssekenn vett örömbenn szedett ezen versekbe Sándorfi József.*” Tehát megtudjuk ebből a valóban kifejező címből, hogy ez a botanika nem valamely szigorú értelemben vett tudományos mű vagy disszertáció, hanem egy „*a Bétsi Királyi kertben*” kibontakozott érdekes természeti jelenség, a kétszikú, a külön hím és termő egyedekkel rendelkező pálmák násza, azaz beporzása feletti csodálata készítette a szerzőt egy költői ihletésű botanika megírására.

A Poétai Botanika nagyjából a költői művekben előforduló növényeket sorolja fel, és azok elnevezéseinek mitológiai eredetét és kapcsolatát taglalja naiv bájú, kissé nehézkesen döcögő rímekben:

„*A Poéták szerentsétlen
Adónisoknak^[5] vére
Juttatta a' Fűvészeket a'
szép Anemónére^[6]
Ugyan akkor, a 'tövisből megszárt
Vénus' lábának
Elfolytt vére adta a' szép piross
szint a' Ró'sának.
Herkules a' Junó tejét ha ki nem
pökte volna :
Se Linné, se Jacquin ; Fejér
Liliomról nem szólna.*”

A verssorokat a szerző itt-ott ellátta számozott lábjegyzetekkel, a forrásművek pontos megjelölésével, a mitológiai utalások magyarázatával, az egyes növények

³ Az Ujj Bétsi Magyar Múzsa. 1793. 1. sz., 3—16. l.

⁴ Poétai Botanika. Bécs, 1793., 14. l.

POÉTAI BOTÁNKA.

NEVEZETESSEN

A' POÉTAK' ELMÉS KÖLTEMÉNYJEIKBE BÉ
TSÚSZOTT PLÁNTAK' NEVEIK,

MELLYEKET,

KÉT NEMES, LINNÉ SZERÉNT KÜLÖMBÖZŐ HÁZAK-
BANN LAKNI SZOKOTT PÁLMA - FÁKNAK, É'

FOLYÓ EZTENDŐBENN, SEPTEMBER

14-DIK NAPJÁNN LETT SZEREN-

TSÉS EGYBE - KELÉSEKENN

VETT ÖRÖMÉBENN SZE-

DETT EZEN VERSEK-

BE

S Á N D O R F F I J Ó S E F

Orvosláti Tanuló Bétsbenn.

Nyomtat : Bétsbenn, 1795-bean.

pontos linnéi meghatározásával. Íme az idézett sorok jegyzetei: „^[5]Adónis igen szép gyermek volt, Vénus igen szerette — a Vadászatban a' vad disznó megölte — Vénus soká siratván, a' földre tsorgott vérét, anemóné virággá változtatta. Pantheum Mythic. az Adónis neve alatt.” „^[6]Ezen Plánta nemnek 28 fajtái vannak. Linnaei Systema Vegetabilium — Classis, Polyandria. — Ordó, Polygynia.”⁵

A lábjegyzetek bizonyítják, hogy a verses botanika nem nélkülözött némi tudományos elemet.

Végül a verses botanika utolsó oldalán a növények bőséges felsorolása után visszatér a megtermékenyült pálma köszöntéséhez:

„Az ily Kedves Pálmát Egek!
nállunk szaporítsátok,
Gyümölszöztessétek; s-ugyann
bővenn sokasítsátok”
„A'ki szívből örül — mikor jut
mesém értelmére:
Az én Pálmáim mind áldást
tsepegtetnek fejére.”

Az idézett sorok és a verses botanikában található egyéb utalások alapján az is feltételezhető, hogy a mű egyes részei bizonyára szimbolikus értelműek, és feltehetően Sándorfinak a hazafias titkos társaságokkal vagy a szabadkőművességgel fenntartott kapcsolataira utalnak.⁶

Köztudott, hogy szabadkőműves és egyéb titkos társaságok szimbolikus nyelvén a házasság a mozgalomhoz való csatlakozást jelentette.⁷ Későbbi kapcsolatairól ez ideig még nem kerültek elő adatok.

Említésre méltó még Sándorfinak egy gáláns verse a kolozsvári lányokról, amely: „Kérettetvén egy Utas Kolosváron, hogy mondaná meg, mit itél az oda való Szép Nemről: ezen verseket hagyá ott.”⁸

Sándorfi egyetemi tanulmányai sikeres elvégzése után orvosi praxis folytatására kezdett Bécsben. Ő maga írt erről Széchényi Ferenchez intézett levelében, amelyben megköszönte a gróf által neki küldött „Magyar Bibliothekája Catalogusának három darabjait: Sándorffi József Orvos Doctor Bétsben és a Bétsi Orvosi Kar Tagja.”⁹

Egyébként Széchényi olyan nagyra becsülte Sándorfit, hogy latin nyelvű levelében saját kézzel megírt választ kért tőle, mivel be akarta iktatni a haza jeles férfiainak kézírataiból álló gyűjteménybe, amelyet később kiadni is szándékozott.¹⁰

⁵ I. m., 5—6. l.

⁶ Batári Gyula: Sándorfi József Poétai Botanikája. Természet Világa, 1970. 1. sz., 20. l.

⁷ Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp. 1954., 97. l.

⁸ Az Ujj Bétsi Magyar Múzsza. 1793. 3. sz., 32. l.

⁹ Sándorfi József levele Széchényi Ferenchez. 1802. nov. 24. OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁰ Széchényi Ferenc levele Sándorfi Józsefhez. 1802. OSZK Kézirattár, Levelestár.

Különösen sokat foglalkozott a himlővel, annak gyógyításával és elsősorban megelőzésével. Az e területen szerzett tapasztalatait igyekezett volna közzétenni. Ezt így írta le egyik cikkében: „Kötelesnek ismerem magamat, hogy a Bétsben tett sok próbák, s próbáim, tapasztalásaim, és meggyőződésem után ezen dolgot kedves Hazámmal egész ki terjedésében közöljem. És ezen tzből készítettem egy munkát, melyben azt is elő adom, miképpen kellessen ezen himlő be oltással bänni, és legközelebb nyomtatás alá adom.”¹¹

Úgy látszik, nagy érdeklődéssel várta a hazai orvosi közönség közléseit az „Anglus Orvos Doktor Jenner” oltásairól: „Igen sok tudósítások is érkeznek minden felől a tehén himlő bé oltásának miben létéről, a melyeket, majd legjobb móddal lehet jövő esztendőben az Orvosi és Gazdasági Tudósításokban közleni.”¹²

E közleményben került először nyilvánosságra Sándorfinak nemes szándéka, hogy kiadja az első magyar nyelvű orvosi folyóiratot. Nyilván akadályokba ütközött, hogy rendszeresen a Magyar Kurirban tegye közzé orvosi témájú közleményeit.

Közben 1798-ban az a kitüntetés érte, hogy a jénai minerológiai társaság tagjai sorába választotta.¹³

Élénk orvosi praxisa mellett sem szakította meg irodalmi működését és kapcsolatait. A Bétsi Magyar Múzsza utódjában továbbra is publikált, majd munkatársa lett a Magyar Kurirnak. Irodalmi és orvosi vonatkozású közleményeket egyaránt közzétett benne.

Sándorfi megpróbálkozott búcsúztató vers alkotásával is; 1798-ban Széki gróf Teleki Domokosné halála alkalmából írt egyet a Magyar Kurir részére.

1801—1802-ben Márton Józseffel és Császár Józseffel együtt szerkesztette a Magyar Hirmondót¹⁴. Feltehető, hogy ezt a tevékenységét előiskolának szánta saját orvosi lapjának a kiadásához.

Orvosi lapjának megjelentetését már bécsi tartózkodásának vége felé előkészítette különböző hirdetések formájában. Ezeket a Magyar Kurirba iktatta be. Az első, a lap megjelenését bejelentő közleményt a Magyar Kurir 1801. október 27-i számában olvashatjuk.

Azonban különböző okok miatt a lap megjelenése késett. Erről így értesülhünk a Magyar Kurir 1802. február 12-i számából:

„Az orvosi és Gazdasági Tudósítások leendő előfizetésére nézve, úgy is már tudtára adatott az Érdemes közönségnek az : hogy ezen Ujjság formájában kiadandó közhasznú munkára 10 forintot az esztendőnek melly részében ugyan, de tsak egyszerre lehet le tenni és akár melly hónapban érkezzon fel : az egész esztendőben ki jött árkusok mind meg fognak küldettni. Annyival is inkább tehát, kik már pénzeiket a Postára is felküldötték teljes reménységben lehetnek, hogy az említett munkát az egész 1802-re meg fogják kapni, mert bizonynyal mi elhaladt dolog, ezzel el nem múlt.”

¹¹ Magyar Kurir. 1801. 29. sz. okt. 9., 477—479. 1.

¹² Uo. 1801. 34. sz. okt. 27., 543. 1.

¹³ Szinnyi József : Magyar Írók, XII. köt. 147. 1.

¹⁴ Pintér Jenő : Magyar Irodalomtörténet, 5. köt. Bp. 1932. 49. 1.

Az olvasottak alapján feltételezhető, hogy a késelemnek ezúttal elsősorban anyagi okai lehettek, mivel *Sándorfi* nyomatékosan hangsúlyozza az előfizetési díj egy összegben való megküldését.

Egy másik mentegetődzése, a megjelenés késése miatt, szintén a Magyar Kurirban olvasható 1802. május 28-án. Itt a folyóirat megjelenésének elmaradását súlyos, orvosi kötelessége teljesítése közben szerzett betegségével indokolja. A teljes szöveg közlése azért látszik indokoltnak, mert igen jellemző orvos- és kortörténeti dokumentum:

„Minthogy az Orvosnak megbetsülhetetlen szent kötelessége az is, hogy ő a ragályos s legveszedelmesebb nyavalyában szenvedő Felebarátjának a mennyiben lehet, tulajdon életének veszedelmével is segedelmet nyújtson: a minék már sok ezer orvosok lettek áldozatai: én csak hamar ezen folyó esztendő eleivel egy halálos és ragadó nyavalyával kínlódotthoz mint Orvos hivattatván csak kevés ideig vele lett maradásom alatt is, úgy által járta ragadó nyavalyának ereje minden tagjaimat, hogy egy óra múlva lábaimról levervén ágyam fenekére szegezett, s olly veszedelmesen sinlődtem, hogy életem nem kevés kétségbe forgott, s mint betegágyamat elhagyhattam is, olly erőtlenség követte terhes nyavalyámat, hogy valami fontos munkához kezdenem lehetetlenség lett volna. — És e volt az ezen esztendő eleire megígért Orvosi és Gazdasági Tudósítások mind ez ideig való meg nem indulhatásának fő oka. Mivel pedig már meglehetősen helyre állottam és napról napra jobban jó elveszett erőm vissza: bizonyosan az Orvosi és Gazdasági Tudósítások nem sokára meg fognak indulni.

Méltóztassanak ezért tellyes reménységben lenni érdemes előfizetőim, kik azon köz hasznos tárgyászó munkára 10 Rh forintot egész esztendőre letették vagy csak Neveiket beiratták is, vagy talán a kik még az előfizetést letenni kívánnák, hogy 1802-ben is még annyi árkusok fognak az említett Tudósításokból kijönni, mint ha ugyan Januáriusban mingyárt megindulhattak volna. — Irtam Bétsben Május 24-dikén, 1802-ben.

*Sándorfi József
Orvos Doctor¹⁵*

A folyóirat első száma végül is csak 1803-ban jelent meg Kassán. Formája és szedési tükre feltűnően hasonlít a bécsi Magyar Hírmondóéra. Bevezetőben mintegy programként emelte ki *Sándorfi*, hogy ne csupán a tudós orvosok, hanem a laikus olvasók is megértsék őt. Ezzel bizonyos tudománynépszerűsítő feladatot is magára vállalt.

A lap első száma állatorvosi vonatkozású fejtegetéseket tartalmazott. Ez a téma időszerű volt akkoriban, mivel: „külömb helyekenn Lemberg körül a Marha dög nagyon kezd uralkodni. Ne hogy a szomszédból kedves Hazánkba ezen veszedelem, melytől az egek őrizzenek bennünket, váratlan üssön be, s a Marhás Gazdákat minden előrevaló készület nélkül lepje meg . . .”,¹⁵ ezért *Sándorfi* cikkében leírja a

¹⁵ Orvosi és Gazdasági Tudósítások. 1803. 1. sz. 1—31. l.

„minden eddig tudva lévő gyógyítás módjánál jobb, és hasznosabb Orvoslás módját”.

A Tudósítások második füzeté „A Földről”¹⁶ szólt a „gondosabb Gazdáknak Hazánkban”. „Minthogy a szántás vetésnek, s a Földművelésnek fundamentuma, s lelke tulajdonképpen a föld” . . . „a mezei gazdálkodás mestersége egyedül ettől a tudománytól függ.”

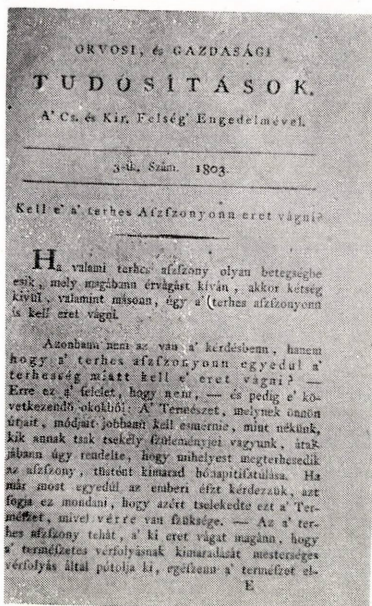
A harmadik és egyben utolsó ismert száma az egyedüli, amely egyértelműen orvosi problémákkal foglalkozott. Sándorfi tanulmányának címe: Kell e a terhes Asszonyon eret vágni?¹⁷ A cikkben kifejezett indoklás egyes tételei a mi fülünknek már nem hangzanak különösebben tudományosnak:

„Az a terhes asszony tehát, a ki eret vágat magán, hogy a természetes vérfolyásnak kimaradását mesterséges vérfolyás által pótolja ki, egészen a természet ellen cselekszik. — Jól van, azt mondhatja valaki, de hát hová kell annak a vérnek menni, mely máskülönben minden hónapban ki szokott ürülni? — Ezt a természetre kell bízunk. Minek akarunk oly igen okosak lenni?”

A tanulmány lényegében helyesen az abban a korban elterjedt téves gyakorlatnak kívánt némileg gátat vetni. A harmadik füzetben található még a Földialma vagy Krumplivíz (solanum tuberosum) szappan helyett¹⁸ című cikkecske és Földi János Természeti História¹⁹ című könyvének ismertetése. Sándorfi ennek az írásnak a végén jelentette be, hogy a továbbiakban a célja, hogy „egy Magyar Országi Florát adhassunk-ki toldalékul”.

Sándorfi néhány érdekes, lapjával kapcsolatos elképzelését a Magyar Hírmondó 1803. febr. 25-i számában tette közzé:

„A melly árkusok ezen munkából egy esztendő alatt hetenként kijönek esztendő végével 4 tsomóban lehet azokat összeszedni, melyekhez négy külön titulosok fognak tartozni, hogy úgy egy esztendőben ki jött munkát négy darabba lehessen be köttetni, s minden negyedik vagy utolsó darabnak a végére készítődik egy laistrom, mellybe az ABC betűinek rendi szerént azon dolgok szorgalmatosan fel fognak jegyződni, a melyekről ezen tudósításokban vagy amaz esztendőben szó volt. Hogy így a munka,

Az Orvosi és Gazdasági
Tudósítások 3. száma (1803)

¹⁶ Uo. 1803. 2. sz., 33—68. l.

¹⁷ Uo. 1803. 3. sz., 67—69. l.

¹⁸ Uo. 1803. 3. sz., 70. l.

¹⁹ Uo. 1803. 3. sz., 71—78. l.

még azon esztendő tart mintegy újságul szolgáljon, mivel árkusonként kapja, s egyszerre nem sok lévén az olvasni való, ki ki unalom nélkül által nézheti, az esztendő pedig ki telvén, egy olly hasznos könyv lehessen belőlle, mellybe mintegy archivumba az Orvosi és Gazdasági új hasznos találmányokat összeszedetve együtt lehessen találni.”

Nehéz megérteni, hogy az első három füzet valamelyikébe miért nem került bele a beígért tanulmány a himlőről és a védőoltások gyakorlati alkalmazásáról. Bizonyára elhelyezte volna a későbbi számok egyikében, ha a kiadást nem lett volna kénytelen beszüntetni.

Sándorfi orvosi-gazdasági folyóirata egészen a legutóbbi időkhöz csupán utalásokból, említésekkel volt ismert, míg végül is *Busa Margit*, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa fel nem fedezte 1957-ben a Debreceni Református Kollégium könyvtárában.²⁰ Ez a példány csupán az első két számot foglalta magában. Azóta az Országos Széchényi Könyvtárban került elő egy, a harmadik füzetet is tartalmazó kötet.²¹

Véleményünk szerint még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy további ismeretlen lappangó számok kerülnek elő az első magyar orvosi folyóiratból, amely esetleg *Sándorfi* tanulmányát a himlőről vagy más értékes írásokat tartalmaz.

Az Orvosi és Gazdasági Tudósítások ha nem is volt kifejezetten tudományos jellegű orvosi szaklap, mégis az első jelentős kísérletnek tekinthető abban az irányban, hogy magyar nyelvű lap álljon a hazai orvostársadalom és az érdeklődők rendelkezésére. A szerkesztőben megvolt a sokoldalú képesség arra, hogy idővel kedvezőbb körülmények között lapját tudományos és egyben gyakorlati jellegű színvonalas orvosi orgánummá változtassa. Feltételezhető, hogy anyagi okok és a kellő érdeklődés hiánya miatt volt kénytelen abbahagyni folyóiratának kiadását, amelyet egyébként eredetileg hetilapnak tervezett.²²

A Bécsből Magyarországra költöző *Sándorfinak* a további pályafutása sem nélkülözte a jelentős kezdeményezéseket, de arról nincs tudomásunk, hogy ismét foglalkozott volna orvosi folyóirat kiadásával. Valószínűleg kudarcában kereshető az ok, hogy érdeklődésének fő iránya más terület felé fordult.

1804-ben kinevezték Bihar vármegyének, szűkebb hazájának főorvosává, majd az 1805. esztendőben táblabírájává.²³

Élete e korszakának jelentős epizódja, hogy akkor írta gróf *Rhédey* kérésére *A bakter* című költeményt, amelyért igen magas, mintegy 10 000 forint jutalmat kapott. Sokáig ezt az összeget tartották a legmagasabb honoráriumnak, amely költőnek valaha is egyetlen verséért jutott.²⁴

²⁰ *Busa Margit*: Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról. Magyar Könyvszemle, 1957. 4. sz., 379—381. l.

²¹ *Batári Gyula*: Sándorfi József és az első magyar orvosi folyóirat. Orvosi Hetilap, 1969. 42. sz., 2468—2470. l.

²² Magyarország Vármegyei és Városai. Bihar és Nagyvárad. 390—391. l.

²³ *Szinnyei*: i. m. 147. l.

²⁴ *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar Orvosi Emlékek, IV. köt. 163—164. l.

Az irodalmi élettel más kapcsolatai is voltak Sándorfinak. Nem kisebb személyt nevezhetett barátjának, mint Csokonai Vitéz Mihályt. Kapcsolatuk oka az volt, hogy Sándorfi 1804. április 16—22. között nagy odaadással kezelte és ápolta a magára hagyatott költőt, aki ezért hálája jeléül egy szép verset is írt hozzá.²⁵

Több levelet is küldött Csokonai Sándorfinak, ezekből fenn is maradt néhány. Az egyikben egészségi állapotára hivatkozva írja a költő: „Mihelyt az Isten az én születésemet a maga jótetszésével valóságossá tette: Mindjárt szívemre nyomta azt a stempelt, melyhez csak seculumként szokott nyúlni, s ezt a karakteri rálótt mondást ejtette rá; Te szabad légy! Nem kell nékem poétikai szabadság, nincs is szükségem rá, egy perstai sophi, industani nábob, egy európai republica vagy akármi ország és fejedelem igazgatása alatt tudnék szabad lenni. Nem kívánok egyebet hanem, hogy testemet ne bántsa, ne akadályoztassanak annak szükségeinek megelégitésében” . . . Végül pedig köteteteinek megküldését igéri meg orvosának, e figyelmességgel kívánva viszonzni annak lelkiismeretes fáradozásait. „Jövő héten négy rendbéli munkámat lesz módom és szerencsém az úrnak hetvenkedni.”²⁶

1804. május 20-án Sándorfi írt szerény, kedves hangú levelet Csokonainak, amelyben verseket köszönt meg, és utalt a költő egészségi állapotára is:

„Nagyérdemű Drága Úr!

Hozzám intézett kedves levelét vettem tisztelettel, 's örömmel olvastam azokból a gyönyörű versekből is az Úrnak mind mélyen járó gondolatját mind rólam érdeme-felett való képeléseit. Vajha a meggyengült; sőt szinte születésétől fogva gyenge Machinájának is oly nagy volna ereje mint milyen nagy erőt mutatnak ezek a szent, és magossan repdeső gondolatok az Úr lelkében.

Tulajdon maga az egészségnek Istene Hygiéa léptesse fellyebb az Urat, az egészség, és betegeskedés közt lévő közép fokról mellyen mint írja most áll, a leg felsőbb.” (olvashatatlan kézirat)” tsak hogy midőn feje tetejével verénd is a tsillagzatokat Horátius mellett ne felejtkezzen el akkor is az Urat

igazán szerető hiv Eskulapiusáról
és barátjáról

Sándorffiról”²⁷

Csokonai 1804. április 15-én Rhédey Lajosné temetésén felolvasta a Halotti verseket (A lélek halhatatlansága). Ekkor fázott meg, és betegsége rosszabbra fordult. Ekkor ápolta gondosan Sándorfi, majd saját kocsiján juttatta haza Debrecenbe,²⁸ ahol kezelését Szentgyörgyi József, jeles debreceni orvos folytatta. Sajnos, Csokonai és Sándorfi barátságának kiteljesedését megakadályozta a költő 1805. január 28-án Debrecenben bekövetkezett halála.

²⁵ Kovács Gyula : Csokonai kora. Csokonai-album, Debrecen, 1861.

²⁶ Delejtű. 1859. 12. sz., 94. l.

²⁷ MTA Könyvtára Kézirattára. Csokonai levelezése. 4/K 44.

²⁸ Pintér : i. m. 312. l.

XIII., Sibaff levele.

Nagy érdemű ^a Török Orv.

Horán hűvös bejöv levelet vesnem ifjulemnel,
 örömmel olvastam aratból a gyöngyös vör
 sárból is az Orvot mind mélyen jós gond
 lóját, mind völkös érdemem felett való
 keprelésit. Vajha a mag gyöngyös; für fia
 se gyöngyösöt fogva gyenge kulinijá
 nat is oly nagy völkös erője, mint
 a milyen nagy erőt mutatnak ezek
 a fent, és magosban vördeső gond
 latok az Orv. dellében

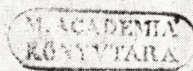
Tulajdon maga az Egességnek
 Itene Hygieia lapcska helyett az
 Orvot, az egészség, és betegkedés kör
 tívő körök fogról melyek mint így
 most áll, a leg felsőbb polát is alk

vátióra, afel hogy midőn feje tete
jévet verend is a szállagrasolus sto:
rány mellett, ne felejtessen el az
lov is

Az urat

S. Várados
Május 20. évi
1804. évi.

igazán percsi ló Eske
lapjáról is Darányról
Sándorfiól.

Sándorfi József a magyar színháztörténet lapjaira is beírta nevét: ekkorra már jelentőssé gyarapodott vagyonát „a magyar nyelv pallérozására alakult Jászó Társaságnak támogatására” fordította.

1815. február 1-én kötött szerződést Gulátsy Antal álmosdi földbirtokossal, hogy átveszi tőle debreceni színtársulatát az összes felszereléssel együtt, „theátrumi készülékeit”, beleértve a 80 kötetből és 300 színdarabból álló könyvtárat is²⁹, 1280 forintért.³⁰

Itt említjük meg, hogy *Sándorfi* orvosi könyvekből is egész könyvtárt gyűjtött össze. *K. Nagy Sándor* így emlékezik meg erről a Vasárnapi Újság 1884. 2. számában: „Igen nagy költséggel szerzett Doktori szakhoz tartozó könyvekből nagy könyvtárat tartott.”³¹

Feltételezhető, hogy a színházművészetet még hosszú bécsi tartózkodási ideje alatt kedvelte meg. Tehát Bécsben szerzett ismeretei és tapasztalatai juttathatták el arra a felismerésre, hogy a színház eszköze lehet a magyar nyelv, művelődés és a nemzeti szellem terjesztésének.

Sándorfi nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel fogott a színházszervezési munkához Nagyváradon. A vétel után leltárt készítettett, és rendeztette a könyvtárat, új díszleteket szerzett be, kiváló színészeket szerzödtetett, (például Kántornét),³² biztosította a színészek jó anyagi helyzetét, felújította a jelmeztárat, és meghívta karnagynak Ruzicska Györgyöt, a neves zeneszerzőt.

Sok sikeres bemutatót tartott a színház Nagyváradon, de darabjaikat bemutatták más városokban is. A legnagyobb elismerést Aradon, Debrecenben és Szegeden váltottak ki. A szegedi sikeres szereplésről beszámolt a Hazai és Külföldi Tudósítások 1823. 19. száma.

1818 októberében vette meg *Sándorfi* gróf *Rhédey Lajos* váradi házát színházi célokra. Jellemző *Sándorfi* szociális gondolkozására, hogy színházának előadásaira a diákoknak ingyenes tanulójegyet biztosított.

Noha a váradi színházi vállalkozásnak nagy sikere volt, ami megalapozta a város későbbi élénk színházi életét, a kezdeményezés nem volt kifizetődő. A jó módú vidéki orvost hét év alatt csődbe juttatta a színjátszás iránti lelkesedése. 1821-ig a színtársaság javára 32 659 forintot költött, azaz majdnem teljes magánvagyonát. Megpróbált túladni a színházon, felajánlotta megvételre Beöthy Ödönnek az összes felszereléssel együtt, csupán 2500 forintért, Beöthy azonban nem vette meg.

Sándorfi tevékenysége kimagaslik a vidéki színészet történetében. A magyar vidéki színházügy érdekében kifejtett fáradozását és áldozatait a pesti színészet mecénásainak: *Kultsár István* és *Vida László* tevékenységével szokás összehasonlítani,³³ megemlítve azt a körülményt, hogy míg azok vagyonuk egy részét, addig ő példátlan bőkezűséggel egész vagyonát áldozta a színházra.

²⁹ *Naményi Lajos*: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898. 45. l.

³⁰ *K. Nagy Sándor*: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1884. 31. l.

³¹ *Gortvay György*: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp. 1953. 149. l.

³² Magyarország Vármegyéi... I. m. 390—391. l.

³³ *Naményi*: i. m. 60. 17.

Sándorfi mint ember és mint orvos rendkívül népszerű ember volt Bihar vármegyében a társadalom minden rétegében; bizonyítja ezt az is, hogy milyen sokan hívták meg keresztapának, és ezt igen ritkán utasította vissza.³⁴ Gyakran igen nagy anyagi áldozattal járó ügyekben is jótékonykodott, például megalapította a „Pap-özvegy és árvák gyámintézetét”, és ennek támogatására 260 forintot ajánlott fel.

Természetesen orvosi hivatását halála napjáig folytatta. Elhunyt előtt, már betegen készült róla az az egyetlen fennmaradt festmény, amely úgy ábrázolja, amint éppen receptet ír egy beteg számára.

Néhány nappal a festmény elkészülte után feljegyezte a nagyváradi református egyház halotti anyakönyve: „1834. november 30. Főorvos és táblabíró tekintetes Sándorfi József úr feleségének Edelmann Anna asszonynak és az egész publicumnak fájdalmára meghalt tüdőgyulladásban.”

Sándorfi sírfelirata azt érzékelteti, hogy kortársai — minden sokoldalúsága mellett is — elsősorban orvosnak tekintették. Íme a nagyváradi úgynevezett kis temetőben felállított sírkövének felirata:

„1824
Doms.
A szenvedő
Emberiségnek
Orvos barátja
Tekintetes
Sándorfi József
Tekintetes Nemes Biharvármegye
Közkedveltséget érdemlett
Első Physicussa
Hippokratési eszével
Galénusi Curiáival
Az orvosok Cicerojával
Celsusnak ékesen szólásával
Életének LIX-ik esztendejében
Itt nyugszik eltemetve
Siratják minden jók
Leginkább hitvese
Edelmann Anna.”³⁵

³⁴ K. Nagy : i. m. 27. l.

³⁵ I. m. 41. l. Itt mondok köszönetet dr. Tardy Lajosnak tanulmányom anyaggyűjtése során nyújtott segítségéért.

Zusammenfassung

Auch unter vielseitigen Ärzten ragt József Sándorfi heraus, in dessen Interessenskreis im völliger Harmonie Medizin, Dichtkunst, Tafelgerichtsbarkeit, schriftstellerische Tätigkeit, Tätigkeit als Übersetzer, Philologie, Musik, redaktionelle Arbeit, Popularisierung der Wissenschaft, Sammeln von Büchern sowie Theater vertreten waren. Seine bedeutendste Initiative war jedoch die Gründung der ersten medizinischen Zeitung Ungarns in ungarischer Sprache.

Sándorfi wurde im Jahre 1767 in Hegyköz-Újlak, im Komitat Bihar geboren. Sein Medizinstudium führte er in Wien durch. Noch als Student kam er mit in ungarischer Sprache in der Kaiserstadt herausgegebenen Blättern in Berührung, die zahlreiche patriotische Verse publizierten. Im Jahre 1793 erschien sein erstes umfangreicheres Gedichtwerk, die „Poétai Botánika“, in deren Bändchen er die zum grössten Teil in Gedichtwerken vorkommenden Pflanzen aufzählt und den mythologischen Ursprung ihrer Namen analysiert. Einzelne Teile des Werkes sind symbolisch zu verstehen und weisen vermutlich auf Beziehungen Sándorfis zu patriotischen Geheimgesellschaften oder auf Beziehungen zur Freimaurerei hin. Nach der erfolgreichen Absolvierung seines Universitätsstudiums war er als Arzt in Wien tätig. Als Arzt beschäftigte er sich Vorzugsweise mit der Pockenkrankheit, mit deren Heilung und Prophylaxe. Im Wiener „Ungarischen Boten“ und im „Ungarischen Kurier“ erschienen zahlreiche von ihm verfasste medizinische und literarische Artikel. Eine Zeitlang nahm er an der redaktionellen Arbeit der „Ungarischen Kuriers“ teil. In dieser Zeit fasste er den Beschluss, eine unabhängige medizinische Zeitschrift in ungarischer Sprache herauszugeben.

Die erste Nummer von Sándorfis Zeitschrift „Medizinische und Wirtschaftliche Informationen“ erschien 1803 im Kaschau (Kassa, heute Košice in ČSSR). In der Einführung der Zeitschrift betonte er, dass ein Teil der Publikationen so geschrieben werden würde, dass sie nicht nur von Ärzten, sondern auch von Laien verstanden wird. Die erste Nummer der Zeitschrift enthält veterinärmedizinische Darlegungen, die dritte und zugleich letzte Nummer berichtet über Aderlasse an schwangeren Frauen. Die Ausgabe blieb lange Zeit verborgen, sie war nur durch Hinweise bekannt und kam erst im Jahre 1957 an die Öffentlichkeit. Wenn die Zeitschrift „Medizinische und Wirtschaftliche Informationen“ auch nicht ausgesprochen eine wissenschaftliche medizinische Fachzeitschrift war, so ist sie doch in der Hinsicht, dass der einheimischen Ärztesgesellschaft eine medizinische Zeitschrift in ungarischer Sprache zur Verfügung stand, als erstes bedeutendes Experiment zu betrachten. Vermutlich musste Sándorfi aus Mangel an finanziellen Mitteln und Interesse die Ausgabe der Zeitschrift, die er ursprünglich als Wochenschrift geplant hatte, einstellen.

Im Jahre 1804 wurde Sándorfi zum Chefarzt des Komitats Bihar ernannt, bald darauf zum Tafelrichter. Auch in die Blätter der ungarischen Theatergeschichte schrieb er seinen Namen ein, und zwar als er 1815 von Antal Gulátsy die Ausrüstung der Debrecener Theatergesellschaft kaufte und in Nagyvárad lange Zeit eine mit Erfolg tätige Theatergesellschaft organisierte.

József Sándorfi ist bis zu seinem Tode im Jahre 1834 neben seiner vielseitigen Tätigkeit seiner ärztlichen Berufung gewissenhaft nachgegangen.

VEROSPIRON

injekció

Összetétel: 1 tableta 25 mg mikronizált spironolactont tartalmaz.

Hatás: A Verospiron tableta, aldosteron antagonist diureticum, amely kompetitív antagonizmus útján gátolja a mellékvesekéreg aldosteron és desoxycorticosteron termelését, fokozza a Na. kiválasztást, csökkenti a K. ürítést, elősegíti az oedemák kiürülését, fokozza a diuresist és enyhe vérnyomáscsökkentő hatást fejt ki.

Forgalomba kerül: 20 tableta.

Megjegyzés:

Társadalombiztosítás terhére szabadon rendelhető.

Előállítja:

KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR

BUDAPEST X.

SOMBREVIN

tabletta

Összetétel: 1 ampulla (10 ml) 0,5 g propanididumot és 2 g polyoxaethenum ricinoleicumot tartalmaz vizes oldatban.

Hatás: Barbiturátmentes, intravénásan alkalmazható, rövid hatás-tartamú narcoticum.

Javallatok: Rövid ideig tartó fájdalmas eszközös, diagnosticus vagy therapiás beavatkozások, endoscopiás vizsgálatok, ambuláns sebészeti kisműtétek során alkalmazható. Hosszabb időt, tartósabb narcosist igénylő műtétek esetén a Sombrevin a narcosis bevezetésére, más narcoticumok potenciálására alkalmas.

Előállítja:

KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR

BUDAPEST X.

EUNOCTIN

tabletta

1 tabletta 10 mg nitrazepamot tartalmaz.

Javallt készítmény különböző alvászavarok, fokozott psychés feszültséggel járó állapotok esetén. Az epilepsia kiegészítő kezelésére.

Adagolás:

Felnőtteknek napi 1—2 tabletta.

Gyermekeknek $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ tabletta.

Forgalomba kerül:

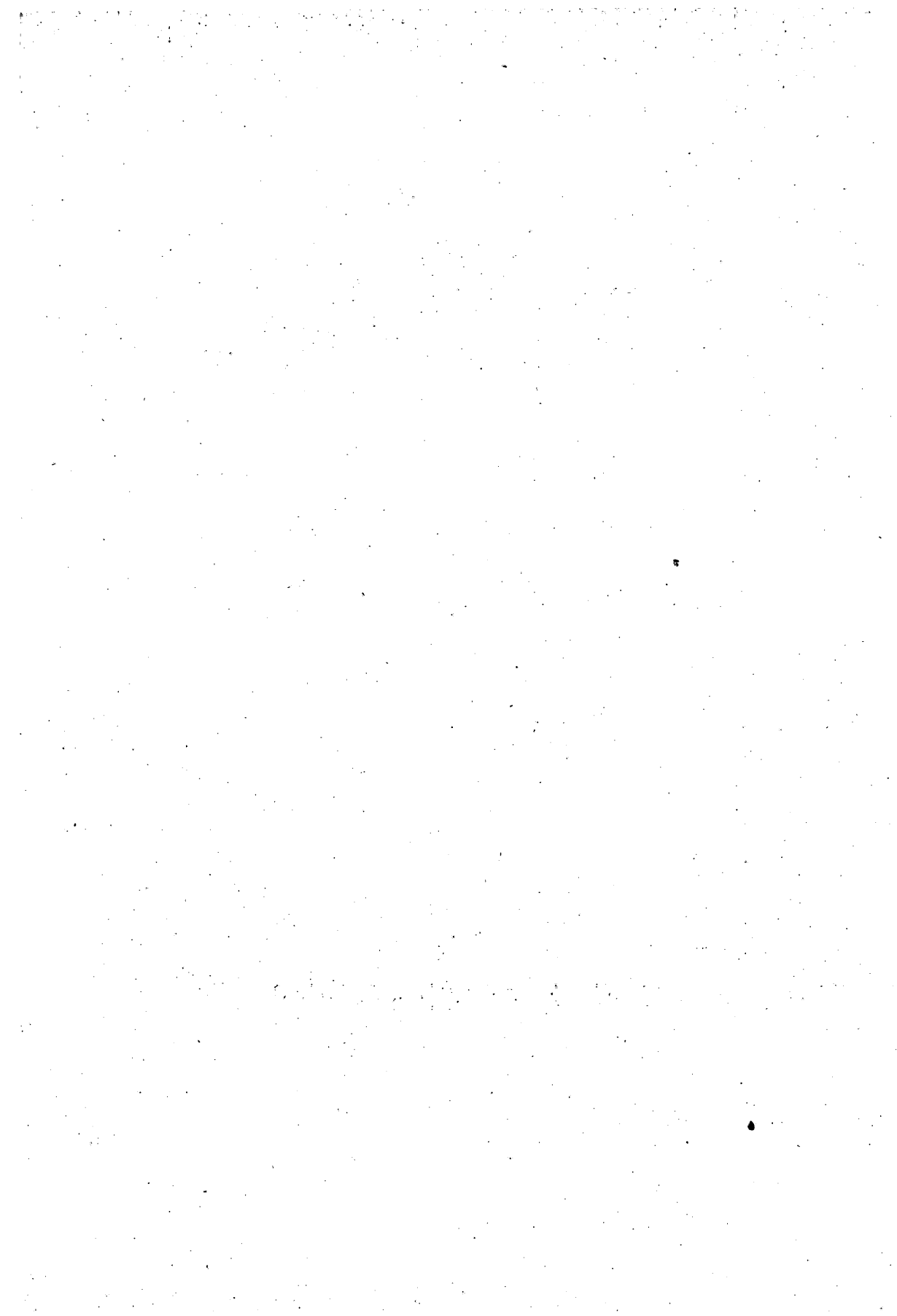
10 tabletta üvegben,

20 tabletta üvegben.

Előállítja:

KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR

BUDAPEST X.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ASKLEPIOS IN HUNGARIAN MEDALLIC ART

by GYULA VARANNAI

In nearly all the branches of art the appearance of Asklepios is contemporaneous with the cult of the god of medicine. The spread of his cult was most effectively facilitated by coins bearing his figure. His first silver coin minted, in 350 B. C., shows Asklepios with his commonest attribute, the serpent twined round a rod. In Hungarian numismatic art one meets his figure rather late but in a rich and varied form, written in the Latinized version Aesculapius, and not only as a symbol, an allegory, but expressing deeper ideas adequate to the purpose of the coin in question.

The figure of Asklepios first appears in Hungary on a medal minted for the itinerary congress of Hungarian Physicians and Naturalists held in 1847 in Sopron. It was the work of József Dániel Böhm, a native of Hungary, in contemporary classicist style. His composition shows a female figure representing the town of Sopron joining her hands with those of Asklepios, who is standing for the physicians. (Fig. 1.)

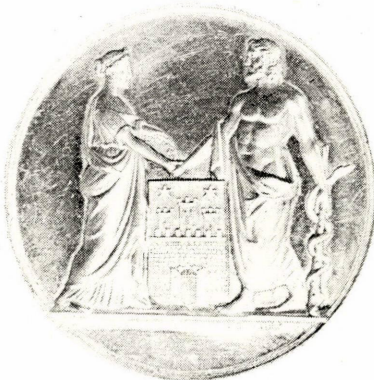

Fig. 1

Fig. 2

In 1900 the Stefánia Children's Hospital had a medal made after the signet of its legal predecessor, the Pest Hospital of Poor Infants founded in 1839. It displays a scene where the seated Asklepios receives in his "consulting room" a smaller child sitting on the arm of its mother and another one lead by the hand. We know nothing of the author of the medal or the signet, but it does not reach the artistic standards of the age. (Fig. 2.)

This was the model of a 23 mm emblem commemorating the 1927 meeting of the Association of German Paediatricians held in Budapest. Its legend is the following: Deutsche Gesellschaft für Kinderheilkunde Tagung Budapest 1927. Its reverse has the same in Hungarian.

The 40 + 40 mm medal for the XVI. International Congress of Physicians held in Budapest was made by György Vastagh. The athletic, bearded Asklepios sits in his chair with easy stylishness, his rod with the serpent looks more like a sceptre than the symbol of his profession. His hedonistic pose recalls the spirit of the first years of the new century. (Fig. 3.)

Richárd Zutt was of Swiss origin but lived in Hungary. He made a 92 + 87 mm medal for the 1914 gathering (planned for London but prevented by the outbreak of World War I) of the International Veterinary Congress founded in 1905 in Budapest. It shows Asklepios as a youngster hugging a wooly sheep, when he was banished by his father Apollo to Mount Pelion where he learned the art of healing following the instructions of the centaur Kheiron, while grazing his herd. (Fig. 4.)

The model of another medal made in 1915 was Hümér Hüttl, professor of surgery. The reverse side depicts the already mature but beardless Aesculap supporting himself with his rod with a wry smile on his face. The artful pleats of his toga give an additional emphasis to his unconcealed young body. The god parading among medicinal plants radiates a definite *joie de vivre*. This presentation leaves no doubt that the artist wanted to intimate the wordly nature of the

Fig. 3

Fig. 4

otherwise outstanding surgeon. Both medals of Zutt are noteworthy as prototypes of Art Nouveau in Hungary. (Fig. 5.)

A medal composed by Erzsébet Esseő in 1918 with head surgeon Ernő Pető as her model presents a rather peculiar scene. Doing away with all conventions Aesculap is using the serpent as a whip to drive away the sand-glass holding Death. Both this presentation and the front side showing the head surgeon in uniform recalls the atmosphere of the Great War. (Fig. 6.)

Fig. 5

Fig. 6

Árpád Teleki prepared a medal for the Human Protection Congress of 1926. One can see a couple accompanied by the figure of Asklepios who is protecting them from Death lurking behind them.

A medal minted for the International Stomatological Congress held in Budapest in 1931 is the work of Lajos Berán. Here the old Asklepios is giving a burning night-light to his daughter Hygieia, the goddess of health symbolizing the never ceasing efforts of the physician to restore health. (Fig. 7.)

The bronze medal of two professors of surgery, József Kovács and Miksa Schächter was composed in a similar vein by Pál Vincze of London, a native of Hungary. Here old Asklepios is sitting with his disciple who follows him with keen interest and is about to carve the teachings of the master into a waxen tablet. The plaque with a diameter of 165 mm was presented by the Budapest Medical Association in every year to an outstanding physician who returned the honour with a memorial lecture. (Fig. 8.)

Another medal by Pál Vincze is the 45 mm bronze medal of the Grünwald Sanatorium in Budapest. It depicts an ideal couple. The woman on the sofa does not look ill at all, Asklepios is a relatively young, beardless, muscular man whose approach is nearer to courting than curing. It might be noted that according to Pausanias King Dionysios had ordered that the beard must be removed from the gold statue of Asklepios of Epidaurus because it is not becoming for

Fig. 7

Fig. 8

the son to have a beard when his father Apollo is beardless on all presentations. (Fig. 9.)

On the bronze medal minted to commemorate the hundredth anniversary of the Royal Medical Association of Budapest in 1937 the presentation of Asklepios corresponds to the rituals of classical mythology in all details. Walter Madarassy applied neoclassical puritan simplicity and elegance for the emblem of the association founded in the age of Classicism. Following the Pergamon convention the bearded Asklepios's head is wreathed with theristion, his feet are in sandals, his right shoulder is uncovered, his left is holding the rod with the serpent, while a papyrus symbolising the profession of the Association is held by his right. (Fig. 10.)

In 1948, on the coin of the ophthalmologist Ferenc Korchmáros, Ferenc Csúcs depicted a rustic, heavy Aesculap with the serpent twining upwards on a thick

Fig. 9

Fig. 10

stick. With this approach the artist wanted to portray the representative of traditional popular curing, who is living in Nature's bosom. Surely Asklepios entered mythology through his healing activities based on empiricism. The direct cause of his rise was his resurrection of the dead in defiance of Zeus for which he was struck dead by a lightning according to Greek mythology. (Fig. 11.)

Ferenc Csúcs had another medal of Aesculap made in 1962, at the 175th anniversary of veterinary training, in memory of Sándor Tolnay, the first professor in the veterinary sciences in Hungary. The composition was based on the illustration in Tolnay's book.

Among the medals prepared by József Reményi the god of medicine first appears in 1920 on the medal of head physician József Keleti. On the reverse of the coin Asklepios is confronting Death. Each is feeding a serpent, the first the sacred serpent of life, the other a reptile symbolizing doom. (At some ancient peoples e. g. the Sumerians or the Egyptians the cave-dwelling snake, well known for its deadly bite was the harbinger of the nether world, the representative of the Empire of the Dead.)

József Reményi was a professor at the High School of Applied Arts. He often turned to the devices of classical symbolism in expressing his message on the

Fig. 11

Fig. 12

reverse of his medals. So Asklepios appears on many medals honouring physicians. These two Aesculaps are from the 'twenties. Both are in a stilted Art Nouveau pose, though not without artistic qualities. In our opinion they are just *l'art pour l'art* variations of Aeskulap. Let us see some other variations. (Fig. 13.)

On a medal minted in honour of directing head physician János Wenhardt a member of the nursing staff, a certain Sister Márta is handing some medicine to the patient, while Asklepios is holding the model of the new Rókus Hospital in his hands. Now, after nearly half a century, the walls of the old building are still standing, and the model of the new building is waiting to see its realisation. (Fig. 14.)

Fig. 13

Fig. 14

In 1928 Reményi modelled the medal of Vilmos Manninger, professor of surgery. The reverse recalls the idyllic atmosphere of *Aranyhegedű* (The Golden Violin), a short story by Ferenc Herczeg. A love romance is transplanted into another artistic genre, showing Asclepius, spell-bound from music, as he is accompanying his love into the world of happiness. (Fig. 15.)

The medal of Lajos Török, professor of dermatology, dated from 1934, shows the exalted moment when the god of medicine is lighting the torch of the young doctor with the torch of science, that is passing on his medical knowledge to his successor. The act is full of motion, the artist wanted to express the progressive character of medical science. (Fig. 16.)

Fig. 15

Fig. 16

The medal of István Pelláthy, directing head physician (1936) shows Asclepius in full imperial dress, with a field-marshal's baton in his right. The allusion is clear, especially as the old hospital is in the background. (Fig. 17.)

Fig. 17

Fig. 18

The Frigyes Korányi prize medal for T. B. physicians, also the work of Reményi, shows the dramatic fight of the doctor. With the help of the powerful sacred serpent the messenger of death is strangled before it could apply its deadly bite. (Fig. 18.)

The St. Rókus Hospital of Budapest celebrated its 175th anniversary in 1956. The artist commemorated the event with a medal made of silver and bronze. On the reverse Aesculap covers the sick man with his large cloak—who is collapsing helplessly before the god of help. (Fig. 19.)

Pommersheim, a professor in surgery, was honoured by Reményi with two medals, both with Asklepios on the reverse. One shows the god of curing as he is hurrying to the patient, in the spirit of the legend: A KÖTELESSÉG MIN-DENEK ELŐTT (Duty Is above All). On the other medal the patient is on his knees expressing his gratitude for the successful operation, and Aesculap the surgeon in raising him. (Fig. 20.)

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

In 1962 Béla Johan was presented with a bronze medal by his admirers and friends. On the reverse Reményi composed the apotheosis of the Green Cross movement, the first health establishment in Hungary concerned with prevention. The legend recalls the title of Johan's book: *GYÓGYUL A MAGYAR FALU* (The Hungarian Village Is Becoming Healthy). The mother holding a child is expressing her gratitude both to the Green Cross district nurse and to Asklepios who personifies the physicians. (Fig. 21.)

In 1967 Reményi modelled Sándor Fekete, the Director of the Semmelweis Medical Historical Museum. The medal of the professor of obstetrics shows a future mother stretching out her hands towards Asklepios, here an obstetrician, seeking his help. (Fig. 22.)

I do not claim to have exhausted my subject, but I hope this was sufficient to refute the statement in Jan Shouten's book *The Rod and Serpent of Asklepios* that the artists of the 20th century overlook Asklepios. The work of Hungarian medal artists deny that.

Összefoglalás

A magyar éremművészetben kissé megkésve, de annál gazdagabb és változatosabb formában találkozunk Aszklepiosz alakjával. Az első érmet Böhm József Dániel készítette 1847-ben, klasszicista stílusban, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók soproni vándorgyűlésére. Jelentősebbek még: 1900-ban a Stefánia Gyermekkórház ismeretlen művésztől származó érme, 1909-ben Vastagh György érme a XVI. Nemzetközi Orvoskongresszus tiszteletére, Berán Lajosé 1931-ben, Madarassy Walter 1937-ben vert bronzérme a Budapesti Kir. Orvosegyesület 100 éves évfordulójára, Reményi József Aszklepiosz-érmei stb. Ezek az érmek cáfolják Jan Shouten *The Rod and Serpent of Asklepios* című könyvének azon állítását, hogy a XX. század művészei mellőzik Aszklepiosz ábrázolását.

KOZMA ÉS DAMJÁN TISZTELETE A RÉGI MAGYARORSZÁGON

BÁLINT SÁNDOR

Kozma és Damján a középkorban hazánkban is az orvosok, borbélyok (felcse-
rek) védőszentje volt. Tiszteletüket napjainkig számos emlék őrzi. Európai
kultuszuknak legújabb értékes összefoglalása *Anneliese Wittmann* monográfiája,¹
amelyben csak egy-két magyarországi utalást találunk. Ez a körülmény föltét-
lenül arra ösztönöz bennünket, hogy a mi orvosi múltunk szakrális emlékeit is a
nemzetközi szakkutatás rendelkezésére bocsássuk. Mi itt természetesen csak
dokumentációra, a hazai anyag bemutatására törekszünk.

Kozma és Damján a keleti és nyugati egyházban egyaránt tisztelt orvos-testvér-
pár. 303-ban szenvedtek vértanúhalált. Ünnepük szeptember 27-e. Legendájuk-
at a XVI. század legelején írt Érdy-kódex adja elő.²

Kozma és Damján (Cosmas et Damianus) orvosi pályára készültek. „*Oly nagy
malasztal szereté őket Szentlélek Uristen, hogy mindent ingyen megvigyáznak
vele. Nemcsak embereket, de még oktalán barmokat es. Mikoron egy szegény asszony-
állat, kinek Palladia vala neve, minden jószágát orvosokra költötte volna, és semmit
nem használt volna, végre méne ez szentökhöz, és teljességgel megvigaszék. Azon
való örültében ada néminemű ajándékot szent Damjannak, és mikoron semmiképpen
el nem akará venni, az asszonyállat megesküdék, hogy egyebet nem tenne benne.
És neki engede úgy, hogy nem az ajándéknak kívánságáért venné el, de az asszony-
állatnak ajojtatosságáért, és hogy Istennek szent nevét hiába ne venné. De mikoron
szent Kozma azt hallotta volna, ottan megparancsolá, hogy holtok után az ő testét
atyjafiának testével együtt ne temetnék. Azon másod éjjel Krisztus Jézus Szent
Kozmának megjelenék, és ő atyjafiát megmenté, hogy nem vétközött volna.*”

A két testvér a császári helytartónak megtagadta a bálványimádást, ezért az
minden módon megkínóztatta, majd pedig megölette őket. A hívek csak arra
emlékeznek, hogy *Kozma* meghagyta: ne temessék egy sírba őket. „*Azonnal egy
nagy bihal odajöve és emberi szózáttal mondá, hogy koporsóba temetnék az szentö-
ket.*”

¹ *Wittmann, Annaliese: Kosmas und Damian. Kultausbreitung und Volksdevo-
tion. Berlin, 1967.*

² *Nyelvemléktár V. Budapest, 1876., 338.*

„Ha mind megemléköznénk — végzi a kódex jámbor írója — mennyé nyomorultak, fogságban valók, halálos sebesek ez nemes drágalátus szentökben remélvén, bizván, vigasztanak meg és Uristennek irgalmasságát érdemlették és érdemlik. Csak az kegyelmes Uristen tudja számát jelesen, kik holtig önekik kiváltképpen szolgálnak jó hittel, szeretettel és reménységgel, nyilván bizhatnak, hogy erekké el nem vesznek.”

*

Kozma és *Damján* tisztelete eleinte a keleti egyházban, Konstantinápolyban virágzott, majd Rómában is kibontakozott. A *SS. Cosma e Damiano* egyike a legszebb római ókeresztény templomoknak. Legendájukból érthető, hogy az orvosok, patikusok, borbélyok (felcserek), betegek tisztelték patrónusként őket, és pedig *Kozmát* inkább az orvosok, *Damjánt* pedig a patikusok.³ A hitújító *Szkhárosi Horvát András* gúnyolódva említi, hogy „*Kozma, Szent Demjén betegséghöz látó*”.⁴

Kultuszuk Szicíliában máig eleven.⁵

A magyar kereszténység nyilván a bizánci egyház és császárság közvetítésével ismerkedett meg e szent orvosokkal. Tudjuk, hogy *Dukas Mihály I. Géza* királynak koronát ajándékozott. Ez a szent korona alsó része (*corona Graeca*), amelyet zománclapok borítanak. Más keleti szentek mellett *Kozma* és *Damján* mellképét is ott látjuk köztük. A két szent *Moravcsik Gyula* megállapítása szerint⁶ „*az önzetlen égi tudomány képviselőjeként szerepel a koronán*”, mivel pénz elfogadása nélkül gyógyítottak. Ennél nyilvánvalóan többről is szó van: a megkoronázott magyar király egészségét ajánlják *Kozma* és *Damján* mennyei gondjaiba.

Középkori misenaptárainkban nem egyenletesen fordulnak elő, azonban helyneveink, régi szakrális művészetünk és templomdedikációink mutatják, hogy hazánkban is — eleinte bencés, majd németföldi hatásra — mindig bensőségesen tisztelték őket. A hívek máig könyörögnek hozzájuk a *Mindenszentek* litániájában. Ők voltak a régi budai egyetem patrónusai. Ünnepüket az egyetemi templomban az orvosi kar minden esztendőben misével ülte meg.⁷ Számos régi borbélycéh szintén védőszentként tisztelte őket, így régi hagyomány nyomán egészen a legújabb időkig a szegedi borbélyok is.

Nevüket néhány jellegzetes helynevünk őrzi: *Csikkozmás*, a baranyai *Szentdomján*, az elenyészett bihari *Szentkozmadömjén* (1373),⁸ a hevesi *Szentkozma-*

³ *Karl Künstle*, : *Ikonographie der christlichen Kunst*. II. Freiburg im Breisgau, 1926., 390.

⁴ *Régi Magyar Költők Tára* II. Budapest 1880., 164.

⁵ *Wittmann*, i. m. 32.

⁶ *Szent István Emlékkönyv* III. Budapest, 1938., 433—434. A Korona körül támadt újabb nézetek nem érintik a két szent jelentőségét.

⁷ *Magyar-Kossa Gyula* : *Magyar Orvosi Emlékek* II. Budapest, 1929., 85. Vö. még *Wittmann* i. m. 133.

⁸ *Jakó Zsigmond* : *Bihar megye a középkorban*. Budapest, 1940. 351.

damján (1480)⁹ és a nép ajkán kissé átformálódott göcseji *Szentkozmadombja*. Az erdélyi *Danyán*, másként *Szászdanyán* (Daia, Trnava micar, 1361, elenyészett).¹⁰ Mellettük családnevek is utalnak hajdani népszerűségükre: *Kozma*, *Kuzma*, *Kozmás*, *Damján*, *Domján*, *Domány*, *Demjén*, *Demén*, *Dömjén*, *Demény*, *Dimény*, esetleg *Doma*, *Deme*.¹¹

Oltalmuk alatt állott *Ludány*, egykori nevén *Apáturludány* hajdani bencés apátság, *Garamszentbenedek* egyik kápolnája (1439) és a kaposfői bencés apátsághoz tartozó *Pát* temploma (1254). IV. Béla idejében *Szent Vilmos* remetéinek volt *Kozmár* (ma Komárom) határában *Kozmának* és *Damján*nak szentelt perjelsége.¹²

Kozma és *Damján* középkori tiszteletét a *kassai székesegyház* *Szent Mihály* freskóján feltűnő ábrázolásuk,¹³ továbbá *Bártfa* városában három szárnyasoltár (1460, 1489, 1522), *Kassa* (1470), *Márkfalva* (Jezernica Markove, 1517), az erdélyi *Szászbogács* (Bogeschdorf, Bagaciu, 1518) táblaképe, továbbá *Szepeshely* (Zípszer Kapitél, Spisska Kapitula) két képből álló, XVI. század elejéről származó ciklustöredéke, a *löcsei* *Jakab*-templom orgonakarzatának *Kozmát* ábrázoló alabástrom szobra (1510 körül), továbbá *Gyulafehérvár* (1442) *Győr* (1539), *Nagyvárad* oltármestersége hirdeti. Ott látjuk még őket a *kassai székesegyház* *Mettertia*-oltárán (1516), *Czottmann Bertalan* *kassai patikus* fogadalmi képén: *Kozma* kezében urinale, *Damján* jobbáiban pedig henger alakú födeles szelence, baljában a jellegzetes kenőkanál.¹⁴

Nyilván fogadalomból állították *Káld* barokk mellékoltárát idősebb *Dorfmeister István* képével.¹⁵

Kozma és *Damján* szárnyasoltárokon feltűnő gótikus faszobrai: *Berki* (*Rokycany* 1510), *Malompatak* (*Mühlenbach*, *Mlynica* 1515), *Osztrópatak* (*Ostrovany* 1470), *Szekcsőalja* (*Siba* 1400).¹⁶

A két szent orvos máig számos, javarészt még középkori eredetű *patrocinium*ával, templomi *patronátus*ával találkozunk.¹⁷

Esztergom: *Ipolyszécsénke* (*Sicinka*, középkor), *Pozsonyhídeggút* (*Dubravka* u *Bratislavy*), *Somorja* (*Samorin*, *Ispotály-kápolna*). Elenyészett *Szamárd* (1389, a mai *Esztergom-Szentgyörgymező* táján).

⁹ *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890., 71.

¹⁰ *Csánki* i. m. V. 873.

¹¹ *Kálmán Béla*: A nevek világa. Budapest, 1969., 70.

¹² *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. I. Pest, 1870. 148., 164., 299. III. Budapest, 1876., 273.

¹³ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954., 153.

¹⁴ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955., 140., 264., 267., 275., 342., 350., 429., 433. Vö. még *Magyar-Kossa* i. m. II. 87.

¹⁵ *Genthon István*: Magyarország műemlékei. I. Budapest, 1959., 151.

¹⁶ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest, 1967., 41., 156., 197., 205., 211. 1.

¹⁷ Különböző években megjelent egyházmegyei *schematizmusok* alapján: *Esztergom* (1916), *Besztercebánya* (1876), *Szepes* (1868), *Nyitra* (1865), *Kassa* (1938), *Rozsnyó* (1942), *Győr* (1943), *Szombathely* (1940), *Székesfehérvár* (1940), *Veszprém* (1915), *Pécs* (1943), *Vác* (1915). A templomalapítás éve több egyházmegyénk felsorolásából, sajnos, hiányzik.

Besztercebánya: *Lászlófalva* (Laclava 1375), *Turócliget* (Háj, 1454), *Nagyszalatnya* (Velká Slatina, régi kápolna).

Szepes: Szepesmindszent (Bijacovce), *Bethlenfalva* (Betlanovce), *Hotkóc* (Hotkovce).

Nyitra: *Kosztolna*, *Biskupice* (Trencsén mellett), *Késnyő* (Ksiná).

Kassa: *Osztrópatak* (Ostroviany, 153), *Kuró* (Kurov, 1841), *Szekcsőalja* (Siba, 1852, középkori titulus).

Rozsnyó: *Felsőfüge* (1332, elenyészett).

Győr: *Felsőszakony*, *Bogyoszló*, *Városhodász* (Markthodis, középkor).

Szombathely: *Rábakovácsi*, *Karacsfa* (Hagensdorf, 1697), *Bükkös* (Beiling), *Pinkamiske* (Mischendorf, középkor).

Székesfehérvár: *Vérteskozma* (1772).

Veszprém: *Zalaszántó* (1236, freskómaradvánnyal),¹⁸ *Pesze* (1269), *Vöröstó* (1276), *Kapornak* (1330), *Halimba* (1341), *Pösze* (1383), *Cece* (XIV. század), *Pakod* (1496). *Zalaszántó* kivételével mind elenyésztek.

Pécs: *Kuzmin* (Szerémség, ma Kukujevce filiája), *Ladimirevci* (Verőce).

Vác: *Alpár* (1393, elenyészett).

Világos, hogy mindezeket a dedikációkat, ábrázolásokat oltalomkérő céllal ajánlották föl, hogy Kozma és Damján mennyei közbenjárásával a közösséget megoltalmazza minden bajtól, betegségtől, járványtól.

Bihar helység néphagyománya szerint valamikor magyarok és székelyek csatáltak egymással. A megszorult magyarokat Kozma segítette győzelemre. Ezért templomot építettek a tiszteletére. *Jakó Zsigmond* helyesen utal rá, hogy a történet a *Dubnici* krónika *Szent Lászlóról* szóló elbeszélésének változata.¹⁹

Bandinus Márk idejében (1647) Moldvában a katolikus magyar *Sztanfalva* közelében állott egy fakápolna, ismereteink szerint az egyetlen Kozma és Damján pártfogása alatt virágzó, hajdani katolikus magyar búcsújáróhely.

A püspök elmondja, hogy éjszakának idején csodálatos fényű fáklyás körmenetek tűntek föl körülötte, énekszót is hallottak. Pünkösdi ünnepére Moldvából és Erdélyből betegségben sínylődő búcsúsok szokták fölkeresni, meg is gyógyultak. Voltak olyanok, akik csak fogadalmat tettek a zarándoklatra, és máris jobban érezték magukat. Egyik alkalommal (1637) a kápolna a búcsúsok szeme láttára forogni kezdett. Vakok nyerték vissza látásukat, a bénák pedig lábra álltak *Kozma* és *Damján* közbenjárására.

Egy *stanesti* magyar ember felesége a végét járta, mire ő, *Klára Mihály* fogadalmat tett: Ha Jézus, az élet és halál ura *Kozma* és *Damján* közbenjárására felesége életét és egészségét visszaadja, a nemrégien lerombolt kápolnát újjáépíti. Az asszony mindjárt magához tért, és napkeltekor ő is felkelt ágyából. Az ember „*kezdetleges művészettel ugyan*”, de fölépítette a kápolnát.

1647 pünkösdjén öt *labarum* alatt szintén nagy tömeg gyűlt össze, amely magyarul énekelt a Szentlélek eljövételéről, Mária örömeiről, az apostolokról, továbbá Magyarország védőszentjeiről.

¹⁸ *Kozák Károly*: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. *Archeológiai Értesítő*, 1962., 220. l.

¹⁹ *Jakó* i. m. 351.

Voltak a búcsún román görögkeletiek is, akik betegségükben szintén élvezték Kozma és Damján közbenjárását, azonban mintegy megirigyelve a katolikusoktól kápolnájuk védőszentjeinek oltalmát, „a hegy lábánál, gondosan összeállított fatemplomot építettek. Az ajtót a csodás hely felé állították, hogy a szentek szokják meg a szemben lévő ajtón át az ő kápolnájukba való járást, és a magyarokét megunva, azt elhagyják, és az ő szenthelyükre jöjjenek át. Ecélből égő gyertyákat is tettek az ő ajtószárnyukhoz, sőt templomon kívül is, hogy a mennyei szellemek onnan elidegedjenek és hozzájuk jöjjenek. A szakadár indulat mindannyiszor lerombolja a templomot, valahányszor a katolikus buzgóság helyreállítja.” Bandinus püspök annyira megindult a látottakon, hogy maga is Kozma és Damján oltalmába ajánlotta magát.²⁰

S u m m a r y

There are numerous relics in Hungary speaking of the cult of Kozma and Damján, the patron saints of physicians and barber-chirurgeons. Their legend is set down in the Érdy-codex, written at the beginning of the 16th century.

Hungarian Christianity got acquainted with these saintly doctors apparently through the Byzantine Church and Empire. The crown presented to King Géza I by Emperor Michael Dukas (Corona Graeca) carries the portrait of Kozma and Damján as well as other Eastern saints.

The medieval Hungarian mas-calendars vary in placing their names, but place-names, our sacral art and church dedications show an intimate respect for them, at first due to Benedictine, later to Dutch influence. They were the patron saints of the one-time university of Buda. Their day was observed by the medical faculty by a mass in the University Church in each year. Many barbers' guilds, including that of Szeged, honoured them as their patrons.

Their name is preserved in many characteristic place-names (Csikkozmás, Szentdomján, Szentkozmadömjén, Szentkozmadamján, Szentkozmadombja) and family-names like Kozma, Kuzma, Kozmás, Damján, Dömény, Dimény, Doma etc.

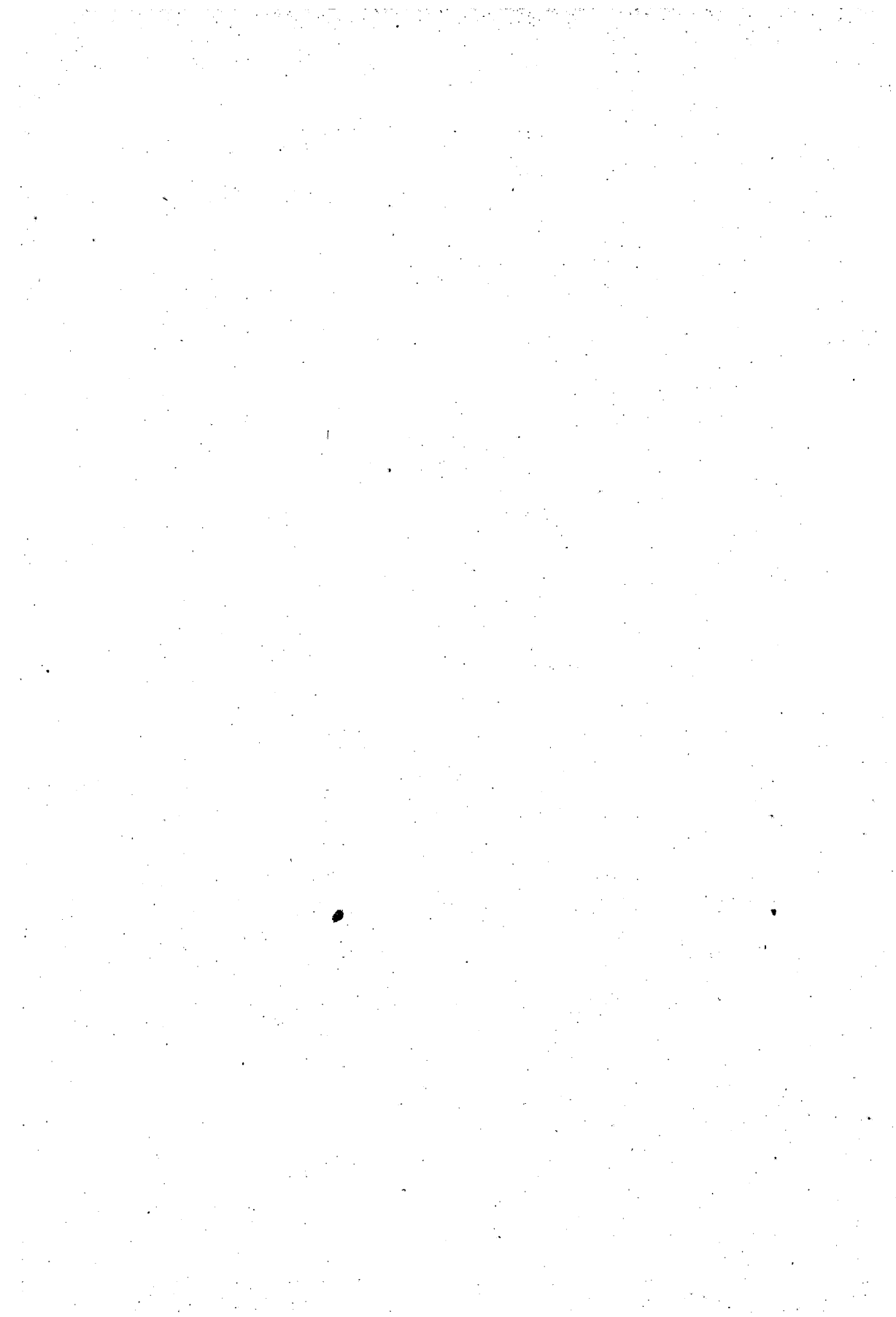
The one-time Benedictine abbey of Ludány, then known as Apátludány, one of the chapels of Garamszentbenedek (1394) and the church of Pát under the Benedictine abbey of Kaposfő (1254) were all under their protection. During the reign of Béla IV the hermits of Saint William had a priory near Komár consecrated to Kozma and Damján.

In art they appear in Kassa, Bártfa, Márkfalva, Szászbogács, Lőcse, Győr, Káld etc. Even today the two saints are celebrated on their day at many places, a custom going back to the Middle Ages.

According to popular tradition at Bihar once the Magyars and the Szeklers (székelyek) fought each other. The Magyars were hard pressed when Kozma helped them to victory. Zsigmond Jakó is right in pointing out that the story is a version of the story of King St. Ladislas I in the Chronicle of Dubnic.

At the time of bishop Márk Bandinus (1647) there stood a wooden chapel near Sztanfalva (a place in Moldavia inhabited by Hungarians), which to our present knowledge was the only old Hungarian place of pilgrimage which flourished under the patronage of Kozma and Damján. The bishop was so much moved by the miracles he witnessed there that he too placed himself under the patronage of Kozma and Damján.

²⁰ Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Kolozsvár, 1941., 437.

DAS STUDIUM IUDAICUM PRAGENSE DES 18. JAHRHUNDERTS AN DER UNIVERSITÄT HALLE

von WOLFRAM KAISER und ARINA VÖLKER

AUGUST HERMANN FRANCKE UND DAS COLLEGIUM BOHEMICUM

August Hermann Francke (1663—1727) und seine Mitarbeiter „auf dem Waisenhaus“ vor den Toren von Halle haben den hussitischen Traditionen stets große Aufmerksamkeit geschenkt; die besondere Verehrung des halleschen Stifters galt zeitlebens den berühmten tschechischen Reformatoren Hus und Comenius. Die Wurzeln dieser Hochachtung liegen wohl schon in Franckes Gothaer Jugendjahren: dort waren die Erziehungsprojekte eines Comenius auf äußerst fruchtbaren Boden gefallen.¹ So nimmt es denn auch nicht wunder, wenn Francke und sein Arbeitskreis den Verhältnissen in der Heimat dieser beiden Persönlichkeiten ihre sorgfältige Beobachtung widmen; hier hatten seit dem 16. Jahrhundert zahlreiche protestantisch orientierte Familien ihre angestammten Wohnsitze verlassen und in den Nachbarländern eine neue Heimat suchen müssen. Über jene Perioden tschechischer Emigrationswellen liegen im deutschsprachigen Schrifttum einige ausführliche Abhandlungen vor:^{2,3} in Abhängigkeit von der politischen und religiösen Situation sind bis zum Jahre 1732 insgesamt sechs Phasen einer tschechischen Exulantenbewegung nachweisbar, wobei vorübergehend auch die damals einsetzende Emigration der Salzburger Protestanten und ihre planmäßige Ansiedlung auf brandenburg-preußischem Territorium stimulierend wirkte. In Barby, Großhennersdorf, Sorau und später auch in Novaves (bei Berlin) bildeten sich größere Exilgemeinden; in Pirna zählt man 1636 insgesamt 1610 Emigranten, in Dresden erwerben in den Jahren 1624—1637 etwa 90 tschechische Exulanten das Bürgerrecht. Eine genaue zahlenmäßige Feststellung ist mancherorts schwierig, nehmen die Flüchtlinge in der neuen Umgebung doch oft recht schnell einen latinisierten, polonisierten oder verdeutschten Namen an. Aus Halle weiß der Chronist Johann Christoph v. Dreyhaupt (1699—1768) von einem „*M. Hieronymus Gallus, von Albertham in Böhmen 1593*“ und von einem „*M.*

¹ Neuß, E.: Halle, August Hermann Francke und die slawischen Völker. In: August Hermann Francke, das humanistische Erbe des großen Erziehers; S. 66—75, Halle 1965.

² Winter, E.: Die Pflege der west- und südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Berlin 1953.

³ Mietzschke, A.: Heinrich Milde; ein Beitrag zur Geschichte der slavistischen Studien in Halle. Leipzig 1941.

*Michael Heller, von Wartenberg in Böhmen 1634“ zu berichten, wobei er zu letzterem ergänzt „ward 1638 Pfarrer zu Lettin, und nachgehends Adjunctus zu St. Moritz allhier“.*⁴

Nach der feierlichen Eröffnung der *Academia Fridericiana Halensis* im Jahre 1694 und der fast gleichzeitig erfolgenden Begründung der Franckeschen Stiftungen rückt die Saalestadt alsbald verstärkt in den Blickpunkt der tschechischen Glaubensbrüder. Franckes geistliche Sendboten verbreiten die Lehren eines Pietismus hallescher Prägung, werden dabei gleichzeitig auch zu Trägern geschäftlicher Beziehungen und außerdem zu Propagandisten eines sich schnell verstärkenden Studium Halense. Die in der Saalestadt eintreffenden tschechischen Absolventen — seien es Exulanten oder aus Böhmen anreisende Studiosi — finden in der Person des Slavisten und Francke-Adlatus Heinrich Milde (1676—1739) einen verständnisvollen Mäzen, Freund und Förderer, der sich ihrer in allen Fragen persönlich annimmt und um den sich ab 1718 ein *Collegium biblicum Bohemicum* scharf, ein Herausgeberkollektiv, das sich als vornehmste Aufgabe die Neuedierung einer tschechischen Bibel stellt. Die intensive Arbeit dieses Gremiums, in welchem Milde jeweils fünf Tschechen und fünf Slowaken vereint, gilt natürlich auch der Übersetzung religiöser Francke-Schriften ins Tschechische. Unter den Buchdruckern, die unter Aufsicht des Ordinarius Johann Heinrich Michaelis (1663—1738) mit der Herstellung religiöser Schriften beschäftigt sind, befindet sich damals mit Moses Abraham (gest. 1733 oder 1734) ein von Nikolsburg im Mährischen nach Halle gekommener jüdischer Zuwanderer. Dieser war wahrscheinlich schon in jungen Jahren zum Christentum konvertiert; seine Kenntnisse der hebräischen Sprache und des Talmud sind jetzt für das Herausgeberkollektiv von großem Nutzen.

Es sind vor allem Jan Liberda aus Česky Těšín (Immatr.: 16. 4. 1721), Jan Moč aus Kraschtern (Immatr.: 16. 4. 1721), Jur Sarganek aus Česky Těšín (Immatr.: 25. 7. 1721), Matej Maček aus der Gegend um Hradec Kralove (Immatr.: 22. 9. 1721) und der (nichtinskribierte) Theologe Wanek, welche sich dieser Aufgabe widmen; wahrscheinlich gehört auch Mildes Freund Jan Caspar v. Zwiwelhoft aus Ledetz (Immatr.: Dezember 1718) — übrigens ein ehemaliger Prämonstratenserprior — zu diesem Arbeitskreis. Matej Maček wird dann 1726 als Pfarrer nach Rötel in Estland gehen; Jur Sarganek (1701—1743) wirkt vorübergehend (1726—1728) am *Seminarium Selectum Praeceptorum* des halleschen Waisenhauses, kehrt zeitweilig (1728—1730) nach Česky Těšín zurück und übernimmt nach Zwischentätigkeit in Neustadt an der Aisch 1735 das Amt eines Inspector adjunctus an Franckes Lehranstalten; hier in Halle ist er am 26. Mai 1743 verstorben.⁵

Česky Těšín — eine Verbindungsstelle zwischen dem tschechischen, polnischen und slowakischen Volk — wird zur wichtigsten Außenstelle für die propagandistische Arbeit des halleschen Pietismus: von hier aus werden die in

⁴ Dreyhaupt, J. Chr. v.: Beschreibung des Saal-Creyses Bd. 2. Halle 1755.

⁵ Knuth, G.: August Hermann Franckes Mitarbeiter an seinen Stiftungen; S. 166 ff., Halle 1898.

Halle gedruckten tschechischen und polnischen Bibeln vertrieben, welche bald ihren fördernden Einfluß auf Nationalsprachen und -literatur entfalten sollen.⁶ Von hier aus finden auch die tschechischen Schriften von Jan Liberda Verbreitung unter den Bauern des Landes und stärken ihren Widerstandswillen gegen Leibeigenschaft und Unterdrückung.

Jur Sarganek war ursprünglich als *Studiosus medicinae* nach Halle gekommen,⁷ bevor er sich nach Überstehen einer schweren Krankheit dem *Theologiestudium* zuwandte. Weder er noch die weiteren fünf bis 1738 in Halle nachweisbaren Jünger der Arzneigelehrtheit aus dem tschechischen Siedlungsgebiet schließen das begonnene Studium ab, denn auch für Jan Conducius aus Prag (Immatr.: 17. 9. 1712), Jan A. F. Sartorius aus Česky Těšín (Immatr.: 19. 2. 1721), Josef Biener aus Litomerice (Immatr.: 11. 5. 1724), Josef Ritter v. Schöerben (Immatr.: 6. 12. 1727) und Ignatius Tatanier aus Kaaden (Immatr.: 22. 10. 1729) liegt kein Nachweis für ein erworbenes *Diploma doctorale* vor. Das wirkt etwas überraschend, schickt sich doch gerade in dieser Epoche die Medizinische Fakultät der Universität Halle an, eine europäische Spitzenstellung zu erringen: Friedrich Hoffmann (1660—1742) und Georg Ernst Stahl (1659—1734) — neben dem in Leiden lehrenden Hermann Boerhaave (1668—1738) die berühmtesten Arzt-Persönlichkeiten des frühen 18. Jahrhunderts — garantieren für eine vorzügliche Ausbildung. Nach Stahls Abgang nach Berlin stößt mit Johann Juncker (1679—1759) ein den medizinisch-praktischen Belangen höchst aufgeschlossener Lehrer an die Fakultät, der ab 1718 ein praxisbezogenes *Collegium clinicum* fest in den Lehrplan einbaut, dessen Besuch das *Studium medicum Halense* nunmehr noch zusätzlich attraktiv macht.^{8, 9}

Erst ab 1730 setzt ein reger Zustrom von Vertretern der *Ars medica* aus Prag und Brno ein — ein Vorgang, welcher nur aus der politischen und geistesgeschichtlichen Situation jener Ära verstanden werden kann, handelt es sich hierbei doch um ein hallesches *Studium Iudaicum*, das die Saalestadt nunmehr zur bevorzugten Exil-Universität dieser Bevölkerungsgruppe stempelt.

DAS STUDIUM IUDAICUM PRAGENSE IN HALLE

Die brandenburg-preußischen Landesuniversitäten Frankfurt/Oder, Duisburg und Halle öffneten im ausgehenden 17. Jahrhundert ihre Pforten sowohl

⁶ Winter, E.: August Hermann Francke (1663—1727) und seine Beziehungen zu den slawischen Völkern. In: August Hermann Francke. Festreden und Kolloquium über den Bildungs- und Erziehungsgedanken bei August Hermann Francke etc., S. 11—19, Halle 1964.

⁷ Neuß, E.: Geistige und geistliche Beziehungen zwischen Halle und Teschen im Zeitalter des Pietismus. In: Th. Sommerlad: Quellen, Untersuchungen und Darstellungen zur Geschichte von Halle und Wettin; S. 74—84, Halle 1939.

⁸ Kaiser, W., u. W. Piechocki: 250 Jahre *Collegium clinicum Halense*. Dtsch. med. Wschr. 92, 1039—1044 (1967).

⁹ Kaiser, W., H. Krosch u. W. Piechocki: *Collegium clinicum Halense*. In: Sonderheft Wiss. Z. Univ. Halle; Halle 1967.

für das Studium als auch für die Promotionsformalitäten der *Cives academici gentes Iudaei*.¹⁰ In Halle weilte im Jahre 1703 der jüdische Studiosus Isaac Wallich aus Koblenz und kann seinem in Frankfurt immatrikulierten Kommilitonen und Glaubensgenossen Samuel Simon Nachricht geben, daß er hier frei von diskriminierenden Bedingungen lebe.¹¹ 1721 darf der Prager Candidat Moses Salomon Gumpertz in Frankfurt *pro gradu doctoris medicinae* disputieren und sein Diploma doctorale in Empfang nehmen, das ihm die Prager Fakultät trotz einer 1719 cum laude bestandenen Aufnahmeprüfung verweigerte;¹² der Frankfurter Doktorand ist ein Sohn des in Prag tätigen jüdischen Gemeindefarztes Dr. Salomon Gumpertz, der dem Sohn die entsprechende Grundausbildung vermittelt hatte.

Für den öffentlichen Promotionsakt hatte man den Konsens des Monarchen einholen müssen — das wird auch in den folgenden Jahrzehnten in jedem Einzelfall zu geschehen haben. Immerhin erscheint es bezeichnend, daß der bei diesem Novum in der Fakultätsgeschichte amtierende Dekan in Frankfurt ein Mann ist, der aus dem in dieser Beziehung von Anfang an sehr toleranten Halle kommt: Andreas Ottomar Gölicke (1671—1745) war vorher (1709—1713) Extraordinarius an der *Academia Fridericiana* gewesen!

In Halle wird 1724 der erste jüdische Candidat promoviert, dem bald weitere folgen — insbesondere nunmehr aus Prag, wo die jüdische Gemeinde bis zum Jahre 1741 auf 14 000 Einwohner anwächst. Die hallesche Doktorandenliste (siehe Tabelle) weist allein 11 Prager Promoti aus, deren prominenteste Vertreter Angehörige der Familien Kisch und Jeitteles sind.

ABRAHAM KISCH (1725—1803)

leitet 1749 die Reihe der jüdischen Prager Doktoranden ein, nachdem vor ihm bereits im Jahre 1738 seine Glaubensgenossen Salomon Joachim Bondy aus Cheb und 1744 Claudius Joseph Kutzschin aus Brno das hallesche Diploma doctorale erwarben. Kisch entstammt der bekannten, im 16. Jahrhundert aus Kisch bei Elnbogen nach Prag zugezogenen Familie, in deren Händen sich über viele Generationen hin die Ghettoapotheke befand. Nach dem Tode von Benjamin Wolff Kisch (1713) und temporärer Administration durch Jakob Kisch (bis 1721) war sie in den Besitz der Familie Jeitteles übergegangen. Der 1747 nach Halle anreisende Abraham Kisch ist ein Enkel des 1713 verstorbenen Apothekers.

Abraham Kisch kommt in einer für das Prager Judentum schweren Zeit an die Universität Halle, hatte es doch in seiner Vaterstadt wenige Jahre zuvor

¹⁰ Kaiser, W., u. W. Piechocki: Anfänge des jüdischen Medizinstudiums in Halle. *Wiss. Z. Univ. Berlin* (im Erscheinen).

¹¹ Freimann, A.: Briefwechsel eines Studenten der Medizin in Frankfurt a. d. Oder mit dem in Halle studierenden Isaak Wallich im Jahre 1702. *Z. hebräische Bibliographie* XIV, Nr. 4 (1910).

¹² Spira, M. A.: Meilensteine zur Geschichte der jüdischen Ärzte in Deutschland. In: *Festschrift für Werner Leibbrand zum siebzigsten Geburtstag*; S. 149—158, Mannheim 1967.

Tabelle

INAUGURALDISPUTATIONEN UND PROMOTIONEN
TSCHECHISCHER ABSOLVENTEN DER MEDIZINISCHEN
FAKULTÄT HALLE (18. JAHRHUNDERT)

Name und Heimatort	Datum	Titel der Inauguraldissertation
Salomon Joachim Bondy, Cheb	August 1738	De hemicrania
Claudius Joseph Kutzschin, Brno	27. 7. 1744	De viperarum usu medico
Abraham Kisch, Prag	25. 6. 1749	De theoria et therapia phtyseoos pulmonalis
Jakob Hirschberg, Prag	13. 7. 1751	De sanguinis motu progressivo tam regulari quam irregulari in- deque pendente cachexia
Jonas Michael Jeitteles, Prag	2. 10. 1755	De theoria et therapia fluxus diabetici
Johann Salomon Koreff, Prag	16. 3. 1758	Specimen quod theoreticam con- siderationem icteri novis qui- busdam causis simul superstruc- tam sistit
Abraham Meyer, Brod	14. 8. 1758	Specimen quod theoriam ac the- rapiam plicae Polonicae sistit
Johann Ignatius Wolff, Böhmen	1. 6. 1767	De damnis ex praemature sup- pressis haemorrhagiis rulnerum oriundis
Lazarus Samuel Koreff, Prag	18. 9. 1769	De causis februm intermittentium autumnalium irregularium
David Jakob Kisch, Prag	22. 7. 1771	De cholera
Johann Joseph Steinlechner, Prag	20. 7. 1771	De methodo morbos inflammato- rios a fulmine ortos curandi
Michael Fleckel, Prag	4. 8. 1772	De urinae suppressione ex colica
Salomon Benjamin Tröschel, Prag	9. 1. 1772	Commentatio brevis in Hippo- cratis Aphor. Lib. 1. 22
Jakob Salomon Luboschütz, Prag	6. 11. 1773	De aperitina martialium virtute
Joachim Hirsch, Prag	9. 7. 1776	De opii modo operandi in miti- gandis doloribus
Jan Matej Kordaly, Český Tešín	17. 9. 1776	De plica Polonica
Eustachius v. Khittel, Liebenau	1791	(Promotion in absentia)
Karl v. Khittel, Liebenau	20. 1. 1792	(Promotion in absentia)
Karl Joseph Müller, Hauspach	17. 5. 1792	De prognosi apoplexiae

schwere antijüdische Ausschreitungen gegeben. Die Kriegsergebnisse — Friedrich II. von Preußen war nach der österreichischen Kapitulation am 17. September 1744 in Prag einmarschiert — und eine der jüdischen Bevölkerung vorgezwungene Borussophilie und Kollaboration hatten zum Vorwand für das blutige Pogrom vom 27. November 1744 dienen müssen, dem am 18. Dezember 1744 ein Edikt folgt, wonach die jüdischen Einwohner eine riesige Kontribution zahlen und die Stadt bis zum 31. Januar 1745 verlassen müssen. Der Exmittierungserlaß wird erst 1748 auf Einspruch von England und Holland wieder aufgehoben; ein Teil der Vertriebenen kehrt dann in die Heimat zurück. Zum Zeitpunkt der halleschen Inauguraldisputation von Abraham Kisch erläßt in dessen Heimat Maria Theresia eine Verfügung, welche die Nicht-Katholiken und damit auch das Prager Judentum mehr denn je zur Orientierung auf ausländische Universitäten zwingt:

„Nur allein wollen ihre k. k. Majestät nach dem Beispiele Dero glaubwürdigsten Vorfahren die A catholicos von dem Gradu ausgeschlossen haben, als welchen nach der alten hergebrachten Verfassung keine Membra Universitatis sein können, noch auch sonst allhier practiciren dürfen, wenn sie nicht mit einem besonderen landesfürstlichen Protectionali, welches aber Allerhöchst dieselbe außer gar wichtigen Ursachen nicht leicht erteilen, sich unterstützt befinden.“

Über die äußere Form des am 25. Juni 1749 durchgeführten Promotionsaktes von Abraham Kisch liegen keine Aktenunterlagen vor. Die ärztliche Eidesleistung wurde in Halle damals für die Mediziner gente Iudaei in einem Verfahren durchgeführt, über das eine Eintragung im Fakultätstagebuch vermerkt:

„quod iuramentum doctorale consuetum iudaico more praestiterit ideoque capite velato, assistantibus duobus e gente Judaeo viris, impositisque Pentateucho digitis, iurando pollicitis fidem dederit et in conclusione iuramenti adhibitis verbis, id quod Adonai me adiuvet“¹³

Es ist sehr wahrscheinlich, daß Abraham Kisch der erste Studiosus Iudaicus überhaupt war, der seine Dissertation öffentlich verteidigen durfte. Die vor ihm an der *Academia Fridericiana* promovierten jüdischen Mediziner hatten bislang ihre Inauguralschrift vorgelegt und wurden *„privatim conferiret“*. Für Kisch ist aber ein Reskript vom 16. März 1749 nachweisbar, das die Genehmigung enthält, seine *„disputationem inauguralem publice zu defendiren“*. Über die Amtshandlung selbst geben die Akten der Medizinischen Fakultät keine Auskunft; sollte sie im Auditorium maximum durchgeführt worden sein, so wäre sie in Halle der erste Promotionsakt in dieser öffentlichen und gegenüber den anderen Kandidaten völlig gleichartigen Form gewesen.

Abraham Kisch ist von Halle aus als Medicus primarius an das neuerbaute jüdische Krankenhaus nach Breslau gegangen. Dann hält er sich vorübergehend in Berlin auf, wo er den späteren Philosophen Moses Mendelssohn (1729—1786)

¹³ Univ.-Archiv Halle: Rep. 29 F VII Nr. 1 Bd. 1 S. 66.

entscheidend fördert. Schließlich kehrt er nach Prag zurück, wo inzwischen auch sein jüngerer Bruder David als Arzt tätig ist, nachdem er — ebenfalls in Halle — im Juli 1771 den Dokortitel erworben hatte.

Als Enkel von Abraham Kisch ist Prof. Eduard Hanslick (1825—1904) zu erwähnen, bekannt als Gegner von Richard Wagner (1813—1883). Auch der Pädagoge Joseph Enoch Kisch (1804—1884) gehört zu den Nachfahren des halleschen Doktoranden. Dessen Enkel Bruno Kisch (1890—1966) und Guido Kisch sind bedeutende Mediziner und Rechtsgeschichtler geworden — letzterer als Hochschullehrer in Halle. Ein Bruder von Joseph Enoch Kisch, der Kaufmann Jonas Kisch, ist der Großvater von Egon Erwin Kisch (1885—1948); der hallesche Jurist ist somit ein Vetter des berühmten „rasenden Reporters“.¹⁴

Nicht weniger berühmt als der Name Kisch ist derjenige der Jeitteles in der Geschichte der Prager Judengemeinde. Auch aus dieser Familie findet sich ein Absolvent in der halleschen Doktorandenliste:

JONAS MICHAEL JEITTELES (1735—1804)

ist Apothekerssohn und am 15. Mai 1735 in Prag geboren. Er ist 17 Jahre alt, als er sich nach Deutschland begibt und hier 1752 zunächst die Universität Leipzig aufsucht. Schon im folgenden Jahr finden wir ihn in Halle, wo er sich am 17. Mai 1753 als Medizinstudent inskribiert. Am 2. Oktober 1755 verteidigt er seine Inauguraldissertation; da ein Präses nicht angegeben ist, dürfte die Amtshandlung in der für jüdische Kandidaten üblichen Form einer Extra-cathedram-Disputation durchgeführt worden sein. Promotor von Jeitteles ist der Ordinarius Andreas Elias Büchner (1701—1769), welcher nach dem Tode von Friedrich Hoffmann von Erfurt nach Halle berufen worden war und hier gleichzeitig auch das Amt eines Präsidenten der *Academia Imperialis Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum* innehat.

Jeitteles ist schon 1756 wieder in Prag und wird hier sogar in die Fakultät aufgenommen — ein 1752 in Kraft getretener Studienplan hatte die unerträglich gewordene jesuitische Vormachtstellung, die sich der neuen Zentralisation widersetzte, in ihren größten Auswirkungen beschnitten. 1763 wird Jeitteles Physikus und Spitalsarzt, 1777 Präses des Ärztegremiums.

Mit den führenden Medizinern der deutschen Territorialstaaten steht der hochgebildete Jeitteles in jenen Jahren in engem Kontakt; seine Publikationen erscheinen in den deutschen Fachzeitschriften und werden auch in die entsprechenden Lehr- und Handbücher übernommen.

Söhne und Enkel des am 18. April 1806 verstorbenen halleschen Doktoranden sind ebenfalls als Ärzte und Wissenschaftler hervorgetreten, so z. B. der Mediziner Alois Jeitteles (1794—1858) als Schriftsteller und als Begründer der „Brünner Zeitung“ (1848). Ein zweiter Enkel, Ludwig Josef Jeitteles (1799—1878) wurde nach der 1825 in Wien erlangten Promotion 1836 Ordinarius in Olomouc und war 1848 Delegierter zum Frankfurter Parlament.

¹⁴ Kisch, B.: Wanderungen und Wandlungen. Köln 1966.

DIE ÄRZTE-DYNASTIE DER KOREFF

ist ebenfalls zweimal namentlich in der halleschen Doktoratsliste des 18. Jahrhunderts vertreten: Johann Salomon Koreff trägt sich am 7. Mai 1754, Lazarus Samuel Koreff am 22. April 1755 in die Matrikel ein. Während ersterer aber nach vierjährigem Studium im März 1758 den Titel erwirbt, erscheint letzterer erst im Jahre 1769 — also 14 Jahre nach der Immatrikulation — im Verzeichnis der Promoti (siehe Tabelle). Die Eintragung im Fakultätstagebuch „*Specimen inaugurale exhibit*“¹⁵ läßt vermuten, daß L. S. Koreff die Urkunde nach Vorlage einer Doktorarbeit in absentia erhielt. In seiner 1970 veröffentlichten „*Rechts- und Sozialgeschichte der Juden in Halle 1686—1730*“ führt Guido Kisch außerdem den Namen von Joachim Koreff aus Prag auf, der am 30. November 1757 ein Konzessionsreskript erhält. Dieser Absolvent aus der prominenten Prager Familie ist aber nicht in den Inauguralverzeichnissen der Medizinischen Fakultät in Halle nachweisbar. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts wird mit David Ferdinand Koreff der bekannteste Arzt dieses Familiennamens sein Medizinstudium in Halle abschließen.¹⁶

Der letzte Iudaeus Pragensis einer langen Reihe von halleschen Absolventen ist

JOACHIM HIRSCH

welcher am 9. Juli 1776 mit einer Arbeit über die schmerzstillende Wirkung der Opiate promoviert wird. Über das bei ihm praktizierte Verfahren findet sich der Vermerk des amtierenden Dekans Adam Nietzky (1714—1780): „*Juramentum Doctorale Candidatus ritibus Iudaeorum convenienter in loco iudicii academici, me praesente Decano, praestitit*“.¹⁷ Wenige Jahre später werden die Sonderbestimmungen für jüdische Doktoranden aufgehoben: 1783 fragt das Obercollegium medicum in Halle nach dem bis dahin üblichen Verfahrensgang an¹⁸ und entscheidet dann im folgenden Jahr durch ein Reskript, das die Fakultät am 6. März 1784 erhält:

„*daß künftighin bey der Doctor Promotion jüdischer Candidaten mit Christlichen, so wie es auch in Göttingen und auf anderen Universitäten geschieht, in Ansehung der Formalitaeten, kein Unterschied mehr beobachtet werden soll, da in hiesigen Landen kein Doctor medicinae zur Praxi verstattet wird, der nicht vor der Behörde sich wegen seiner Praxi legitimiret und den Cursum gemacht hat.*“¹⁹

Joachim Hirsch geht als Arzt nach Warschau; von dort aus korrespondiert er im Frühjahr 1779 mit der halleschen Fakultät und bittet um Neuausstellung

¹⁵ siehe Anmerkung 13, S. 65.

¹⁶ *Oppeln-Bronikowski, F. v.*: David Ferdinand Koreff. Berlin und Leipzig 1928.

¹⁷ siehe Anmerkung 13, S. 80.

¹⁸ siehe Anmerkung 13, S. 212.

¹⁹ siehe Anmerkung 13, S. 212 (untere Seite).

seines abhanden gekommenen Diploms. Erneut ist Nietzky Dekan und vermerkt:

„Ist von d. Hrn. D. Hirsch aus Warschau, der a. 1776. d. 9. Julii allhier promovirt, ein Schreiben d. d. 21. Mart. a. c. et praesent d. 5. April. a. c. eingegangen, worinnen er bittet, daß weil sein bey der promotion allhier erhaltenes Diploma Doctorale durch einen unglücklichen Zufall verlohren gegangen, ihn ein anderweitiges von der Facultaet ausgefertigt, und nach der gegebenen adresse. nach Warschau geschickt werden mögte. Dieses Gesuch ist auch von Seiten der Facultaet deferirt worden.“²⁰

Mehrmals begegnet uns der Name Hirschel (Hierschel) in der Frühgeschichte des halleschen Studium Iudaicum. Aus Preßburg kommt am 2. Oktober 1730 Michael Nathan Hierschel (1712—1756) in die Saalestadt, wo er am 12. August 1732 auf Grund eines Konzessionsreskriptes die Erlaubnis zur Promotion erhält. Hierschel erwirbt im Dezember 1733 den Doktorgrad. Der drei Jahrzehnte später (am 7. März 1763) promovierte Leon Elias Hierschel gibt Berlin als Heimatort an. Aus Prag dagegen stammt Jakob Hirschberg, der sein Studium in Frankfurt (Oder) beginnt, in Berlin fortsetzt und in Halle beendet. Der am 13. Juli 1751 promovierte jüdische Arzt ist ab 1768 als Kliniker an der *Chewra Kadischa* in Königsberg nachweisbar; dort hat er 27 Jahre gewirkt und ist im Jahre 1795 verstorben.

Kurz nach Joachim Hirsch erwirbt mit J. M. Kordaly aus dem Gebiet um Česky Těšín („Skotschovia-Tescheniensis“) ein Candidat den Titel, dessen Heimatbezeichnung noch einmal den Blick auf den eingangs erwähnten Raum lenkt, von wo aus ein halbes Jahrhundert zuvor die halleschen Druckerzeugnisse ins Tschechische hinein verbreitet wurden. Bald nach der Promotion dieses Absolventen wird der Name von Česky Těšín wieder aktuelle Bedeutung gewinnen, wenn auch in ganz anderem Sinne: hier wird der Friede zwischen Habsburg und Friedrich II. geschlossen, welchem ein Feldzug vorausgegangen war, der infolge grassierender Epidemien zahlreiche Opfer forderte und nochmals preußische Invasionstruppen auf tschechisches Gebiet führte.

Die vorliegende Abhandlung weist aus, daß die an der Universität Halle in Glaubensfragen geübte Toleranz in ihrer Gründungsära zu einem intensiven Studium Iudaicum Pragense führte. Umso schrecklicher kontrastiert hierzu jene Epoche der Jahre 1933—1945, während welcher auch die Medizinische Fakultät Halle in ihrem Lehrkörper mehrere Opfer des Faschismus zu beklagen hat:²¹ den Pharmakologen Martin Kochmann, den Internisten Hermann Jastrowitz, den Stadtbezirksarzt Arnold Japha. Der bekannte Gastroenterologe Ismar Boas (1858—1938), hallescher Doktorand von 1881, wählt den Freitod, als die deutschen Truppen in Österreich einmarschieren. Plötzlicher Tod erspart einem anderen halleschen Hochschullehrer Schlimmeres: Hugo Winternitz (1868—1934) war der Nachfahre einer jüdischen Gelehrtenfamilie, deren Gräber sich

²⁰ siehe Anmerkung 13, S. 195.

²¹ W. Pechocki, u. W. Kaiser : Jüdische Gelehrtenchicksale 1933—1945. Wiss. Z. Univ. Berlin (im Erscheinen).

z. T. auf dem Neuen Jüdischen Friedhof in Prag befinden. So stehen auch Mahnung und Gedenken am Ende dieser Betrachtung über eine Entwicklung, die von der progressiven halleischen Ära des frühen 18. Jahrhunderts ausging und in den Schrecken der nazistischen Epoche endete. Dabei hatten sich die Sturmzeichen bereits unmittelbar nach dem 1. Weltkrieg abzuzeichnen begonnen, als man an vielen deutschen Hochschulen dem Treiben bestimmter Burschenschaften und Landsmannschaften tatenlos zusah. Der durch seine antisemitischen Machwerke berüchtigte Rassist Arthur Dinter (1876—1948) hatte bereits im November 1919 mit wohlwollender Billigung des amtierenden halleischen Rektors einen Vortrag über die „Judenfrage“ in einem Universitätsgebäude anmelden können! Noch schärfere Akzente setzen dann aber ab 1926 jene Hochschulverbände, die in ihren Kampf gegen den Marxismus den Antisemitismus einschließen und sich schon bald mehr und mehr in die Universitätsbelange einmischen. Als nach 1933 die Fluchtbewegung des jetzt an Leib und Leben gefährdeten Personenkreises aus Deutschland einsetzt, ist Prag für viele zur ersten Zwischenstation und damit zum Zielpunkt einer Exulantenbewegung in den dreißiger Jahren unseres Jahrhunderts geworden.

Összefoglalás

A fehérhegyi csata (1618) után 1732-ig összesen hat hulláma volt a szomszédos német tartományokba irányuló cseh kivándorlásnak. Ennek a mértékét sejtethjük abból az adatból, amely szerint csak Pirnában 1610 emigránst számláltak 1636-ban. Érthető, hogy az 1694-ben ünnepélyesen megnyitott Academia Fridericiana Halensis, valamint az ugyanakkor alapított Francke-féle árvaház és egyéb alapítványok felkeltették ezeknek a köröknek figyelmét is. *August Hermann Francke* (1663—1727) pietista eszméi a Halléban tanuló cseh diákok közvetítésével jutottak el szláv nyelvetterületre, elsősorban Český Těšín-be, amely a cseh—lengyel nyelvhatáron van és elég közel a szlováksághoz.

Négy hittudományi és öt orvostudományi hallgató jelenti eleinte Csehország és a hallei egyetem kapcsolatát, de az utóbbiak közül egynek az esetében sem sikerült okiratszerűen igazolni az orvosdoktori fokozat elnyerését. 1730 után nagyobb számban érkeznek orvostanhallgatók főleg Prágából és Brnóból, a két város zsidó lakosságrétegéből. Egy koblenzi hallgató levelének tanúsága szerint Halléban már 1703-ban megszüntettek velük szemben minden megkülönböztetést. 1724-ben avatják orvossá az első zsidó jelöltet. Csakhamar követik őt mások, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy 1741-re a prágai zsidóság már 14 000 főt számlál.

Továbbiakban részletesen foglalkoznak a szerzők *Abraham Kisch* (1725—1803), *Jonas Michael Jeitteles* (1735—1804) életével és munkásságával, megemlítik a *Koreff*-orvosdinasztiát és az 1776-ban doktorált *Joachim Hirscht*. Befejezésül megemlítik mindennek szöges ellentétéként az 1933 és 1945 közötti korszakot, amikor a hallei egyetem orvosi karának három tagja került az üldözöttek jegyzékére, a negyedik pedig, aki ugyan nem Halléban, hanem Ausztriában élt és működött, öngyilkos lett.

A cikk függelékeként táblázatos kimutatást közölnek a Hallei Egyetem Orvosi Karán végzett XVIII. századi csehországi hallgatókról és orvosavató értekezéseikről.

A HIMLŐOLTÁS BEVEZETÉSE ZALA MEGYÉBEN A XIX. SZ. ELSŐ FELÉBEN

BLÁZY ÁRPÁD

„Magyar Országának Orvossai sem maradtak rest nézőik a Tehén Himlő béoltása nagy előmenetelének” — írta Bene Ferenc Rövid oktatás a Mentő Himlőről (1808) című korszaknyitó művében. Annak ellenére, hogy e súlyos népbetegség elleni védőoltás szükségességét a Helytartótanács már 1799-ben javasolta és hogy az országban itt-ott már meg is kezdődött alkalmazása, mégis mintegy fél évszázadnak kellett eltelnie addig, míg az 1876. évi XIV. tc. az általános alkalmazást kötelezővé tette. A himlőoltás bevezetésének e fél évszázados története élesen rávilágít a közegészségügy fejlődési törekvéseinek mind gazdasági, mind társadalmi akadályaira, ezen keresztül szaktörténetünk helyesebb megismeréséhez vezet.¹

Zala megyében a himlőoltás bevezetésére az első kezdeményező lépéseket 1808-ban tették meg. Ekkor ui. a Helytartótanács újabb leiratára a megyegyűlés a megye orvosait a himlő „bé ojtására buzdéttya”, és annak „hogyan való kimeneteletről” Oeffner József megyei másodfőorvos (physicus ordinarius secundus) „tudoséttását” kéri, aki azt el is készíti, majd „Hollán Józseff első Orvos Urnak eránta adandó vélemény végett ki adatni rendeltetik, hogy ahhoz képest annak következendő ki nyomtatása az V (árme) gyének közben járása által eszk (özö) lt (et) hesen”.² Ezek után 1812-ig a megyegyűlések jegyzőkönyveiben nem található adat a himlőoltással kapcsolatban. A közbejött történelmi események vehették le napirondról a himlőoltás kérdését.

Zala megye a napóleoni háborúk idején átvonulási terület volt. Az itt állomásozó és átvonuló csapatok és az ezzel kapcsolatos állapotok akadályozhatták meg a tervezett himlőoltási „intézetek” végrehajtását. Mint arról a megyegyűlések jegyzőkönyveiből értesülünk, maguknak a megyei orvosoknak is nagyon sok vesződést, kellemetlenséget okoztak ezek az idők. Ennek igazolására álljon itt egy kirívó példa, Oeffner József orvos esete. 1810 augusztusában a megyegyűlésen

¹ Bene F.: Rövid oktatás a Mentő Himlőről. Buda, 1808 és 1816; Molnár Gy.: Konyár egészségügyi körülményei a XVIII—XIX. században. Comm. Hist. Artis Med. 45. (1968). 35—94.; Regöly-Mérei Gy.: Fejezetek a fertőző betegségek történetéből. Comm. Hist. Artis Med. 50. (1969) 57—86.

² Pagina et Acta Protocolla Congregationalia Zaladiensis. (P. et A. P. C. Z.) Zala megyei levéltár, 1808. 12. 19. 34. 4.

„Oeffner Joseph Orvos Ur avégett esedezik, hogy Sümegen az katonák által erővel elvett Szállása vissza adattasson”. A Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő Rendek úgy intézkednek, hogy „méglen Tisztelt Generális Ur Sümegen fog maradni, a könyörgő Orvos Ur számára alkalmas Szállást, az által járandó bérnek a Vármege Cassájából leendő ki fizetés fejében, rendel”.³

A himlőkérdés 1812-ben vetődik fel újra, amikor is „Kanisa Várossának Birája s Tanácsa jelenti, hogy Kanisán uj esztendőtül fogva 90 gyermekek haltak meg Természet Himlőben, mellynek ragadó mérge annyira el terjedett: hogy sok koros emberek is már abban kélnődnak, arra való nézvést kéri a Vármege: hogy azon nyavalának további ki terjedése ellen szolgáltató minden nemű hathatós Eszközöket, mellyek közül az Ország szerént be hozott Tehén Himlőnek be oltása leg alkalmassabb volna, az Orvosi Kar által elővételni és az arra meg kívántató leg főképpen a Szegénység számára ki szolgálendő Orvosi Szerek(ne)k ki fizetését a Házi Cassából meg rendelni méltóztasson.” . . .

„Ezen kérelem levél Hollán Feő Orvos Urnak a végett közöltetni rendeltetik, hogy a himlőnek tovább terjedése ellen Csertán Károly Feő Biró Urnak hozza járulásával (a ki most Kanisán vagyon) a szükséges rendeléseket tüstént meg tenni el ne mulasson.”⁴ Nem is „mulatta el”, de a korra jellemző módon az oltóanyagot csak 1813 májusában osztották szét.⁵

1814-ben a Helytartótanács „Himlőoltási Rendszabásrul” valamint „A Himlő oltás eránt a Megyebéli Orvosok ellen végben viendő nyomozódásrul” újabb leiratókat küldött a megyéhez, amelyre már kénytelen volt a megyegyűlés első orvosától jelentést kérni. A jelentés így szól:

„Tekintetes Nemes Vármege!

Alább irtt a Tekintetes Nemes Vármegeének alázatossan jelenti, hogy a Tehén Himlő oltás dolga, mellyet a Felsőleges Helytartó Tanács több ízben, de kivált mult 1813. eszt. November 30-án költ kegyes Intimátumában Felsőbb parantsolatokbul az egész Országba el terjesztett: ebben a Tekintetes Megyében tsekély első menetelt tesz, mivel a lakosok, és gyermekek szülői, sem a Plébánusok, és Lelki pásztorok hirdetése, sem az Orvosi Kar iparkodása után nem indulván, gyermekeik megtartását gondatlanul el hadják, és a Himlő oltásra nem tsak hogy nem viszik, hanem azt inkább ellenzik, és akadályoztatják.

Hogy tehát ezen köz jóra tzelző, és mindenütt hasznosnak ismért találmány ebben a Tekintetes Megyében is hátra maradást ne szenvedjen: méltóztassék a Tekintetes Vármegeének a fellebb emlétettt kegyes Intimátumhoz képest, egy oltásbéli Filiaris Deputatiot fel állétani, és a Tehén Himlő Oltás dolga eránt olly hathatós rendelke-

³ Uo. 1810. 08. 21. 25. 15.

⁴ Uo. 1812. 04. 13. 119. 155.

⁵ Uo. 1813. 05. 04. 22.

zéseket tenni, hogy a köz nép, ha önként nem engedi, és reá nem áll, ösztönrel is a maga, s gyermekei javára hajulljon. — Egyszersmind a Felsőes Helytartó Tanátsot is, a Tehén Himlő oltás kevés előmenetelérül, valamint annak okáru, tudositáni.

A Tekintetes Vármegyének

Zala Egerszeg
Die 7a 9bris 814.

alázatos szolgálja
Hollán Josef mpria Vgye Orvosa"

A Helytartótanács 1815. januári leiratában jóváhagyja a Filiaris Deputatio felállítását. E megyei küldöttség létrehívásától vált szervezetté a himlőoltás Zala megyében.⁶

Az első szélesebb körű oltásról a megye főorvosa 1815 decemberében, valamint 1816 novemberében nyújtja be első jelentéseit.⁷ Sajnálatos módon a jelentések másolatai nem találhatók meg a Zala megyei levéltár anyaga között, így nem tudjuk, hogy hány oltást végeztek ez időben.

A himlőoltások szélesebb körű megszervezését tükrözi a megyei küldöttség 1816 októberében kelt jelentése, melyből a legfontosabb határozatokat idézem:

1. „ezen Deputationak gondoskodása azt fogja tsak tárgyazni, a mi ezen Eő Fel-sége által a Nép Javára tzélzó leg főbb kegyes intézkedéseknek tökéletes végre haj-tását illeti” . . .
2. „Tudván pedig a Deputatio, hogy a Köz Népek Superstitiojat valamely Uj-sággal ha bár a tudományos világot tökéletesen meg gyökerezve látja is, annak jó-ságáru, egy könnyen meg győzni nem lehet, ha tsak a nép tulaidon hasznáru, ele-gendő Világos Tudóséttásokkal és szemben tűnő példákkal bizonyossá nem tétetik, szükségesnek találja azért minden előtt, hogy a nép ezen Tehén Himlő oltásnak hasz-náru, meg világositasson” . . .

Kérik a megyét, hogy a nép oktatására írt röpiratukat nyomtassa ki, és azt minden plébánosnak, prédikátornak, tanítónak, jegyzőnek osztassa ki, hogy a nép „min-den felőlről” a himlő elleni oltás hasznosságáru, meggyőződhesen.

3. A plébánosok és prédikátorok a szószékükről hirdessék ki, és adják tudtára mindenkinek, hogy az oltás ingyenes.

4. „szükségesnek találta, hogy a jövő 1817-ik esztendőben meg esendő május hol-napban minden Járásban egy bizonyos határ napon az oltás . . . próba tétel által effectusba vétessen, a Megyebéli Feő Orvos Ur által s járási Chyrurgus Ur jelenlété-ben”.

5. A megfogant oltottakat „Táblás Jegyzésbe” kell venni.

6. Az oltást végző orvosok, sebészek oltott személyenként 15 krajcár „jutalom bért”, utazáshoz kocsi (forspontot) kapnak. A kirendelt esküdteknek napidíjat a Vármegye köteles téríteni.

⁶ Uo. 1814. 06. 06. 307., 1814. 08. 22. 12., 1814. 09. 07. 161., 1815. 05. 18. 935.

⁷ Uo. 1815. 12. 12. 2144., 1816. 11. 04. 1815.

A megyegyűlés a jelentésbe foglaltakat magáévá tette, és elrendelte végrehajtását. Nyomtatásban megjelent az Oltalmazó Himlőről című röpirat, és 1817 májusára tűzték ki az oltások időpontját.⁸

Az első számszerű adat az 1818-ban beoltott és megfogant oltások számáról szól. A megye számvevői jelentése szerint 10 767 gyermeket oltottak be, leszámítva a nemes származásúakat (mivel azokat név szerint nyilvántartásba nem lehetett venni) és a „fogant nélkülieket”. Ezért az oltást végző kilenc orvos, ill. sebész (ezt pontosan elkülöníteni a jelentéstől nem lehetett) mintegy 2566 fr. (pengő, váltó?) díjazást kapott.

Az 1819. decemberi „kisebb-Gyülekezet” (megyei kisgyűlés) határozatában kéri a járásbírókat, hogy a himlőoltás eredményéről számoljanak be⁹. Kiragadottan idézek egy jelentésből:

„... hogy a Himlő be oltásnak a múlt esztendőbe minémű fogantja volt... — alázatosan jelentem, járásomba azt minden iparkodással ki tanulni igyekeztem, vallyon az olyan be oltott gyermekek, kikbe a Himlő meg eredt, meg kapták é a Természetes Himlőt? vagy más ehhez hasonló Nyavalyát, s holtak e meg közülük? Ugy tapasztaltam, a mint mémelly Helységbelieknek idezárt Bizonyított Levelekből is megtettzik, hogy az olyan bé oltott Gyermek, kikbe a Himlő meg eredt, a Természetes Himlőt meg nem kapták, — akik pedig meg kapták, azokba az oltott Himlő nem eredt meg, s az ilyenekből haltak is meg. Zala Egerszeg 18a sept 1820. Saáry László Tapoltza Járásbeli Főbíró.”¹⁰

A következőkben felsorolom a számvevői jelentésekből kigyűjtött himlőoltásban részesültek számadatait. (A hiányzó évek adatait megállapítani nem lehetett)

1818.	10 767	
—		
1820.	2 649	
1821.	6 379	
1822.	6 976	
1823.	6 072	
1824.	5 329	
1825.	4 442	5 évben összesen 31 877.
—		
1827.	7 260	
1828.	5 371	
1829.	5 770	
1830.	5 911	
—		
1833.	7 698	
—		

⁸ Uo. 1817. 04. 14. 555.

⁹ Uo. 1819. 04. 19. 719.

¹⁰ Uo. 1830. 03. 15. 1103.

1835.	6 188	
—		
1837.	8 135	
—		
1840.	8 634	
1841.	7 690	
1842.	8 929	
1843.	7 701	
1844.	8 722	
1845.	9 504	5 évben összesen 51 174.
—		
1847.	7 943	

A felsorolásból kitűnik, hogy a himlőoltások száma az évek során emelkedő tendenciát mutat. Visszaesés csupán az 1823—1827-ig terjedő időben figyelhető meg. Ezen adatokat a megye lakosságának számával, ill. születési arányszámával összevetve, az alábbi következtetéseket tehetjük.

A megyében 1785-ben és 1870-ben volt népszámlálás eredménye. Ezen adatok alapján tudjuk, hogy a megye lakossága:

1785-ben 229 617 lakos,

1870-ben 333 237 lakos, ez,

1818-ra közel 270 000 lakost,

1848-ra 310 000 lakost jelent, lineáris interpolálással, amely adatok egybeesnek Fényes E. vonatkozó adatával, amely szerint a megye lakossága a jelzett időpontban 298 515. Az évi élveszületők aránya 35—40%-ra tehető, mely adat külföldi hasonló adatokkal is egyezik. Az ország átlag születési arányszáma Fényes E. szerint 1846-ban 42⁰/₀₀. A himlőoltottak aránya pedig a fenti időszakban:

1821—1825. 23‰,

1841—1845. 34‰.

Az adatok összevetése azt az eredményt adja, hogy az 1841—1845-ig terjedő időszakban a himlőoltás Zala megyében közel teljesnek mondható, megjegyezve azt, hogy az újraoltás szükségességét és gyakorlatát a megye egészségügyi vezetése nem ismerte fel (mint arról még a későbbiekben szó lesz), a születési arányszám az élveszületettekre vonatkozik, és a himlőoltást a 1,5—5 éves gyermekeken végezték.¹¹

Az 1827. márciusi megyegyűlés újra foglalkozik a himlőoltással.

„... a seb orvosok azon panasztak, hogy a Köznép az oltásnak hasznát mind ezeitől által látni nem akarván, az anyák gyermekeiket az oltás elől el dugják” ...

¹¹ Uo. (A mintegy 21 adat levéltári jelzetét mellőzöm); Első Magyarországi népszámlálás 1784—87. Budapest, 1960.; Zala megye 1870-diki népszámlálásának eredményei. H. e. m.; Fényes E.: Magyarország leírása. Pest, 1847. 22.

¹¹ Orvostörténeti Közlemények 64—65.

A megyei küldöttség kéri, hogy a Nemes Vármegye minden seborvos mellé egy-egy pandúrt rendeljen, „*hogy ezen okért az oltás továbbis nagy lemaradást ne szenvedjen*”.

A Vármegye azt határozza, hogy: „*A pandurok egyedül a Köz tsendesség és bátorság fentartása okáért, a gonosztevők üldözésére, nem pedig a más mellékes dolgoknak tellyeséttésére állítattatva fel, s ezen tekintetből, az Himlőt bé oltó Seb orvosok mellé sem alkalmazhatván*” . . . stb.¹²

Bár az évek folyamán számos helytartótanácsi leirat, utasítás kerül a megyegyűlés elé, mely a himlőoltás még szélesebb körű végrehajtását sürgeti, a jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a megyei uraknak kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, mint hogy a közegészségügyi kérdések hathatós megoldásán fáradozzanak.¹³

De sajnálatos tény az is, hogy az 1840-es évek megyei egészségügyi szakvezetése sem állt hivatala és hivatása magaslatán. Mikor 1845-ben felvetődik a revakcináció kérdése, a megye akkori főorvosa, *Smalkovits Mihály* ekként nyilatkozik:

1. „*isméti beoltást Sem szükségesnek sem elfogadhatónak nem tartom*” . . . ,
2. „*mert a beoltottakon igen ritkán üt ki a himlő*” . . . ,
3. „*puszta kísérletért a Megyei Köz Pénztárt terhelni nem is lehet*” . . . ,
4. „*ha pedig kiüt, azt a Pesti Orvosok és Sebészek kötelesek gyógyítani*” . . . ,
5. „*ha mégis valaki kívánja saját költségén beoltható*”.¹⁴

Azt hiszem, ez a vélemény különös kommentárt nem igényel.

Nem teljesült tehát *Bene Ferenc* óhaja, aki 1816-ban így ír: „*Ki irtjuk Hazámiai kevés esztendőök múlva egészen a gyilkos Himlőbetegséget.*”¹⁵ Még fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy Zala megyében is a himlőkérdés megoldása teljessé váljon.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Obwohl der Stadthalterrat bereits im Jahre 1799 die Einführung der Pockenimpfung vorschlug, musste noch ungefähr ein halbes Jahrhundert vergehen, bis im Jahre 1876 das Gesetzesblatt Nr. 14 die allgemeine Anwendung für obligatorisch erklärte.

Im Komitat Zala wurden für die Einführung der Pockenimpfung 1808 die ersten initiativen Schritte unternommen. Zu dieser Zeit strebte der Stadthalterrat durch eine neue Verordnung die Pockenimpfung durch die Komitatsärzte der Komitatsversammlung an. Durch die eingetretenen historischen Ereignisse wurde jedoch die Frage der Pockenimpfung von der Tagesordnung gesetzt und erst im Jahre 1812 von neuem aufgenommen. Zu dieser Zeit gab die Stadt Kanizsa bekannt, dass in diesem Jahr bereits 90 Kinder an Pocken gestorben waren. Man bat dringend um „jeder Art wirksamer Mittel“ und vor allem für die Armen aus des Kasse des Ko-

¹² P. et A. P. C. Z. 1827. 03. 27. 429.

¹³ Uo. (A mintegy 30 adat levéltári jelzetét mellőzöm.)

¹⁴ Uo. 1845. 11. 10. 4780.

¹⁵ *Bene i. m.*

mitatshauses zu bezahlenden Impfstoff. Das Komitat bekam ihn jedoch erst im darauffolgenden Jahr, im Jahre 1813.

1814 sandte der Stadthalterrat neue Verordnungen über die Massnahmen der Pockenimpfung sowie Untersuchungen der Komitatsärzte über die Pockenimpfung an das Komitat, das bereits gezwungen war, vom ersten Arzt der Komitatsversammlung einen Bericht zu verlangen. Der Komitatsarzt József Hollan berief sich in seinem Bericht darauf, dass die Einwohner des Komitats ihre Kinder „nicht nur nicht zur Pockenimpfung bringen würden, sondern auch dagegen opponieren, ja diese sogar behindern“. Er bittet das Komitat um eine Aufstellung einer Filiaris Deputatio. In seiner Verordnung vom Januar des Jahres 1815 heisst der Stadthalterrat die Aufstellung der Filiaris Deputatio gut. Durch das Zustandekommen dieser Komitatsdelegation wurde im Komitat Zala die Pockenimpfung allgemein eingeführt.

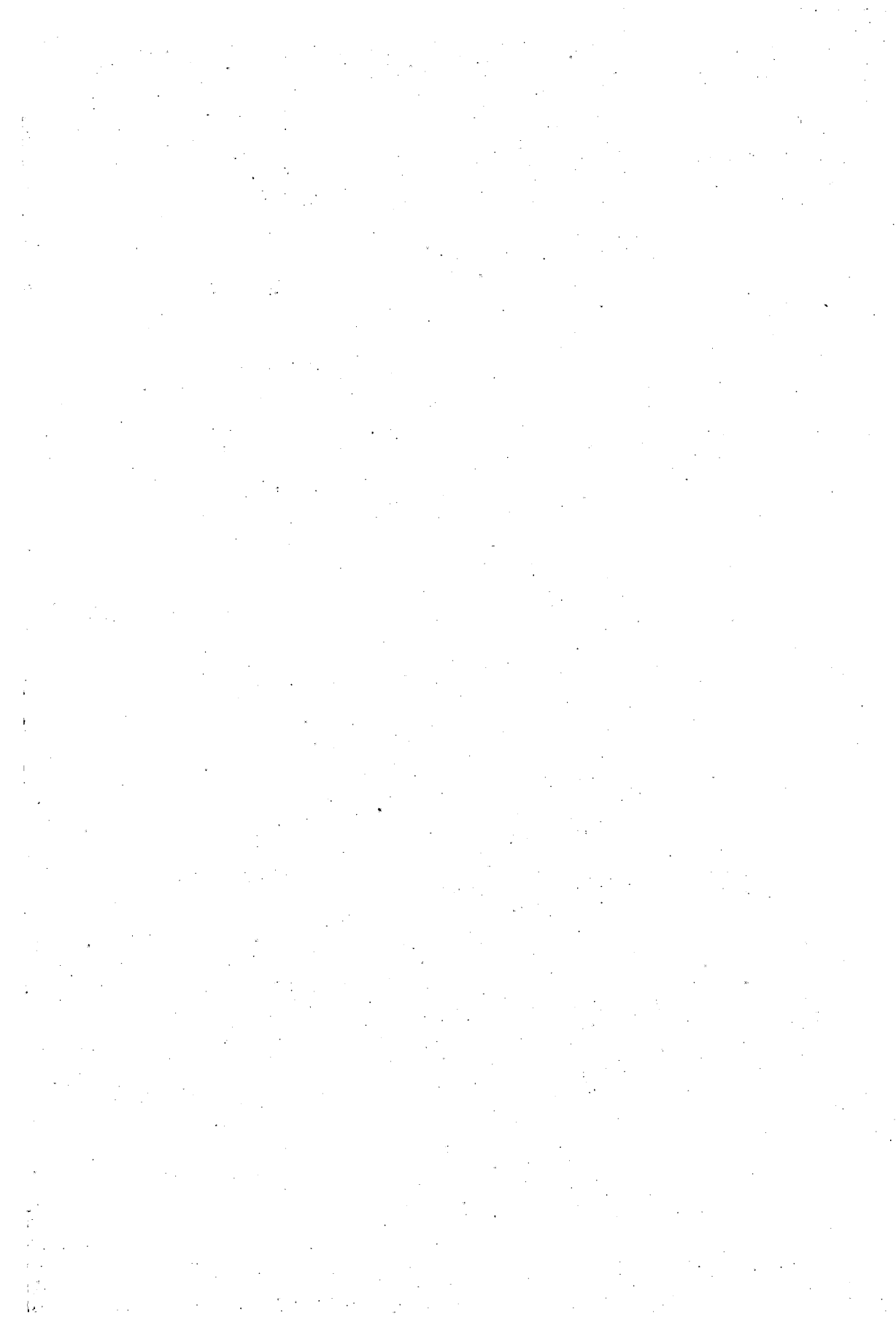
Über die ersten, in breiterem Kreise durchgeführten Impfungen reicht der Chefarzt des Komitats im Dezember 1815 sowie im November 1816 seine ersten Berichte ein.

Wir besitzen die ersten Daten über die im Jahre 1818 verabreichten und angegangenen Impfungen. Nach Angabe des Komitats wurden 10 767 Kinder geimpft, hierbei wurden die Kinder von Adligen und die Kinder, bei denen die Impfung nicht angegangen war, nicht in Betracht gezogen. Die Impfung wurde von neu Ärzten bzw. Chirurgen durchgeführt.

Nach statistischen Berichten zeigen die Zahlenangaben der an der Pockenimpfung beteiligten Personen, dass — ausgenommen die Jahre 1823—1827 als ein Rückfall zu werzeichnen war im Verlaufe der Jahre — eine steigende Tendenz im Komitat Zala von 1818—1847 in der Zahl der Impfungen. In der Zeit von 1841—1845 kann die Pockenimpfung im Komitat Zala als nahezu vollkommen bezeichnet werden.

Aus den Komitatsprotokollen ergibt sich das auch die kleinste Sorge der Komitatsherren grösser war als die, sich für eine wirksame Lösung der Fragen des Gesundheitswesens zu bemühen. Im Jahre 1845 sprach sich der Komitats-Chefarzt Mihály Smalkovits ausgesprochen gegen die Revakzination aus.

So hat sich also der Wunsch von Ferenc Bene nicht erfüllt, der im Jahre 1816 folgendes schreibt: „Meine Landsleute, es ist uns gelungen, im Verlaufe weniger Jahre die mörderische Pockenkrankheit vollkommen auszurotten.“ Doch noch ein halbes Jahrhundert musste vergehen, die Pockenfrage im Komitat Zala vollkommen zu lösen.

BENKŐ SÁMUEL (1743—1824) A MAGYAR ORVOSI TOPOGRÁFIA KEZDETEI

GYÁRFÁS ÁGNES

„Vigyzó szemét Párizsra” fordította, európai szinten gondolkozott és művelte hivatását, de a hazájának élt. A felvilágosodás korában kialakuló magyar értelmiségi réteg egyik kiváló tagja, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Fazekas Mihály*, *Martinovics Ignác* kortársa, és származása alapján is hozzájuk kapcsolódik: polgárosuló kismemesi sarj.

Kisbaconban született, Németországban és Hollandiában tanult, majd orvosdoktori oklevelet szerzett Leidenben. A francia felvilágosodás eszméivel felfegyverkezve és jól megalapozott szakmai tudással tért haza, hogy az akkor még Budán működő bölcsészkaron tovább tanuljon, és a filozófiai tudományok doktora címet is elnyerje. Kiváló szellemi képességei és ismereteinek gazdag tárháza már fiatalon jogosulttá tették volna az egyetemi tanári állásra. A budai egyetemen azonban a monarchia felvilágosult abszolutista uralkodóinak szellemében magyar ember nem kaphatott katedrát. Ennek „köszönhetjük”, hogy Miskolcra került megyei főorvosnak, és képességeit a város és a megye egészségügyi kultúrájának fejlesztésére áldozhatta.¹

Szellemi arculatára a sokoldalúság jellemző. A francia orvosok tevékenységére hivatkozik, amikor főorvosi munkájának alapmotívumait indokolja. Vagyis nem lehet eredményesen gyógyítani, és főleg a korában dúló sokféle járványos betegség ellen küzdeni, csak abban az esetben, ha az orvos már fölmérte és megismerte társadalmi és geográfiai értelemben egyaránt azt a környezetet, amelyben működik. Nem várta, hogy helyette más végezze el ezt a feladatot. Miskolcra érkezése után rendszeres megfigyeléseket végzett, és 1782-ben már ki is adta a *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica c. művét*,² amely a város orvosi helyrajza, és az első ilyen mű, amely az osztrák birodalomban megjelent.

¹ Benkő Sámuel életére, munkásságára és értékelésére vonatkozólag l.: *Gortvay György*: Benkő Sámuel, az első magyar klinikai kórboncnok. *Orv. Hetil.* 1958. 50. 1750—1753.; —: Tudományművelő magyar megyei orvosok a XIX. sz. elején. *Népegészségügy*, 1953. 3. 115—118.; *Concha Győző*: A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. Bp. 1885.; *Csillag István*: 140 éve halt meg Benkő Sámuel. *Orv. Hetil.* 1965. 22. 1044—1045.; *Frisnyák Sándor*: Borsodi földrajzirók a XVI—XIX. században. *Borsodi Földrajzi Évkv.* II. 1959. 44—45.

² Megjelent Kassán (Cassovia).

Miskolc ekkoriban a leggazdagabb magyar városok egyike volt. Búzáját a Tudományos Gyűjtemény szakírói a bánáti búza mellett emlegetik. Az Avason és a környező dombokon termő bor felvette a versenyt a hegyaljaival. Kézművei, elsősorban a csizmadiák országos híréek. Kedvező fekvése miatt itt bonyolódik le nemcsak az Alföld és hegyvidék, de a környező országok közötti kereskedelem jelentős része is. Nem véletlen tehát, hogy a megye tekintetes rendjei megengedhették maguknak azt a „luxust”, hogy a nagyhírű *Benkő Sámuel*t hívják meg a tiszteletreméltó és jó megélhetést biztosító állásra. *Benkő* idézett művében meg is említi, hogy a francia orvosok ilyen irányú tudományos tevékenységükből gazdagon megélnek, és a város polgárainak ajánlott előszavában maga is kifejti ilyen irányú reményeit. Nem csalódott. 80 oldalas művét a vándor könyvárusok és a piaci ponyvakereskedelem útján hamar szétkapkodták, úgyhogy 1818-ban utóda és helyettese, *Szatmári József* másodszor is kiadta. Ebből a kiadásból mű nem maradt fenn, csupán a Tudományos Gyűjteményre hivatkozhatom, amely a mű megfelelő tudományos méltatása után megjegyzi, hogy az ilyen jellegű könyvekre felettébb nagy szükség lenne azért is, hogy ezek alapján „*meg lehessen a mai Tudományunkban járatlanabb, de személlyes részrehajlást kerülni akaró közönségnek az orvosokat egymás felett különböztetni*”.

Az előszót követően a mű 30 fejezetre oszlik. Ezekben *Benkő* meghatározza a város földrajzi fekvését, a hosszúsági és szélességi fokokat. A környező községek: *Bábolna, Besenyő, Felső-Zsoltza, Szirma, Hejő, Csaba és melegvíz-forrással Tapolczenses*. *Anonymus* Gestájára hivatkozva ismerteti a város nevének eredetét, amely a Miskoultz nemzetségből való *Simont* (*János* fiát) mint nagynevű hőst említi, és a család lakóhelyeül már a korábbi évszázadra vonatkozóan is a város jelenlegi területét jelöli meg (I—II—III. fejezet). A negyedik fejezetben felsorolja a város nevezetesebb családjait, többek között a *Szatmári, Szepesi, Mocsári* nevű nemeseket, és megindokolja Borsod és Gömör megyék együttes emlegetését. Az 1780-as évben a lakosok vallási megoszlása (V. fejezet): katolikus: 3 980 fő, protestáns: 8 433 fő, görögkeleti 508 fő, szakadár: 157 fő, zsidó: 70 fő.

A képből kitűnik, hogy a nagyrészt protestáns vallású, magyar nyelvű polgár-város fogadta *Benkő Sámuel*t orvosává.

Katonaság (VI. fejezet) abban az időben Szentpéteren, Szendrőben, Ónodon és Aszalón táborozott. A táborok tisztán tartását közegészségügyi szempontból nagyon fontosnak tartja, de leírásukkal részletesebben nem foglalkozik. Annál jobban érdekli a város lakosainak erkölce (VII. fejezet).

Az erkölcs fogalmát széles skálán, modernül értelmezi, és tulajdonképpen a lakosok tisztességes egymás mellett élését érti rajta. A kétkézi munkából (kézművesség, földművelés, szőlőtermesztés) és a kereskedelemből élő emberek megbecsülik a pénzt, de nemcsak a munka, hanem a pénzszerzés ténye is örömet okoz nekik. Mindebből természetesen adódik számos peres ügyük. *Benkő* ennek kapcsán emeli ki a város ügyvédek példás magatartását. „*És az egymás iránt tápláló barátsággal a népnek jó példát mutatnak arra, hogy a veszekedéseket, alattomosságokat kerülje, s ha bár újabb időkben számok emelkedett (30 fő, szerző megj.) a rájuk nézve az ügyek szaporodása hasznosnak mutatkoznék is: mind azáltal, mint az ügyek első bírái sok ügyet laegyenlitenek. Legtöbb ügyet még csírájában el-*

altatván, a különben éveken át tartó fáradságot, gyűlölséget alapjában megsemmisítik." Ahogy az ügyvédeknel észreveszi a csirájában elfojtott perpatvar társadalmi hasznosságát, úgy tűnik ki tisztán és szépen orvosi szemléletének alaptétele is: megelőzni, de lehetőleg csirájában elfojtani a betegségeket. Sok betegség eredete a pizokban található, melynek egyik fő fészke a piac (VIII. fejezet). Méltatja ugyan az árubőséget, de hiányolja a tisztaságot. Ismerteti a város és környéke közigazgatását és annak vezetőit (IX. fejezet), középületeit és a magánházak építészeti stílusát (X. fejezet). Értékes társadalomtörténeti adatokat szolgáltat azáltal, hogy a házak lakóinak nevét is leírja, vagy pl. a plébániák papjait is név szerint említi. Figyelme mindenre kiterjed. Megfigyelései nemcsak szinte néprajzi értelemben vett alaposságát, hanem művészi érzékét is dicsérik. Így pl. összeírja a házak oromfalainak feliratait. Ezek közül egyet kicsit szabad fordításban közlök:

*„Nem a szeretet, de nem is a könyörgés, a gyűlölet,
nem az adományok, vagy a rettegés,
nem a hajbókolások mozgatják a világot : visszakapjuk
a sorstól, amit másoknak adunk.”³*

A házak leírásánál még az építési anyagokra is kitér. A néprajzi és várostörténeti szempontból rendkívül értékes fejezet eddig még kimaradt napjaink város-történetet kutató munkáiból.

Rövid fejezetben (XI.) ismerteti a református és katolikus gimnáziumot és a színvonalas alapfokú iskolákat.

Különösebb lelkessedés nélkül veszi tudomásul, hogy a város folyóvízben szegény. A Szinva és Pece gyér vizű patakok, de rendezetlen medrük miatt gyakran kiöntenek (XII. fejezet).

A XIII. fejezetet a város terményeinek ismertetésére szenteli, egyben leírja a feldolgozási módokat is. Innen ismerhetjük meg az országosan jó hírű miskolci cipő készítési módját és összetételét. Ebben a fejezetben eredeti kutatásaira (collegium arigo) támaszkodik. Leírja, milyen házi szerekkel gyógyítanak a házi-asszonyok, és hogy melyek a természeti viszonyokból adódó leggyakrabban előforduló megbetegedések. Ilyen esetben mindig hivatkozik kora tudományos publikációira, pl. a bőrbajok esetében *Wichmannus* Beitrag zur Geschichte der Kriebelkrankheit c. munkájára. Itt foglalkozik a tapolcai víz és a bükki klíma gyógyító hatásával. Ez a fejezet magában is bizonyítja széles látókörét és azt, hogy a tudományt összehasonlító módon művelte. Miskolcot fekvése, klímája és lakóinak egészségi állapota alapján az európai városok egyikeként fogja fel, összevetve ezeket a kritériumokat más tudósok máshol végzett hasonló jellegű megfigyeléseivel⁴.

A XI–XIX. fejezetben a miskolci borokról ír. Szakértők számára föltétlenül külön csemege a tanulmány. Éles szeme mindent felfedez. Nemcsak a jó borokat

³ Tudományos Gyűjtemény, 1819. 1.

⁴ Abhandlungen einer Privat-Gesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik und Natur-Geschichte. Praga, 1775.

méltatja, de minden elfogultság nélkül leírja a borok hamisításának akkori módszereit is. Latin megfelelő helyett a magyar eredeti szót helyettesíti be a megértés céljából: „lingua Hungarica Másolás titulo venit”⁵. A termesztési hely alapján első- és másodosztályú borokat választ el egymástól. A feldolgozás módját a champagne-i technikával hasonlítja össze. Itt francia szerzőkre hivatkozik.⁶

Miután a város képét, társadalmát, életmódját ismertette, áttér a légköri viszonyokkal kapcsolatos megfigyelései leírására.⁷ A hőmérséklet mérését naponta csak egy ízben végezte, reggel 7 órakor. A kortárs *Hell* már naponta háromszor mért, tehát sokkal pontosabban obszervált. A légsúlymérő adatait is egyszer regisztrálta napjában. A széljárás alakulását és a szelek páratartalmát a latin szókinccs gazdagságával pontosan és jól jellemzi. A szél sebességének mindössze viharos vagy csendes változatát különbözteti meg. A csapadék megfigyelésénél a minőségi szempontokat helyezte előtérbe — eső, hó, dér —, mert úgy látta, hogy orvosi vonatkozásban ezek a lényegesebbek.

Benkő ebben a munkájában egy év időjárását közli. Egy másik, nagyobb, ötkötetes munkájában, az *Ephemerides meteorologici-medicae* . . . (1802) címűben 15 éves megfigyeléseit publikálja. Ilyen irányú érdeklődése célját ő maga röviden így foglalja össze: „*Ha ez a három dolog : levegő, életmód és az élelem különböző a vidékek, városok, tájak különbözősége szerint, akkor másként formálódik a lakosok vérmérsékleti típusa, tehát más kell hogy legyen a gyógyítás módszere . . . egyébként a gyógyítás gyakorlata számtalan hibát eredményez.*”⁸

A XXVI. fejezet közbevetett. Ismerteti, kik adtak Miskolcnak privilégiumokat 1411—1605 között.

A XXVII. és XXIX. fejezet páratlan érdekességű anyag. Az elsőben 1560—1781-ig bezáróan sorolja fel a Miskolcon és a megyében nem természetes halállal elhunytak eseteit. E történetek érdekesség dolgában felveszik a versenyt *Ráth-Végh* Fekete Krónikájával. Leírja a természeti katasztrófákat (árvizek stb.), és megemlékezik a híresebb emberek természetes úton való haláláról is. Pl. Didacus Kelemen teológiai magister és számtalan rangos titulus tulajdonosa 1744-ben isten kegyelméből hunyt el,⁹ nem úgy, mint Asztalos Péter, akit 1685-ben Lakatos János küldött egy késszúrás segítségével a másvilágra, kétszáz forintot való civakodásuk miatt.¹⁰

A XXX. fejezet az 1780—81-es évek kórboncnoki leírásait és az érdekesebb orvosi eseteket tartalmazza.

A XXVIII. fejezet szerkesztési vagy sajtóhiba folytán nincs a könyvben. A XXIX. fejezetben az 1781. év betegségeit osztályozza, különös tekintettel a járványokra. Innen tudjuk, hogy *Benkő* ismeretterjesztő könyvet is írt a variolá-

⁵ *Benkő* i. m. 5.

⁶ L'art d'améliorer et conserver les vins . . . Red. Lamy. Paris, 1781.; *Benkő* i. m. 37.

⁷ *M. Kiss Júlia* : Miskolc időjárása 1781-ben. Borsodi Földrajzi Évkv. V. 1964. 90—95.; *Szabó Gyula* : Borsod-Abaúj-Zemplén megye éghajlatkutatásának története. Borsodi Földrajzi Évkv. III—IV. 1962. 114—123.

⁸ *Benkő* i. m. 4041. (XIX. fejezet.)

⁹ I. m. 64—65.

¹⁰ I. m. 55—56.

ról. (... ubi in libello meo, cui titulus: Hójasos himlőről való tanács-adás...¹¹) Saját megfigyeléseit Wilhelm Grant londoni orvos francia nyelvű munkájával hasonlítja össze, mely a láz természetéről szól.¹²

Mind ez a műve, mind a későbben írt természettudományos feldolgozású orvosi naplója (Ephemerides... és Nova Ephemerides), továbbá klinikai és kórboncolási témájú tudományos munkássága bizonyítják, hogy kora tudományát nemcsak színvonalasan művelte, de előre is vitte. Országos vonatkozásban pedig mint klinikai kórboncnok és orvosmeteorológus úttörő jelenség.¹³

R é s u m é

Sámuel Benkő (1743—1824) étant médecin chef du Comitat de Borsod il est aussi le premier écrivain topographique hongrois du point de vue médicale. Il appartient aussi aux intellectuels nobiliaires hongrois formés à l'époque des lumières, comme un des plus excellents. Il faisait ses études en Allemagne et aux Pays-Bas en y les terminant au grade du doctorat de médecine. À l'Université de Buda il fut aussi promu docteur en philosophie. Puis il s'est rendu comme médecin en chef à Miskolc, capitale du comitat de Borsod. Benkő se réclame mainte fois de l'exemple des médecins français dont l'étendue d'esprit il s'efforçait à suivre. Son principe fondamental fut qu'on ne peut guérir avec succès et lutter contre les épidémies multiples de l'âge qu'après avoir mesuré le milieu social et géographique. Après avoir faites des observations systématiques il publia en 1782 son oeuvre sous le titre: »Topographia oppidii Miskoltz historico-medica« une topographie médicale de la ville et la première de ce genre dans tout l'empire. Dans ce livre il décrit l'image, la société, la manière de vivre et les facteurs météorologiques de Miskolc, une des villes les plus riches en Hongrie à la fin du 18e siècle. En commençant par le chapitre XXVIIe il nous fait connaître une matière d'intérêt singulier: une collection de tous les cas d'une mort anormale au territoire du Comitat, des dates concernant tous les catastrophes naturelles, enfin celles des circonstances de la mort des personnages plus illustres du comitat depuis 1560. Les autres chapitres contiennent un aperçu pathologique des cas intéressants de la praxe médicale de l'auteur jusqu'à la conscription de son livre et encore une classification des maladies et des épidémies.

Sámuel Benkő tenait aux années suivantes un journal médical tres intéressant et plusieurs de ses oeuvres scinetifiques sur thèmes cliniques et anatomopathologiques ont été parues. En celles-ci il avançait la science de son époque dans une telle mesure qu'il doit être considéré au plan national comme pionnier de l'anatomie pathologique et de la météorologie médicale.

¹¹ I. m. 67.

¹² I. m. 68.

¹³ Benkő Sámuel munkái: A hójasos himlőről való tanácsadás. Kassa, 1781.; Topographia oppidi Miskolcz historico-medica. Cassoviae, 1782.; Problema chirurgicum... Posonii et Cassoviae, 1782.; Novum febris scarlatinae genus. Pest, 1784.; Tentamen philopatiae. Vindabonae, 1787.; Ephemerides meteorologico-medicae annorum 1780—1793. Vindabonae, 1794. Novae Ephemerides astronomico-medicae annorum 1794—1801. Vindabonae, 1802.; BölcS Salamon élete és tanácsadásai és cselekedetei. Miskolc (?) 1819.

A SZERVEZETT MENTÉS ELŐTÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

— FLÓR FERENC HALÁLÁNAK
100. ÉVFORDULÓJÁN —

FELKAI TAMÁS

Nemigen lehet jó lelkiismerettel vállalkozni arra a feladatra, hogy aránylag szűk kereteken belül végigkísérjük a mentés magyarországi történetét az ősi időktől az oxyologia mint önálló tudomány kialakulásáig. Nem is lehet, mert a magyar orvostörténet impozáns épületében kicsinyke kamrát se töltené meg a mentéstörténeti anyag, habár a magyar mentésnek jelentős irodalma van, megmaradt tárgyi anyagából most szerveződik újjá a Mentőműzeum, de némely kezdeményezéstől eltekintve mentéstörténettel úgyszólván senki sem foglalkozik.

Nagy kár ez, mert az életmentés történetében nekünk magyaroknak egészen kimagasló tudósaink voltak, akiknek a tevékenységét nem árt újból és újból megismertetni az újabb korok újabb nemzedékeivel, különösen most, amikor ezek a kiváló személyek időben még nem távolodtak el tőlünk annyira, hogy nevük és tevékenységük legendás ködbe olvadna, de eléggé távoliak már ahhoz, hogy munkájukat, tanításaikat mai ismeretünk fényében mérlegelhessük. Ennélfogva számunkra különösen érdekessé válik *Arányi Lajos*, *Balassa János* és *Flór Ferenc* tevékenysége az életmentés tudományának terén.

Munkásságuk kiteljesedése a XIX. sz. második és harmadik harmadára esik. A Mária Terézia által kibocsátott rendelkezések értelmében ekkor az életmentés már éppúgy kötelező, mint az elsősegélynyújtás; bizonyos eljárások már viszonylag széles körben ismeretesek is, azonban a szervezett mentés megteremtését előíró császári rendelet írott betűi marad csupán. A haladó orvosokat a szörnyű közegészségügyi állapotok, a meginduló iparosodás, az orvostudomány gyors ütemű fejlődése készítette arra, hogy eddigi körükből kilépve a megelőzés és az idejében alkalmazott segítés megszervezésének különös figyelmet szenteljenek.

E területen valóban rengeteg tennivaló várt a cselekedni akarókra. Egy későbbi, de jellemző adat: 1845-ben Sáros megyében 80 000 lélekre jutott 1 orvos, míg Pesten 300 főre!¹ Az elsősegélynyújtást leginkább borbélyok vagy felcserek végezték, akiknek az említett császári rendelet előírta, hogy elsősegélynyújtó felszerelést kéznél tartsanak.

Hufeland Makrobiotikájának fordítása, a pastoralmedicin jelesebbjeinek magyar átültetései, *Schoschulán Mihály János* 1786-ban magyarul kiadott Falusi embereknek írt oktatása, *Kováts Mihály* A hirtelen halál veszedelmeiből való szabadulás c. 1820-ban kiadott munkája volt az az alap, amelyre *Arányi*, *Balassa* és *Flór*

¹ *Hahn G.* : A magyar egészségügy története. Medicina, 1960. 29.

építkezni kezdtek. E három orvos az, akiket a magyar mentésügy méltán tekinthet elődöknek. Mindhárman tevékenyen részt vettek az egészségügyi kerettörvény megalkotásában, amelyben a szervezett mentés megteremtése is szerepel. *Balassa* — aki az orvosi szakirodalomban elsőként közöl sikeres és tartós eredményű helyszíni resuscitációt² — így ír egy helyen: „*Ki kelle mutatni, hogy azon kár, melyet az eltávolítható, vagy megelőzhető okokból eredő betegeskedés vagy halál a nemzet vagyonán ejt, semmi arányban nem áll azon költséggel, mely annak elhárításában megkívántatik!*”³ *Előd Arányi* is, aki pathologiai alapot is ad a resuscitatio gyakorlati kivitelezéséhez, és aki élete végéig írásban, szóban és képekben tanítja az elsősegélynyújtást orvosoknak, orvosnövendékeknek és laikusoknak egyaránt. Az 1853-ban kézzel festett elsősegélynyújtási falitáblája évtizedünk elején eltűnt, s csak ez év elején került ismét elő. Most már a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum őrzi.

A ma mentőorvosának szívéhez *Flór* áll legközelebb, mert egy személyben egyesíti az oxyologus, az anaesthesiologus, a reanimatologus és az egészségügyi szervező tevékenységét és szemléletét, tehát mindazt, ami a mentőorvosi munkakör mai jellemzője. Származására, neveltetési körülményeire nézve mindhárman egymásnak ellentétei, érdeklődési körük, felfogásuk, világnézetük azonban közös. Osztoznak a természettudományos gondolkodásban, úttörői lesznek új eljárásoknak, forradalminak számító újításoknak.

Nemcsak orvosként forradalmi gondolkodásúak: származásukra való tekintet nélkül levonják a következtetéseket koruk nyomorúságos szociális viszonyairól — s mikor megéri az idő, cselekvő forradalmárokká is válnak. Nem mérlegelik jövőjüket és pozíciójukat, habozás nélkül odadobnak mindent eszméikért. Együtt szenvednek börtönt, internálást, száműzetést a szabadságharc bukása után, míg nem a nemzet újból magasra emelheti őket.

Balassa neve ma már nemzetközileg ismert és tisztelt. *Arányi* késő öregségében megérhette az elvetett mag beérését: a mentőegyesületek megalakulását. *Flór* fia halála után mindenét a közre hagyta. Halála tragikus: közúti vaspályakocsi gázolja el a Nyár utca és Kerepesi (ma Rákóczi) út sarkán. Utcácska őrizte nevét a Rókus Kórház mellett, ma már az sincs meg. De ma, amikor az újjáélesztés tudományággá fejlődik, érdemes tevékenységét és ezen belül különösen egy ránk maradt művét szemügyre venni, hogy élénk vetüljön a kor, amelynek szükségyszerűen ki kellett termelnie magából a tudományosan megalapozott elsősegélynyújtást, hogy végül hosszú vajúdas után a szervezett magyar mentés megszületessen.

*

Flór Ferenc testi alakját a hírhedt *Haynau* (Pesth 1850. febr. 20-án kelt III. A. 1.-Pol. Sec. 4491. sz. 1376/5299—4491. sz.) „*azokról a lázadó vezérekéről és egyéb, a magyar forradalomban kompromittált személyekről*” kiadott körözölevél-

² *Kudász J.*: Emlékezés *Balassa Jánosra*. — Orvosi Hetilap 51. 1965., 2401—2404.

³ Emlékirat a közegészségi és orvosi ügy rendezésében. — Orvosi Hetilap. 11. 1868., 191—192.

ből ismerjük.⁴ Vidéki gyermek: Váradolasziban született 1809-ben. Apja kalmár, majd gazdálkodó. Középről láthatja a köznép szenvedéseit, az elmaradt állapotok következményeit. Gyermekkorában tanúja lehetett annak az éhínségnek, amely egyedül a szomszédos Arad megyében 18 000 ember éhhalálát okozta. Apja Nagykárolyban, majd Nagyváradon iskoláztatja, majd Pestre küldi egyetemre. Itt ismerkedik meg *Arányi Lajossal*, aki ez időben joghallgató volt. Tipikus szép-
lélek: otthon 6 nyelvet, ezen kívül irodalmat, festészetet, színjátszást tanult.

Flór negyedéves medikus 1831-ben, amikor kitör a kolerajárvány. Kalocsára küldik járványorvosnak. A nála évekkel fiatalabb *Arányi* önként vállal beteg-
ápolói tevékenységet. Megragadja őt a feladat szépsége és a szenvedés mélysége: megszállottja lesz a segítségnek. Végül anyja tanácsára megszakítja jogi tanulmá-
nyait, és beiratkozik az orvoskarra. Végzése után Páduában, majd Bécsben a kór-
bonctan és törvényszéki orvostan mellett az életmentés lehetőségeit tanulmá-
nyozza, csakúgy, mint *Flór*.

Flór Ferenc 1833-ban nyerte el diplomáját, egy évvel később sebészi és szülész-
mesteri diplomát is szerez. Az elsők között operál kancsalságot. *Balassa* altatás-
ban végzett műtéte után másnap már ő is alkalmazza az általános érzéstelenítést.
Mint a Rókus Kórház igazgató főorvosa egyebek közt intézkedéseket foganatosít
az esetleges tetszhoftak feleledése esetére a hullaházban.

Életútja 1848-ban fonódik össze *Arányi*éval. *Stáhlly* utódául nevezik ki, *Arányi*
a második tábori főorvos és a Ludoviceumban létesített hadikórház igazgatója.
Flór megalkotja a hadsereg egészségügyi ügyvitelét, szigorú intézkedésekkel
helyreállítja az egészségügyi személyzet fegyelmét, rendezeti a rendfokozati és
fizetési problémákat, megszervezi a jelentést és az azon alapuló ellátást. Meg-
szervezi még az egészségügyi anyagok eljuttatását a harcoló csapatokhoz, munka-
társat állít Kossuth Zsuzsa mellé, aki leveszi válláról a tábori kórházak szervezésé-
nek gondját.

Eléggé meg- és el nem ismert tevékenysége, hogy gondoskodik megfelelő
mennyiségű éter és kloroform beszerzéséről, ellátja velük a tábori sebészeket.
A világon először a magyar honvédhadseregben szervezték meg a tábori anaesthe-
siát!

Debrecenben felállítja a központi katonai gyógyszertárat, megnyeri a nőtársad-
almat a kötszerutánpótlásnak. Nagyváradon megalapítja az első magyar Sebészeti
Eszközgyárat, begyűjteti a vármegyéktől a birtokukban levő orvosi műsze-
reket. Intézkedései nyomán Szatmáron felállítják a rokkantápoló intézetet; Buda,
Pöstyén, Vihnye és Parád gyógyfürdőit sebesültek utókezelésére foglalja le. Mind-
emellett megszervezi a járványvédelmet a kolera és tífusz miatt, a fertőzőbeteg-
ápolást és a fertőző betegek elkülönítését. Intézkedik a nemi betegségek terjedé-
sének meggátolására és a prostitúció megfékezésére. Mindezt hat rövid hónap
alatt végzi el. A szabadságharc bukása után ő is börtönbe kerül, majd internál-
ják.

⁴ *Varga L.* : Adatok Flór Ferenc életrajzához. — *Communications ex Bibliotheca
Historiae Medicae Hungarica*. Vol. 19. 1960., 239—247.

Amikor a Pestmegyei Bizottmány — melynek elnöke immár *Balassa János* — ismét kinevezi a Rókus Kórház igazgatójává, tisztifőorvossá is emelik. Élénken részt vesz az egészségügyi reformok megszervezésében, munkájáról tanúskodik az 1876. XIV. törvény is, melynek I. része 5. fejezete az elsősegélynyújtás és mentésügy megszervezését tárgyalja.

E törvény életbe lépését *Flór* már nem érthette meg: 1871. július 7-én reggel a lóvasút elgázolja. Még élve viszik be a Rókus Kórházba — az egykori tudósítás szerint —, de ott a rögtöni érvágás sem tudja megmenteni életét. (A boncolást dr. *Scheuthauer* végzi: többszörös bordatörést, lép- és máj-ruptúrát ír le, ezeken kívül a vena cava inferior leszakadását.⁵) Nem érthette meg az első mentőegyesületek megalakulását sem (Temesvár 1886, BÖME 1887) és meghalt, talán anélkül, hogy tudta volna: továbbadta már a magyar mentésügy stafétabotját. Nemrégiben előkerült Kresz Géza orvosi diplomája, melynek hátoldalán ez áll: *Bekebelezetett. Pesten, 1871. Márcz. 27. Flór Ferenc, ig. tiszt. főorvos.*⁶

Számunkra egyik legtöbbet mondó műve, a „Tetszholtek felélesztésökröl szóló Tanítás” 1835-ben jelent meg. Felépítésében, néhol beosztásában is azokat a jegyeket viseli magán, amelyek a pastoralmedizin legtöbbjén megfigyelhetők, s amelyek legpregnansabban *Schoschulán* és *Kováts* beosztásában és tárgyalási módjában mutatkoznak meg. Nem így tartalmában. *Flór* nem kijelent, hanem magyaráz. Nem az elsősegélynyújtás egyes fogásait és azok hogyanját írja le, hanem alapos fiziológiai alátámasztást is ad hozzá, sőt: számtalan lábjegyzetben megjelölt szerzőt idéz vagy éppen vitázik azokkal, érvel, cáfol, magyaráz. A maga korában szokatlan kórbonctani és kísérletes élettani okadatolással reformot hirdet az életmentő eljárások alkalmazásában. Kimondja, hogy a halál központjában az oxigénhiány és a széndioxid-túlszaporulat áll, ezért első feladatként a légutak szabaddá tételét és a művi lélegeztetést jelöli meg. Leszívást, gégemetszést, ill. intubatiót ajánl gumicső segítségével, amely ércszállal vezetendő a tracheába. Az ő érdeme, hogy helyére: minden más eljárás elé teszi a befúvásos lélegeztetés alkalmazását.

Könyvét nem elsősorban orvosoknak írta — ezért is írt magyar nyelven —, mégis egészen korszerű módon magyarázza az élet és halál folyamatát, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy mindenki megérthesse az idejekorán való elsősegély fontosságát. Nem lennénk pontosak akkor, ha könyvének címét mai nyelvre így fordítanánk le: Újjáélesztési tudnivalók. *Flór* nagyon pontosan fogalmazott: valóban tetszholtakat ért a címen. Különbséget tesz a vita minima és a klinikai, ill. definitív halál közt. Elemzi a halál mechanizmusát az eszméletvesztéstől a tetszhalálon át a biológiai halálig, feltételezve egy dinamikus folyamatot. Száz évvel később *Negowszky* bizonyítja be a halál dinamikus folyamatát, rámutatva arra, hogy a klinikai halál stádiumában e folyamat még reverzibilis. *Flór* leírja a gyors és az elhúzódó halált, *Negowszky* ezt mint agyi és somatikus halált fogalmazza meg.

⁵ Pesti Hírlap 1871. július 8. sz., esti kiadás.

⁶ *Felkai T.*: Adatok dr. Kresz Géza életéről és munkásságáról. Mentőorvos Továbbképzés. (Megjelenés alatt.)

Erőteljesen szembeszáll az addigi halálmegállapítási elvekkel és módszerekkel, e téren egészen korszerű nézeteket vall. Nagyon határozottan küzd az élve eltemetés veszélye ellen. Szavaiból kitűnik, hogy ez gyakori volt az időben nemcsak nálunk, hanem külföldön is. Egyes külföldi szerzők azt a nézetet vallják, hogy az a számos tudósítás, amelyek sirjukban megfordult emberekről szólnak, nem elevenen való eltemetésként, hanem hullarablás eredményeként értékelendők. Kétségtelenül hitelt kell adnunk érvelésüknek, azonban az is bizonyos, hogy ebben a korban az egyszerű emberek nemigen tudtak mit kezdeni halottaikkal, általános ismeretük elégtelen volt, egészségügyi hatóság nem állt mellettük; következőképp igenis előfordulhatott — nem is ritkán — elevenen való eltemetés. Bizonyos, hogy a gyermek *Flór* az éhínség idején hallhatott egyet-mást, járványorvos korában pedig eleget láthatott ahhoz, hogy e kérdéssel jelentős módon foglalkozzék, ne csak az orvos szemszögéből, hanem az egyszerű ember látóköréből is vesse fel és oldja meg a problémákat. Kétségtelennek tartom, hogy az ifjúkori behatások készítették az újjáélesztés lehetőségeinek ilyen átfogó vizsgálatára, mert bár sokat átvesz kora orvosi irodalmából mint felélesztési teendőt, ugyanakkor számba vesz és értékel olyan eljárásokat is, melyek az irodalomban még nem általánosan ismertek. Az is emellett szól, hogy mind az orvosi irodalom, mind az ún. pastoralmedicin megemlékezik az élve eltemetés veszélyéről, de olyan irányú figyelmet, mint *Flór*, sehol sem szentelnek annak. *Flórt* a téma felvetése juttatta el az újjáélesztési lehetőségek tanulmányozásához, ez az elsősegélynyújtás jelentőségének és ezzel kapcsolatban a szervezett oktatás imperatívuszának felismeréséhez s ezeket át a hatóságilag szervezett mentés követeléséhez.

Ha *Flór* könyvét a már említett szerzők (*Hufeland, Schoschulán, Kováts*) vagy más, korabeli szerzők munkáival összehasonlítjuk, kitűnik: azokhoz képest alapvető munka. Ismerteti a mesterséges, eszközös, sőt a gépi lélegeztetési eljárásokat és eszközöket és azok használatát. Kritikával él: legjobbnak a befúvásos lélegeztetést tartja, de leírja annak veszélyét: a gyomorlégőhólyag-képzést, s mindjárt műfogást is ajánl annak megelőzésére. Ismerteti a rekeszizom elektromos izgatásának eljárását is, ilyen lélegeztető készülékeket ma is gyártanak még. Leírja az újszülöttek élesztését befúvásos lélegeztetéssel és külső szívmasszázsral, s megjegyzi: ilyen esetekre majdan a hivatásos mentőknek is fel kell készülniök. Ismerteti a korszerű mentőfelszerelést, mintát ad a mentőeszközök és mentődobozok tartalmára, tárolására. Sürgeti és követeli a legszélesebb körű laikusoktatás megszervezését, beleértve a vasárnapi iskolákat, sőt: a templomi szentbeszédek oktatásba való bevonását is.

Nagyon határozottan követeli: senki addig (egészségügyi) közhivatalt ne vállalhasson, amíg elsősegélynyújtásból vizsgát nem tett. Követelése alapjául az 1783. május 30-i mainzi végzést teszi meg. Ugyanez a követelés elhangzott az 1968. évi koppenhágai AISS-symposionon is, azonban ma, a sikeres resuscitációk és preventív reanimációknak tekinthető szívátültetések korában ez a posztulátum ugyanúgy csak posztulátum, mint *Flór Ferenc* korában volt.

Flór könyve kezdeményező volt: egymás után jelennek meg hatására az orvosi elsősegélynyújtással foglalkozó magyar nyelvű kiadványok. *Szabó Alajos* Mentőszerek rögtöni életveszélyben c. munkája 1845-ben Pesten jelenik meg; *Stadler*

Károly Az életmentésről c. könyvét 1874-ben Győrött adják ki, *Kresz Géza* Első segély rögtöni baleseteknél c. műve 1885-ben, *Rühlemann* Első segély c. tanulmánya 1886-ban lát napvilágot. *Arányi* hatalmas munkája, az Elsősegélynyújtás Szabályai csak kéziratban maradt fenn, ez az első világháború után a BÖME könyvtárában még nyilvántartott anyag, valószínű, hogy a második világháború alatt veszett el.

A szervezett mentés magyarországi előtörténetének jelentős alakja *Flór Ferenc*. Retrospektíve könnyű lenne kimutatni, hogy a szervezett mentés megteremtésének posztulátumához életének eseményei — éhínség, kolerajárvány, a pesti nagy árvíz, a szabadságharc — juttatták el. Ez azonban nem lenne igaz. *Flór* mentéstörténeti érdeme éppen az, hogy ezen események előtt — eltekintve az éhínség és a kolerajárvány tapasztalataitól — már 1835-ben követeli a mentés hatósági megszervezését. Orvosi tevékenységének tengelyében a szó szorosabb értelmében vett életmentés áll, kimutatható ez minden munkakörében, amelyet gazdag életében betöltött.

Elmondhatjuk: az életmentésért élt és munkálkodott, ő maga pedig tragikus baleset áldozatává lett. Munkája gyümölcsét nem érthette meg, de hogy a szervezett mentés mégis megvalósult, nagy részben az ő érdeme.

S u m m a r y

There are some Hungarians—Lajos Arányi, János Balassa and Ferenc Flór being the most outstanding ones—who have earned quite a high place in the history of life-saving.

Balassa's name has international reputation. Arányi spent his whole life teaching first aid to physicians, students and everybody else in writing, words and in pictures.

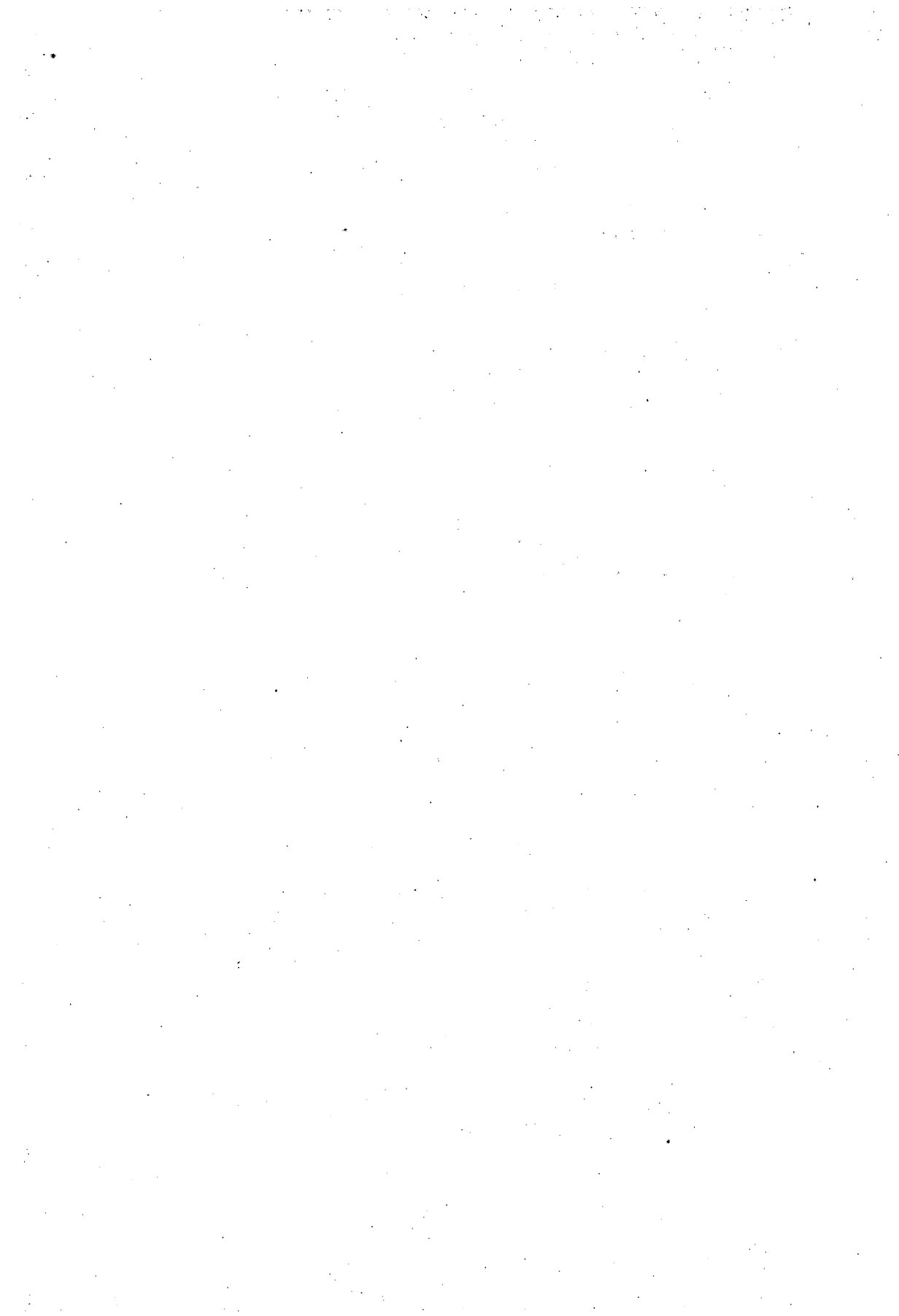
Ferenc Flór was oxyologist, anaesthesiologist, reanimatologist, and an organizer of public health in one person, both in mentality and in his activities, combining in himself all the functions of a modern ambulance doctor. He received his degree in 1833, and a year later obtained one in surgery and midwifery as well. His and Arányi's career met in 1848 during the Hungarian War of Independence. Succeeding Stáhl Flór was appointed chief medical officer of Hungary, while Arányi was second chief field-surgeon and the director of the military hospital established in the Ludoviceum. Flór set up the health administration of the army, restored the discipline of the health personnel with firm measures, regulated the problems of rank and salary, organized regular reporting and had attendance based on it. Flór deserves credit for the Hungarian Honvéd Army being the first where field anaesthesia was introduced. In Debrecen he set up the central military apothecary, in Nagyvárad (today Oradea in Rumania) established the first Hungarian surgical instrument factory, made anti-epidemic measures to prevent the outbreak of cholera and typhoid. After the loss of Hungarian independence he too was at first imprisoned, then interned.

Later on he was again appointed director of the Rókus Hospital and municipal health officer. He took an active part in the reform of public health after the Austro-Hungarian Compromise. One of his achievements was Law XIV of 1876, where Article I paragraph 5 dealt with organizing first aid and life-saving.

One of his most meaningful works was published in 1835. It discussed the resuscitation of seemingly dead persons. Referring to some pathological anatomical

and experimental physiological considerations, then sounding quite unorthodox, he called for a reform in life-saving methods. He placed insufflation before all other methods and took a definite standing against the customary principles and methods of ascertaining one's death, in order to exclude the possibility of burying people alive. He recognized the significance of giving first aid, the necessity of its organized teaching, and demanded a centrally organized ambulance service.

Ferenc Flór's medical activity was centred around life-saving, in the strict sense of the word. He has the main credit for the establishment of organized life-saving in Hungary.

Dr. PETER BERON
(1791—1871)*

WASSIL BAKARDJIEW

Peter Berovics Beron dr., aki *Petrus Beronius*, *Peter Hadzsi Berovics*, *Pierre Béron*, *Pierre Véron* stb. néven is ismert, 1791 körül született Bulgária Kotel nevű városában.¹ Ott járta az elemi iskolát is. 1815 és 1817 között Várnában találjuk, mint tanoncot és segédmunkást. 1817-től 1821-ig a bukaresti „Academia Domniasca” tanulója volt, s egyidejűleg magántanítóként tevékenykedett. Az 1821-es törökellenes felkelés után áttelepült Magyarországra, mégpedig Brassóba. Mint tanuló és magántanító a magyar, német és román tanítóképzés módszereit tanulmányozta ott. 1824-ben Brassóban adta ki első könyvét „Bukvar szasz razlicsnji poucsenyia” (Az ábécés-könyv különböző tanulságai) címmel. Ez az első bolgár nyelvű ábécés-könyv enciklopédia volt, amely Bulgária felszabadulása előtt hat kiadást ért meg, s lényegesen hozzájárult az iskolai oktatás reformjához és modernizálásához. *Beron* így írt benne: „A tanítónak kívül-belül jónak, jámbornak, megfontoltnak, szelídnek és erényesnek kell lennie. Csak ilyen tanítónak szabad belépnie az iskolába; példája és erénye sohasem fog rombolóan hatni a tanulókra.” A könyv utószavában pedig hozzáfűzte: „Amennyire lehet, arra kell törekednünk, hogy népünk javára és okulására sok könyvet jelentésünk meg nyelvünkön, mert népünk már hosszú ideje él sötétségben és tudomány híján! Adja Isten, hogy valamennyi hazánkfia körében elterjedjen a buzgó igyekezet, hogy gyarapítsuk a tudást hazánkban.”²

* A jeles bolgár szerző honfitársát méltató dolgozatának közlésével szeretnénk hozzájárulni a hazánkban eddig kevésbé ismert bolgár művelődéstörténet egy fejezetének bemutatásához. A dolgozat német nyelvű változata — *Der bulgarische Gelehrte Dr. Peter Beron (1791—1871)* címen — megjelent: *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 13, 1963, 1. (A szerk.)

¹ *Bakardjiew, W. N.* : Dr. Peter Beron, ein grosser bulgarischer Arzt und Enzyklopädist, ehemaliger Student der Heidelberger Universität. — *Ruperto-Carola-Mitteilungen*, Bd. 29, 1961. 196—197.; *Bakardjiew, W. N.* : Begrüssungstelegramm anlässlich der 575-Jahrfeier der Ruprecht-Karl-Universität Heidelberg. — *Ruperto-Carola-Mitteilungen*, Bd. 30, 1961. 83.

² *Bakardjiew, W. N.* : Dr. Peter Beron als Medikopädagoge. — *Familia i uci-liscse*, 1968. No. 4.; *Bakardjiew, W. N.* : Dr. Peter Beron. — *Medico-Biological Information*. (Sofia) 1968. No. 1.; *Bakardjiew, W. N.* : Dr. Peter Beron — als Arzt. Disszertáció. (Szófia) 1968—1969. (Kézirat.)

Dissertatio inauguralis
SUB
 NOVUM LECANOMETRON
ET
 EMBRYOMETRON
QUAE
 PRO SUMMIS
IN
 MEDICINA, CHIRURGIA ET ARTE
 OBSTETRICA HONORIBUS
 RITE OBTINENDIS
 ILLUSTRISSIMAE FACULTATIS MEDICAE
 MONACENSIS OMNI QUAE PAR EST
 OBSERVANTIA
OPUS
 Petrus Hadsi Beron
 THEOL.

MONACHII MDCCCXXXI.
 Typis GEORGE JAGLET.

Dr. Peter Beron orvosi
 disszertációjának címlapja

Az 1825. évi nyári, az 1825/26. évi és 1826. évi nyári szemesztere idején *Beron* neve már a heidelbergi egyetem bölcsészkarának, az 1826/27-es téli szemeszteren pedig az orvosi kar anyakönyvében szerepel.³ Ez az egyetem akkor indult virágzásnak.⁴

A tudományos intézetek is gyorsan fejlődtek. A tudomány virágzását mutatta az is, hogy híres tudósok működtek Heidelbergben. Ők jelentették azt a szellemi légkört, amelyben a bolgár hallgató lényeges ösztönzést kaphatott, amikor itt tanult a bölcsészeten három félévig és az orvosin félévig. Annakidején az orvosi kar kitűnt egész sor kiváló tanárával. Köztük volt *Franz Karl Naegele*, a szülészeti intézet igazgatója, *Friedrich Tiedmann*, az anatómiai és élettani tanszéken és *Leopold Gmelin*, aki mindenekelőtt az élettani vegytanának lett megalapozója. *Beron* tanulmányi évei idejéből meg kell még említenünk

a következő tudósokat, akik tanárai voltak: a hittudós *Paulus*, a jogtudós *Mittmeier*, *Johann Heinrich Voss* és *Gervinius* filozófusok.⁵

Peter Beron 1827-től 1831-ig Münchenben tanult. Az egyetem akkori rektora *Joseph Franz Allioli* hittudós volt, az orvosi kar dékánjának szerepét *Johann Christian Weissbrod* töltötte be. Itt fejezte be orvosi tanulmányait *Beron*, 1831. július 5-én avatták orvossá. Doktori értekezésének címe: *Novum lecanometron et embriometron*.⁶ A doktori munka jó adalék a nőgyógyászathoz és a szülészethez, abban a korban, mely a német orvostudomány, különösen pedig a szülészeti virágkora. Doktori értekezésében azt a feladatot tűzte maga elé, hogy meghatározza a gyermek fejének nagyságát és alakját a szülési folyamat idején, s ezzel válaszoljon a szülészeti alapkérdésére: milyen viszony van a magzat fejének és az anya medencéjének nagysága között. Így írt disszertációjában: „*Ha a medence szűkebb, előre jelezzük a nehéz szülést, ha a medence nagyságát rendesnek találjuk,*

³ *Bakardjiew W. N.* (német, francia és román nyelvű dokumentumok — Nr. 396—400). — Dr. Peter Beron és a bolgár fiúgimnázium. Dr. Peter Beron Odrinban (Adrianopol). Szófia, 1958. 552—555.

A bolgár nyelvű dolgozatok és kötetek címét a következőkben magyarul adjuk meg, a bolgár folyóiratok címét pedig latin betűs átírásban. (A szerk.)

⁴ *Krabusch, H.* : Die Heidelberger Universität zwischen 1820 und 1830. (Heidelberg) 1956. (Kézirat.)

⁵ *Hinz, G.* : Die Universität Heidelberg (1830—1953). — Ruperto-Carola-Mitteilungen, Bd. 29, 1961.

⁶ *Ognyanov, K.* : Dr. Peter Beron disszertációja. (Szófia) 1956. (Kézirat.)

előre mondjuk a könnyű szülést, mert feltételezzük, hogy a magzat szokásos nagyságú. Azokban az esetekben pedig, amelyekben a magzat nagysága rendellenes — ami gyakran megtörténik —, világos, hogy hamis prognózist határozzunk meg. Az a szülés ui., amelyet nagy szenvedéssel járónak gyanítottunk, végbemegy nagy nehézség nélkül; az ellenkező esetben pedig becsap minket a hamis remény. Az előző esetben felesleges a segítség, s éppen ezért káros alkalmaznunk, az utóbbiban, amelyben valóban szükség van rá, nem alkalmazzuk. Tehát, ha meg akarjuk tudni, mire számíthatunk biztosan, ismernünk kell mind a medence szélességét, mind a magzat nagyságát. A szülészorvosok tudnak erről a kettős szükségességről. Ha pedig semmiképpen sem ismerhették meg a magzat nagyságát, mindig kétkedőnek kellett lennie a prognózisnak, hiszen az függ a magzat nagyságától. A magzat nagyságának kikutatására irányuló kísérletek mindig hiábavalók voltak, mert úgy akarták megmérni a magzat fejének és törzsének átmérőjét, mint az újszülöttek esetében, márpedig ez lehetetlen.”⁷ Beron ajánlotta és vezette be a lecanometron fogalmát a pelviometer, illetve medencemérő helyett. Azonkívül úgy vélte, hogy eszközét egyidejűleg fel lehet használni embriometernek is. Evégett szokás szerint az emberi kéz öt ujját használják, amely képes meghatározni az anya medencéjének valamennyi méretét és a magzat nagyságát. A szülészorvosi gyakorlatban a kézi mérésnek sem féltelmet, sem ijedtséget nem szabad okoznia (orig. terrorem). Munkája alapján a szülési psychoprophylaxis, valamint a modern embryometria és anthrometria egyik előfutárának tekinthetjük. Beront elméleti megfontolásai alapján egybevetethetjük a szülészet akkori teoretikusaival, Rönackkal, Frieddel, Rödererrel, Steinnel és másokkal.

A következő években, egészen 1847-ig Beron Bukarestben és Crajovában dolgozott, ahol földbirtokot vett magának. 1847-től haláláig (1871-ben Crajovában gyilkolták meg) Párizsban élt, ahonnan többször ment tanulmányútra más európai országokba. Meglátogatta Berlint, Münchent, Ulmot, Bécsset, Prágát, Brüsszelt, Ostendét, Athént és egyéb városokat is.

Beron rendkívüli személyiség volt. Egyetemes műveltséggel rendelkezett, a szó igazi értelmében vett enciklopédizmussal. Bulgária művelődéstörténetében kiemelkedő szerepet játszott. A szellemi művelődéssel és tudománnyal való kapcsolatát legjobban alapvető műve mutatja: *Slawische Philosophie — enthaltend die Grundzüge aller Natur- und Moralwissenschaften nebst einem Anhang über die Willensfreiheit und die Unsterblichkeit der Seele* (Szláv bölcsélet —, amely tartalmazza minden természet- és erkölcsstudomány alapvető vonásait, amellet az akarat szabadságáról és a lélek halhatatlanságáról szóló függelék) (Prága, 1855).

Prága városa nagy szerepet játszott Beron életében és alkotásában. Beron az 1855 és 1865 közti esztendőkből néhányszor itt lakott.⁸ *Slawische Philosophie* c. könyvében egyaránt járatosnak mutatkozik orvosi, élettani, fizikai, vegyészeti, csillagászati, földtani, embertani, időjárás-tani, filológiai, neveléstani és bölcsé-

⁷ Beron, P. H.: *Dissertatio inauguralis sistens novum lecanometron et embryometron*. Monachii, 1831. 15—16.

⁸ Bakardjiew, W. N.: Dr. Peter Beron Csehszlovákiában. (Előadás) 1961.

leti kérdésekben. A könyv 653. oldalán ezt írja saját művéről: „Amit ebben a műben mondtunk az egyes tudományokról, túl kevés ahhoz, hogy elsajátíthassuk azokat, de elégséges ahhoz, hogy bizonyítsa először valamennyi tudomány levezetését a különmemű, orgazmussal megáldott elekterekből, másodszer ezeknek egymás közti összefüggését. Következésképp senki sincs, aki ne olvassná haszonnal a művet. Ez a tanítás főként bevezetés valamennyi természet- és erkölcsstudományba, amelyek közül a jövőben mindegyik ki fog alakulni az itt felmutatott és újonnan felfedezett természeti törvények által. Ezt a tanítást össze lehet hasonlítani egy újonnan felfedezett terra incognitával, amely sokféle kincset tartalmaz, olyanokat, amik elégségesek ahhoz, hogy a mai és sok jövőbeni nemzedéket gazdagítsanak.”

A könyv néhány fejezetének megemlézése, képet adhat nekünk e bölcséleti munka lényegéről és jelentőségéről, nevezetesen: elektrológia; a kozmosz megteremtése három genezisen keresztül; mikrokozmosz megteremtése; azokról a tudományokról, amik a genezisek hatásáról szólnak, a fizika (fénytán, hőtan, elektromosság, akusztika), a potamológia, a magnetológia, a vegytan; az égitestek csillagászati élete; a világmindenség testeinek változásai földtani életük folyamán; az élettan; a neveléstudomány, a logika, a költészet. A függelékben *Beron* ír az akarat szabadságáról, a lélek halhatatlanságáról és a lélekkel foglalkozó jelenlegi tanokról.

Meg kell említenünk még egy könyvet, amit *Beron* írt: Erläuterung des klimatisch-magnetischen Erdglobus und des optische Ringe erzeugenden Saturnglobus, verfertigt in A. Köhler's Atelier in Berlin nach der Leitung von P. Beron (Az időjárás és mágneses földgömb magyarázata, valamint az optikai gyűrűket létrehozó Saturnus-gömbé, amit Köhler A. berlini műhelyében készítettek P. Beron útmutatása szerint) (Berlin, 1858). Ez a kis könyv úgy tekinthető, mint a fent említett Szláv bölcsélet kiegészítése. Később, 1861 és 1870 között jelenik meg hét könyvben (I—VIII. rész) 8° alakban *Beronnak* egy nagyobb műve ezzel a címmel: Panépisztème ou ensemble des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales devenu possible par la découverte de l'origine du mouvement et de l'affinité. (Panepisztémia, vagyis a fizikai és természettudományok, valamint a metafizikai és erkölcsstudományok összessége, amit lehetővé tett a mozgás és az affinitás eredetének felfedezése.)

Az 1824-től 1870-ig terjedő időszakban mintegy 30 mű jelent meg *Peter Beron* tollából bolgár, latin, német, francia és görög nyelven. De alapvető munkája a Szláv bölcsélet maradt.

Peter Beron tudós volt, orvos, akinek nagy általános enciklopédikus műveltsége és ismeretei voltak az orvostudomány, a bölcsélet és a természettudományok minden területén. A Kant-Laplace-féléhez hasonló elmélete a világ keletkezéséről, amit eredeti szóhasználatával magyaráz, a következő: A világ (a mindenség) két elsődleges anyagi fluidumnak a teremtménye, amiket „elektereknek” (oxyelektereknek) nevez, amelyek több oxigént, és hydroelektereknek, amelyek több hidrogént tartalmaznak. Ezeknek az „elektereknek” alapvető sajátossága az „orgazmus” = a kiterjedési lehetőség; ezzel kell magyaráznunk minden — szervetlen és szerves — testet. Ezek az elekterek anyagiak, pozitív és negatív töltésűek.

A Szláv bölcselet és annak kibővítése, „A panepisztémia = mindentudomány, mindenismeret”, *Beron* természetbölcseleti rendszere a természet és a tudat tana. Ebben a rendszerben materialista elemek is találhatók.⁹

Emellett rendkívül érdekes *Beron* néhány elmélkedése, amelyeknek bizonyos jelentőségük van a mai tudomány számára.¹⁰ „Physique céleste” (Égi fizika) c. 3 kötetes, 1866–67-ben Párizsban kiadott könyvéről¹¹ a következőket állapíthatjuk meg: *Beron*nak azt az elméletét, amely szerint valamennyi galaktika (tejútrendszer) egyetlen elsődleges testből, az ún. „archegetből” keletkezett mint prioritásos elméletet kell tekintenünk, hasonlóan Lamaitre, Gamov és más tudósokéihoz. *Beron*nak azok a meggondolásai, hogy az elsődleges központi testnek, az „archegetnek” felső, gyűrűhöz hasonló kitérései eloszlásukkal még korunkban is képeznek csillagokat, ismét azt bizonyítják, hogy *Beron* kozmogóniája megfelel V. A. Ambartzumjan szovjet csillagász és akadémikus jelenkori elméletének. Még érdekesebbek *Peter Beron* atomista nézetei. A súly *Beron* szerint tulajdonsága az állagnak, amit ő „barogénnek” nevez. Ez a „barogén” atomokból áll, amelyeket *Beron* β -val jelez. Ha összehasonlítjuk ezzel a modern fizikában D. D. Ivanenko szovjet tudós elméletének eredményeit, bizonyos analógiát találunk egyrészt a gravitonok (a gravitációs mező kvantumai) és a *Beron*-féle barogén atomjai, másrészt az elemi részecskék és az atom felépítésének (szerkezetének) modern tana között.

Fontos megemlítenünk *Beron* elmélkedéseit a fényről és a hőről. Szerinte ezek atomokból állnak. *Peter Beron* egyesíti a fény keletkezéséről abban az időben ismert kétféle elméletet, és a következőket írja:

„Ha két rendszer feltételezéseit eliminaljuk és kölcsönösen kiegészítjük, megkapjuk valamennyi fénytani tény megfelelőjét (analógiáját, megegyezését), amelyeket összefűz egymással ok és okozatként a fizikai törvény.” Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy *Beron* bizonyos értelemben előfutára a Planck-féle (1900) és az Einstein-féle fény-quantumelméletnek (1905).

A „neuroplegiákról” szóló tanításával — ezek összefüggésben vannak az aggyal — *Beron* előfutára *Pavlov* tanának, illetve annak a tanrendszernek, amely bizonyítja, hogy az RNS és a perifériás NS között kapcsolat van (cortico-visceralis rendszer). *Beron* híve volt az emberi test egységét valló tannak is.

*Beron*nak bebizonyíthatóan mindig voltak bizonyos kapcsolatai még Brassóban, Heidelbergben, Münchenben, Prágában, Párizsban is más tudósokkal. Ezért is nagyon pozitív jelentősége a bolgár kultúra és tudományosság kapcsolatai szempontjából.¹²

⁹ Conev, B.: Dr. Peter Hadzsi Berovics-Beron. — Dr. P. Beron. Szófia, 1926. 13–68.; Bacsvarov, M.: Dr. Peter Beron világnézete. Várna, 1961.; Krisztanov, C.: Peter Beron természettudományos és filozófiai szemlélete. — Peter Beron. Szófia, 1962. 83–110.

¹⁰ Bakardjiew, W. N.: Dr. Peter Beron asztronómiai vonatkozásai. — Rabotnicszeszko Delo. XXXV. Nr. 100. 2.

¹¹ Kalicin, N.: Peter Beron elmélkedései Physique Celeste c. művében. — Peter Beron. Szófia, 1962. 110–130.

¹² Bakardjiew, W. N.: Aus der Geschichte der Medizin des alten Thraziens. — Heilkunst, Juni 1962, 230–235.

Azt sem szabad elfelejteniünk, hogy *Peter Beron* nagy, önzetlen hazafi volt, előharcosa hazája művelődésének és szabadságának.¹³ Elmélete arról a nagy és fontos szerepről, amit a jövőben fognak a trák-szláv népek játszani¹⁴, történelmi igazolást nyert már Bulgária felszabadítása (1878) és különösen a szocialista forradalom (1944. szept. 9.) után. *Peter Beron* nagylelkű mecénás is volt. Számos iskolát is alapított és támogatott, és elősegítette a leánynevelés ügyét is. Saját pénzén taníttatott ösztöndíjasként sok fiatal és tehetséges bolgár ifjút a pedagógia, az orvostudomány (*dr. Hadzsisztojanov-Beron V., dr. Pavlov, dr. Seleminszki I.*) és a festészet (*Nikoláj Pavlovics*, a híres művész) terén. A művelődésért folytatott harcban őt kell tekinteniünk a Bolgár Tudományos Akadémia megalapítójának, mert az ő eszméje volt, hogy alapítsanak Bulgáriában egy tudományos központot. Mint szabadságharcosnak, az volt a célja, hogy más bolgár orvosokkal együtt — unokaöccsével, *dr. Vasszil Hadzsisztojanov-Beron*nal és *dr. Nikola Szavov-Piccoló*val harcoljon 1856-ban a párizsi békekonferencián a szabad Bulgáriáért. „Bolgár programját” akkoriban Párizsban a sajtó terjesztette. Erről a diplomáciai levéltárakban található dokumentumok.

Peter Beron neve nem merült feledésbe. Számos általános és szakenciklopédia foglalkozik életművével. Az utóbbi időben is nem egy mű jelent meg — Bulgárián kívül Németországban¹⁵ és Romániában¹⁶ is —, amely adalékokat tartalmaz a Beron-kutatáshoz. A nagy bolgár orvos és hazafi büszkesége marad hazájának.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dr. Peter Berowitsch Beron wurde 1791 in Bulgarien in der Stadt Kotel geboren. Von 1817 bis 1821 ist er in Bukarest in der Schule „Academia Domniasca“ und betätigt sich gleichzeitig auch als Privatlehrer. Nach dem Aufstande 1821 gegen die Türken siedelte er nach Austro-Ungarn über, und zwar nach Brassó (Kronstadt, heute Braşov in Rumänien). Dort studierte er als Schüler und Privatlehrer die ungarischen, deutschen und rumänischen pädagogischen Ausbildungsmethoden. In Kronstadt gab er sein erstes Buch „Bukwar sas raslitschni poutschenia“ im Jahre 1824 heraus. Diese erste Fibel in bulgarischer Volkssprache war eine Enzyklopädie, die vor der Befreiung Bulgariens sechs Auflagen erlebte und wesentlich zur Reformierung und Modernisierung des Schulunterrichtes im Lande beitrug.

¹³ *Csasov, Sl.* : Peter Beron — Világnézet és pedagógiai eszmék. (Szófia) 1950. (Kézirat.); *Vaglenov, M.* : Dr. Peter Beron filozófiai nézetei és szemlélete. — Bulgarszki Ezik. IX. 1959. 2. 141—153.

¹⁴ *Randa, A.* : Der Balkan — der Schlüsselraum der Weltgeschichte. Wien, 1949.; *Bakardjiew, W. N.* : Die Rolle und die Bedeutung der Stadt und der Universität Leipzig für die Entwicklung der Medizin und der Naturwissenschaften in Bulgarien. — Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, 1957, 2., 1958. 3. 385—386.

¹⁵ *Schischkoff, G.* : Zur Psychologie der bulgarischen Wiedergeburt im 19. Jahrhundert. — Völker und Kulturen Südosteuropas. München, 1958. 19.; *Schischkoff, G.* : Philosophisches Wörterbuch. Stuttgart, 1957. 678.

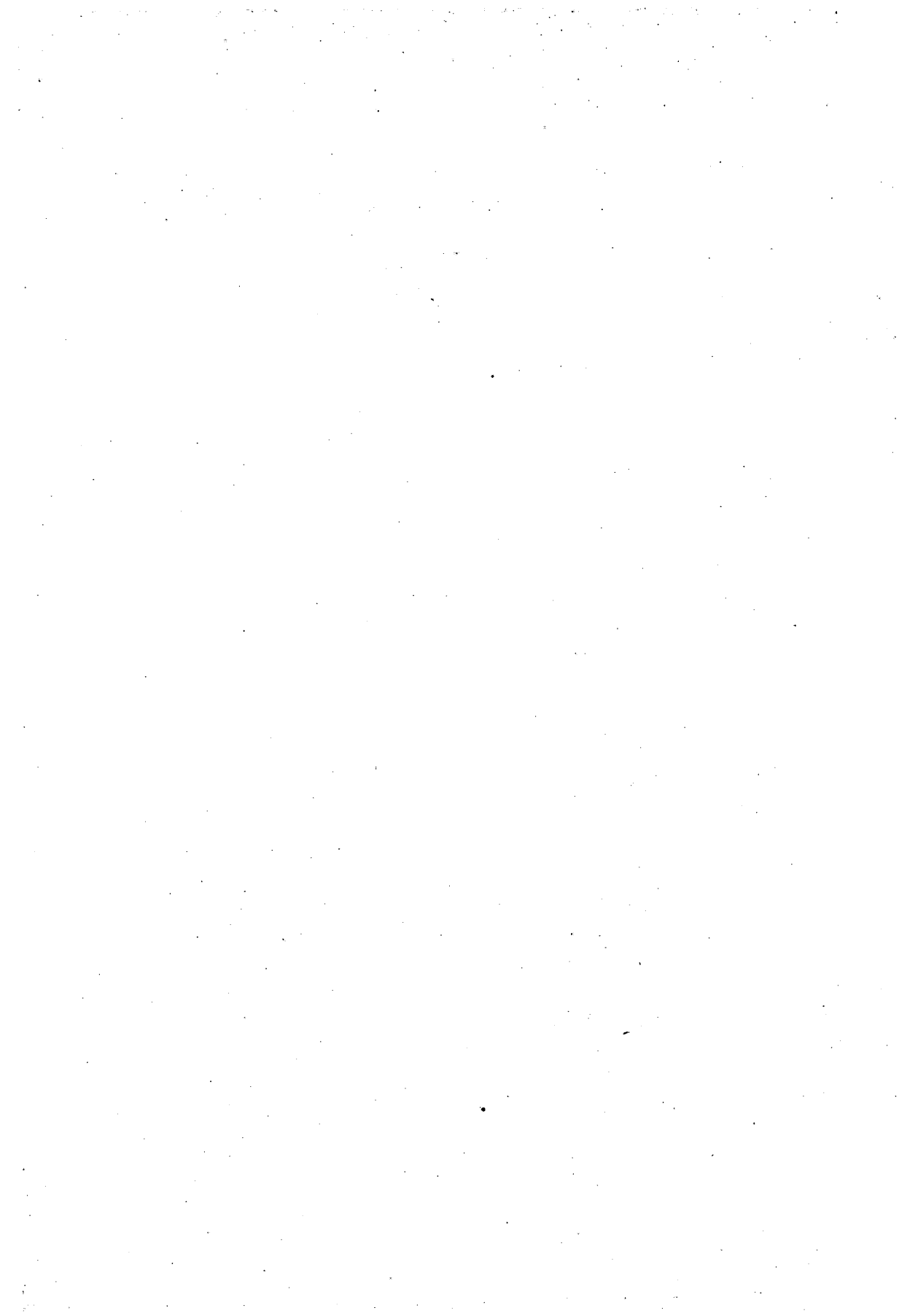
¹⁶ *Bakardjiew, Canculescu, Barbu, Manoliu* stb. 1957-ben (Craiova) megjelent kötete.

Von 1825 bis 1827 war Beron an der philosophischen und an der medizinischen Fakultät der Heidelberger Universität immatrikuliert. Von 1827 bis 1831 studierte er in München. Dort beschloss er seine medizinischen Studien am 5. Juli 1831 mit der Promotion über das Dissertationsthema „Novum lecanometron et embriometron“. Die Doktorarbeit Peter Berons ist ein guter Beitrag zur Gynäkologie und Geburtshilfe. Er hat den Begriff „lecanometron“ statt Pelviometer bzw. Beckenmesser vorgeschlagen und eingeführt.

In den nächsten Jahren arbeitete Dr. Peter Beron in Bukarest und Krajowa. Von 1841 an bis zu seinem Tode (er wurde 1871 in Krajowa ermordet), lebte er in Paris, von wo aus er verschiedentlich Studienreisen nach anderen europäischen Ländern unternahm.

Dr. Peter Beron war eine aussergewöhnliche Persönlichkeit von universaler Bildung, ein Enzyklopädist im wahrsten Sinne des Wortes. Die Beziehung Berons zur geistigen Kultur und Wissenschaft zeigt am besten sein Grundwerk: „Slawische Philosophie — enthaltend die Grundzüge aller Natur- und Moralwissenschaften nebst einem Anhang über die Willensfreiheit und die Unsterblichkeit der Seele“ (Prag, 1855).

Beron, der grosse Mensch und Arzt bleibt ein Stolz für seine Heimat.

О ПЕРИФЕРИЧЕСКОМ КРОВООБРАЩЕНИИ

А. Г. ЛУШНИКОВ

Большим достижением русской терапевтической школы является изучение роли периферического кровообращения. Вопрос этот физиологами почти не изучался и здесь первенство принадлежит клиницистам.

Впервые вопрос об активности артерий поднял С. П. Боткин (1832—1889). Его ученик С. В. Левашов написал на эту тему ценную научную работу. Начало нового столетия тоже не забывало этой проблемы. Главным исследователем в этой области был проф. М. В. Яновский (1854—1927).

Вскоре после того, как в клинику были введены сфигмоманометры, М. В. Яновский во время обходов встретился с необъяснимыми явлениями. В некоторых случаях сердечной водянки при полной сердечной декомпенсации измерения артериального давления показали цифры выше нормальных, т. е. тех, которые должны были быть при циркуляции восстановленной. Было установлено, что такое явление обуславливалось не местными причинами, а какими то общими. Было несомненным, что препятствие оказывалось где то в сосудистой системе. Это давление нарастало в артериях и падало при переходе их в капилляры. Яновский и его ученики тщательно изучили характер такого высокого давления в сосудах, казалось бы парадоксального. Было исключено объяснение этого явления за счет тонуса сосудов. Не имел значения здесь и терапевтический эффект сердечных средств, которые, как правило, суживая сосуды, должны были бы ухудшать состояние больных, чего не было: больные после приема лекарств чувствовали себя лучше. И вот Яновский предположил: *«Так как препятствия находятся в сосудистой системе, а она может влиять на кровообращение только своими двигательными способностями, то приходится предположить, что она способна не только к тоническим, но и к ритмическим сокращениям, которые, чтобы быть целесообразными, конечно, должны находиться в гармонии с сокращениями левого желудочка, подобно тому, как последний находится в известной гармонии с сокращениями предсердий.»*¹ Таким образом Яновский допустил, что источником кровообращения служит не только сердечная мышца,

¹ Труды 4-го съезда Российских терапевтов, Киев, 1913, стр. 8.

как считали всегда, но и вся совокупность мышечных сил артерий. Вот эта совокупность и была названа им «периферическим сердцем». При дальнейшем изучении вопроса оказалось, что напр. давление в пальцевой артерии выше, чем в плечевой и т. д. Чтобы объяснить это, надо предположить, что в самих сосудах имеется новый запас пропульсивной силы, что прирост ее возникает в результате сокращения самого сосуда. Так пришлось прийти к выводу наличия перистальтического, ритмического сокращения сосудов. Чаще всего эти явления возникают там, где они особенно нужны, напр.: при недостаточности клапанов аорты. Ввиду того, что сердечные средства восстанавливают при декомпенсации норму, или во всяком случае облегчают положение больного, пришлось допустить, что они одинаково воздействуют как на центральное, так и на периферическое сердце.

Гипотеза «периферического сердца» уже тогда, казалось, открывала большие возможности в области кардиологии, да и не только кардиологии. «Возможно, что в недалеком будущем, идя этим путем, рассуждал Яновский, мы научимся различать различные виды его [т. е. периферического сердца. — А. Л.] расстройства, как научились дифференцировать разные формы расстройства центрального сердца.»²

Эти работы Яновского и его продолжателей — Пунина, Н. А. Куршакова, Прессмана и др. дали повод обратить особенное внимание на методы измерения кровяного давления в сосудах, на улучшение техники этого измерения. Остановимся коротко на этом вопросе. Первая попытка подобного рода была сделана в Англии и относится к 1733 году (*Stephan Hales*). Но его метод непосредственного измерения манометром давления в сосудах применим только при опытах с животными или во время операций.

Первый бескровный метод определения кровяного давления был предложен в 1876 г. немцем Башем. Но как его технический метод, так и аппарат Потена оказались не вполне правильными и потому только в 1896 г. т. е. ко времени введения в клинику сфигмоманометра Riva—Rossi, стало возможным путем наложения на плечо манжеты определять кровяное давление. Так научились сначала определять максимальное — систолическое давление, а затем и то, которое существует во время диастолы.

Техника определения была улучшена н. с. Коротковым, опубликовавшим его в «Известиях Военно-медицинской Академии» за 1905 и 1906 гг. Несмотря на несовершенство метода, клиницистам удалось установить две основных формы кровяного давления: постоянно повышенное давление, или как тогда называли — гипертензию, и чрезмерно пониженное — гипотензию. Наблюдая различные формы заболеваний и изучая кровяное давление при них, оказалось, что чаще всего высокие цифры получаются у больных нефритами, особенно при сморщенной почке. Кроме того

² Там же, стр. 11.

повышенное давление крови стали наблюдать и при артериосклерозе. Некоторые авторы, напр., Юшар, предложили основным симптомом этого заболевания считать гипертензию. Впрочем, подобный взгляд на артериосклероз скоро был оставлен, под влиянием работ Ромберга, Гределя и др.

Таким образом разработка сложных вопросов о значении периферического кровообращения, поставленных представителями русской кардиологии начала XX века и особенно разрабатывавшихся М. В. Яновским и его учениками, сделалась основной темой некоторых клиницистов на долгое время. Интерес к ним ослабел только в годы гражданской войны и экономической разрухи, что было вполне понятно. Но уже в 20-х годах он пробудился снова.

Одним из доводов в пользу истинности теории периферического сердца было наблюдение, что иногда кровяное давление на периферии оказывается выше, чем в центре. Правильность этого факта стремились опровергнуть тем, что способы измерения кровяного давления как прямые, так и косвенные ненадежны и дают большой процент ошибок. Нашлись клиницисты, которые попытались проверить данные Яновского, применяя более совершенные, по их мнению, технические методы измерения кровяного давления. Так, напр., А. Л. Мясников (из клиники Ланга) в этих целях вместо аппарата Потена (1825—1901) применил широкую манжетку. В итоге этот исследователь нашел, что подъем кровяного давления, который дают узкие манжеты на плече в опытах по Яновскому, не стоит в связи с состоянием сосудов, а «с условиями измерения, степенью слоя ткани между артерией и манжеткой». И вот в результате ряда подобных проверок некоторые врачи пришли к выводу, что подъем, который получается при измерении узкой манжеткой, возникает в результате каких то механических влияний застоя на условия измерения этой манжеткой и что никакого повышения давления в артерии нет.

Критиковали и другой важный довод сторонников периферического сердца, который состоит в следующем: чем выше расположена артерия от сердца, тем выше должно быть в соответствии с законами физики и давление. Однако, это не наблюдается, и в артериальной системе существуют какие то механизмы, компенсирующие влияние силы тяжести. Н. И. Шварц доказал, что в пальцах руки, опущенной книзу, давление оказывается выше, нежели тогда, когда пальцы руки подняты вверх. Этот избыток давления Шварц объяснял работой активной артериальной системы. Мясников попытался подвергнуть сомнению и эти факты и провел соответствующие измерения. Но в итоге и у него получились не особенно подходящие данные для опровержения Шварца. Поэтому Мясникову пришлось допустить существование особого физиологического механизма. «Можно выскazać гипотезу, пишет он, что давление в ногах стоя не получается таким большим, как этого требует гидростатический закон потому, что суживаются на известном протяжении

приводящие стволы артерий, что будет затруднять приток крови вниз, в противовес силе тяжести.»³

Подобные возражения, сделанные Яновскому в 1926 году, однако не могли существенно подорвать значение новых поисков в области кардиологии. Как указывал правильно П. И. Егоров, проф. М. В. Яновский не создавал теории, основываясь на одном каком-либо факте. Конечно, способ Потена не является точным, но при известных условиях ошибка получается одна и та же, и результаты могут быть сравнимы.

Я. С. Лейтман, не являвшийся сторонником Яновского, указал на неправильность методики измерения кровяного давления, примененной Мясниковым.

Среди клиницистов, не принявших теории «периферического сердца», был Ланг (1875—1948). Но в то время (1926 г.) он еще не высказывался так решительно, как это он сделал позже. Он только обратил внимание на важность темы, на ее сложность и предложил внести ее в программу очередного терапевтического съезда.

Весьма важное замечание было сделано И. Г. Гельманом. Он правильно заметил, что большее значение для решения спора о периферическом сердце имеет вопрос о моментах, определяющих максимальное кровяное давление. Объяснить максимум кровяного давления, наблюдающийся в каждую пульсовую волну тем, что в артериальную систему вливается 50—60 куб. сан. новой крови, нельзя. «Сосудистая система достаточно эластична, чтобы соответственно растянуться, если бы в игру не вступало активное противодействие сосудистой стенки, с каждой пульсовой волной наступающее перераспределение тонуса сосудистой стенки». Таким образом пока весь феномен повышения кровяного давления не получит иного объяснения, это укрепляет чрезвычайно учение об активности сосудистой системы. Спор о периферическом сердце проходил как на страницах журналов, так и, пожалуй особенно рьяно, на 9 и 10 терапевтических съездах.

К концу 20-х и началу 30-х годов наиболее видным исследователем в области периферического кровообращения был профессор Воронежского университета Н. А. Куришаков. Именно ему и было поручено сделать основной доклад на эту тему на X терапевтическом съезде (май 1928 г.). Его исходной точкой зрения было понимание системы кровообращения, как системы находящейся в очень сложных взаимосвязях с организмом. Впрочем, его определение этой системы, с точки зрения биологической и клинико-функциональной, было не совсем удовлетворительно. Он писал: «Можно рассматривать сердце, сосуды, легкие и кровь, как одну систему, главнейшее назначение которой — снабжение тканей O_2 и удаление CO_2 ». Здесь все правильно; но, если иметь в виду те задачи,

³ А. Л. Мясников и А. А. Миллер: Дальнейшие наблюдения над кровяным давлением по вопросу о «периферическом сердце». Труды 9-го съезда терапевтов Союза ССР, М., 1926, стр. 264.

которые стояли перед автором — привести наиболее существенные доказательства в защиту новых отечественных взглядов на сердечно-сосудистую систему, то не мешало бы вспомнить старые, давно известные факты из области эмбриологии. «Сосудистая система с содержащейся в ней кровью и окружающею ее соединительной тканью составляет одно физиологическое целое» — говорил Э. Э. Эйхвальд (1837—1889) в 1876 г. т. е. 52 года назад. Кровь, сосуды и соединительная ткань образуются из среднего зародышевого листка. При этом сердце можно рассматривать как первый сосуд, закладываемый в зародыше. Несмотря на то, что и в то время господствующим был взгляд на сердце, как на основной и единственный двигатель крови, такие клиницисты как Эйхвальд и Боткин понимали, что полной ясности в этих вопросах еще нет.

Сосудистым тонусом, конечно, можно было объяснять многие явления, наблюдаемые в жизни организма и его отдельных частей, но далеко не все. «Компрессионное развитие мышечной части того или иного отдела кровеносной системы при гипоплазии мышц в других отделах, активная сосудистая перистальтика у многих низших животных, не имеющих сердца (*Annelides*), служащая для передвижения крови, наличие у сосудов высших животных спонтанных ритмических сосудистых сокращений — позволяют предполагать в периферической кровеносной системе какой то активный гемодинамический фактор.»⁴

В истории науки это не первый случай, когда клиницисты, наблюдающие организм в его состояниях, часто недоступных экспериментатору, или превосхищают открытия биологов и физиологов, или указывают им те пути, по которым должно развиваться научное искание. Так было и в данном случае. Физиологи были далеки от того, чтобы подозревать наличие дополнительной живой силы, влияющей на кровообращение. К этому же взгляду привыкли и клиницисты. Нужно было иметь исключительный клинический дар Боткина, чтобы пробить бреши в казалось бы непоколебимом воззрении. Известна в этом отношении работа С. В. Левашиова «Материалы к учению об изменениях просвета сосудов», в которой он как клиницист принял необходимость допустить наличие самостоятельных периодических сокращений и расширений артерий и вен, распространяющихся от центра к периферии в артериях и от периферии к центру в венах.

Эти первые догадки и наблюдения в последующих трудах Яновского были подкреплены уже не только новыми клиническими наблюдениями, но и рядом инструментальных исследований, о которых сказано выше. Таким образом, не представляется возможным объяснить усиление кровоснабжения и повышение давления на периферии при больших степенях зажатия ни застоем, ни изменениями артериального тонуса, ни изменениями в калибре капилляров, и объяснение, даваемое теорией перифери-

⁴ Н. А. Кушаков: Учение о периферическом артериальном сердце, Труды съезда терапевтов Союза ССР, Л, 1929, стр. 2.

ческого сердца, предполагающее усиление сосудистой работы по аналогии с усилением кишечной перистальтики при наличии стенозов, имеет, как гипотеза, полное право на существование.

Проф. Д. О. Крылов, исследуя происхождение компрессионных звуковых явлений в плечевой артерии, известных под названием *Коротковских*, пришел к выводам, которые подтверждают теорию Яновского. *Коротковские* звуковые явления не могут быть объяснены деятельностью одного только сердца и состоянием сосудистого тонуса. Периферическое артериальное сердце вполне может оправдать их возникновение.

О практическом применении некоторых данных теории периферического сердца при определении функциональной способности артериальных сосудов писал Л. П. Прессман.

В. А. Оппель вспомнил об одном заседании терапевтического общества 1880 г., на котором В. Д. Шервинский, разбираясь в сердечном больном, страдавшем туберкулезом, спросил себя — «Каким образом этот больной, с таким сердцем, мог еще жить?» И ответил: «Он жил потому, что у него хороши периферические артерии, которые поддерживали центральное сердце.» При этом Оппель заключил: «Я утверждаю, что если некоторые детали в учении М. В. Яновского могут быть изменены, то это не значит, что все учение ложно. Все учение заключается в том, что периферические артерии помогают центральному сердцу продвигать кровь через капилляры. В этом суть, и это не подлежит никакому сомнению».

В дискуссии принял участие О. В. Кондратович. Ссылаясь на Боткина, Кравкова, итальянца Ронкато, который поддержал доводы Н. А. Куршакова, Н. И. Шварц напомнил, что опыты Krogh'a убеждают в том, что капилляры обладают способностью сокращаться. М. И. Аришкин сообщил о некоторых эпизодах из клиники. «Вспомните сыпнотифозных больных, — у них нормальное сердце, но никуда негодное периферическое и от этого они погибают».

Таким образом основным противником теории активности артерий, предложенной представителями отечественной школы терапевтов, был Г. Ф. Ланг. Он пространно изложил свои воззрения на заседании Десятого терапевтического съезда (1928).

Ланг однако понимал, что «вопрос о существовании периферического сердца несомненно один из капитальнейших вопросов кровообращения, которые когда-либо выдвигались». Впрочем он не стал вдаваться в анализ того чрезвычайно важного обстоятельства, почему же этот «капитальнейший» вопрос возник в период конца 19 и начала 20 столетий и именно в недрах русской клиники? Каковы были предпосылки для этого? Почему он не возникал на Западе? Или вернее, почти, не возникал. А если там и говорили по этому поводу, то только в связи с нашими отечественными работами и говорили главным образом в тонах критических. В самом деле, Ланг в своих выступлениях против теории Боткина—Яновского опирался в основном на труды и высказывания немецких физиологов. Ланг, вопреки выдвинутой теории, считал, что

«согласно общепринятому представлению» никаких сокращений артериальной мускулатуры в зависимости от сердечных пульсовых волн не происходит. При этом он опять таки, игнорируя соображения чисто клинического характера, ссылаясь на работы физиологов *Гюртля* и *Сали*. Эти колебания диаметра артерий, конечно, очень незначительны, они неуловимы пальпаторно, как признавал и *Яновский*. Они так же незаметны, как движение земли. *Ланг* считал, что если активная работа артериальной мускулатуры и существует, то только в аорте, в остальном это все трубки, механически распределяющие кровь по органам. Впрочем и по вопросу пассивности или активности артерий у него не было твердых высказываний. В одном случае он говорил, что артерии способствуют току крови, «но чисто пассивно.»⁵ В другом месте он высказывался иначе: «несомненно что артерии — не пассивные органы.»⁶ В итоге *Ланг* отверг ценность теории, так как «все данные современной физиологии кровообращения говорят определенно против существования такой функции артерий».

Критиковал *Ланг* и клинические наблюдения, на которых строилась новая теория. Здесь он ссылается на проверочные труды своих учеников (*Мясникова*, *Каляева*, *Вальдмана*, *Абдулаевой* и др.). В итоге он пришел к выводу, что «все положительные результаты соответственных наблюдений школы *Яновского* объясняются или неточностью применявшейся методики, или влияниями других специальных условий этого опыта на результаты измерения артериального давления в частности венозного застоя.»⁷

Его заключения по поводу всех этих работ отечественных клиницистов весьма категоричны. «Я поэтому считаю, говорил *Ланг* на X съезде в 1926 году, что термин «периферическое сердце» применять вообще не следует — при данном положении этого вопроса: он может у тех, кто с этими вопросами мало знаком, вызвать только ложные представления, которые могут принести вред.»⁸

Теория «периферического сердца», выдвинутая представителями русской врачебной школы, конечно, не могла быть обоснована теми данными, которыми в отношении затронутых проблем владеет современная наука, и прежде всего физиология. Она была предложена для объяснения ряда клинических феноменов и не исходила из уже готовых и известных данных. Если бы она не имела неясных или уязвимых мест, она не была бы теорией, а очевидным фактом науки. Поэтому критика ее нужна и полезна.

О. В. Кондратович напомнил, что *Яновский* всю жизнь (как клиницист) работавший над вопросами периферического кровообращения, создал направление, которое внесло много ценного в разъяснение запутанных

⁵ Труды съезда терапевтов Союза ССР, Л, 1929, стр. 22.

⁶ Там же, стр. 23.

⁷ Там же, стр. 40.

⁸ Там же, стр. 55.

клинических явлений. *А. Н. Шестаков* и *С. С. Зимницкий* (1873—1927) в 1927 г. опубликовали совместный труд, в котором дали математическое определение количества крови, оттекающей из артерий в вены в течение каждого систолического периода. Исходя из этой формулы оказывается, что работа одного центрального сердца в минуту выражается половиной того количества крови, которое оттекает из артерий в вены в течение каждого данного систолического периода. Не входя здесь в математические вычисления, скажем, что по автору при нормальной частоте пульса (72) работа сосудов, т. е. периферического сердца, составляет 79%. Таким образом выходит, что центральное сердце по отношению к сосудистой системе играет такую же роль, как предсердие по отношению к желудочкам. Таким образом основная сила,двигающая кровь, это — периферическое сердце.

Такое понимание организма, по которому все процессы находятся в диалектической взаимозависимости, было недоступно для клиницистов, научная мысль которых еще связывалась с механистическими представлениями и локалистическими понятиями, особенно характерными для немецкой медицины второй половины XIX века. Таким образом динамическое понимание процессов жизни вообще и кровообращения в частности не только не вредило, а наоборот способствовало правильному практическому подходу к лечению больного организма. В этом был секрет диагностических и терапевтических успехов в деятельности *С. П. Боткина*, *А. А. Остроумова*, *Н. Я. Чистовича*, *В. М. Яновского*, *С. С. Зимницкого*, *В. Д. Шервинского* и многих практических врачей последних десятилетий, учившихся у названных представителей русской врачебной школы.

Спор о периферическом сердце в тридцатых годах стал затухать. Эта проблема оставалась не решенной. Конечно, этому способствовала и та критика, которую развернули в печати представители старой локалистической медицины. Но благоприятных последствий этой теории не отрицали даже ее противники. Они указывали, что новое воззрение привлекло внимание многочисленных исследователей к работе над сосудистой системой. Клиницисты стали говорить уже не о компенсации или декомпенсации одного только сердца, но всей сердечно-сосудистой системы. В их поле зрения вошли такие вопросы, как нарушение газообмена, водно-солевого обмена и т. д. Один из главных сторонников взглядов Яновского — *Н. А. Куриаков* в 1932 г. выпустил книгу, в которой подытожил и осветил по новому ряд вопросов, связанных с сердечно-сосудистой системой: «Кровообращение нормальное и патологическое» (Воронеж). В ней он писал: «Мы полагаем на основании нашего клинического и экспериментального материала, что сосуд в иных случаях оказывает большее сопротивление искусственному сдавливанию в диастолический период сердца, чем того следует ожидать, если не предполагать в этот период повышенным его тонус, и что существуют случаи местного повышения периферического давления при некоторых затруднениях притока крови

к данному участку, необъяснимые влиянием гидравлического удара, не сопровождаемые уменьшением периферического сопротивления в более дистальных областях. Подобного рода влияния говорят в пользу периферического сердца⁶, если я на этом явлении всегда подробно останавливаюсь, то это потому, что глубоко убежден в наличии пропульсивной функции у сосудов... Функция сосудов у животных, стоящих на низкой степени развития, не может с филогенетическим развитием окончательно исчезнуть.»⁹

Вопросы нормы и патологии кровообращения стоят в центре не только кардиологии, но всей медицинской науки. Наука всегда развивается от простого к сложному. Если в начале XIX столетия круг вопросов кардиологии замыкался вокруг заболеваний сердца и его пороков, то во второй половине XIX ст. стали говорить уже о заболеваниях сосудов — артериосклерозе. Эта органная патология удерживалась и в первые десятилетия XX. века. Так, напр., рассказывая о механизме компенсации и декомпенсации сердца, видный харьковский терапевт проф. Шатилов в 1919 г. писал, что все это стоит в связи с распределением крови в малом и большом кругах, а последнее, в свою очередь, зависит от неодинаковой работы обоих половин сердца. Так же рассуждал в начале 20-х годов о декомпенсации и проф. С. С. Зимницкий.

Истоки новых взглядов на все эти проблемы надо искать у лучших представителей русской терапевтической школы XIX столетия. Особенно определенно эти новые пути были намечены Эйхвальдом. Он указал на недостаточность одного только анатомического понимания организма и на необходимость шире понять организм в его биологических, функциональных возможностях. «Физиология, писал он, указывает на тот запас сил напряжения, который существует во всяком живом теле и которым организм пользуется лишь в крайних случаях для удовлетворения необыкновенных чрезвычайных требований». И он решил разобраться с физиологической точки зрения расстройства одной из главнейших функций тела, а именно кровообращения: «Я постараюсь разобрать, писал он, эти расстройства в тесной их взаимной связи, а также в связи с вызывающими их, в каждом данном случае, условиями жизни...»¹⁰

Остроумов обращал внимание на то, что нередко врачам представляется странная парадоксальная картина, когда человек с большим анатомически дефективным сердцем живет и выполняет некоторую работу.

Учение Боткина—Яновского имело значительный резонанс в дальнейшем развитии сердечно-сосудистой патологии. Поступательное движение научной мысли задержать не удавалось. Ланг, сообщая на XII терапевтическом съезде свои соображения о патогенезе и патофизиологии недостаточности кровообращения, вслед за Н. А. Куришаковым, должен

⁹ Н. А. Куришаков: Кровообращение нормальное и патологическое, Воронеж, 1933, стр. 29.

¹⁰ Э. Э. Эйхвальд: Патогенез и семиотика расстройства кровообращения. Из частного демонстративного курса, читанного для врачей весной 1876 г., СПб, 1891, стр. 8., 9.

был высказаться следующим образом: «В этой области стало преобладать синтетическое направление научной мысли. Система кровообращения стала изучаться как составная часть всего организма». «В самом деле, интенсивность обмена веществ органов и тканей, функциональная способность всех органов зависит от кровообращения. На повестку дня [!] стала проблема недостаточности кровообращения, являющейся результатом нарушения всего аппарата кровообращения как функционального целого. Но это не сердечная недостаточность — вопрос ставится шире, присоединяется еще сосудистая недостаточность.»¹¹

Все это, к чему пришел Ланг, было понятно значительно раньше сторонниками теории активности периферического кровообращения. В цитированной нами выше книге Н. А. Куришаков писал: «При сложности устройства аппарата циркуляции нарушения общего кровообращения могут наступить от тонких или грубых изменений во всех отдельных частях этой системы. . . Болезни сердца, таким образом, превратились в расстройства кровообращения и стали в ряд болезней обмена. Сердце сходит с исключительного места, которое ему до сих пор приписывали, и оставаясь доминирующим органом в динамике кровообращения, оказывается лишь частью общего целого прибора, в котором главнейшая функциональная роль [Газового обмена] принадлежит периферическим тканям.»¹² Так далеко ушла клиническая мысль, оставив позади высказывания о декомпенсации кровообращения в связи с расстройствами только правого или левого сердца (Шатилов, Броубдент, Шрумф и др.). Впрочем клиническая мысль 30-х годов в нашей стране, несмотря на успехи в области понимания патогенеза болезней кровообращения, еще во многом не освободилась от старых локалистических рамок. Этим только и можно объяснить в конечном счете анатомическую классификацию болезней системы кровообращения, которая была по предложению Ланга принята XII терапевтическим съездом: все они были разделены на три группы — 1. болезни сердца, 2. болезни сердечно-сосудистой системы и 3. болезни нейрогуморального аппарата.

Теория «периферического сердца», не будучи принята всеми отечественными кардиологами, тем не менее оказала воздействие на развитие многих отделов современной кардиологии.

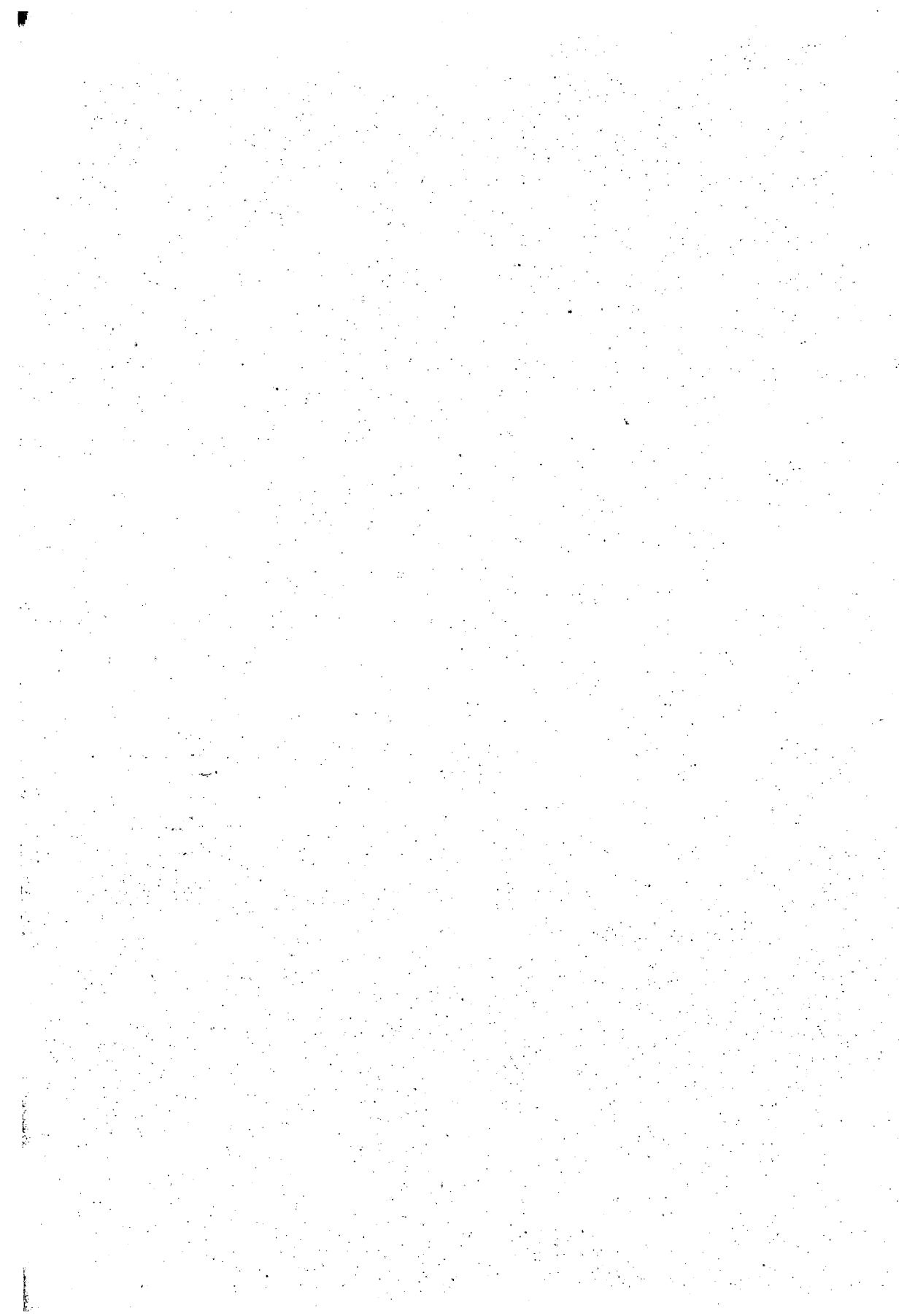
¹¹ Труды XII Всесоюзного съезда терапевтов, Ленинград, М, 1940.

¹² Н. А. Куришаков: Кровообращение нормальное и периферическое, Воронеж, 1933, стр. 73.

Összefoglalás

A „periferiális vérrendszer” klinikai történeti kérdését már a nagy orosz orvos, Sz. P. Batkin is tanulmányozta. Tudományos munkásságának ez képezte fontos fejezetét. Ő és tanítványai a klinikai-tapasztalati gyakorlat orosz megalapozói, akik kritikai vizsgálat alá vették azt az idejét múlt felfogást, hogy a vénák és az artériák csak a vér mechanikus továbbításának szerepét játsszák. Bebizonyították, hogy a szívet a vér-edényrendszer aktív tevékenysége segíti.

Ennek az irányzatnak XX. századi követője V. M. Janovszkij is, aki tanította és kutatásaival igyekezett alátámasztani, hogy a vascularis rendszer is rendelkezik önálló ritmussal. A szerző számos eredeti adatot közöl Janovszkij professzornak az új klinikai progresszív szemlélet bevezetéséért vívott tudományos harcához. Janovszkij különösen a funkcionális kardialis-vascularis rendszer kutatását tekintette élete céljának.

ADATOK A SZEMÜVEG ÉS A MAGYAR LÁTSZERÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ

GÁCS ANDRÁS

A szemüveg megjelenése előtt a szembetegségben, szürke hályogban szenvedők sokszor csodáknak tulajdonították esetleges gyógyulásukat. (Ezt bizonyítják a régi szentképek körül ma is látható fogadalmi ajándékok, az ezüsből készült szemek és szempárok.) A csodatevő helyek elérésére sokszor hosszú utat tettek meg a betegek. Az úton a vallásos buzgalomból elvégzett térdreborulások, térdencsúszások következtében a „túlérett” hályog néha elhagyta a pupilla területét, és így a látás visszatért.¹

Nem tudjuk, hogy hazánkba mikor és ki hozta az első szemüveget. Megjelenésekor az akkori idők népe babonás félelemmel, idegenkedve tekintett a szemüveg viselőjére, egy kicsit sajnálta is, hogy annak szeme már segítségre szorul.

Csak feltevés, hogy Mátyás király korában hozták a szemüveget az országba. De e feltevés valószínű, mert a király udvari tudósai, papjai olasz származásúak voltak, Itáliában pedig ekkor már ismerték és használták a szemüveget.² A szemüvegnek a reneszánsz Itálián kívüli elterjedését bizonyítják az e korban készült képzőművészeti alkotások. Néhányat megemlítve: Sailisburyben a Szent Márton-templomban az egyik oszlopfőn egy 1430—1440 körül készült fej látható, „Nietbrille”-vel, szegecselt szemüveggel az orrán. Ehhez hasonló szemüveg a spanyolországi Zaragoza városának katedrálisában, a főbejárat egy táblaképén látható. A kép keletkezési dátuma 1441. Spanyolországban ez a legkorábbi eddig ismert szemüvegábrázolás. Nürnbergben, a Mária-templomban álló főoltáron, amelyet mestere 1450-ben alkotott, és Jézus körülmetélését ábrázolja, egy imakönyvet olvasó alakon szintén látható a „Nietbrille”.³

Magyarországon talán *Regiomontanus* (1436—1474) útján vált ismertté a pápaszem. Az asztronómiai tudományok úttörője Königsbergből (a mai Kalinyin-gradból) származott. (Neve a kor divatja szerinti latinosítás előtt *Johann Müller* volt.) *Purbach* matematikus és csillagász tanítványa volt, sokáig Rómában élt, és az is feltehető, hogy mint csillagász összeköttetésben állt az olasz lencsecsiszolókkal. Rómából hívták meg Mátyás udvarába, ahol sok évig a király könyvtárosa volt.⁴

¹ *Bartók I.*: A magyar szemészet története. Bp. 1954. 10.

² *Greff, R.*: Die Erfindung der Augengläser. Berlin, 1920. 75.

³ *Schmitz, E.-H.*: Die Seehilfe im Wandel der Jahrhunderte. Stuttgart, 1961. 18—21., Abb. 7.

⁴ *Schweiger-Lerchenfeld, A.*: Kulturgeschichte, Bd. II. Berlin, 1907. 439.

A szemüveg magyarországi megjelenésére vonatkozólag mindez, sajnos, csak feltevés, semminemű írásos bizonyíték sem támasztja alá. Az egykori feljegyzések *Toggenburgot*, Mátyás király orvosát seborvos-okulistiként említették⁵; azonban ez is csak közvetve támasztja alá feltevésünket.

A nép körében ezekben az időkben a szembántalmak ellen csak a ráolvasásokban bíztak, és a bűbájosok erejében még a sokkal tehetősebb rétegek is hittek. Emberlakta helyektől távoli források és kutak felkeresésével, szemét e forrásokban néha megmosva keresett a kor embere enyhülést a fájós szemre.⁶

A XVI. századtól kezdve a magyar orvosok egyre nagyobb számban jártak és tanultak külföldön. Eljutottak Itáliába, Franciaországba és Angliába is, de hazatérésük után vajmi keveset foglalkoztak a szem gyógyításával.⁷ Viszont már a XV. századtól kezdve érkeztek hazánkba a törökök által megszállt területekről, a Balkán felől menekülő „hályogszűrő” „okulisták”, sarlatánok, akik más orvosi ténykedésük mellett szemet is operáltak.

Ezek az „okulisták” — főleg a vásárokon — csodálatos hatású kenőcsöket árusítottak, fogat húztak és szemet mütöttek. Ebben az időben hályogtűvel, a szembe szúrt tű alakú eszköz segítségével „reclináltak”, azaz a hályogot a pupilla mögül letolták a szem alsó részébe. Másnap elutaztak, sorsára hagyva az esetleg meggyógyuló vagy megvakuló szerencsétlent. (Ezek a „chirurgusok” királyi kegyelemlevél, privilégium védelmével működtek az országban még a XVIII. században is.⁸

A vallásos dogmák fellazulása idején olyan kultúrperiódus következett, amelyben a titkos tudományok művelői, az orvoslásban a sarlatánok, széles működési területhez jutottak. (A „sarlatán” szó maga a „Vocabulario della Crusca” szerint olyasvalakit jelent, aki nagy hangon ígér embertársait megtévesztő dolgokat.)⁹

A szemüveg elterjedése hazánkban valószínűleg a XVI. században kezdődhetett. Ebben a században már okiratokban is előfordult. Itt olvashatók az okula, okulár, okularé, okulárium elnevezések a szemüveggel kapcsolatban. A tehetősebb nemesség e korban szerzi be az egyre inkább szükségessé váló szemüveget. Egykorú feljegyzések szerint már nők is viselték. A Nádasdy család levelezésében 1550 körül *Nádasdy Tamás* felesége *Kanizsya Orsolya* egyik levelében arról panaszkodik, hogy pápaszemét otthon felejtette.¹⁰

A Nemzeti Múzeum féltve őrzött kincse, amelyet *Höllriegel József* múzeumi őr talált meg a lipószentandrászi szárnyasoltár restaurálásánál, szintén ebből a korból származhat. A szemüveg bőrből készült. Préselt bőr, némi díszítésnyomokkal, amelyekben egy az üvegek befogadására alkalmas horony, „nut” van. Sajnos, üveg nélkül került elő, így nem lehet megállapítani — mint más előkerült példányoknál —, hogy milyen lehetett az üvegek dioptriaszáma, kivitele. Azon a

⁵ *Magyary-Kossa Gy.*: Magyar Orvosi Emlékek, I. köt. Bp. 1929. 10.; *Holländer, E.*: Die Medizin in der klassischen Malerei Stuttgart, 1913. 415.

⁶ *Ipolyi A.*: Magyar Mythologia. 3. kiad. I. köt. Bp. 1929. 283.

⁷ *M. Zemplén J.*: Roger Bacon. Bp. 1954. 24.

⁸ *Holländer* i. m. 412.

⁹ *Francesco, G. de*: Die Macht des Charlatans. Basel, 1937. 11.

¹⁰ *P. Balázs J.*: Magyar Nyelv 1960. 1. 96.

területen már a XII. században szász település volt, tehát a szemüveg Németországból való behozatala is elképzelhető.

Még egy példány került elő az úgynevezett „Nietbrille” szemüvegtípusból, a budai vár ásatásainál. A mellette talált tárgyak alapján XIV. századbelinek tartják, azonban a Zeiss Múzeumban, Jenában láthatókkal való egybevetése valószínűbbé teszi, hogy ez a példány valamivel későbbi korból származik.

A szemüveg elterjedése idején az orvosok féltékenyek lettek a szemvizeiket feleslegessé tevő szemüvegekre, illetve a jól fogyó és magas áron elkélő szemvizeiket a használatból kiszorító vándor optikusokra, akiket a nép csudadoktoroknak tartott. A házaló vándoroptikus figurája a képzőművészetben is gyakran fordul elő. (Egyszerű kis parasztház előtt áll a vándorló optikus. A kazettájában szemüvegek vannak, amelyeket a ház öreg lakói próbálgatnak *Adrijan van Ostade* „1610—1685” híres németalföldi festő képén.) A vándorló optikus sok országot bejárva árusította a nyakába akasztott kis ládikából a szemüveget. Megszokott és várt személy lett mindazok körében, akik öregkorukra látni akartak. *Coppelius* a Hoffmann meséi műszerészfigurája, ma is éneklő kuplóját, amelyben barométereiket, szemüvegeket ajánl. Ez a vándoroptikus-figura megtalálható a meiseni szászországi porcelángyárak korai darabjain is. A bécsi rokokó legvonzóbb és legkedveltebb alkotásai közé tartoznak a „Cris de Vienne” kikiáltói, ezek a jó mozdulatú kis figurák, szeretetteljes gonddal festve, amelyek között a barométer-árus, az optikus és a nézőszekrényes modellek a legismertebbek.

Ezekből a századokból is nagyon kevés nyomra akad a kutató, hogy miként is terjedt el a ma annyira megszokott szemüveg hazánkban. A régi Magyarország, illetőleg a régi Pest—Buda iparosai közül, akik a szemüveg elterjesztésével foglalkoztak, elsősorban a *Calderoni*-féle vállalkozást kell megemlíteni. Ez az üzlet 1819-ben alakult, ott, ahol ma a Vörösmarty tér és a Váci utca sarka van, egy nagy bolthajtásos kapu alatt. A bolt a kor divatja szerint gipszfigurákat és Olaszországból importált alabástrom figurákat árusított, az előnyomáshoz az akkor divatos hímzés előnyomóformáival, az ún. módlikkal együtt. Főleg a külföldről beszerzett félkész gyártmányokat állították össze itt, üvegeket helyeztek keretbe, kész szemüvegeket adtak el. Későbbi nagy hírnevét és üzleti összeköttetéseit a cseh—morva vidékről, Fulnek városából tanulóként a boltba került nyolcéves kisleány köszönhette a bolt, *Hopp Ferencnek*, aki utóbb a szakmát kitanulta, s aki később a Keletázsiai Múzeum alapítója lett.¹¹ (Budapest ostrománál a boltot találat érte, teljesen kiégett. A tulajdonos örökösök részben Krefeldbe távoztak, részben Romániába, s a nagy múltú vállalkozás ezzel megszűnt.) A *Calderoni*-féle vállalkozás az első látszerészüzlet volt hazánkban. Az első látszerésziparos a régi Magyarországon, illetőleg Pest—Budán a morva származású *Libál Antal* volt, aki a szemüvegek előállításával és elterjesztésével szerzett magának elsőrangú nevet.

Antony Libál 1815. február 15-én született a morvaföldi Chlumecz an der Zelina mezővároskában. Már apját is mint Zirkelschmiedmeistert — körző- és műszerkészítő mestert — jegyezték be a matrikulába. Családi színhagyomány szerint már a körzőkészítő mester is foglalkozott szemüvegekkel, és az akkori

¹¹ *Borsody-Bevilaqua B.*—Gács A. : Ofotért Híradó 1957. 11.

szász országhatáron átjárva tanulmányozta az ottani fejlett optikai üzemeket. Később a család több tagja járt a ma is világhírű *G. Rodenstock* optikuscéghez, hogy a szemüvegekészítést megtanulja. A családi feljegyzések szerint anyjuk, *Theresia Hartner* szintén iparoscsaládból származott: egy drezdai kalapgyárosnak volt a leánya.

Széchenyi István gróf támogatott és elősegített minden iparosodási folyamatot. Magyarországon abban az időben nem volt szemüveget előállító, optikai lencsét csiszoló ipar. Külföldi utazásai során minden eszközt felhasznált arra, hogy jó iparosokat telepítsen le hazánkban. A Libál-család — a hagyomány szerint — 1846-ban vándorolt be hazánkba. A család feje már önálló optikusmester volt Bécsben, de *Széchenyi István* gróf rábeszélésére otthagyta megszokott környezetét. A család a mai napig büszkén hivatkozik arra, hogy „tengelyen” utazott új hazájába. A nagy társzekéren a népes családon kívül a teljes műhelyfelszerelés, a csiszolókövek, az ingóságok is rajta voltak. Elhelyezésükről már eleve gondoskodtak, és Pesten a Kalap utcában, körülbelül ott, ahol ma a Mátyás-pince van, kaptak helyet kis műhelyük számára. Igen hamar beleszoktak környezetükbe, és hazájuknak vallották Magyarországot. 1849 április vége felé, amikor *Aulich* tábornok huszárelőőrsei bevonultak Pest városába, már ők is ott voltak az újjongó tömegben. A budai várban *Hentzi* tábornok volt a parancsnok, aki, amikor *Görgey* fővezér májusban ostrom alá fogta Budát, dühében Pestet lövette. A család 1849. május 9-én a nagy bombázás elől, sorsára hagyva mindenét, a Városligetbe menekült a polgárság jó részével együtt. Visszatérve örömmel állapították meg, hogy műhelyük nem szenvedett a bombázástól és az azt követő tűzvészttől, és újra munkához láttak. Sokáig őrzött a család egy ágyúgolyót, amelyet udvarukban találtak.

A szerényen berendezett műhelyben eleinte nem forgókorongon, hanem álló, fából készült „Stock”-on, tőkén dolgoztak, a faedény domborulatában, illetve homorulatában, kézzel csiszoltak, így készültek a szükséges biconvex vagy konkáv üvegek. A kézzel végzett csiszolómozdulatok teljesen azonosak a mai soktengelyű, villanyerővel működő gépek üvegcsiszoló műveleteiével.

A család szakmai tudását a megszeretett új haza szabadságharcának szolgálatába állította. A fiatal *Libál* beállt honvédeknek, de főleg katonai látcsöveket, térképészeti eszközöket készített a harcoló alakulatoknak, néha szemüvegeket is. A mai napig büszke a család arra, hogy abban az időben „Brillenschmied”-nek, azaz „Szemüvegvács”-nak nevezték őket.

A családi hagyományok szerint a régi, híres magyar orvosok közül sokan, így *Lippay Gáspár*, *Hirschler Ignác* és *Semmelweis Ignác* is megfordult műhelyükben és készítettett különféle szemüvegeket. E nagy orvosok útmutatásai nyomán elsőként állítottak elő a Libálok Magyarországon szemüveget orvosi vényre. Feltehetőleg, hogy *Széchenyi István* összeköttetésben állt ezekkel a hazai úttörő orvosokkal, szemorvosokkal, és valószínű, hogy az ő kívánságukra hozott hazánkba optikus iparost.

A Bach-korszak viszonyai között megcsappant a család tagjainak keresete, más jövedelmi forrás után kellett kutatniuk. A kor divatja a legyező volt, legyezőket készítettek. Ökörszarvakat vettek a vágóhídon, azokat kiszárították, felhasították,

és olajban pácolták. Nyílt tűzön, lángon hevítették, s utána laposra préselték őket. A laposra sajtolt nyersanyagból megfelelő alakú vékony lemezeket, lapokat vág-
tak ki. Díszítésükre a pulykatollakat tűzbe, füstbe tartva „plöröz-szerűvé tették,
e tollak felhasználásával, feldíszítve készültek a legyezők”. Ebből az anyagból ké-
szültek a kor úgynevezett „szaru pápaszemei” is. A korra annyira jellemző ún.
„Schuber” (nem Schubert!) lorgnettek rövid szárakkal, zsebkés módján becsuk-
hatóra, vékony, sötét szaruból készültek. A hosszú nyelűek neve a hangzatos
„A la Pompadour” volt, és ezeket a korabeli árjegyzékek mint színházi és szalon-
lorgnetteket ajánlják.¹² Hasonló módon készítették a Libálok a nehezebben hozzáférhető,
de magasabb árú, hazánkban is honos mocsári teknősök pánceájából ké-
szülő legyezőket és a finomabb szemüvegeket. A mesterek keze a forró szarutól,
teknőchéjtől olyan kergessé vált, hogy a kihajlítási műveletet pusztá kézzel, fo-
gók használata nélkül végezték.

Ez a család volt tehát az első kisiparoscsalád Magyarországon, amely a szem-
üveghez szükséges üveglencsákat, kereteket kézi erővel állította elő. A lencsákat
préselték is, ehhez készített vasfogó segítségével tűzön hevítve, majd durván si-
mítva, és végül fényesre polírozva. Az elkészült lencsákat a szemüvegek formájá-
hoz, ún. homokkővön csiszolták hozzá a kerethez, megfelelő méretre. — Ma is
létező, egynéhány abból az időből való eredeti tárggyal dolgozó (de immár más
tulajdonban levő) nyílt árusítású üzletüket 1871-ben alapították a Zöldfa utcá-
ban — a mai Veres Pálné utcában — a 7. számú házban.

Az üzlet eredetileg az utca másik oldalán volt, nem ott, ahol most található.
A régi műhelyhez vásárolták meg a Magyarországon első, villamos erővel hajtott,
hatalmas átmérőjű amerikai „Niagara-köveket”. A családi hagyomány szerint
közvetlenül Amerikából hozatták őket műhelyük részére. Készítésük során —
állítólag — a Niagara-zuhatag hatalmas víznyomása szolgáltatta a présgép hajtó-
erejét. Évekkel ezelőtt még látható volt a Niagarára utaló felirat, amit inkább a
kövek fantázianevének kell tartanunk.

Ez a műhely már kielégítette az orvosi igényeket és megrendeléseket is: üveg-
hajlítást és fúrást is vállalt, elsősorban laboratóriumi célokra. Emberi műszemek
előállításával is kísérleteztek. Egy ilyen kísérlet során veszítette el félszemét
Orosz Eszter, Libál Lajos magyar felesége.

Látáspróbákat is végeztek saját maguk által szerkesztett papiros táblákon,
amelyeket később Csapodi—Snellen-rendszerű táblákkal cseréltek fel. A végre-
hajtott vizsgálatok alapján szemorvosi rendelés nélkül is árusítottak, illetve ké-
szítettek szemüvegeket, még anisometrop-szemüveget is. A Pestről elinduló
vasúti járaton, illetve a vasútállomáson árusították alkalmoszerűen a „kocsikázó-
védőszemüvegeket”, nagy, oldalt is védő kerettel: a szikra, a por és a korom
ellen.

A fejlődő iparosodással lépést tartva, külföldről hozattak teljesen gépesített
műhelyberendezést. A gyártott szemüvegeket, amelyeket most már részben im-
portált üvegekkel és keretekkel is készítettek, Egyiptomba, Tifliszbe (Tbili-
szibe), Olaszország számos városába, sőt — a német és osztrák versenytársakat

¹² Galderoni-cég XXXIV. árjegyzéke. Pest, 1853.

megelőzve — Klagenfurtba és Grazba is szállították. A pontos kivitelre mindenképpen ügyeltek. Maga a cégfőnök ellenőrzött minden egyes darabot, az akkor még egyetlen létező módszerrel, a neutralizáló plusz-mínusz közömbösítő eljárással. Kis gyémántíróval eleinte a zoll-számértéket, majd jóval később már a dioptriaértéket vésték alig észrevehetően a szemüveg szélébe, ahol az a látást már nem zavarhatta.

A ma is élő családtagok szintén optikusok. A család szeniorja közölt néhány érdekes technológiai eljárást, amelyeket annak idején használtak, és amelyek jó-részt vagy eredeti alakjukban, vagy némi korszerűsítéssel ma is használatban vannak.

A régi idők divatja volt a „Zwicker”, a csíptető, melynek vastagabb üvegeit úgy csiszolták, hogy az üvegek széle lapos lett, majd ebbe a sík felületbe horonyt, „nut”-ot csiszoltak a keretezés befogására. Ezt a csiszolást vörösrézből elő-állított lágy tárcsa segítségével végezték, annak szélét olajban futtatták, majd kvarchomokban, ezzel csiszolták az úgynevezett invisible, láthatatlan horonyt.

A homokkőből a finomabb szemcsészetűt használták köszörűkőnek, de ez nem volt elég finom, az üveg széleit homályosra csiszolta. Maguk állítottak elő mesterséges köszörűkőveket. Állítólag a budai Hárshegy kvarchomokját keverték vízzel, és öntötték formába. A kő maga korong alakú volt. Középen szögletes nyílást hagytak a később következő felerősítéshez. Azt a köösszetételt, amelyet — így mondják — a víz gyors leeresztésével, öt perc alatt állítottak elő, a durva csiszolásnál használták; míg az lett a finom csiszoláshoz használt, százas finomságú kő, amelyről a vizet 100 perc alatt távolították el. A szenior emlékezete szerint gyorsan használták el ezek a kövek.

Az üveg polírozására, fényezésére a „párizsi vörös” elnevezésű — vasoxid, ferrioxid — elegyet használták, zsíros, fagyús kivitelben. A vasrozsdát — mint mondják — a MÁV Istvántelki Főműhelyéből szerezték be.¹³ A fényezés lényege mai napig sem tisztázott. Az egyik felfogás szerint a fényezőanyag az üvegfelület kagylós töréseinek csúcsait lekoptatja, és így lesz sima a felület. A másik szerint a fényezés alkalmával az üveg felületén helyenként olyan magas hőmérséklet keletkezik, hogy az üveg szinte megolvad, és így válik a felület simává. Az mindenesetre bizonyos, hogy a kézzel végrehajtott művelet igen nagy szakértelmet és türelmet kívánt meg.

Az elmondottak tanúságot tesznek amellet, hogy a Libál-család valóban meg-alapítója volt a magyarországi optikai iparnak.

Zusammenfassung

Es liegen über die Anfänge keine verlässlichen Angaben vor. In der Vorzeit man hat die gelegentliche Heilung des grauen Stars für ein Wunder erachtet. Man suchte an Wallfahrtsorten bestimmte Quellen und Brunnen, denen man Wunderwirkung beimaß, auf.

¹³ Patocs—Vajay—Hargitai: Szemüvegek. Bp. 1965. 99.

Es wird angenommen — wenn gleich nicht ohne einen Kern der Wahrscheinlichkeit —, da die Brille in der Regierungszeit des Mathias Corvinus nach Ungarn kam, namentlich durch Hofgelehrten und Priester des Königs, die zum guten Teil aus Italien stammten. Die Verbreitung des Augenglases in der Renaissance innerhalb und außerhalb Italiens wird durch eine beträchtliche Anzahl von Kunstgegenständen bestätigt. (Einige Beispiele werden erwähnt.) Auch liegt die Möglichkeit vor, daß die Brille durch die Vermittlung des Astronomen Regiomontanus — Johann Müller aus Königsberg — nach Ungarn kam. Derselbe war längere Zeit Hofbibliothekar des Königs Mathias.

Verlässliche Angaben finden sich im Archiv der gräflichen Familie Nádasdy aus der Mitte des XVI. Jahrhunderts. Gräfin Ursula — geb. Kanizsay — beklagt sich in einem Brief, geschrieben um 1550, da sie ihre Brille zu Hause vergaß. Aus derselben Zeit ist im Besitz des Ungarischen Nationalmuseums eine Brille aus gepregten Leder, verziert, doch — bedauerlicherweise — ohne Glaseinsatz.

Die Vorherrschaft der Kurpfuscher — Scharlatane — die auf Grund eines Gnadenbriefs des Herrschers die kranken Augen behandelten, dauerte bis etwa Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Noch länger reisten jedoch im Lande die wandernden Optiker, die Brillen verkauften, herum. Denn erst 1819 wurde in Pest die Firma Calderoni gegründet, die sich mit dem Verkauf von Augengläsern und allerlei modischen Artikeln befaßte und bis 1945 bestand. Ihre Größe verdankte sie zum Teil Franz Hopp, der mit 8 Jahren als Lehrling eintrat, das Handwerk erlernte — und viel später als Gründer des Ostasiatischen Museums in Budapest sich in der wissenschaftlichen Welt einen wohlklingenden Namen erwarb.

Auf Anregung des Grafen Stephan Széchenyi siedelte 1846 die aus Mähren herstammende Familie Libal aus Wien nach Pest über, und richtete die erste Werkstatt des Landes, wo Augengläser und verwandte Artikel erzeugt wurden, daselbst ein. Der offene Verkaufsladen der Familie — einer Dynastie von Optikern —, im Jahre 1871 eingerichtet, besteht noch heute — wenn auch nicht mehr im Besitz der Familie Libal. Doch sind auch die späten Nachkommen durchwegs Meister des Handwerks, und der Senior von Heute gibt im Rahmen der vorliegenden Abhandlung interessante Einzelheiten des alten Handwerkes bekannt.

MORGALIN

draszé

Összetétel: Draszénként 1 mg methylhomotrop.brom., 100 mg acid. ascorb. és 100 mg N',N'-anhydro-bis-(β -hydroxyaethyl)-biguanid, hydrochlor. hatóanyagot tartalmaz.

Javallatok: Herpes zoster, herpes corneae és keratitis kezelése.

Ellenjavallat: Glaucoma.

Adagolás: Átlagos adagja felnőtteknek általában naponta 3-szor 2 draszé, gyermekeknek napi 3-szor 1 draszé, 6—8 napon át.

Mellékhatások: Kellemetlen mellékhatások egyáltalában nem vagy csak igen kis mértékben (pl. enyhe gyomorpanaszok, fejfájás, esetleg múló szédülés) fordulhatnak elő.

Csomagolás: 24 db draszé 9,80 Ft
250 db draszé 69,— Ft

Megjegyzés: Társadalombiztosítás terhére csakis herpes zoster, herpes corneae, keratitis esetén rendelhető.

CHINOIN

Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára

Budapest IV., Tó u. 1—5.

ADEBIT

T A B L E T T A

ANTIDIABETICUM

ÖSSZETÉTEL:

Tablettánként 50 mg 1-butybiguanid. hydrochlor. hatóanyagot tartalmaz.

HATÁS:

A diabetes mellitus gyógyításában előrehaladást jelentett az az újabb felfedezés, hogy a sulfonil-carbamid-származékok kémiai szerkezetéből és hatásmechanizmusától teljesen eltérő biguanid-származék is per os adagolva antidiabetikus hatású.

JAVALLATOK:

A diabetes mellitus minden olyan típusának kezelésére alkalmazható önmagában, vagy sulfonilcarbamid készítménnyel együtt, ahol a saját insulin-termelés nem szűnt meg. Ezenkívül bizonyos esetekben insulinnal kombinált alkalmazása is indokolt lehet. Elsősorban **felnttkori**, sulfonilcarbamidra resistens diabetesben önállóan, vagy sulfonilcarbamid készítménnyel kombinálva, ha ez utóbbival egymagában a megfelelő anyagcsere egyensúly nem volt elérhető. Felnttkori diabetesben sor kerülhet elsődleges alkalmazására is, amely igen előnyös lehet sulfonilcarbamid túlérzékenységben.

Fiatalkori és labilis anyagcserejű diabetes jobb kompenzálására, a vércukoringadozások csillapítására, insulinnal kombinálva. Tapasztalat szerint várható az insulinszükséglet csökkenése, némelykor az insulinresistentia javítása.

ELLENJAVALLATOK:

Acidosisos anyagcserezavar, így természetesen praecoma- és coma diabeticum, fertőzéses-lázás állapot, terhesség, gangraena, veseműködési elégtelenség, esetleg májkárosodás (annak ellenére, hogy adagolására visszavezethető májfunkciós zavarokat eddig nem észleltek).

ADAGOLÁS:

Az adagolás beállítása, illetve átállítása csak gyógyintézetben vagy szakorvosi járóbeteg-rendelésen történt állandó orvosi (laboratóriumi) ellenőrzés mellett végezhető. Insulinról történő átállításkor az insulin elhagyása csak fokozatos lehet. Műtét előtt a beteget insulinra kell beállítani! Helyesen akkor járunk el, ha a kezdeti adagot fokozatosan növeljük az egyéni optimális adag eléréséig.

Az átlagos kezdeti adag naponta 2–3-szor 1 tablettá (100–150 mg) étkezés után, kevés folyadékkal. A továbbiakban, a beteg állapotától függően 2–4 naponként 1 tablettával növelhetjük az adagot.

A maximális napi adag 6 tablettá (300 mg) 3–4-szeri elosztásban. A bevezetés időszakában (10–14 napig) a napi vizeletcukor ürítés és néhány-szor az éhgyomori vércukorvizsgálat elvégzése szükséges, minthogy általában csak a kezelés 10–14. napján dönthető el, hogy a beteg reagál-e

a kezelésre. A további időszakban (kb. 2 hónapig) az ellenőrzést 1—2 hetenként végezzük.

A vérkép, a máj- és vesefunkciók félevenként ellenőrizendők!

Az Adebit tableta napi fenntartó adagja leggyakrabban naponta reggel 1—2 tableta és este 1 tableta.

Kombinált kezelés esetén a sulfonilcarbamid készítmény, illetve az insulin adagja az anyagcsere-kontrollnak megfelelően csökkentendő. Amennyiben a normális anyagcsere a kombinált kezelés (pl. 2 tabl. sulfonilcarbamid+3 tabl. Adebit) alkalmazására helyreállt, megkísérlendő a sulfonilcarbamid készítmény fokozatosan történő teljes elhagyása. Az adag csökkentése, vagy növelése csak megfelelő laboratóriumi ellenőrzéssel történhet.

A diéta szigorú betartása természetesen elengedhetetlen.

MELLÉKHATÁSOK:

A ritkán előforduló mellékhatások (étvágytalanság, hányinger, hányás, hasmenés, fémes szájíz) az adag átmeneti csökkentésére általában méréselkelhető, illetve megszüntethetők.

CSOMAGOLÁS:

40 db à 0,05 g tableta
200 db à 0,05 g tableta

Ft: 6,80
Ft: 30,50

MEGJEGYZÉS:

Gyógyintézeti, vagy szakorvosi járóbeteg-rendelésen történt beállítás után és csak állandó orvosi ellenőrzés mellett alkalmazható. Rendelését Eü. M. utasítás szabályozza.

CHINOIN

**Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára
Budapest IV., Tó u. 1—5.**

VASALGIN

VASALGIN

tabletta

Összetétel: Tablettánként 100 mg Acid.5-allyl-5-(β -hydroxypropyl)-barbitur. hatóanyagot tartalmaz.

A Vasalgin hypnotikus hatástól mentes, elsősorban vascularis fejfájások csillapítására alkalmas, jól tűrhető analgeticum.

Mellékhatások még tartós alkalmazás után sem mutatkoznak, de egyéni túlérzékenység esetén kífokú szédülés, álmoságérzés előfordulhatnak.

Javallatok: Vasomotoros fejfájás, migrén, posttraumás fájdalmak, Raynaud-kór, illetve acrocyanosis.

Ellenjavallatok: Súlyosabb máj- vagy vesemegbetegedések.

Adagolás: Átlagos adagja felnőtteknek naponta 3-szor 1 tablettá kúraszerűen. Súlyosabb esetekben a kezdő adag naponta 3-szor 2 tablettá. Ez az adag 6–8 nap után fokozatosan csökkenthető napi 3-szor 1 tablettára. Egy kúra általában 4–6 hétig tart.

Szükség esetén a kúraszerű adagolás megismételhető.

A javulás első jelei legkorábban 1–2 hét után várhatók.

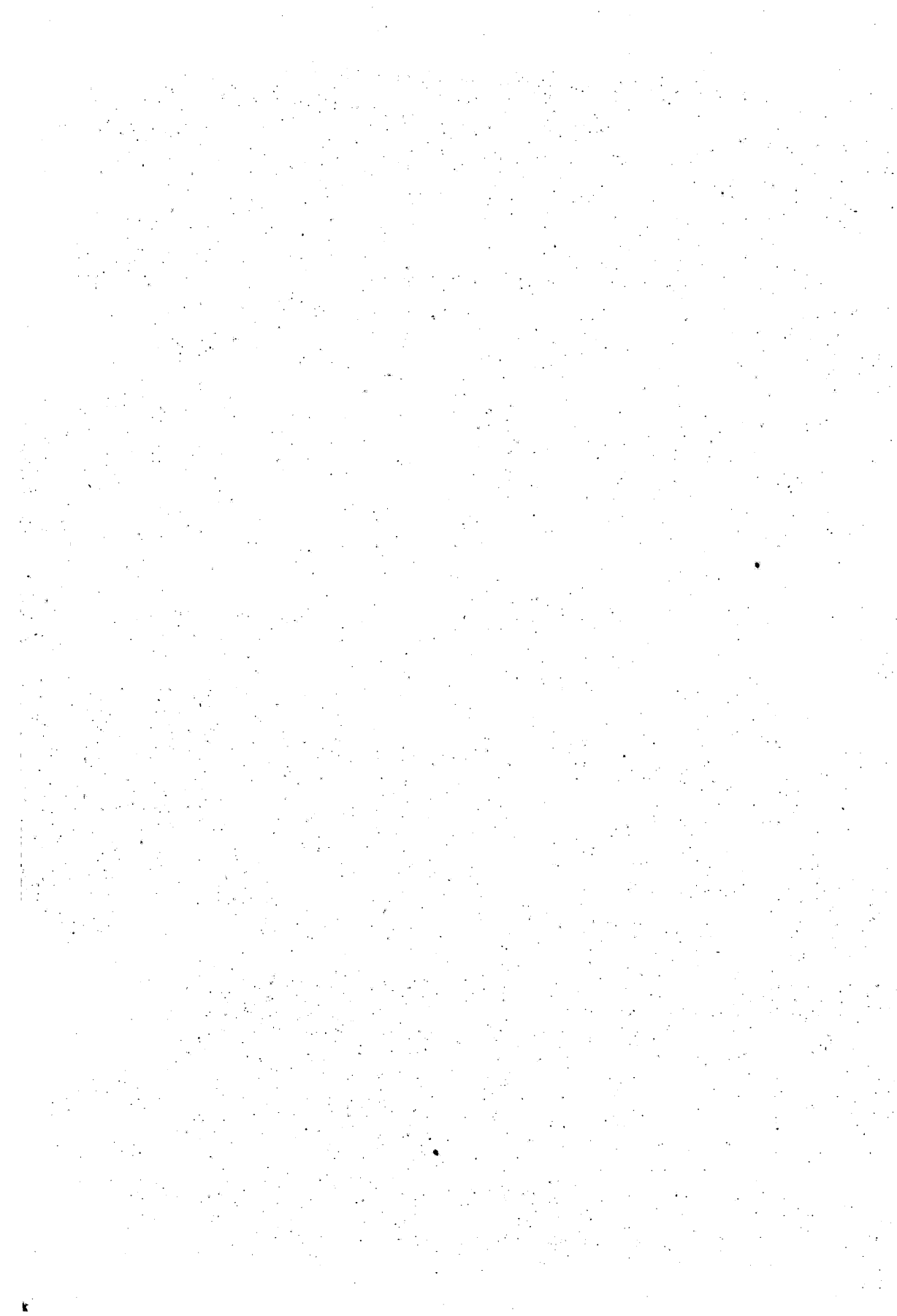
Csomagolás: 50 db à 0,1 g tablettá 21,30 Ft

Megjegyzés: Társadalombiztosítás terhére szabadon rendelhető.

CHINOIN

Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára

Budapest IV., Tó u. 1–5.

ARANY JÁNOS KÉT LEVELE
HÁZIORVOSÁHOZ *

IVÁNYI EMMA

Az Arany-család 1851 novemberében költözött Szalontáról Nagykőrösre, mivel *Arany János* az ott létesült gimnáziumban kapott tanári állást.¹

A várost még 10 év után sem szokta meg teljesen, tanítványain, tanártársain kívül, különösen eleinte, alig néhány családdal volt kapcsolata. De jó barátja volt háziorvosa, *Károlyi Sámuel*, aki maga is 1850-ben került oda Szalontáról városi főorvosnak.² A költő fiatal kora óta gyakran szorult orvosi kezelésre, főképp légző- és emésztőszervi panaszai miatt. Egy 1852. évi meghűlése után pedig gyakran fáj a feje, és füle állandóan zúgott.³

1860-ban mint a Kisfaludy Társaság igazgatója,⁴ a Szépirodalmi Figyelő c. lap szerkesztője,⁵ felköltözött a fővárosba, és a Hárompipa utcában (ma: IX., Erkel u.) vett ki lakást.⁶ — A zajos nagyvárosban végzett túlfeszített munka és a megélhetésért való gond⁷ rossz hatással volt egészségi állapotára. Pesten még idegennek érezte magát, új orvosokat egyelőre nem ismert, minduntalan régi háziorvosához fordult tanácsért. Ezt tanúsítja az alábbi két levél, amelyet az Országos Levéltár *Károlyi Sámuel* dédunokájától kapott ajándékba.

Talán nem véletlen, hogy a címzett és a levelekben említett másik két orvos szabad óráiban szintén verseket írt.

* A leveleket kiadta *Motz Atanáz* Arany János két kiadatlan levele Károly Sámuelhez címen (Irodalomtörténeti Közlemények 1921. 178—181.). A kiadás azonban apparátus nélkül, mindössze néhány sor bevezetéssel, pusztán a szövegüket közli.

¹ *Voinovich Géza*: Arany János életrajza, II. k., Bp. 1931., 108—109. l.

² I. m. 114. l. és *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. V. k., Bp. 1897., 1102. l. *Károlyi Sámuel* (1818—1862) középiskoláit Sárospatakon, az egyetemet Pesten végezte. 1845—1850 között volt városi orvos Szalontán. Szakirodalmi munkássága is jelentős.

³ *Voinovich* i. m. II. k. 141. és 290. l.

⁴ I. m. 414. l.

⁵ I. m. III. k. Bp. 1938., 16. l.

⁶ I. m. 3—4. l. és *Megyer Szabolcs*: Arany János és Budapest. Bp. 1958., 21—22. l.

⁷ *Voinovich* i. m. III. k., 16—17. l.

1861 október 5, Pest⁸

Kedves Barátom!

Kötelességemmé tetted volt, hogy néhány nap eltelvén, írjak egészségi állapotomról, de én részint a rosszullétem alatt körmömre égett halaszthatatlan teendőim, részint halogató rendszerem miatt, mindeddig elmulasztottam. Most quia Deus nobis haec otia fecit — hogy t. i. szemgyulladásban szenvedek, midőn sem olvasnom, sem írnom, sem pipáznom nem szabad, meglopom a percet és, habár tapogatva, tudósítalak szereid hatásáról.

Mire azokat megkaptam, némi kis javulást már sejtettem ugyan, de azért híven bevetttem, előbb a laxatívát, aztán a másikat. S az óta — köszönettel mondom ezt — csakugyan jobban vagyok, esti szédüléseim, éjjeli forróságom elmúlt és ha szemem miatt lehetne, talán már ismét képes volnék úgy dolgozni, mint azelőtt. A zúgás — természetesen — megmaradt, az 8 év óta sohasem szűnt meg teljesen, csak néha nagyobb, másszor kisebb mértékben háborgatott.

Megtarthatom-e becses receptedet, s előforduló alkalommal használhatom-e ismét, vagy mindannyiszor ismét hozzád forduljak, leírván a symptomákat? Megbocsáss, de engem csak hozzád von már régi bizalmam. Ha Pestre jössz, látogass meg kérlek, hogy szóval is megköszönjem szíves segítségedet.

Kedveseidnek legforróbb üdvözetünk küldjük, téged pedig ölel
igaz barátod

Arany János

U. i. Szememet Kajdacsy⁹ orvosolja
nem szükség hogy erre nézve fáradságot
végy magadnak receptet küldeni.

1861 október 17, Pest¹⁰

Kedves Barátom!

Véletlenül megint cura alá jöttem. Elmondom a történetét. Minapi bajom alkalmával, mielőtt neked írtam volna, panaszkodtam Salamon Ferencnek,¹¹ ki hozzám eljárogat, munkaképtelenségem etc. felől. Egy úttal azt is, hogy nincs orvos itt Pesten, kihez ismeretség folytán bizalommal járulhatnék; azok a híresek¹² oly nagy urak, hogy talán nem is sokat gondolnának velem, más, kevesebb igényű, de szintén ügyes

⁸ Jelzete: Magyar Országos Levéltár, R 226—1606.

⁹ Kajdacsy István (1812—1873) szemészorvos. A pesti egyetemen tanult, Pest megye főorvosa és Pest város kedvelt orvosa volt. (Szinyei i. m. V. k. Bp. 1897., 800. l.) — Később is kezelte a költőt, 1868-ban ő és egy sebészorvos fedezték fel epekövét. (Megyer i. m. 35. l.)

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, R 226—1607.

¹¹ Salamon Ferenc (1825—1892) történetíró, 1853-ban egy évig együtt tanított Arannal a nagykorösi gimnáziumban. A Pallas Nagy Lexikona, Bp. 1897. (XIV. k., 808. l.)

¹² A szövegben levő aláhúzások Arany Jánostól származnak.

tanult orvossal pedig nincs ösmeretségem. Ő felhozta és dicsérte dr. Poórt,¹³ mint jóra való, s igyekező fiatal orvost — s ez akkor abba maradt én írtam neked, te szíves voltál receptet küldeni, használtam szereidet, s jobban lettem. De a fej, vagy fülzúgás, vagy sisterség, természetesen megmaradt, mint már 8 év óta folyton muzsikál. Ténnap előtt — vagy tán kedden — kopogtat nálam valaki. Tessék. „Én dr. Poór vagyok, hallottam Salamontól etc. ma délutánra tettük a látogatást, de én délután nem érkezem, eljöttem most.” Értelmes, ügyes embernek találtam, részvétellel kérdezett bajomról, én elmondtam neki 8 év alatti phasisait s mindent; ő kikérdezett, megvizsgált, megkopogtatott, s diagnosisa : lép baj. Én mondtam, hogy nem fáj sehol, de ő bizton állítá, hogy a lép most is dagadt. Nem mondtam neki, de emlékeztem, hogy Kőrösön is néha, két három nap kegyetlen fájdalmakat éreztem, éppen a tájon, hol ő vizsgálta, mit akkor veled sem közlöttem, rheumának, hüllésnek tulajdonítván; s hideg vízzel másszor melegkendővel etc. curálván. Csodálkozva kérdezte, nem mondtad-e azt te, hogy lép baj. Én nem emlékeztem, hogy ilyet mondtál volna, de előkérve utóbbi receptedet, meggyőződött, hogy te is annak tartotad : és rendelt, ami következik :

Recepted első részét, a hashajtót, megcsináltatni egyszer, délelőtt bevenni : délután kezdeni a te piruládat, és 14 napig élni vele folyvást, minden nap 10 szemet vevén be. Ezenkívül 6 hétig minden reggel, éhomra, egy pohár keserűvíz (budai) egy pohár ivó víz, egy órai séta a szabadban, úgy a reggeli. Nem írt semmit, a te receptedet küldtem patikába, azt használom ily módon. Ő biztosított, hogy az ártani nem fog, ellenben a lépdagályt eloszlatja, s ha a lépet tökéletesen ki nem gyógyítja is, tetemes javulást okoz. Én elfogadtam, bizalmadat megerősítette azzal, hogy éppen a te szereidet ajánlja, s megkezdtém a curát tegnap (16-án).

Nem azért írom ezt, hogy az orvos háta megett veled tanácskozzam, vagy mintha elpártolásom miatt benső furdalást éreznék : hanem primo hogy tudjad ; secundo és főleg, hogy nem lesz-e nagy ártalmamra, ha¹⁴ kivált a pilulák oly nagy mértékben használása. Tudom, hogy bennök chinin van, s e miatti aggodalmamat közöltem is Poórral, de ő azzal nyugtatott meg, hogy előítélet az ezen ártatlan szer ellen, melylyel vádolják, bizvást élhetnek vele.

Te, a ki bajomat huzamosb idő alatt s így jobban tanulmányozhattad mint P., meglehet nem léssz vele egy véleményen a baj iránt. Mindazáltal én már feltettem magamban, kijárni ezt a táncot végig ; tőled csak az iránt kérnék felvilágosítást : nem lesz-e ártalmas — szerinted létező bajomat még öregbítő — ezen cura? Mert ha nem, akkor — használ nem használ — végig folytatom, de ha nagyobb veszélytől

¹³ Poór Imre (1823—1897) kegyesrendi szerzetes, 1851—1855 között végezte el az orvosi egyetemet, majd Bécsben és Párizsban tanulmányozta a bel- és bőrgyógyászatot. A Rókus-kórház főorvosa, egyetemi tanár, az Akadémia levelező tagja. (Szinyeyi i. m. X. k., Bp. 1905., 1415—1421. l.)

¹⁴ Ez a szó a szövegben kihúzva.

tarthatnék, vagy tartanál te, akkor abba hagyom, mihelyt szíves soraid hozzám jutnak.

Légy oly jó, édes barátom, válaszolj rögtön. Szíves üdvözlésünket a tieidnek! téged pedig öllelek forrón

igaz barátod

Arany János

U. i. Megírtam e levelet tegnapelőtt, de nem tettem postára. Féltem, hogy mind irántad, mind Poór iránt, nem illő eljárás lesz ez. De a chinin (vagy mi még a pilulában) annyira izgat, hogy este felé már csak nehezen hallok tőle, tegnap este erős szédülések jöttek rám az elszunyadásakor, alig tudtam elaludni. Ma kerestem Poórt, nem találtam. Ha ez így megy, nem állom ki a 14 napot; mert nekem dolgozni kell, nem csak aggódni. Mit tegyek? Válaszolj hamar.¹⁵

¹⁵ Károlyi Sámuel 1861. október 20-án válaszolt a levélre. Közölte Arannyal, hogy betegsége ideges eredetű, vértolulással is jár; ehhez kapcsolódik a léptömülés, a láz és a fülcsengés. (Voinovich i. m. II. k. 296. l.)

A JÓSA-EMLÉKELŐADÁSOKRÓL

FAZEKAS ÁRPÁD

A dr. *Jósa András* (1834—1918) halálát követő évben a szabolcsi orvosok elhatározták, hogy 4 évenként Nyíregyházán Jósa-emlékelőadásokat tartanak a Budapesten dívó *Markusovszky*- és *Balassa*-féle előadásokhoz hasonló célzattal.¹ Az emlékelőadás megtartására esetenként kértek fel kiváló orvosokat, akik egyben megkapták a Szabolcs vármegyei Orvos Szövetség Jósa-plakettjét.

Ezen első plakettnek külön érdekessége, hogy orvos, dr. *Spányi Géza*, a nyíregyházi kórház volt bőrgyógyász-főorvosa (1918—1937) tervezte, akinek általában csak Bessenyei-plakettjét tartották számon a szakemberek. Az ízléses plakett négyszög alakú, magassága 12,6, szélessége 12,5 cm.

Hosszú évekig úgy tűnt, hogy ma már nincs egy példány sem ebből a szép plakettből, hiszen a megyei Jósa András Múzeumban sem volt látható. Szerencsére a megyei Jósa András Kórház 1969. dec. 5-i névadó ünnepsége alkalmából² rendezett kiállításra — az egyik élő unoka információja alapján — sikerült Nyíregyházán 3 darabot előkeríteni és megvásárolni. Egy plakett a Jósa András Kórház, 1—1 darab pedig a Jósa András Múzeum, illetve a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tulajdonába került.

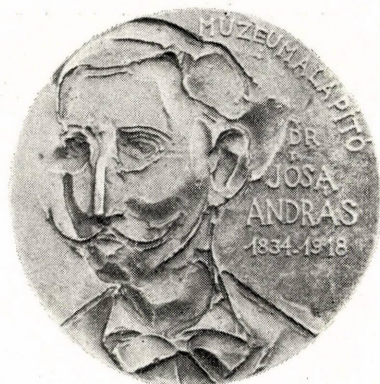
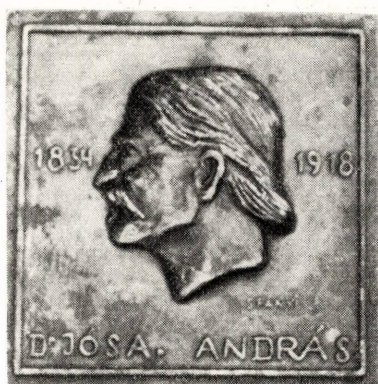
Amennyire a rokonok elbeszélése és az egykorú újságcikkek alapján rekonstruálni lehet, eddig csak a 4 Jósa-emlékelőadás volt, mégpedig: az 1922., az 1926., az 1930. és az 1934. években.

A sort Jósa veje, dr. *Dohnál József* vármegyei főorvos nyitotta meg 1922. dec. 21-én Jósa András mint orvos c. előadásával. Ezt kiadta a Bessenyei Kör 1922-ben.

A következő előadás megtartására megyénk nagy orvosszülettségének, dr. *Korányi Frigyes*nek Sándor nevű, már világhírű belgyógyász-professzor fiát kérték fel. 1930-ban dr. *Szontagh Félix*, debreceni gyermekgyógyász-professzort és 1934. XI. 30-án dr. *Klekner Károly* nyíregyházi kórházigazgató főorvost érte e megtiszteltetés. *Korányi Sándor* professzor előadásának témáját eddig még nem sikerült megállapítani, de azt tudjuk, hogy *Szontagh* professzor a heveny fertőző betegségek periodicitásáról beszélt, míg *Klekner* főorvos Dr. Jósa Andrásról, az

¹ *Fazekas Árpád*: Dr. Jósa András élete és munkássága. Comm. Hist. Artis Med. 48—49. (1969), 141—151.

² Jósa András Kórház Évkönyve. Szerk. *Fazekas Árpád*, *Könczöl Dániel*. Nyíregyháza, 1969.

orvosról címen tartott előadást. A *Józsa András* születésének 100 éves évfordulójára rendezett nagy ünnepség része volt ez utóbbi emlékbeszéd, s érthető, hogy a *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap*³ és a *Szabolcsi Szemle*⁴ részletesen ismertette.

Megemlíjtjük itt a teljesség kedvéért, hogy a megyei Józsa András Múzeum alapításának 100 éves évfordulójára új Józsa-plakettet adott ki *Ligeti Erika* tervei alapján. A kör alakú érem átmérője 8,7 cm.

Becses emlék az első Józsa-plakett, mert egyben utal arra, hogy az elmaradottnak titulált Szabolcsban országos jelentőségű orvosi emlékelőadások voltak mintegy 5 évtizeddel ezelőtt. Megfontolandó: nem lenne-e időszerű feleleveníteni ezen Józsa-emlékelőadásokat?

Zusammenfassung

Im Jahr nach dem Tode des ungarischen Arztes Dr. András Józsa (1834—1918) der sich auch als Museums-Gründer auszeichnete, beschlossen die Ärzte des Komitats Szabolcs vierjährlich Józsa-Gedenkvorträge zu halten. Insgesamt wurden diese auch viermal durchgeführt, u. zw. von 1926—1934. Man bat ausgezeichnete Ärzte, die dann zugleich die Józsa-Plakette des „Ärzteverbandes des Komitats Szabolcs“ erhielten, Vorträge zu halten. Eine besondere Interessantheit der Plakette ist, dass sie von dem Hautarzt Dr. Géza Spányi, einstiger Chefarzt des Krankenhauses von Nyíregyháza, entworfen wurde. Die geschmackvolle, viereckige Plakette wurde erst nach mehreren Jahrzehnten im Jahre 1969 aufgefunden.

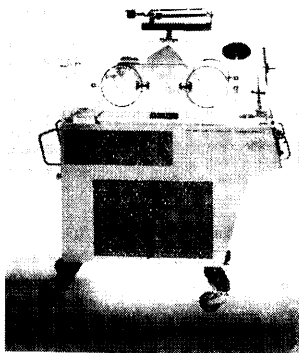
³ 1934. XII. 2., 7.

⁴ 1935. 2—5.

M E D I C O R

INKUBÁTOR

TÍP.: MEDICOR 3401

A Medicor 3401 típusú Inkubátor sokoldalúságával tűnik ki a hasonló készülékek közül. Szülészeti osztályokon, kórházakban, csecsemőotthonokban a koraszülött és beteg csecsemők gondozásához nélkülözhetetlen.

Biztosítja a csecsemő részére:

- az állandó megkívánt hőmérsékletet,
- a légnedvességet,
- az oxigénkoncentrációt.

A buratérben a hőmérséklet automatikusan szabályozható. A készülék vészjelző berendezése a készülék meghibásodását, a beállított hőmérsékleti értéktől való eltérést, a hálózati áram kimaradását automatikusan azonnal jelzi. A belső tér páratartalma, oxigénkoncentrációja szabályozható.

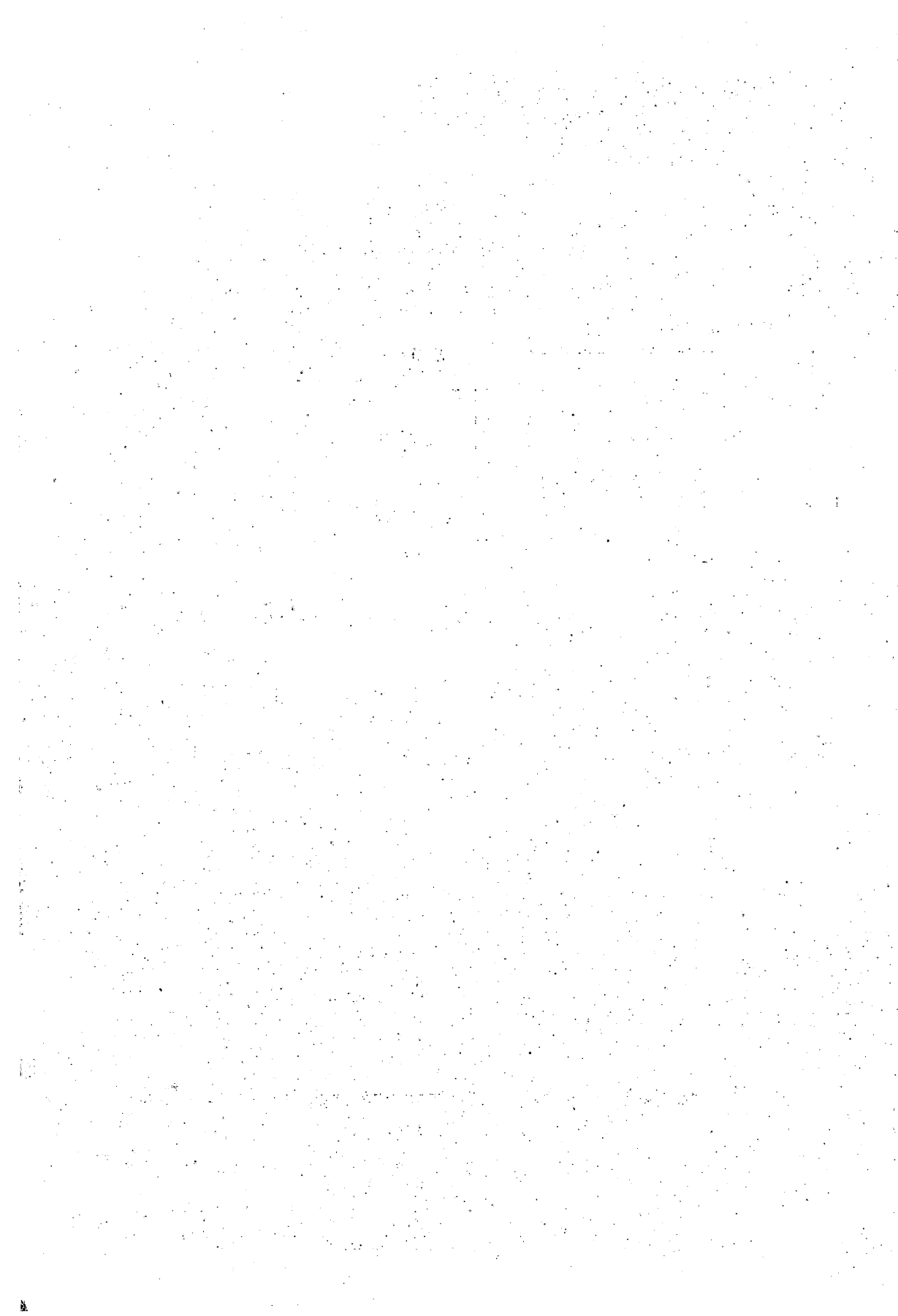
A csecsemő testsúlya — a készülékből való kiemelés nélkül — ellenőrizhető.

Az ápolt csecsemő jól megfigyelhető a bura átlátszó plexi kivitele következtében. Az ápolási eszközök tárolására megfelelően elkülönített rész van kialakítva. A készülék gördíthető kivitelű.

Gyártja:

**MEDICOR MŰVEK,
BUDAPEST**

SZEMLE

KÖNYVEKRŐL

Atti del XXI Congresso Internazionale di Storia della Medicina. Siena (Italia) 22—28 Settembre 1968. Vol. I—II. Roma, Arti Grafiche E. Cossidente, 1970. 1824 p.

Az azóta nyugalomba vonult római orvostörténész-professzornak, *A. Pazzini*-nak elnöklésével és a közelmúltban a római orvostörténeti intézet igazgató tanárának kinevezett *L. Stroppiana* professzornak főtítkárságával a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság 1968. szeptember 22—28. között Sienában rendezte meg XXI. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszusát, amelynek munkálatai 1824 oldalt kitevő két vastag kötetben jelentek meg. A kongresszus anyagának bőséges magyar vonatkozásai teszik számunkra különösen érdekessé e könyvet.

A kongresszus anyagának több mint felét olasz orvosoknak külföldön folytatott tevékenységét taglaló előadások tették ki. Magyar szerzők ilyen jellegű kérdéseket nagy számban taglaltak. *Tardy Lajos* a történeti grúz királyságban működött olasz orvosok és gyógyító személyiségek tevékenységét ismertette. A tragikus véget ért *Blandrata (Biandrata) G. I.* (1515—1588) valóban regényes életművét *C. T. Jiga*, valamint *H. Racoveanu*, *C. Bart* és *E. Hulea* romániai orvostörténészek tárgyalták, ismertetve *Blandratának* Erdélyben és Lengyelországban végzett orvosi tevékenységét, valamint az unitárius vallás megteremtésében játszott fontos szerepét. *Schultheisz Emil* a Zsigmond király budai udvarában élt és működött olasz orvosokról írt. *Spielmann J.* és *Szabó G.* a neves olasz orvosnak, *G. Mercurialisnak* tevékenységét mutatták be különös tekintettel magyar vonatkozásaira és *Hunyadi F.* magyar orvosra gyakorolt hatására. *Regöly-Mérei Gyula* és *Szállási Árpád* a Magyarországon, *Duka Zólyomi N.* a mai Szlovákiában, *M. Hanecki* és *A. Wybieralski* a Lengyelországban, *Orbán I.* az Erdélyben élt olasz orvosok életművét ismertették, míg *Bugyi B.* a 200 éve Selmecbányán alapított bányászati akadémia első orvostanárának, az olasz származású *Scopoli János* Antalnak életművével foglalkozott. A renaissance-kori olasz orvosok közép-európai vándorlásaik során több országban is megfordultak. Az egyes szerzők érdeklődési körüknek megfelelően azonos olasz orvosokat egyidejűleg, bár más-más szempontból, egymást kiegészítően is tárgyaltak. A sienai kongresszuson a következő, hosszabb-rövidebb ideig hazánkban is élt és működött orvosokról hangzott el előadás: *Bartolomei Italico*, *Bartolomeus Montagna*, *Battista Can-*

nino, Benedetto d'Italia, Blandrata, Brancho Valeri, Christophorus Gallus, Czanaki M., David Valerius, Demendy László, Draco, Egano di Floreno, Filippo Veneto, Francesco da Brescia, Francesco Fontana, Francesco Capodilista, Frederico di Bologna, Galeotto Marzio, Gazi (Gazzi) Antonio, Gensel János Ádám, Gerardus Italicus, Giovanni (Johannes), Guglielmo da Santa Sophia, Guglielmo da Varignana, Gyulai Pál, Hortel I., Hunyadi F., Jacobus de Cellius, Jacobo di Piacenza, Jordanus Tamás, Kassai Antal, Manardus, Marcus Camillus Squarzialpus de Plumbino, Marsilio Ficino és Marsilio da Sancta Sophia, Masseri, Milio G. és Aemilius J., Montagnana, Mutinus, Paulus Lalinus, Perectoldus Cirolicus, Petrus magister, Philippus Valor, Pier Paolo Vergerio, Vitus Giovanni de Balsarát.

Az olasz orvosoknak Magyarországon és a kisszámú magyar orvosnak Olaszországban folytatott tevékenységét ismertető előadásokon túlmenően magyar vonatkozásúak voltak még az alábbi közlemények:

A. *Huttmann* a dél-erdélyi könyvtárakban az Olaszországban nyomtatott orvosi incunabulumoknak előfordulásával foglalkozott. Sajnálatos, hogy Garrisonnak az orvosi incunabulumokkal foglalkozó alapvető művét nem ismerve, részleteiben hiányos adatokat közöl a korai orvosi nyomtatott művekről.

A Bánát közegészségügyének történetével foglalkoztak *Stoiacovici* és *Telegut* román orvostörténészek előadásai. Foglalkoztak Fr. Griselin (1717—1783) 1780-ban a Bánátban tett utazásáról közzétett beszámoló orvosi vonatkozásaival, gyermekápolással, a himlőoltással, a gyógynövényekkel történő népi gyógyítással, valamint a kolumbácsi légy által okozott betegséggel. Másik előadás keretében a Temesvárott 1738—1740-ben pusztított pestissel foglalkoztak. Orvostörténeti tekintetben azért is fontos volt a bánati pestis — bár az előadás erre nem utal —, mert ez indította Mária Teréziát, hogy van Swieten tanácsára a dél-magyarországi katonai pestis-kordont létesítse (ezzel *Erna Lesky* bécsi orvostörténész foglalkozott kimerítő munkájában).

A középkori orvostörténet és a művészet körében tartott előadások közül hazai vonatkozású *R. Popescunak*, az erdélyi Olt megye egyházi orvostörténetének művészeti megnyilatkozásait tárgyaló közleménye.

Az utolsó évszázad orvosi tevékenységével foglalkozó témakörből ki kell emelnünk *Réti Endrének* az orvosi gondolkodás történetével foglalkozó előadásait, amely marxista szemszögből értékeli az utolsó évszázad orvosi szemléletmódjában bekövetkezett alapvető változásokat.

A XXI. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus méltóképpen megmutatta, hogy a magyar és magyarországi vonatkozású orvostörténet milyen fontos szerepet tölt be a világ orvostörténeti kutatásaiban.

Bugyi Balázs

Schumacher, G. H. und Wischhusen, H.: *Anatomia Rostochiensis*. Berlin, Akademie-Verlag, 1970. 333 S.

Az *Anatomia Rostochiensis* átfogó és ugyanakkor részletes anatómiatörténetet nyújt olvasóinak. Észak-Európa legrégebbi egyetemén (1419-ben alapították), ötszázötven éves fennállása alatt az anatómia nagyon fontos szerepet játszott az oktatásban. A kötet szerzői nemcsak az itt működő anatómusok életrajzaival, munkásságával, tudományos kapcsolatainak felderítésével ismertetnek meg bennünket, hanem betekintést nyerhetünk a boncolási gyakorlatok technikájának fejlődésébe, a folyamatos boncolási anyaggal való ellátás nehézségeibe. Színes képet nyújtanak a XVI—XVIII. századi promóciókról. Az egyetem számos kapcsolata közül a leydeni és koppenhágai egyetemekhez fűződő barátságos és tartalmas együttműködésről kapunk bővebb tájékoztatást.

A számos Rostockban működő kiváló anatómus és kórboncnok közül kiemeljük N. Th. Marschalk (1470—1525), Rh. Gilsheim (1485—1533), J. Cornarius (1500—1558), J. Tönnich (1530—1565), J. Schmidt (1576—1652), S. Pauli (1603—1680), J. Bacmeister (1624—1686) G. Detharding (1671—1747), Ch. E. Eschenbach (1712—1788), A. Schaarschmidt (1720—1791), J. W. Josephi (1763—1845), C. F. Quittenbaum (1793—1852), F. H. Stannius (1808—1883), K. G. L. Ch. Bergmann (1814—1865), F. S. Merkel (1845—1919), D. Barfurth (1849—1927) munkásságát.

A kötet szerzői nemcsak a tanszék történetét nyújtják olvasóiknak, hanem elemzik az anatómiai és kórbonctani tanszékek szövevényes viszonyát az egyetemhez és hatásukat, mely — megállapíthatjuk, hogy — túllép a hazai egyetem keretein. Feldolgozásuk méltó az évfordulóhoz, úgyszintén a könyv kiállítása is. Gazdagítják a művet a különböző függelékek, leltárok, különböző szempontú kimutatások; bőséges illusztráció- és képanyag áll rendelkezésre.

R. Harkó Viola

Samsonowicz, H.: *Zycie miasta sredniowiecznego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970. 172 p.

Ritkán kerül a szakemberek kezébe olyan hasznos könyv, mint Samsonowicznak a középkori város életével foglalkozó munkája. A szerző már a bevezetőben külön kiemeli, hogy rövid áttekintést kíván adni a középkori városi élet olyan vonatkozásairól, amelyeket eddig vagy külön dolgoztak fel, vagy pedig nem hozták összhangba a polgári életformával. Samsonowicz könyve nagy összefüggéseiben vázolja azokat a gazdasági változásokat, amelyek létrehozták a középkorban a városokat és később kialakították a polgárság életszéméletét. A teljes történeti kép kialakításánál Samsonowicz vizsgálódását az egész európai területre terjeszti ki és ezt hozza kapcsolatba a lengyel középkori városok fejlődésével. Továbbiakban a szerző elemzi a polgárság város építési felfogását, stílusát és a városrendezési kérdéseket. Samsonowicz könyvének központi kérdését a városokban folyó munka képezi és az ezzel összefüggő társadalmi rétegződés. Külön fejezetben

tárgyalja a városi életszínvonalat, ami alapjaiban meghatározta a feudális társadalmi rendszerrel való szembenállást.

A könyv értékes fejezete az a rész, amely a polgári életszemléletet és annak összetevőit taglalja, természetesen a városok gazdasági fejlődésének tükrében. Értékes adatokat közöl Samsonowicz a polgárság és az egyház kapcsolatáról, a különböző céhek életéről, a nevelésről és az új városi életforma hatásáról a jobbagyságra.

Samsonowicz könyvében számos orvostörténeti adatot is találunk. A városi foglalkozások felsorolásában szerepelnek a gyógyítással kapcsolatos „mesterségek” is, így a borbélyok, bábák és gyógyszerészek. A szerző számos adattal bizonyítva rávilágít a nagy pestis járványok és a kereskedelmi élet hanyatlásának kapcsolatára is és igen jó képet rajzol a középkori városok közegészségügyéről.

Samsonowicz elsősorban összegezni kívánja a középkori városi életre vonatkozó összes ismeretünket, nem bocsátkozik az egyes kérdések részletesebb tárgyalásába. Általános képet kíván adni az olvasóknak és részkérdések iránt érdeklődők számára pedig kitűnő bibliográfiákat csatolt az egyes fejezetek végére. Csupán egy dolgot hiányolhatunk a könyvben, hogy az általános európai történeti kép megrajzolásánál kevés magyar vonatkozású adatot közöl a szerző. Ez bizonyos mértékig érthető is, hiszen Samsonowicz tanulmányát a világnyelveken megjelent könyvek felhasználásával írta meg.

Kapronczay Károly

Matoušek, M. : Jan Evangelista Purkyně náš světový vědec. Olomouc, 1969. 16 p.

Az olvasóink számára nem ismeretlen szerző bemutatja *Jan Purkyně* (1787—1869), a híres cseh orvos és természettudós alakját. Teszi ezt abból az alkalomból, hogy 1969-ben múlt 100 éve, hogy meghalt, s ezt az évfordulót a Béke Világtanács az emberiség 1969. évi jelentős művelődési évfordulóinak közé sorolta.

Purkyně Libochovicén született földesúri hivatalnok gyermekeként. A cseh vidékkel és népével való összeköttetése mindvégig jellemzője maradt életének. Hatéves korában elvesztette atyját. Amikor kijárta az elemi iskolát, további iskolázásra anyja beadta a dél-morvaországi mikulovi gimnáziumba. Érettségi után 1804-ben belépett a piarista rendbe. 1807-ig tanítóként működött. Közben továbbképezte magát a rend bölcséleti főiskoláján és gazdag könyvtárában Lytomyšlben. Tudós akart lenni, ezért 1807-ben kilépett a rendből, s még ugyanazon év őszén elkezdte tanulmányait a prágai egyetem bölcsészeti karán. 1812-ben az orvosi karra immatrikuláltatta magát, mert azt remélte, hogy mint orvos inkább tudja magát kedves tudományának, a természettudománynak szentelni. 1818-ban elnyerte az orvosdoktori fokozatot. Németül írt orvosavató értekezésének címe: „Adalékok a látás megismeréséhez szubjektív szempontból.” Már ebben a munkájában megmutatkozott rendkívüli tudományos képessége. Előbb egyetemi asszisztens lett Prágában, majd 1923-ban sikerült pályázat útján elnyernie a breslauer (ma Wrocław Lengyelországban) egyetem fiziológiai katedráját. A kísérletes fiziológiát művelte, s evégett élettani intézetet is létesített, amely

a maga nemében első volt a világon. Tudományos munkássága magában foglalta a szövettan művelését. Számos jelentős felfedezést tett itt, amelyekkel nagy érdemeket szerzett a szövettan fejlődése terén a XIX. sz. első felében. Működése nemzetközi visszhangra talált, mert egyrészt állandóan figyelemmel kísérte más nemzetek tudományos műveltségét, másrészt pedig személyes kapcsolatban állt nemcsak a német tudósokkal, hanem lengyel, orosz, magyar, francia, svéd és angol kutatókkal is. Számos tud. akadémia tagjai sorába választotta, s ez is bizonyítja, hogy világhíre volt már életében.

Mindamellett sohasem tagadta meg a cseh nemzethez való tartozását, és hangoztatta, hogy a nemzet kultúrája nem teljes a nemzeti tudomány nélkül. Sőt egyetemi hallgató korában maga is írt cseh költeményeket, majd meg Wroclawban cseh költeményeket fordított lengyelre és németre, ill. németeket cseh nyelvre. Háromszor is megpályázott megüresedett prágai egyetemi tanári állásokat, míg végre 1850-ben hazatérhetett Prágába a fiziológia professzoraként. Ezt az állását töltötte be egészen 1869-ben bekövetkezett haláláig. Nemcsak németül, hanem csehül is tartott előadásokat az orvosi karon, sőt ő volt az első tanár, aki a cseh hallgatókat csehül vizsgáztatta! Egyike volt az első cseh tudományos folyóirat, a „Krok” (1821) elindítóinak. Kezdeményezője és társszerkesztője volt a „Živa” című, első cseh nyelvű természettudományos folyóiratnak. Ennek volt a melléklete 1857-től kezdve a „Domáci lékař”, amely az első kísérlet cseh nyelvű orvosi folyóirat kiadására. 1862-ben kezd aztán megjelenni a „Časopis lékařů českých” mint az első tudományos színvonalú cseh orvosi folyóirat, s e vállalkozásban Purkyně is részt vesz. Ugyanabban az évben megalakul Prágában a máig fennálló cseh orvosegylet. Purkyně elnöke volt ennek megalapításától fogva haláláig.

Kívánta és személyesen is előmozdította a tudomány népszerűsítését, mert számára a nemzet nem az intellektuálék vékony rétegét jelentette, hanem a vidék népét is, akik közül maga is kikerült. Midőn 1869. július 28-án meghalt, temetésén részt vett a prágai nép is. Emlékét őrzik művei (12 kötet kiadását 1918-ban kezdték el és 1969-ben fejezték be; 2 kötet levelezése, megj. 1920-ban és 1925-ben), valamint a róla írt monográfiák csehül, de a legkülönbözőbb világnyelveken is.

Vida Tivadar

Martin, G. P. R. und Uschmann, G.: Friedrich Rolle, 1827—1887, ein Vorkämpfer neuen biologischen Denkens in Deutschland. Leipzig, J. A. Barth Verl. 1969. 151 S.

A Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina sorozatot ad ki a német természetbúvárok életrajzaiból. Ebben a 14. kötet foglalozik Rollevel. A társszerzők közül az első írta e kötet 1. részét, amely *Friedrich Rolle* életének és tevékenységének az ismertetése (11—64. l.). Uschmann a 2. részben levélváltások alapján (Darwin és Rolle, Haeckel és Rolle, Rüttimeyer, Kaup, Jaeger és Rolle között) igyekszik tisztázni Rolle szerepét kora természettudományos életében.

A 3. résznek ismét Martin a szerzője. Az időrendi táblán és a névjegyzéken kívül itt találjuk Rolle publikációinak a jegyzékét, hátrahagyott kéziratainak felsorolását és a Rolleról szóló írások bibliográfiáját.

Rolle 1827-ben született Homburg vor der Höhe városkában, ahol apja a kis Hessen-Homburg hercegség katonaságának volt az őrnagya. A gimnázium elvégzése után 1843-ban a darmstadti felső ipariskolára iratkozott be. Itt kapta földtani és ásványtani tudásának megalapozását, valamint az egyetemi tanulmányokra való képesítést. Szülei kívánságára előbb elment tanoncnak a darmstadti udvari gyógyszerárba. Néhány hónap múlva azonban hazatért Homburgba, hogy feljavítsa rossz egészségi állapotát. 1846 őszén iratkozik be a giesseni egyetem bölcsészeti karára. 1848 őszén már a bonni egyetem hallgatói közt találjuk, de csak két szemeszteren keresztül. Utána állást vállal, majd 1851 decemberében beiratkozik a tübingai egyetemre, ahol 1852 nyarán avatják doktorrá földtani tárgyú értekezéssel. Utána elmegy Ausztriába, hogy Stájerországban tevékenykedjék mint térképező geológus. 1857: életének következő állomása, amikor Bécsben assisztensi állást kap az udvari ásványtárban. De ő egyetemi tanár szeretett volna lenni. Igyekezetét nem koronázta siker, mire elkedvetlenedve 1862-ben Bécsset is otthagya, és ismét hazatért Homburgba. Itt a következő évben megbízta őt a kormányzat a homburgi körzet földtani térképfelvételével. 1865-ben megbízatását kiterjesztették az ásványvízforrások állandó ellenőrzésére és a földtani szakértői munkakörre. A kis tartomány beolvasztása után is megtarthatta ezt az állását egészen 1872 végéig. A porosz kormány felszólítására 1871-től kezdve részt vesz a Saar-Nahe-térség térképfelvételi munkálatain. 1875 elején innen is kiválik, majd Svájcban folytat (Tessin kanton északkeleti hegyvidékén) térképészeti munkát. 1880-ban ezt is befejezi, miután csalódott abban a reményében, hogy a zürichi egyetemen vagy a műszaki főiskolán habilitálhat. Ezután már véglegesen visszavonul Homburgba, ahol a kéziratain dolgozik, köztük főként a harmadmagával írt lexikális művén, a Handwörterbuch der Mineralogie und Paläontologie címszavain. 1887-ben még megélhette e mű megjelenését, amelyben egyik életrajzírója legjelentősebb publikációját látja, aztán önkézevel vet véget hányatott életének (1887. II. 10.).

Rolle egyetemes szellem volt. Darwin tanaira már Bécsben felfigyelt, behatóban azonban Homburgba történt visszavonulása idején foglalkozott azokkal. Gyümölcse két nagyobb tudományos népszerűsítő munka és számos cikk az általa alapított és írt „Hertha” folyóirat 2 számának 176 oldalán, illetve ennek vonatkozó cikkei. A Darwinnal való levelezéséből összesen 11 levél ismeretes, amelyeket a tanulmány teljes egészükben közöl.

Munkásságának ez az oldala hozta őt kapcsolatba Ernst Haeckellel (1834—1919), aki 1868-ban elküldte neki ugyanabban az évben megjelent híres könyvét, a „Natürliche Schöpfungsgeschichte” címűt. A vele való személyes kapcsolatáról 11 levél és 1 levelezőlap tanúskodik. Valamennyi szerepel teljes egészében ebben a tanulmányban. A két levelezésből 1—1 kópiát is láthatunk. Ugyanígy arról a 3 levélről, amelyet Rüttimeyer bázeli egyetemi tanár, Kaup darmstadti tanár és Jaeger bécsi, majd stuttgarti egyetemi tanár intéztek Rolléhoz.

Vida Tivadar

Zülch, K. J. : Otfried Foerster — Physician and Naturalist, November 9, 1873 — June 15, 1941. Berlin—Heidelberg—New York, Springer Verlag, 1969. 96 p.

K. J. Zülch monográfiáját Otfried Foerster Adolf Rosenhauer és J. P. Evans ideggógyász szakorvosok fordították le, akik közül Evans doktor személyesen is ismerte Foerstert; 1936-ban pár hónapot töltött breslaui intézetében.

A német nyelvű kötet 1966-ban jelent meg, Otfried Foerster halála 25. évfordulóján. Foerster egyike volt a legnagyobb ideggógyászoknak. Tanulmányait kitűnő eredménnyel végezte, orvosi diplomáját 1897-ben, Breslauban (Wrocław) szerezte. Utána kétéves külföldi tanulmányútra ment, majd visszatérve Breslauba, orvosi ténykedése első éveit főként a tabes dorsalisban szenvedő betegek fizikális terápiájának szentelte, majd rátért e betegek műtéti kezelésére. A harmincas években már nemcsak német, hanem az angolszász világban is ismert ideggógyász és idegsebész volt; vonzotta intézetébe az érdeklődő, tudni vágyó kollégákat, tanítványokat. Kortársai is a legnagyobb idegsebészek egyikének tartották. Érdekes epizódja volt életének, hogy 1922 júniusától 1924 januárjáig Lenin betegágyánál tevékenykedett, kisebb megszakításoktól eltekintve, s bár ez a szívesen vállalt feladat klinikai munkájából kimozdította, ő személyes nyereségének tekintette, hogy ezt a nagy egyéniséget alaposan megismerhette. Foerster tudományos tevékenysége során foglalkozott az agy különböző betegségeivel, daganataival, a vegetatív idegrendszer pathophysiológiájával és sebészetével. 1932-ben modern, jól felszerelt intézetet kapott, melyet halála után róla neveztek el. Az intézetet a II. világháború végén elpusztult.

Foerster vezető szerepe a német klinikai neurologiában már 1924-ben nyilvánvaló volt; 1932-ben a német ideggógyász társaság elnöke; nagyszerű kongresszus megrendezése itt az egyik nagy érdeme. A fejlődést hirtelen megakasztotta a társaság politikai okokból történő feloszlása. Ezután a wiesbadeni belgyógyászati kongresszus Foerster következő tudományos fóruma. Összefoglalóan: Foerster a neurologia számára nemcsak sok egyéni megfigyelést, tapasztalatot gyűjtött, hanem új munkastilust honosított meg tudományos teamekkel, és a központi idegrendszer szerkezetére vonatkozólag új koncepciókat alakított ki.

A kötet végén találjuk volt munkatársa, Victor von Weizsäcker professzor nekrológiát Foerster felett és egy annotált bibliográfiát a legfontosabb műveiből. Sok szép illusztráció egészíti ki a könyvet.

A kötet nyomdai kiállítása a tartalomnak megfelelő, komoly, izléses.

R. Harkó Viola

Stenvert, C. : Die funktionelle Kunst des 21. Jahrhunderts München, Moos Verl., 1968. 100. p. 48. T.

A huszadik század művészete új tartalommal és e tartalomnak megfelelően új kifejezési formákkal gazdagodott, amivel szemben egy avatatlan szemlélő számtalan esetben érthetetlenül áll.

A XIX. század szellemi és kulturális egységének széthullásával szakadék keletkezett a művészet és a társadalom, a külső és a belső világ, továbbá a fantázia és a valóság között. Végső fokon pedig a XX. századi új művészeti irányzatok mind-egyikének legfőbb vágya e szakadék áthidalása, természetesen úgy, hogy a szabadság eszméje sértetlen maradjon. Míg a dadaisták a tagadás állandó gyakorlatában vélték megtalálni ezt a szabadságot, addig a szürrealisták e szabadság alapjául „elméletet” kívántak adni. Így született meg az a sajátos szürrealista „dialektika”, amelyben az egyén és a társadalom viszonyát vizsgálva Freud és Marx neve ellenpontként jelentkezik.

Úgy tűnik, Curt Stenvert az a moralista művész, aki megpróbál a maga esz-közeivel a kettős feladatnak eleget tenni. A művész 1920-ban született Bécsben. Gyermekkorának közvetlen „művész”-környezete, zaklatott életmódja érzékenyen hatott, s már korán gazdag élményanyaghoz juttatta. Kezdetől az emberi lét legmélyebb problémái foglalkoztatták. Érdeklődési köréből kizárja a természetet, a társadalom is csak mint közeg, amelyben az egyes ember él, foglalkoztatja. Alapvetően az emberi sorsról, az egyéni sorsról, a mi saját sorsunk bíráló szemléletéről szól.

Stenvert 1968-ban *Die funktionelle Kunst des 21. Jahrhunderts* címen megjelent tanulmánya eddigi kiállításainál mélyebb betekintést enged művészetébe.

A szürrealista írásmódra jellemző stílusban közölt filozófiai gondolatai irány-mutatóként szolgálnak a szokatlan művészi eszközökkel megjelenített absztrakciós képeihez és kompozícióihoz, amelyek esetleg ha szépérzékünket hidegen is hagyják, filozófiai rejtvényszimbólumaikkal feltétlenül hatással vannak értelmünkre. Ellentétben a pop-art és dadaisták álom-ringatta össze-vissza világával, Stenvert nyugtalanító, riasztó kiáltásokat hallat az emberiség jövőjét illetően, ijesztő képet festve a XXI. század emberének civilizációs károsodásairól. Az „orvostudomány” egy még hosszabb életről fog gondoskodni — állapítja meg, majd látnokként hozzászól —. Tessék egy új szív. A világ a technikusok által felforgatódik. Ők fognak az ember életén uralkodni. Az emberek születnek és meghalnak. Eközben az idő. És ezt az időt a civilizációs károsodások elleni harc fogja kitölteni”. — Megoldást keres, és ezt a funkcionális művészetben véli megtalálni.

Elméletének alátámasztására egy Paracelsusnak tulajdonított gondolatára hivatkozik, amely szerint az emberi test és lélek, a maga mélységeivel, kiszámíthatatlanságával, sötéttségével bezárva egy testbe, csakis az operációs lámpa és a pszichoanalízis eszközeivel fejthető meg. Bár Paracelsus téziseit önkényesen kezeli, felfedezhetők analóg gondolattársítások. Paracelsus szerint ugyanis a betegség nem más, mint az idegen szellemi erők hatalma az „archeus” (az egyéni belső szellemi erő) felett. A gyógyításnak arra kell törekednie, hogy az archeust felszabadítsa a túlerő alól, ez pedig vagy a természetnek, vagy a művészetnek a segítségével történik; s mivel a természet maga nem mindig elegendő a gyógyuláshoz, ezért igénybe kell venni a művészet segítségét.

Ehhez a gondolatsorhoz kapcsolódik Stenvert végső következtetésében, miszerint kijelenti, hogy „az operációs lámpa és a pszichoanalízis mellett felfedeztük magunknak a funkcionális művészetet, amely a XXI. század emberének többet fog segíteni, mint az orvostudomány és a pszichológia együttvéve”.

A könyv szerkesztési elve, illusztrációs anyagának szépsége a kiadó munkáját dicséri. Áttekinthetővé teszi Stenvert egész művészi pályafutását a már korábbi kiállításokról közölt több nyelvű kritikai, értékelő cikkekkel, valamint a művész eddigi 365 alkotásából válogatott 48 képpel.

Váradí Lilla

Rosengarten, F., Jr. : The Book of Spices. Wynnewood, Pennsylvania, Livingston Publishing Company, 1969. 489 pp. 73, 253 T.

Több évtizedes fűszertermelői és kereskedelmi gyakorlattal a háta mögött, nem kisebb feladatra vállalkozott a szerző, mint hogy olyan könyvet ír a fűszerekről, amelyet haszonnal forgathat történész — különösen orvos- és gyógyszerésztörténész —, szakács művész és egyszerű háziasszony is, bárhol lakjon is földünkön. Ezt a célt szolgálja az is, hogy a tárgyalt fűszerek latin binominalis neveinek feltüntetésén túl még tizenegy modern nyelven is közli az egyes neveket. Művelődéstörténettel foglalkozók részére különösen érdekes az első 83 oldal, amelyben a szerző felvázolja a fűszerek történetét a bibliai időktől kezdve napjainkig. A történeti háttér tudományos értéke mellett mélységet, néprajzi ismereteket, orvos- és gyógyszerésztörténeti vonatkozásokat nyújt a szükségeszerű botanikai ismeretek mellé. 369 oldalt szentel a szerző maguknak a fűszereknek. A kérdést előbb természettudományos alapon vizsgálja, majd kitér újabb — helyi — történeti tényekre, szokásokra, termelési és értékesítési problémákra. Minden fűszer mellett gourmand-ízléssel mérve is kitér az ételrecepteket olvashatunk. A szabvány szakácskönyvektől nemcsak azzal tér el ez a kitűnő, nagy tudományos felkészültséggel írt munka, amit már fentebb elmondottunk, hanem azzal is, hogy az egyes ételek elkészítéséhez a gyakorlati tanácsokon kívül feleletet ad arra is, hogy milyen fűszert mikor és miért kell használnunk. A könyv illusztrációs anyagáról csak felsőfokban emlékezhetünk meg. Korabeli és modern térképek könnyítik meg a tájékozódást, fekete-fehér felvételek széles ismeretanyagot rögzítenek, színes felvételei pedig a szó igaz értelmében „művészfotók”. Magyar vonatkozásban két tévedést azonban szövege kell tennünk: a nemzeti színeinket fordítva fényképezték és amit goulash-ként közölnek az nem gulyás, hanem tejsavas borjúpaprikás. Az utóbbi sajnos világszerte elterjedt tévedés, így fel sem róhatjuk a szerzőnek, aki nyilván nem járt hazánkban. A könyv legnagyobb értékét abban látjuk, hogy eligazítást nyújt a gyógyszerként is használt fűszerek világában.

Pataki Zoltán

Slavětínský, M. : Bibliografie prací universitního profesora MUDr. Miloslava Matouška, DrSc. Olomouc, University Palackého, [1970]. 56 p.

Miloslav Matoušek olomouci egyetemi tanár a szociális orvostudomány és az orvostörténet kiváló kutatójaként és propagálójaként ismert a szocialista országok

határain túl is. Hetvenedik születésnapja alkalmából tanítványa Mudr. Milan Slavětinský tudományos főmunkatárs összeállította a nagynevű marxista tudós és orvos 451 tételből álló publikációinak bibliográfiáját. Matoušek mint jól képzett, következetes marxista—leninista tudománytörténész kezdettől fogva törekedett a marxizmus—leninizmus eszméinek az orvostudományba való bevezetésére és az orvos- és tudománytörténet marxista—leninista magyarázatára. Matoušek ezen ideológiai tevékenységéért és bátor kiállásáért a buchenwaldi haláltábornak éveken át foglyaként szenvedett, és készült fel még következetesebben a marxista—leninista eszméknek a szociális orvostudomány és az orvostörténet területén történő érvényesítésére. Matoušek tudományos tevékenységének az ötvenes évek közepétől új és fontos profilt ad az a törekvés, hogy a csehszlovák orvostudománynak a szomszédos országokkal való kapcsolatait összegyűjtse, feldolgozza és közzé tegye, így pl. a csehszlovák és magyar orvosok közötti történeti kapcsolatokat az Orvostörténeti Közlemények 1957-i 6—7. kötetében publikálta. Matoušek orvosi és tudománytörténeti, valamint a szociális orvostudományt felölelő közleményeinek jegyzéke révén a legismertebb csehszlovák orvostörténésznek sokrétű munkásságát ismerjük meg, és tájékozódunk a csehszlovák orvostörténet irányzatairól és elért eredményeiről.

Bugyi Balázs

FOLYÓIRATOKBÓL

ANTIK TANULMÁNYOK, 1970. 1. szám

Fodor Sándor: Az arab piramislegendák eredete (24—46. l.). A cikk a három nagy gizehi piramis építésével kapcsolatos legendákat elemzi, és ezek egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Az első legenda Hermésznek, a második Egyiptom egyik özönvíz előtti királyának, Suridnak, a harmadik Shaddād ibn'Ad-nak tulajdonítja a piramisok építését. Orvostörténeti vonatkozásai az első két legendának vannak: a Hermész-legendában a három Hermész orvosi ismereteiről, Hermész Triszmegisztozsról, a hermetikus irodalom létrejöttéről, a Surid-legendában az egyiptomi álmfejtésről és asztrológiai magyarázatokról találunk adatokat.

T. Pajorin Klára

THE BULLETIN OF THE CLEVELAND MEDICAL LIBRARY, 1970

Az 1970. év első számát teljes egészében az 1882-ben Németországból Clevelandba bevándorolt Stecher gyógyszerészcsalád működésének szenteli. Feldolgozza nemcsak a család történetét, hanem azokat a hatásokat is, amelyeket a clevelandi tartózkodásukkal kifejtek. (*Stecher, Robert: 1066 Pearl Street. The Story of the Stecher Drugstore in Cleveland, 1—16 p.*)

A második számot a szerkesztőség teljes egészében a Clevelandhoz kapcsolódó orvostörténeti vonatkozásokat feldolgozó tanulmányok közlésének szentelte. Így elsősorban a Henderson Orvostörténeti

Társaság munkásságáról, illetve a Howard Dittrick Orvostörténeti Múzeumról találunk e számban értékes adatokat. (*Miller, Genevieve: Medico-Historical Activities — 1969. 50—61 p.*)

A harmadik szám érdekes problémával foglalkozik: vajon mi lehet egy elnevezés legfontosabb kritériuma? Erre keres választ Gerhard Bruno. Számos indokot sorol fel egy-egy utca, tér vagy intézmény nevének megválasztásához. (*Gerhard, Bruno: A Hippokratés Avenue in Cleveland? Places-Street Names and Medical Monuments. 75—86 p.*)

Váradi Lilla

CLIO MEDICA

Volume 5, No. 1, April 1970

A cellularis elméletéről és terápiáról ír e szám első cikkének szerzője. Az 1840-es évektől több mint 100 évig uralta ez az elmélet az orvostudományt és a biológiát. Elemzi a megtett utat Virchowtól Ehrlichig, aki révén az elmélet átkerült a gyakorlatba, s óriási fejlődést indított meg, lehetővé téve számos gyakorlati felfedezést. Megállapítható, hogy csaknem 50 évi lappangás után, ismét hat a celluláris elmélet különösen a terápia területén. (*Erwin H. Ackerknecht: Cellular Theory and Therapeutics, 1—6 p.*)

Egy korai orvosi kézikönyvet ismert a következő tanulmány szerzője, mely Bécsben jelent meg 1520-ban, Martin Stainpeis munkájaként medikusok számára. Szerző először áttekinti a bécsi

orvosi iskola korai történetét (a könyv írója nyolcszor volt itt dékán), aztán röviden körvonalazza Stainpeis életrajzát és elemzi a könyvet, mely nem eredeti munka, hanem hasznos kompiláció. (*Richard J. Durling: An Early Manual for the Medical Student and the Newly-fledged Practitioner: Martin Stainpeis' Liber de modo studendi seu legendi in medicina (Vienna) 1520. 7—33 p.*)

A Semmelweis-korabeli szüléssel ismert meg bennünket a következő tanulmány. Hangsúlyozza, hogy ahol éltek a fertőtlenítő kézmosások módszerével, komplikációmentes esetek sima lebonnyolítása megszokottá vált. Ha viszont komplikáció lépett fel, az asepsis hiánya és a sebészeti technika fejletlensége nehezítette a szülész munkáját. A császármetszéshez csak utolsó menedékként folyamodtak. Kedvező fordulat csak akkor következett be a szülészeten, amikor kezdték átvenni a különböző orvosi szakmák új eredményeit: asepsis, jobb műtéti technika, vérátömlesztés alkalmazása, új gyógyszerek, vesélytelenebb érzéstelenítés, megfelelő utókezelés nemcsak az orvos munkáját könnyítették, eredményeit javították, hanem profilaktikusan lehetségessé vált a császármetszés alkalmazása, míg a chemotherapeutikumok és antibiotikumok a fertőzés veszélyét csökkentették. (*Sándor Fekete: Die Geburtshilfe zur Zeit Semmelweis'. 35—44 p.*)

A Brown-féle orvosi rendszer, elméleti és gyakorlati alkalmazása a következő cikk tárgya. Lényege: csak egy kezelési forma létezik, a stimuláns szerek alkalmazása, mint alkohol és opium. (*Günter B. Risse: The Brownian System of Medicine: Its Theoretical and Practical Implications. 45—51 p.*)

Volume 5, No. 2, June 1970

A szám első nagy tanulmányát az ókori görög és római orvosi etikának szenteli szerzője, Fridolf Kudlien. Párhuzamosan tárgyalja az általános etiká-

hoz való kapcsolatát az orvosi etikának. „Segíteni vagy legalább nem ártani” — ebből a hippokratészi elvből indul ki; vizsgálja, mi az oka, hogy ennek ellenére a görög-római közfelfogás büntetlen gyilkosnak tekintette az orvost; tudták, hogy aki gyógyít, esetleg mérgezhet is. A hippokratészi orvosi eskü részben világi, részben vallásos, illetve kultikus elemeket is magába foglaló irodalmi dokumentum. Elemzi még az orvosok magatartását a tömegekkel szemben; bizonyos fokok elzárkózónak, kaszt-szerűnek látja az ókori orvosi társadalmat. (*Fridolf Kudlien: Medical Ethics and Popular Ethics in Greece and Rome. pp. 91—121.*)

Az orvosi tünettenban bekövetkezett forradalomról ír a következő cikk szerzője, s azokról, akiknek sikerült egy-egy betegség elhatárolása, jellemzőinek megállapítása, a specificitás és contagiozítás elvének kialakítása: a XIX. sz. elején keletkezett párizsi orvosi iskola nagyjairól. (*Alain Rousseau: Une Révolution dans la Sémiologie médicale: le Concept de Spécificité lésionelle. 123—131. p.*)

Egy csaknem elfelejtett kórházépítési tervvel foglalkozik a következő cikk szerzője. Benjamin Henry Latrobe készített nagyszabású tervrajzot állami megrendelésre, tengerészkórház építéséhez. A terv valótársításából nem lett semmi, csaknem négy évtized múlva Robert Millsnek sikerült elfogadtatnia terveit tengerészkórházak létesítésére. (*Dieter Jetter: Ein fast vergessenes Krankenhausprojekt: Das Marinehospital des Benjamin Henry Latrobe — 1812. 133—144 p.*)

Flaubert betegségei történetével foglalkozik a következő cikk szerzője. Továbbra is nyílt kérdés marad, szenvedett-e valóban az író szifiliszben és epilepsziában. (*Syphilis, Epilepsy, Doctors, Biographers- and Flaubert by Francis Schiller. 145—155 p.*)

E szám krónika rovatában (183—184) számol be *Duka Norbert* a nagy-

szombati egyetem orvosi kara alapításának 200 éves évfordulójáról és az ezzel kapcsolatos ünnepekről.

Volume 5, No. 3, September 1970

197—201. oldalon közlik Charles Donald O'Malley neves orvostörténész nekrológiát. Hirtelen halt meg 63 éves korában. Kutatási területe főleg a reneszánszkori anatómiatörténet és A. Vesalius életműve volt.

Boerhaave felfogásáról a test alapszerkezetével kapcsolatban ír a következő cikk szerzője. Boerhaave kutatásai során eljutott addig a pontig, ameddig mint a mechanikus szemlélet híve mehetett. Tévedései alapja feltételezéseiből fakad. Amit a rostokról, mint alapsztruktúrákról ír, az alkalmazható körülbelül a kötőszövetre, de a test alapösszetevői kizárólagos tulajdonságait nem tudta felfedni. Dicséretre méltó törekvése viszont, hogy mert olyan dolgok megfejtesére vállalkozni, melyek mind ő, mind tanítványai érdeklődését, mint megoldatlan problémák, felkeltették. (G. A. Lindeboom: *Boerhaave's Concept of the Basic Structure of the Body.* 203—208 p.)

Az embernek joga van az egészségre: szép jelszava volt a francia forradalomnak. Megvalósításával két bizottság is foglalkozott; ezek egyikében tevékenykedett a közegészségügy javítása érdekében Dr. Guillotin is. Világosan látták, hogy a bajok fő gyökere a szegénységben van. Azt is hangsúlyozták, hogy a szociális medicina szorosan az orvosi kötelességekhez tartozik. Modern szemléletre vall de la Rochefoucauld herceg kétszáz évvel ezelőtt hangoztatott nézete: „A közjő azt kívánja . . . , hogy a betegek azonnali, gyors és biztos segítséget kapjanak ingyen.” (Dora B. Weiner: *Le Droit de l'homme a la Santé—Une Belle Idée Devant l'Assemblée Constituante: 1790—1791.* 209—223. p.)

Egy klasszikus tankönyv — G. J. Beer: *Lehre von den Augenkrankheiten* elemzését végzi el a következő cikk szerzője az akkori orvostudomány színvona-

lával összevetve. Beer orvosi működése során azt az elvet követte és könyvében is hangsúlyozza, hogy akkor lesz sikeres az orvosi kezelés, ha a betegség lefolyását állandóan és pontosan figyelemmel kísérik; nem spekuláló, hanem jól megfigyelő orvosokra van szükség. Szemészeti tankönyve jelenti az elindulást a XIX. századi német szemészet ugrásszerű fejlődése felé. (Huldrych M. Koelbing: *Georg Joseph Beer's „Lehre von den Augenkrankheiten“ Wien 1813—1817 im Zusammenhang mit der Medizin seiner Zeit.* 225—248. p.)

A neuron-elmélet történetével foglalkozik a következő cikk szerzője. A kifejezést először Waldeyer használta az elmélet összegezésében (Med. Wochenschrift, 1891). Ramón y Cajal és Sherrington dolgozták ki részleteiben ezt a nagy témát. (William G. Gibson: *The History of the Neurone Theory.* 249—253 p.)

Volume 5, No. 4, December 1970

„A tudós több mint megfigyelő: megfigyeléseit meg is kell magyaráznia.” A tanulmány szerzője különös figyelmet szentel annak a körülménynek, hogy a tudósok milyen módon magyarázzák meg észleleteiket és mi a folyamata ennek a jelenségnek. A biológiával foglalkozó tudósoknak a megfigyelési köre kiterjed a funkció vizsgálatára is. Elemzi kiemelkedő tudósok biológiai megfigyeléseit, ezek módszertanát és megállapítja, hogy a magyarázat, ill. megmagyarázás problémái, mint tudományos methodológia részei, nagyon szerteágazóak. Ő ezen az ösvényen csak a kezdő lépéseket tette meg. (Lester S. King: *Some Problems in Biological Explanation.* 287—295. p.)

Az élő rost (fibra) fogalma a iatrofizikus iskola orvosainál a számvető tanulmányának témája. Ismerteti Hoffmann, Boerhaave, Gaub, Schreiber, Haller, Buffon, Bonnet és mások idevágó nézeteit, akik előkészítették a sejt-elmélet alapjait. (M. D. Grmek: *La Notion de Fibre Vivante chez les Médecins de l'École Iatrophysique.* 297—318. p.)

Az agy vizsgálata a célja a következő tanulmány szerzőjének, hogyan fedezték fel funkcióit, szerkezetét, jelentőségét az emberi szervezetben. (*Walther Riese: Cerebral Dominance: Its Origin, Its History and Its Nature. pp. 319—326.*)

R. Harkó Viola

MEDICAL HISTORY, 1970

Volume XIV, No. 1.

E szám első tanulmányának szerzője Padova vonzerejéről ír, amellyel a XVI—XVII. században magához vonzotta a tanulni vágyó angol ifjakat, akikből később az angol orvosi társadalom vezető rétege formálódott ki. Padovában tanult többek között Thomas Linacre, John Chamber, Edward Wotton, John Fryer, John Caius, Simeon Fox, Edward Jordan, William Harvey, John Finch, Richard Blackmore. (*C. D. O'Malley: The Lure of Padua. 1—30 p.*)

A következő tanulmány szerzője Smollett szerepéről ír Dr. Smellie védelmével kapcsolatban, akinek egyik tanulmányát ismerteti a „Critical Review”-ben, őszinte tisztelettel és barátsággal. (*Philip J. Klukoff: Smollett's Defence of Dr. Smellie in "The Critical Review". 31—41 p.*)

A kórházak jobb ellátásáról értekezik a következő tanulmány szerzője, aki elemzi a londoni kórházi viszonyokat 1850 és 1960 között. Megállapítja, hogy a fejlődés nyomában haladt a lakosság számának megfelelő fejlődésnek. Az utóbbi években ez a fejlődés mindkét vonatkozásban lelassult, ezért már nem az ágyak számának fejlesztésére kell elsősorban törekedni, hanem minőségi fejlesztésre a londoni kórházak viszonylatában. (*Peter Cowan: Some Observations Concerning the Increase of Hospital Provision in London Between 1850 and 1960. 42—52 p.*)

Richard Bradley esetéről ír a következő tanulmány szerzője. Bradley orvosi gyakorlatot folytatott 1714-ben és tagja volt az Angol Királyi Társaságnak, de

nem volt orvosi képzettsége. Később a Cambridge-i egyetem botanika tanára. Orvosi gyakorlat folytatására valószínűleg kétségbeejtő akkori anyagi helyzete kényszerítette. (*Frank N. Egerton: Richard Bradley's Illicit Excursion into Medical Practice in 1714/53—62. p.*)

A következő tanulmány szerzője az utolsó (?) angliai pestisjárványról ír, amely 1906—1918 között lépett fel Suffolokban. Valószínűleg hajón hurcolták be a járványt Angliába. Suffolokban 23 ember betegedett meg, de csak négy esetben sikerült bakteriológiailag is igazolni a diagnózist. (*David Van Zwanenberg: The Last Epidemic of Plague in England? Suffolk 1906—1918. 63—74. p.*)

Geraint James cikkében két különböző típusú 19. századi bőrgyógyászsebésznek állít emléket. William James Erasmus Wilsonról (1809—1884) és Jonathan Hutchinsonról (1828—1913) ír. Mindketten Londonban működtek. (*D. Geraint James: Two Contrasting Nineteenth-Century Surgeon Dermatologists. 75—80. p.*)

Két rokoncsalád: Walker és Nussey kezében volt a londoni királyi patika 1784—1860-ig. Ez azért érdekes, mert különben 1750-től 1914-ig, ettől a kis időmegszakítástól eltekintve John Truesdale és Joseph Partridge, illetve leszármazottaik voltak a királyi család gyógyyszerészei — (*John T. M. Nussey: Walker and Nussey — Royal Apothecaries 1784—1860. 81—90. p.*) — tudjuk meg e szám utolsó nagyobb tanulmányából.

Volume XIV, No. 2.

E szám első tanulmánya a „gutaütés”-sel kapcsolatos orvosi felfogást ismerteti Virchow előtt és után. Végigkíséri a szerző e betegséggel kapcsolatban az orvosi nézetek változását az ókori görög orvosoktól egészen a modern korig. (*Francis Schuller: Concepts of Stroke before and after Virchow 115—132. p.*)

Crellin és Scott, a következő tanulmány szerzői írásuk harmadik részében beszámolnak az 1700—1900 közötti időszakban a Wellcome gyűjtemény gyógyszerészet-történeti anyagáról. Különös figyelmet szentelnek a házi gyógyszereknek, a különböző mixtúráknak és azoknak az üvegedényeknek, tartóknak, palackoknak, amelyekben ezeket a gyógyszereket a jelzett időszakban forgalomba hozták. (*J. K. Crellin and J. R. Scott: Pharmaceutical History and Its Sources in the Wellcome Collections-III. Fluid Medicines, Prescription Reform and Posology 1700—1900. 132—153. p.*)

Az idegek szerkezetének és működésének különböző felfogását ismerteti a következő tanulmány szerzője. Vizsgálódásait Angliára és az 1875—85. évek közötti időszakra korlátozza, ezen belül is külön figyelmet szentel Sir Charles Sherringtonnak és az ún. synopsis-nézetnek, amely előrelendítette az idegműködéssel kapcsolatos kutatásokat. (*Richard D. French: Some Concepts of Nerve Structure and Function in Britain, 1875—1885. 154—165. p.*)

Az egyik legnagyobb orvosnak a tuberkulózis kutatása területén állít emléket a következő tanulmány szerzője: Richard Mortonnak (1637—1698), aki teljes határozottsággal megállapította, hogy a tüdő megbetegedése esetén mindig jelen vannak a gümők, megnagyobbodnak a mellkasi nyirokcsomók. Megfigyeléseivel sokat tett a tuberkulózis problémájának felderítése terén. (*R. R. Trail: Richard Morton [1637—1698] 166—174. p.*)

A következő tanulmány szerzője — mint a svájci—angol kapcsolatok egyik fontos momentumát — tárgyalja W. Harvey hatását Albrecht von Hallerre, a legnagyobb XVIII. századi orvosegyéniségre, aki berni születésű volt, majd göttingeni egyetemi tanár, s később visszatérve hazájába, itt dolgozott haláláig. Különösen érdekelte a vérkeringés rendszerének megismerése; 350 hullá

boncolásánál gyűjtötte megfigyeléseit. Őt tekintik a modern haemodynamika megalapozójának, de felfedezését Harvey nélkül nem tudta volna megtenni. (*Heinrich Buess: W. Harvey and the Foundation of Modern Haemodynamics by A. von Haller. 175—182. p.*)

E szám utolsó nagyobb tanulmánya arról az indiai orvosról, Dr. Chuckerbuttyról szól, aki az egész modern orvostudományt gazdagította megfigyeléseivel, terápiás módszereivel. Alig volt olyan orvosi terület, amelyen ne dolgozott volna, mindig szeme előtt tartva népének érdekeit, egészségügyi felvilágosítását. Harcolt a népbetegségek ellen, a rövid átlagos életkorról is tudta, hogy nem törvényszerű, lehetne rajta segíteni. Behatóan foglalkozott a maláriával, tifusszal, kolerával. Felfedezte, hogy Indiában is gyakori a reumás szívbetegség. Saját maga asztmában szenvedett, ez a betegség végzett vele; aránylag fiatalon, 48 éves korában halt meg. (*P. C. Sen Gupta: Soorjo Coomar Goodeve Chuckerbutty: the First Indian Contributor to Modern Medical Science. 183—191. p.*)

Volume XIV, No. 3.

A lithotomia Norwich-i iskolájáról szól a szám első tanulmánya. Felidézi az 1772—1909-ig tartó időszakot, amely alatt nyilvántartották Norfolkban és Norwichben végzett hólyagkőműtéteket. Kiváló orvosok működésének köszönhető, hogy az itt csaknem népbetegségnek tekinthető fájdalmas betegséget felszámolták, s csak a kórház kőgyűjteménye emlékeztet már erre a periódusra. (*A. Batty Shaw: The Norwich School of Lithotomy. 221—259. p.*)

A következő cikk Henry Marshallról (1775—1841) szól, aki nagy szerepet játszott a brit hadsereg egészségügye megszervezésében; őt tekintik a katonai orvosi statisztika „atyjának” és szerepe a katonai egészségügy megteremtésében körülbelül Florence Nightingale tevékenységének fontosságához mérhető, aki

szintén létfontosságú feladatot vállalt a katonák egészsége és jólléte érdekében a krími háborúban. (*Richard L. Blanco: Henry Marshall [1775—1851] and the Health of the British Army. 260—276. p.*)

Vesalius Fabricája illusztrátorának létét kutatja a következő cikk szerzője. Minden valószínűség szerint, az eddigi megállapításnak megfelelően, Jan van Kalkar, Tizian flandriai származású tanítványa készítette a művészi anatómiai ábrázolásokat. (*Martin Kemp: A Drawing for the Fabrica; and Some Thoughts the Vesalius Muscle-men. 277—288. p.*)

Volume XIV, No. 4.

Christopher Wren biológiai kutatásait méltatja a következő tanulmány szerzője. Ő végezte először különböző folyadékok befecskendezését élő állatok ereibe, hogy ezek hatását, következményeit elemezhesse. Harvey tanainak nagy védelmezője és népszerűsítője volt. Wren anatómiai rajzai közül a nemrég felfedezett anatómiai illusztrációt Willis könyvéhez közli a szerző. Hangsúlyozza azt a véleményt, hogy Wren megérdemli a „brit Leonardo” elnevezést; talán Shakespeare óta ő a legnagyobb egyéniség az angol történelemben. (*W. C. Gibson: The Bio-medical Pursuits of Christopher Wren. 331—341. p.*)

Az orvostörténelem szociológiai megközelítésének fontosságát hangsúlyozza tanulmányában Thomas McKeown. Erre nemcsak az orvosi gyakorlatban van szükség, hanem elemeznünk kell szociológiai szempontból is az emberi egészség javulásának okait, a különböző szolgáltatások kialakulásának körülményeit, a kórházügy fejlődését. (*Thomas McKeown: A Sociological Approach to the History of Medicine. 342—351. p.*)

„Szent Tamás átka”, azaz az elephantiázis betegség népies elnevezésének eredetével foglalkozik a következő cikk szerzője. Ez a betegség kimutathatóan több mint 450 óta kinozza csaknem egyötödét India délnyugati partjának lakos-

ságát. (*B. R. Laurence: The Curse of Saint Thomas. 342—363. p.*)

A görög bronzkor orvostudományáról ír C. P. W. Warren. A fentmaradt, e korból származó tárgyi és egyéb dokumentumok tanulmányozása nem enged arra következtetni, hogy a hippokratészi írásokon keresztül ma már klasszikusnak tartott görög orvostudomány és az említett kor orvoslása között kapcsolat lenne. Egyiptomi hatások kimutathatók. A további kutatások talán jobban fel fogják deríteni e kor orvosi gondolkodását. (*C. P. W. Warren: Some Aspects of Medicine in the Greek Bronze Age. 364—377. p.*)

A veszettség történetéről és tradicionális kezeléséről Etiópiában ír a következő tanulmány szerzője. (*Richard Pankhurst: The History and Traditional Treatment of Rabies in Ethiopia. 378—387. p.*)

R. Harkó Viola

NATIONAL GEOGRAPHIC MAGAZIN

Volume 138, No. 3, September 1970.

Harry Miller: The Cobra, India's "Good Snake". Ósi hindu orvosi tanok szerint a Rauwolfia Serpentina nevű növényt kígyóharapás elleni antidotumnak tartják. Gyógyszerhatástanilag ez nem áll, mert semmi olyan hatóanyagot nem tartalmaz, amely alkalmas lenne a kígyóméreg ellen. A gyógyító hatást nyilván nem a medikális tartalom, hanem a növény gyökereinek kígyóra emlékeztető alakja vitte be a köztudatba. Egyébként ebből a növényből nyerik a Reserpint, amelyet a modern gyógyászatban vérnyomáscsökkentőként és nyugtatók hatékony alkotóelemeként használnak. E nyugtató hatás kétségtelenül komoly szerepet játszhat a félelem és sokk ellen, amely minden esetben fel szokott lépni kígyóharapásnál. A kobramérget — tisztított és hígított formában — ízületi gyulladás ellen használják fájdalomcsillapítóként, mert az ópium-származékokkal szemben az az előnye, hogy nincsenek kellemetlen mellékhatásai.

Volume 138, No. 5, November 1970
Ray Winfield Smith; Computer Helps Scholars Re-Create an Egyptian Temple. A komputert, mint muzeológiai segédeszközt új oldaláról mutatja be a szerző, amikor leírja, hogy IV. Amenophis fáraó által Aton tiszteletére emelt templom több mint 35 000 db kőmaradványát előbb darabonként lefényképezték, majd a fényképek karakterisztikáit betáplálták egy IBM komputerbe, amelynek segítségével igen rövid idő alatt sikerült a figurális díszítményeket újra összeállítani.

John Scofield: Gangtok, Cloud-Wreathed Himalayan Capital. A Sikkim királyság fővárosáról szóló riport beszámol arról, hogy ez a Himalaja tövében levő kis protekcionált királyság egyik fő kereskedelmi exportja a gyógynövény.

Volume 138, No. 6, December 1970
Georg Gerster: Searching out Medieval Churches in Ethiopia's Wilde. A szerzőt kalauzoló apát szerint a falmélyedésben — amely lehet, hogy Frumentius, „a Béke Atyja” földi maradványait rejti — levő porral szent gyógyításokat végeznek a betegek között. Frumentius a IV. században élt, és ő vitte el a kereszténységet Etiópiába.

Pataki Zoltán

SUDHOFFS ARCHIV

Band 54, Heft 1, Juni 1970

Dr. Augustin Streicher Iudicium Urinarum-át, gyakorlati célokot szolgáló vizeletvizsgálati módszertanát ismerteti e szám első tanulmányának szerzője. A kis munka tárgyalja a vizelet megtekintésének jelentőségét, elemez 19 féle vizeletszint és e színek diagnosztikai jelentőségét tárgyalja. A leírás része egy — a londoni Wellcome Orvostörténeti Intézetben őrzött — kódexnek, amely orvosi, kémiai, alkimiai értekezéseket tartalmaz német és latin nyelven. 1580—1595 között keletkezhetett a kézirat Nürnbergben. (*Hans J. Wermeer:*

Ein „Iudicium Urinarium” des Dr. Augustin Streicher aus dem Cod. Wellc. 589. 1—19 p.)

A transfúzió hatásával kapcsolatos XVIII. századi elképzelésekről ír a következő cikk szerzője. A sokféle felfogásnak egy közös momentuma van: a vérátömlesztés átváltozást (transmutációt) okoz; e folgás eredete a régi népi gyógyászatban keresendő. (*Gerhard Fichtner: Vorstellungen über die Wirkung der Bluttransfusion im 17. Jahrhundert. 20—29 p.)*

Az arab orvosi terápia és gyógyszer-tan forrásait és fejlődését kutatja a következő tanulmány szerzője. Az arab orvoslás a görög-római gyógyászaton alapszik. A diétás terápiát alkalmazzák elsősorban, csak ennek hatástalansága esetén gyógyszereket. Figyelmet szenteltek a betegek korának, szokásainak, alkatának, foglalkozásának. Szívesen alkalmaztak fizikális gyógymódokat; ajánlották a kikapcsolódás különböző formáit (utazás, életmódváltoztatás, munkapihenés helyes aránya stb.). Sok jó tanácsot adtak az egészséges életmódra gyerekkortól az aggkorig. Nagy eredményük, hogy az orvostudományt le választották a vallásról. Az arab medicina alapjainak a lerakása megtörtént a 9. században, a 10—11. században kiszélesedett, a 12—14. századig pedig teljes erővel hatott az arab orvostudomány: a középkoron át a reneszánszig. (*Sami Hamarneh: Sources and Development of Arabic Medical Therapy and Pharmacology. 30—18 p.)*

Johannes Zahlten II. Frigyes császár orvosi nézeteiről ír, amelyeket 1250 körül írt solymászkönyvében nyilvánít ki. Kimutathatóan a salernói tradíciók híve, ellentétben kora természettudósai: Albertus Magnus, Roger Bacon nézeteivel, akik a görög és arab orvostudományt fejlesztették tovább. (*Johannes Zahlten: Medizinische Vorstellungen im Falkenbuch Kaiser Friedrichs II. 49—103 p.)*

Band 54. Heft 2, September 1970

E szám első tanulmányában a szerző a fizikai erő 16—17. századi fogalmán túl azokkal a nézetekkel foglalkozik, amelyek a fizikai erő hatótávolságát, azaz a hatás szféráját (orbis virtutis) tanulmányozták. Két felfogást elemez részletesen ezzel kapcsolatban: a teológiai és filozófiai elképzelést és a magnetizmus elméletét. Elemzi R. Norman és G. Porta idevágó nézeteit, leírja a további fejlődést J. Keplertől, A. Kirchertől és O. von Guericckétől Newtonig. (*Fritz Kraft: Sphaera activitatis-orbis virtutis. Das Entstehen der Vorstellung von Zentralkräften. 113—140 p.*)

Johannes Zahlten folytatja tanulmányát II. Frigyes császár orvosi nézeteivel kapcsolatban, aki kétségtelenül a salerno orvosi iskola híve volt és természettudományi nézetei ennek hatása alatt álltak. Nagy jelentőséget tulajdonított az empiriának és legtöbbször értékelte Constantinus Africanus tanait. (*Johannes Zahlten: Zur Abhängigkeit der naturwissenschaftlichen Vorstellungen Kaiser Friedrichs II. von der Medizinische Schule zu Salerno. 173—210 p.*)

A Ptolemaios előtti felfogást ismerteti a következő tanulmány szerzője az ún. belső bolygók problémájával kapcsolatban. Részletesen elemzi pontosí Herakleides, Plato, Theon, Vitruv, Martianus Capella, V. Macrobius, Chalcidius idevágó nézeteit. Megállapítja, hogy a föld hosszanti mozgásáról egyik szerzőnél sincs szó. (*Walter Saltzer: Zum Problem der inneren Planeten in der vortolemaischen Theorie. 141—172 p.*)

Band 54, Heft 3, Október 1970

A „betegség”-fogalomról értekezik e szám első tanulmányának szerzője, amikor a betegség nem orvosi kategória, hanem funkciót jelöl; többnyire balesetek utáni neurózisokról van szó, amelyek nemcsak orvosi diagnosztizálást, kezelést igényelnek, hanem szociális, politikai és gazdasági problémákat is felvetnek, amelyeket elsősorban a szociális pszichiátriá-

nak kell megoldania. (*Esther Fischer-Homberger: Der Begriff „Krankheit“ als Funktion aussermedizinischer Gegebenheiten. 225—241 p.*)

Az angliai állami egészségügyi szolgálat szocio-ökonomiai kialakulási folyamatáról szól a következő tanulmány. A Brit Orvosegyesületnek és a Szocialista Orvosegyesületnek is volt egy-egy fajta elképzelése a szervezésre. A II. világháború után a szocialistáknak sikerült nézeteiket diadalra vinni: 1948 óta mindenki részeseül egészségügyi ellátásban függetlenül saját anyagi lehetőségeitől. (*Günter Neubauer: Der sozio-ökonomische Entstehungsprozess des Staatlichen Gesundheitsdienstes in England. 242—260 p.*)

Galenus tana a látásról, elvek és ellentmondások felfogásában — erről ír a következő cikk szerzője. Leírja pneumaelméletét a látással kapcsolatban, majd geometriai analízisét. Bebizonyítja, hogy Galenus inkább megfigyelésre és gyakorlatra alapozta elméletét, figyelmen kívül hagyva az anyag és lélek egymásrahatását, amelynek létezésében a többi szerzők hittek; ő tudja, hogy ilyen physiologiai probléma nincs. (*Rudolph E. Siegel: Principles and Contradictions of Galen's Doctrine of Vision. 261—276 p.*)

Johann Tallat von Vochenberg életrajza és gyógyszerkönyve kerül megtárgyalásra a következő értekezésben. Eddig személyéről nem sokat tudunk. A kutatás legújabb eredménye szerint valószínűleg a latin allgauti szerzetesi iskolában tanított. (*Helmut Walther: Johann Tallat von Vochenberg — Zu seiner Biographie und seinem Arzneibuch (1497). 277—293 p.*)

Késő középkori német szappanreceptekről tudósít *Bernhard Haage: Zu Deutschen Seifenrezepten des ausgehenden Mittelalters* c. cikkében (294—298 p.).

A korai német algebra történetével kapcsolatban a szisztematika és a problematika kölcsönhatásáról ír a következő cikk szerzője: *Wolfgang Kaunzner: Über*

das Zusammenwirken von Systematik und Problematik in der frühen deutschen Algebra (299—315 p.).

R. Harkó Viola

PAGINE DI STORIA DELLA MEDICINA
1970

A első szám jelentős tanulmánya Pazzininek, a római egyetem orvostörténeti intézete igazgatójának Alkmeon életét és munkásságát feldolgozó (*Pazzini, A.: Alcmeon da Crotona e il suo Magisterio, 15—26 p.*) közleménye. A szerző előbb felvázolja a dél-itáliai Krotonban élt Alkmeon munkásságáról ránk maradt adatokat, majd foglalkozik Alkmeon orvostörténeti vonatkozású tevékenységével, nevezetesen ismerteti az élettanra irányuló kutatásait és tanításait. Ha nem is bizonyítható, de az utalásokból arra következtethetünk, hogy Alkmeon „orvosi iskolát” teremtett Krotonban. A következő tanulmány már elhangzott a Tarantóban megtartott XXIV. Országos Orvostörténeti Kongresszuson (*Stroppiana, L.: La medicina nella così detta Magna Grecia. 28—29 p.*). A szerző Herodotos megállapítását idézi: „A krotóni orvosok voltak az elsők Hellaszban, és a másodikak a kyrenaikaiak.” A szerző teljes képet ad a dél-itáliai bölcsek (Alkmeon, Pythagoras, Parmenides, Empedocles, Philolaos, Ikkos, Democedes, Akron és Herodikos) orvostörténeti jelentőségű munkásságáról. Egy másik tanulmány (*Bazzi, F.: L'odontoiatria nell'opera di uno dei pionieri dell'arte dentaria, Giovanni Arcolanos ec. XV., 41—54 p.*) a veronai Giovanni Arcolano-t mutatja be, akiben az odontostomatologia korai előfutárát kell látnunk. Az utolsó tanulmányt Nardone írta (*Nardone, G. E.: Evoluzione del concetto di meccanismo della mestruazione, 56—62 p.*), amelyben orvostörténeti áttekintést nyújt a címben jelzett témáról a primitív népek nézeteitől kezdve a modern endokrinológiai vívmányokig.

1970. 2. szám első tanulmányát Pazzini közölte, amely már elhangzott a

Páviában megtartott Latin Kultúrájú Földközi-tenger melléki Országok Orvosi Szövetségének V. Általános Kongresszusán (1970). A szerző felvázolja a címben (*Il pensiero degli antichi medici sulla patogenesi e cura dei tumori, 5—12 p.*) megadott téma egyes szakaszait. Befejezésül áttekintést ad az alkalmazásba vett gyógymódokról, valamint a tárgyalt elméletekről.

Az utóbbi évszázadok során sokan bizonyították, illetve tagadták az idegek permeabilitását. Stroppiana kritikai vizsgálat alá veti munkásságukat, és ennek alapján arra következtet tanulmányában (*Stroppiana, L.: Definita la dibattuta questione sulla pervietà dei nervi, 14—28 p.*), hogy a két ellentétes álláspont nem összeegyeztethetetlen, ha a kutatók előítéletektől mentes felfogásban tanulmányozzák e kérdést.

A következő társszerzők (*Barbarossa, C. — di Bartalomei, G.: Gozzo endemico e trattamento della sifilide nel Tibet e nel Butan, alla fine del XVIII secolo, 30—36 p.*) tanulmányukban „Turner Sámuel tibeti és butani követjárása” c. útleírás alapján közlik a XVIII. századi Tibet és Himalája népeinek golyvás megbetegedéseit, valamint azt, miként használták fel a higanyt a lues gyógyítására. Ugyancsak érdeklődésre tarthat számot Ugo Cerletti egykori asszisztensének, Accorneronak az elektroshock felfedezéséről és előzményeiről írt tanulmánya (*Accornero, F.: Testimonianza oculare sulla scoperta dell'Elettroshock, 36—41 p.*).

Cafaratto Giovanni Giacomo Boninoról, a 19. század első felében élt jeles olasz orvostörténészről írt tanulmányt (*Cafaratto, M. T.: Giovani Giacomo Bonino*), aki 1824-ben jelentette meg „Biografia Medica Piemontese” c. művét. A következő tanulmány értékes adatokat közöl az influenzna történetéből. Nannini az olasz történetírás atyjának, Muratorinak (1672—1750) Matteo Meloni nevű orvoshoz írt levélváltását dolgozta fel.

Az anatómiai tudomány egész modern vonásait tárja fel a következő történeti visszapillantás (Puma, F.: *Il significato storia dell'anatomia*), amely alkalmat nyújt mélyreható kultúrtörténeti és történelembölcseleti összefüggések észrevételére.

1970. évi harmadik szám első tanulmánya (Pazzini, A.: *Prodromi agli studi medicofilologici dell'umanesimo*, 5—14 p.) a humanizmust megelőző szellemi irányzatokat elemezve megemlíti a ravennai görög fordítókat, valamint a salernói orvosi iskola első időszakát. Külön foglalkozik Cassiodorusszal, valamint az arab kultúra hatásával az európai kultúrára. Ezt kiterjeszti az orvostudományra is. A következő tanulmány a fürdőtörténet körébe tartozik (*Stropiana, L.: Le Terme Taurine di Civitavecchia nell'ambito della loro ricostruzione*, 17—24 p.). A Civitavecchiában 1881-ben épített fürdőüzem a II. világháború alatt (1943) majdnem teljesen elpusztult. Az antik *Thermae Taurinae* (más néven Trajanus thermái) történetének felvázolása után a szerző azt javasolja, hogy az újonnan felépítendő fürdőüzemet a hőforrások közvetlen közelében építsék, ne pedig a várostól 4 kilométernyire.

A kisázsiai félszigetet kilenc évszázadon át uraló szeldzsuk-törökök egészség- és kórházi tevékenységéről ad áttekintést Sehsuvaroglu tanulmánya (*The New Approach Brought by the Analian Turks in Medicine and Hospital Architecture*, 26—32 p.), miközben egy-egy intézmény életét a XX. század elejéig kíséri végig. Bugyi Balázs magyar orvostörténésznek a sienai Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson elhangzott előadását közli a lap (Bugyi Balázs: *Giovanni Antonio Scopoli, Professor der Chemie und Botanik an der Ungarischen Bergakademie in Selmec in den Jahren 1769—1779*, 35—43 p.), amelyben a 200 éve alapított selmecbányai bányászati akadémia első vegytan- és növénytan-tanáráról, Scopoliról emlékezik meg

a szerző. Hasonlóan XVIII. századi témával foglalkozik Ø Larsen tanulmánya (*Die hygienische Literatur Dänemark-Norwegens im ausgehenden 18. Jahrhundert*, 45—57 p.), amelyben a szerző áttekinti és jellemzi a XVIII. század utolsó harmadának Dániában és Norvégiában megjelent orvosi tárgyú irodalma jelentősebb termékeit, valamint J. C. Todénak (1736—1806) életét és munkásságát.

Az Észak-Amerikai Egyesült Államok orvostörténetével foglalkozik a következő két tanulmány. Az egyik (R. M. Jellison: *The American Physician as Scientist in the Nineteenth Century: an Interpretation*, 68—80 p.) az amerikai tudományos élet XIX. század végi fejlettségével, valamint az orvostudomány színvonalának emelkedésével foglalkozik. A szerző rámutat arra a sokáig elfelejtett kölcsönhatásra, amely Európa és az Egyesült Államok között létrejött az orvostudományi gondolkodás terén. A másik amerikai tárgyú közlemény Gordontól származik (Gordon, M. A.: *Cholera in the New World*, 59—65). A szerző az ókorra való visszapillantás után négy pandémikus kolerajárványt tekint át (1817—1823, 1826—1837, 1846—1863, 1865—1875), és elemzi, miért nincs 1875 óta az USA-ban e szörnyű betegség. A tanulmány még röviden foglalkozik az 1875 után máshol kitört kolera-járványokkal is.

Az olasz renaissance híres művésze, Leonardo da Vinci intenzív vizsgálódásokat folytatott a szívbillentyűkre vonatkozóan, és ezekből bámulatos következtetéseket vont le. Erről szól Keele (Keele, K. D.: *Leonardo da Vinci's Studies on the Aortic Valve of the Heart*, 82—85 p.) tanulmánya. 14. századi témát dolgoz fel Tabanelli (Tabanelli, M.: *Duo grandi chirurghi francesi del secolo XIV allo studio bolognese: Henry de Mondeville e Guy de Chauliac*, 87—96 p.), és a két kiváló francia sebész bolognai időszakával foglalkozik. Mindketten a bolognai tanáraik előadásából merítet-

ték azokat az akkoriban modern nézeteiket, amelyeket aztán magukkal vittek hazájukba. Az egyháztörténelem egyik kiváló pápájáról, III. Incéről szól Furfaro (*Il papa Innocenzo III e la sua opera per la creazione degli ospedali*, 98—103 p.) dolgozata, amelyben III. Ince kórházalapításaival foglalkozik, és megemlíti, hogy ezekről Virchow is elismeréssel szólt a középkori kórházakat elemző munkájában. Ugyancsak kórház-történeti tanulmány Sciarro közleménye is (*Sciarro, C.: Gli ospedali e il loro funzionamento in Toscana verso la metà del secolo scorso*, 105—112 p.), és a volt tosanai nagyhercegség kórházaival, foglalkozik. különös tekintettel a firenzei Ospedale di S. Maria Novella-val.

Az 1970. év negyedik száma közli a sienai Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson elhangzott előadásokat. Az első tanulmány a fertőző betegségek patológiáját tekinti át, ami az egyes korszakok gyógyászati felfogásának, valamint a modern chemoterapia kibontakoztatásának hatására jelentősen megváltozott. (*Goescu, M.: L'aspetto della patologia delle malattie infettive nei singoli periodi terapeutici della medicina, con speciale riguardo all'epoca della chemioterapia moderna*, 5—18 p.) A következő szerző röviden vázolja a Sienában 1500-ban született és Trientben 1577-ben meghalt Pier Andrea Mattioli életét és munkásságát, különösen pedig a gyógynövények felhasználásával kapcsolatos kutatásait. (*G. Selmi: Pier Andrea Mattioli medico e botanico del cinquecento*, 20—24 p.)

Történeti szempontból foglalkozik a következő tanulmány (*Reznikoff, P.—Reznikoff, G.: The Effect of Federal Government Subsidy of Medical Research, Education and Practice in the States*, 26—31 p.) az orvosképzés, orvosi kutatás és betegbiztosítás állami támogatásával az Egyesült Államokban, elemzi a jelenlegi irányzatot, és felveti a jövő fejlődésének kérdéseit. Caracci tanulmá-

nyában a pestist elhárító szent Oszvald angol király (605—662) életével és a személyéhez fűződő legendával foglalkozik (*Caracci, P.: Il culto dei santi taumaturghi in Friuli — S. Osvaldo re*, 34—38 p.).

Az első bécsi orvosi iskola Boerhaave klinikai szemléletére támaszkodva szigorú rendszer alapján folytatta a betegvizsgálatokat és a diagnosztizálást. Eljárásaikat írásba foglalták és ezt a vezérfonalat egészítette ki Skoda mennyiségi, fizikai kivizsgálási módszereivel. E témát dolgozta fel Probst tanulmányában (*Probst, Ch.: Zum Weg des ärztlichen Erkennes in der ersten Wiener Schule*, 39—45 p.). A galenisták és az antigalenisták között hosszú elvi vita dúlt a XVI. században, noha voltak olyan tudósok, akik a két irányzat tanait szintézisre kívánták emelni. Közéjük sorolhatjuk, mint orvost John Locke-ot, és az orvosi eklecizmussal való kapcsolatát elemzi Romanell tanulmányában (*Romanell, P.: Locke as a Medical Eclectic*, 47—61 p.). A következő szerző (*Galenzi, A.: L'allucinazione nella documentazione letteraria da Aristotele a Cechov*, 64—82) a beteges hallucináció kérdését dolgozta fel Arisztotelész-től egészen Csehovig, számos irodalmi alkotás tükrében.

1765. június 15-én J. F. P. de Rozier és P. Romain (előbbi orvos) megkísérelték léggömbbel átrepülni a La Manche-csatornát. C. Generales (*The Rise and Fall of Jean Francois Pilatre de Rozier M. D., the First Aeronaut*, 84—104 p.) a helyszíni tanulmányok és néhány részletadat alapján igyekszik képet adni erről az eddig megfejthetetlen tragédiáról.

1970. évi ötödik számban elsőnek Ünver török orvostörténész tanulmányát közlik (*Ünver, S.: L'hospital Fatih a Istanbul*, 5—10 p.) a II. Szulejmán által alapított orvosi iskoláról, amely az isztambuli Fatih-kórházban (470-ben alapították) működött, amelyet az isztambuli eyetem orvosi kara elődjének

kell tekintenünk. Huard Serrestől írt tanulmányt, aki még Haeckel előtt megállapította azokat a törvényszerűségeket, amelyek később a biogenetikai alaptörvény néven váltak ismeretessé. (Huard, P.: *A propos du centenaire de la mort d'Étienne Serres, 1786—1868, 11—19 p.*) A következő tanulmányban (Moulin, d. De: *The Influence of Caelius Aurelianus on Early Medieval Surgery, 16—19 p.*) a szerző a vizsgálat tárgyává teszi Caelius Aurelianus művét, hogy mennyiben hasonlított a középkori medicinára, nevezetesen a sebészetre. Forns tanulmányában José de Letamendi y de Manyarés (1828—1897) spanyol orvossal foglalkozik, aki arra a mechanikus életszemléltre alapította az orvostudománynak általa javasolt reformját, hogy az életet kifejezi a következő képlet: $V=f$ (IC). Ebben „az életet az individuális energia és a kozmikus energiák” (IC) „határozatlan függvényének” tekinti. (Forns, R.: *Fondamento e portata della riforma della medicina di Letamendi, 22—35 p.*)

Guerrino Castexre emlékezik, aki egyike Argentína legkiválóbb orvosainak. Tevékenysége főleg Dél-Amerika klinikai orvostudományára volt nagy hatással (Guerrino, A. A.: *Vida y obra de Mariano R. Castex, 1886—1968, 37—44 p.*). A következő tanulmány szerzője már XVI. századi témával foglalkozik (Wankmüller, A.: *Die Medizin und die Pharmazie an der Universität Tübingen um 1550, 46—50 p.*) A tübingeni egyetem orvosi karára a megadott időszakban Leonard Fuchs tanításai nyomták rá a bélyeget. Bár a diákok száma kicsi volt, de a kar képezte a württembergi hercegség orvosi kollégiumát is.

Az orvostörténelem eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert oldalait mutatja be Pazzini tanulmányában (*Il reale significato dei libri etici del „Corpus Hippocraticum”, 52—56 p.*), Borlone a vitalizmus fogalmát tisztázza nemcsak az orvostudományban, hanem az élettanban és a természetbölcséletben egyaránt. A vitalista

gondolkodás útját kíséri végig tanulmányában (Borlone, E.: *Profilo storico del vitalismo, 58—84 p.*) a Szókratészt megelőző „physiologusoktól” kezdve napjainkig. A következő cikk (Baldi, G.: *Salvatore Tommasi e la polemica sulla psicopatiae 86—97 p.*) előbb Tommasi pozitívista álláspontját magyarázza, aztán elgondolását közli az elmebetegségek fogalmát illetően.

Serge tanulmányában (*Dottorisse ebre nel medioevo, 98—106 p.*) elemzi, hogy miért adta magát számos zsidó a közép-korban az orvostudomány elsajátítására. Sorra veszi az orvosok helyzetét nemcsak Itáliában, hanem a német ajkú területeken is. E kötet utolsó jelentős tanulmányát Linnének szentelték. A híres svéd természettudós érdekes megállapításokat tett a csecsemő szoptatásáról, és a tanulmányban (Correnti, L.: *Una dissertazione di Linneo sull'allattamento del neonato, 107—112 p.*) a szerző megismerteti azokat a nézeteket is, amelyek e téren érvényesültek a XVIII. században.

Vida Tivadar

ARCHIWUM HISTORII MEDYCZNY, 1969,
Tom. 22. 3—4. szám.

A lengyel Orvostörténeti Társaság lapjának 1969. évi 3—4. összevont számában a legjelentősebb tanulmányt Trzebski írta (*Jan Ewangelista Purkyne jako pionier w póltwórca fizjologii, 277—288 p.*). Purkyne halálának 100. évfordulójára. A szerző áttekinti a neves cseh fiziológus életét és munkásságát, különösen a lengyel orvostudományra gyakorolt hatása szempontjából. Ugyancsak a Purkyne-centenárium alkalmából közli a folyóirat Martinczak tanulmányát (*Jan Ewangelista Purkyne i uczeni polscy, 189—198 p.*), amelyben részletesen ismerteti Purkyne breslaui éveit és kapcsolatát a lengyel orvostudománnyal, valamint a lengyel tudományos élet kiválóságaival. A tanulmány továbbiakban Purkyne lengyel születésű tanítványával

foglalkozik és végigkíséri tudományos pályafutásukat is.

Witold Rudowski ugyancsak egy centenáriumra írta közleményét (*W setna rocznice urodzin Harvey Cushinga «1869—1939»*, 409—118 p.), amelyben a szerző Cushing születésének 100. évfordulója alkalmából vázolja a kiváló amerikai idegsebész életét és elemzi munkásságát. Rudowski egyben közli mindazon orvostörténeti munkák teljes listáját, amelyek Cushing tudományos tevékenységével foglalkoznak.

Különös érdeklődésre tarthat számot Kolbuszewski közleménye, amely az irodalomtudomány és az orvostörténelem kapcsolatát fémjelzi. Kolbuszewski XVII. századi lengyel költőktől idézve vizsgálja a kor orvosi ellátottságát, gyógyítási eljárásait, kórházi ellátottságát és általában az egyszerű emberek véleményét a medicináról. (*Kolbuszewski, Jacek: Opinie poetów polskich XVII wieku o medycynie i lekarzach*, 419—438 p.)

A következő két tanulmány speciális lengyel orvostörténeti kérdésekkel foglalkozik. Az első (*Głowacki, Jan: Prace naukowe Józefa Babinskiego zwiazane z zgodnieniami neurochirurgii*, 239—442 p.) Jan Babinskiről, az első jelentős lengyel idegsebészről emlékezik meg. Felsorolja jelentősebb műveit, orvosi gyakorlatának eredményeit valamint jelentőségét a mai lengyel orvosi gyakorlat számára. A másik tanulmány (*Bernardczykowa, Anna: Dzialalnosc spoleczna Zygmunta Kramszytyka na polu okulistyki*, 443—459 p.) a lengyel származású Zygmunt Kramszytyk életét és munkásságát villantja fel, akit a lengyel szemészet úttörőjeként tartanak számon az egyetemes és a lengyel orvostörténelemben.

Kapronczay Károly

KWARTALNIK HISTORII NAUKI I
TECHNIKI, 1970, rok. XV.

A Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában megjelenő tudomány- és technikátörténeti lap a Kwartalnik His-

torii Nauki i Techniki 1970. évi első számában találhatunk orvostörténettel foglalkozó tanulmányt. Strojnowski József Oettingernek, a lengyel orvostörténet első magántanárának állít emléket, felsorolva orvostörténeti munkásságának minden jelentős alkotását. (*Strojnowski, J.: Józef Oettinger, pierwszy habilitowany doцент i profesor historii medycyny na polskiok uniwersytecie «1818—1895»*, 57—69 p.)

A Kwartalnik 1970. évi második száma két jelentősebb orvostörténeti közleményt közöl. Az első (*Czesnowa, L.: Wlodzimierz Bieklemiszew, jeden z twórców parazytologii radzieckiej*, 319—329 p.) V. Bieklemiszewvel (1890—1962), a szovjet orvostudomány Európa-szerte ismert parazitológusával foglalkozik. Az ő munkássága nagyban előrevitte mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati parazitológiát. A szerző külön kiemelte Bieklemiszew egyetemi oktatási reformtervezetét ami az elméleti és a gyakorlati képzés egységét teremtette meg a szovjet orvostudományi egyetemeken.

A másik orvostörténeti közlemény (*Strojnowski, J.: Stanowisko historyka medycyny wobec czasopism lekarskich*, 357—361 p.) a Kwartalnik Historii Nauki i Techniki c. folyóiratban az elmúlt 10 év alatt megjelent orvostörténeti tanulmányok pontos jegyzékét közli. A továbbiakban elemzi a lap szerkesztőségi elveit, hiszen ez a lengyel orvostörténelem legújabb kutatásai mellett közölni igyekszik a nemzetközi érdeklődést felkeltő, az orvostörténelemmel kapcsolatos más tanulmányokat is. Ezen utóbbi bizonyítja Voisének Erhard Weigeltől írt tanulmánya, amelyben Weigel *Idea Matheseos Universae* c. könyvének 300. évfordulója alkalmával foglalkozik a felvilágosodást megelőző közvetlen időszak tudományos életével, így az orvostudománnyal is. (*Voisé, Waldemar: Erhard Weigel, czyli u progu Wieku Oswiecenia*, 527—544 p.)

Kapronczay Károly

POLISH MEDICAL SCIENCE
AND HISTORY BULLETIN. 1970.

Az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő angol nyelvű lengyel orvostörténeti lap 1970. évi első számában Maklysan elemző tanulmányt írt Dega professzorról, a nemzetközileg elismert lengyel származású orthopádról és traumatologusról. Részletesen elemzi Dega pályafutását és tudományos munkásságának eredményeit. (*Maklysan, C.: Prof. Wiktor Dega, M. D. «1896—» Chicago, 111, 2—3 p.*)

Ugyanebben a számban ismerteti Rudowski a varsói Haematologiai Intézet eddigi munkáját, a viszonylag fiatal tudományos intézet szervezeti felépítését és tudományos munkatervét. (*Rudowski, Witold: The History of the Institute of Hematology in Warsaw, «1951—1968», 43—46 p.*)

A második szám figyelemre méltó tanulmányát Hanecki írta, amelyben Mikolaj Rejchmann (1873—1918) lengyel orvos tanári és tudományos tevékenységét méltatja. (*Hanecki, Michal: Mikolaj Rejchmann, M. D. «1873—1918», 50—51 p.*)

Pasteur, Lister és Koch nevéhez fűződnek a modern bakteriológia, immunológia és higiénia legjelentősebb kutatásai és eredményei, ám e tudományterületen kevésbé ismerik Odon Bujwid szerepét és tudományos tevékenységét. Ezt a kérdést tárgyalja Chrszeschiewski tanulmányában (*Chrszeschiewski, L.: Prof Odon Bujwid, «1857—1942», 94—95 p.*)

Váradi Lilla

Huard, P. et Ohya, Z.: Panorama de la médecine japonaise traditionnelle. (Klny. Biologie Médicale, 1963. febr. különszám, CX. 1.)

A japán orvoslásról és orvostudományról szóló tanulmány célja, hogy bemutassa azt a szellemi légkört, amelyben a japán orvosok éltek, és a japán orvostudomány fejlődésének legfontosabb sza-

kaszait. Kitér arra a számos művészi alkotásra is, amely a japán orvoslásból merítette ihletését. A szerzők mindezt 3 fő szempont szerint végzik: 1. a japán népi gyógyászat; 2. az ind-japán és a kínai-japán orvoslás; 3. a nyugati ihletésű japán orvostudomány. Ez a három áramlat ui. mindmáig fennáll.

Sokkal nehezebb kérdés a japán kronológia egyeztetése az európaival. Kompromisszumos megoldásként alkalmazzák a következő periodizálást: I. A japán orvoslás kezdetei. II. A kínai orvoslás feltűnése. III. A Nara-korszak. IV. A Heian-korszak. V. A Kakamura-korszak. VI. A Muromasi-korszak. VII. Az Azusi-Momojama-korszak. VIII. Az európai orvostudomány bevezetése Japánba. IX. A japán anatómia kezdetei. X. Az Edo-korszak. Cikkük XI. fejezete egy időrendi áttekintő táblázat, a XII. pedig bibliográfia.

Az I. időszakban mágikus eszközökkel folyt a gyógyítás, de volt néhány belsőleg használt orvosság is, mint pl. a rizsbor és növényi eredetű gyógyszerek. Ismerték a vérköpölyözést, a sebek valamilyen kezelését. Használták a gyógyvizeket, és nem volt ismeretlen — akár csak Kínában — a lepra. — A II. periódus tart az i. e. 97. évtől az i. u. 709. évig. Jellemzője a konfucianus Kínával folyó szellemi cserekapcsolat. Ez hivatalosan az i. e. 33-tól bizonyítható. Az V. sz. elején tűnik fel a japán írásrendszer, s a század vége felé megkezdődik a kínai ismeretek és művészetek áramlása Japánba, köztük a gyógytudományé is. Utóbbiban különösen fontos szerepet játszott Korea, amelynek egyik trónörököse 286-ban látogatást tett a japán udvarnál, és bevezette oda a kínai betűket és irodalmat. Később orvosok és gyógynövényismerők is jöttek onnan. 561-ben behoztak 164 kínai orvosi könyvet (köztük acupunctúrával foglalkozókat is). A később behozottak között úgy látszik indiai eredetűek is voltak, amelyek buddhista misszionáriusok révén kerülhettek Koreába. Jelentős fejlemény,

hogy a VII. sz. elején a buddhizmus hivatalosan elismert vallássá lesz. Bár az ősi sintoizmust nem küszöbölték ki teljesen, a buddhizmus ezután századokon keresztül hatott a gyermeknevelés, szegény- és beteggondozás, az orvostudomány, a művészet terén, s általában a társadalmi és szellemi életre. A buddhista boncok gyakran orvosok is voltak egy személyben. 702-ben már megjelenik az első japán törvény, amely szabályozza az orvosi gyakorlatot, a tanulmányi rendet és a szakosítást; mindezt kínai mintára. Az orvosi főiskolának, amelyet az udvar igazgatott, öt ága volt: gyógyszerészet, masszázs, acupunctúra, exorcizmus és orvoslás. Utóbbin belül még a következő szakok: belgyógyászat, sebészet, sebkezelés, gyermekgyógyászat, fül-, szem-, száj- és foggyógyászat. (A masszázsval kapcsolatban volt a törések kezelése is.) Ezeknek a szakoknak tanulása különféle ideig tartott. A Nara-korszak jellemzője orvostörténeti szempontból a kórházak alapítása: e téren Komyo császárnő jeleskedett. Tőle való az a több mint 600 tárgy, közte 60 különféle gyógyszerészeti, amelyeket férje halála alkalmából ajándékozott és helyeztet el a világ legrégebbi múzeumában. (A cikk hozza e 60 tárgy listáját.) A IV. korszakban bekövetkezik a japán nemzeti újjáébredés. Az írásrendszer tökéletesítésével terjed a közoktatás, s a nők is megtanulnak írni-olvasni. Fejlődik a főiskolai oktatás, s a tanulók $\frac{1}{3}$ -ödét az orvostudomány vonzza. Buddhista ihletésű a Jamai-no Szósi című tekercs, amely több beteg-, betegség- és orvosábrázolást tartalmaz. Ebben a korszakban is találkozunk Kínából behozott orvosi és receptkönyvekkel, de van már több japán gyűjtemény is a IX. sz. elejéről. Eredeti példányaik elvesztek, sőt részben a korai másolatok is. A 986-ból való Isin-Ho 30 kötetének eredeti kézírata azonban megvan, ez a legrégebbi japán orvosi könyv. Mivel a boncolás csaknem ismeretlen volt, az anatómia és az élettan még mesterkéltségre szorult.

Ismerték a malária több fajtáját, osztályozták számos bőrbajtot, tudtak a lepra ragályos voltáról. Elég fejlett ismereteik voltak a „materia medica” terén. (2 könyv 772 különféle gyógyszerrel!) Az V. korszak (1187—1333) jellemzője a buddhista szekták elterjedése, amelyek közül főleg a Zen-szektának volt szoros kapcsolata a japán orvostudomány fejlődésével. Ebben a korszakban kezdik el a tea meghonosítását Japánban, amelynek orvosi felhasználásáról könyv is megjelenik (1214-ben). De ebben és a következő periódusban (1334—1568) is erős a kínai hatás. Utóbbi korszak elejét 60 évig dúló polgárháború, a végét pedig a syphilis fellépése és elterjedése teszi emlékezetessé. Jellemző, hogy 1512-ben, amikor először írják le, „kínai bajnak” nevezik. A VII. korszak rövid, de bővelkedik megrázkódtatásokban, amelyek közé tartozik az európai civilizáció és kultúra behatolása is. Számos kínai és japán orvosi könyv jelenik meg az egyes orvostudományi szakok köréből. Az európai (ill. észak-amerikai) orvostudomány meghonosodása Japánban három szakaszban lejátszódó folyamat volt: a) a spanyol—portugál időszak 1542-ben kezdődött, és véget ért az 1617 és 1638 között lezajlott üldözéssel. b) Ezt követte a holland szakasz 1853-ig; majd c) a 3. periódus 1853 után, amely angol-amerikainak mondható.

E rövid ismertetés keretében már csak két, bennünket közelebről érintő mozzanatra hívom fel a figyelmet. Az egyik az Edo-korszak (1616—1867) harmadik része, amelyben az európai ihletésű japán orvostudományról van szó. Itt találkozunk ui. a nagyszombati egyetem orvosi karának tanára, *Plenck József Jakab* nevével, akinek 1777-ben Bécsben megjelent *Doctrina de morbis oculorum* c. művét holland fordításából ismerték meg Japánban. (Vö. B. K. Rippa cikkét az Orvostört. Közl. 45. számában, 135—142. old.). Nyilván a bécsi megjelenési hely alapján említik a szerzők egyszerűen csak bécsinek. Tudnak azonban arról is,

hogy jól ismert volt Plencknek *Doctrina de morbis sexus feminei* c. 1808-ban kiadott műve, amelynek alapján írták az első modern japán nőgyógyászati könyvet. A másik az ún. inro-festés. A szó etimológiája szerint (ro = doboz; in = pecsétnyomó) arra a Kinából átvett divatra emlékeztet, hogy magas rangú emberek személyes pecsétjüket kis, 4 hüvelyknyi négyszögletes dobozban hordták. Mivel a nemzeti viselet ruhadarabjain nem volt zseb, az övben helyezték el, és hogy ki ne essék belőle, az inrón keresztülfűzött zsinórral erősítették hozzá, amelynek egyik végére biztosító csomót kötöt-

tek. A XVII. sz. végére művészi kivitelű kis fatárgyakat alkalmaztak biztosítóul: ez a necuké. A két selyemzsinórt az ozsiménak nevezett szorítókarikán vezették keresztül. Ugyanakkor magát az inrót is faragványokkal és festéssel tették díszesebbé. A gyakorlati alkalmazása pedig áterjedt a pecsétnyomókról a gyógyszerekre. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak a gyűjteményében is található 5 inró. Egyik kinagyított japán nőgyógyászati ábrája pedig egy 1881-ben nyomtatott népszerű orvosi nyomtatványról készült.

Vida Tivadar

KRÓNKA

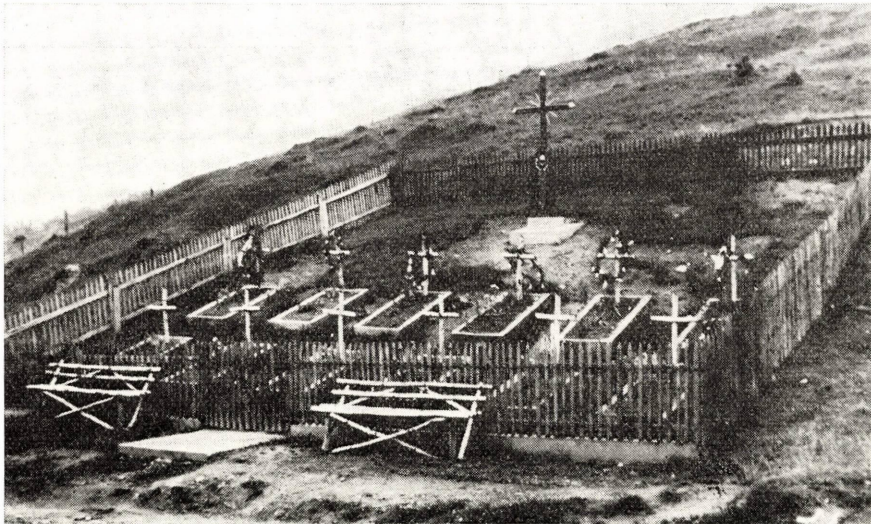
LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ: A DOBRAVÖLGYI MAGYAR KATONAI TEMETŐ

STANCA DOMOKOS

Érdekes levelet kapott Kolozsvárról a szerkesztőség, amely levél beszámol az első világháborúban elesett magyar honvédek dobravölgyi katonai temetőjéről és mai állapotáról. Számunkra azért is érdekes ez a levél és visszaemlékezés, mert írója, dr. Stanca Domokos 1916-tól 1918-ig a szegedi 3. Honvéd Huszárezred orvosfőnöke volt.

„Mellékelve küldök egy fényképet a dobravölgyi (Bukovina) hősi temetőről, amelyben a volt szegedi 3. Honv. Huszárezred katonái fekszenek — írja Stanca Domokos.

1917. augusztus 6—7-én nagy ütközet volt az Afinis hegytetőn, az erdőben és lent a Dobravölgyben. Az elesett huszárok közül néhányat a Dobravölgyben, az

A szegedi 3. Honvéd Huszárezred temetője Bukovinában (1967)

út mellett temettek el. A többiek a hegytetőn és az erdőben lettek eltemetve, ott ahol elesetek.¹

1966-ban néhány öreg román dobnavölgyi földműves megfogadta, hogy rendbe hozzák a sírhantokat és megkértek engem — mint aki 1917-ben jelen voltam a harcokban — hogy identifikáljam a sírhantokat, hogy újból felírassák a halottak neveit.

Kérésüknek eleget tettem és megmutattam — pontosan jegyzeteim szerint —, hogy melyik sírban ki fekszik. A dobnavölgyi, vámai és molidi lakosok a vámai községi tanácsnak és a molidi papírgyár igazgatóságának segítségével a sírhantokat igen szépen rendbe hozták, szépen körülkerítették és megfogadták, hogy gondozni fogják, mint történeti műemléket. Őszinte áldozatkészségük megható és hálára kötelez. Az elesett huszárok többsége Szeged—Hódmezővásárhely vidékéről való.

A dobnavölgyi lakosok nagyon szeretnék, ha az ottan eltemetett huszárok hozzátartozói tudomást szereznének, hol vannak eltemetve rokonaik, családtagjaik . . .”

A szerző leveléhez mellékelve első világháborús visszaemlékezését, beleszöve a síroknak nyugvó katonák nevét, is megküldte.²

„Harctér, 1917. november 1. Halottak napja a bukovinai fronton . . . A 3. H. Huszárezred frontján . . .

Kivilágítjuk a kis hősi temetőt. Csendes novemberi este. A földbe szúrt gyertyák sárga lángja fényzőnbe borítja a sírokat, a fejfákat. Fedetlen fejfel állunk, hangtalanul a sírok előtt, szemünk révedezve tekint a szomorú elmúlás előttiünk fekvő jeleire. Itt fekszik Csánki őrmester, Gál Demeter káplár, ott Szabó Antal huszár gránátaláállal, Schneider János tizedes, Kádár János huszár fejlövessel, Bíró Ferenc huszár a 2. századból — élt 20 évet —, amott Kasnyik Mihály az 5. századból, kit gránátroncsolás vitt az elmúlásba, Lomüller János huszár, Vigh János huszár, Szögi Zoltán, Juhász János, Dobrina András huszár, kik itt estek el a Dobnavölgyben és mások kik az Afinis hegytetőn a sűrű fenyves erdőben vannak eltemetve; Pap hadnagy, Miletics Szvetozár zászlós, Tekler András huszár, Gyura Árpád, Söreg János, Takács András szakaszvezető, Pitnik László, Sipos János huszárok, Gálzó Lajos egészségügyi szakaszvezető, kit fejlövés vitt az elmúlásba, Harangozó Kálmán, Oravec Pál járőrvezető, Ambrus Ferenc, Nagsa János járőrvezető, Szabó Pál huszár, Reiter Mátyás tizedes fejlövessel, Kovács János haslövessel, Juhász Mihály huszár, Szántó István őrmester a 7. századból fejlövessel, Boros István tizedes az 5. századból, kik az 1917 augusztus hónapi ütközetben estek el . . . és mások, többen, szomorú sorban . . .

Sokáig állunk némán, sajtó szívvel. A gyertyák seregve múlnak el, úgy, mint a katonaelet. Mind sötétebbek a sírok. Hűs lehelet jön a sűrű fenyves erdőből. Szűkebbre szorítjuk menténket.

¹ Az elesettek nevét, haláluk helyét a szerző, mint ezredorvos-főnök pontosan feljegyezte naplójában, amely ma is birtokában van. Visszaemlékezését ennek alapján írta meg.

² Stanca Domokos „Hármasok” címmel írt regényt háborús élményei alapján. A regény 1934-ben jelent meg. A következő rész ebből származó idézet.

Forró könnycseppek hullnak a szomorú, kifáradt arcokra. Az utolsó gyer-
tya lassú elmúlása sötétséget borít a sírhantokra. Sötét fájdalom borítja
lelkünket...”³

A NEMZETKÖZI GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG PRÁGAI KONGRESSZUSA

A Purkynje Orvostársaság Gyógyszerészeti Egyesületének rendezésében Prágában került sor 1971. szeptember 20–25-ig a Nemzetközi Gyógyszerész-történeti Társaság kongresszusára. A kerekén 500 résztvevő 30 országot képviselt. A küldöttek nagy száma, az előadások anyaga és a kongresszus aktivitása azt mutatta, hogy a gyógyszerésztörténelem iránt nemzetközi vonatkozásban is nagy érdeklődés mutatkozik. Az előadások nyolc témakörben kerültek lebonyolításra: a muzeológiai elv kérdései, gyógyszerészeti múzeumok, gyógyszerészeti tárgyak gyűjtésének módszertana, gyógyszeranyagok és készítmények története, gyógyszerészeti tudományok története, gyógyszerészi gyakorlat (ipar, kereskedelem, gyógyszertárak) története, gyógyszerészképzés története, gyógyszerészi irodalom fejlődésének története.

Magyar részről dr. Halmai János professzor „A magyar gyógyszerészmúzeum története” címmel és dr. Zalai Károly, a Magyar Gyógyszerészeti Társaság főtitkára „A gyógyszerészdoktori értekezések történeti fejlődése Magyarországon” címmel tartott előadást. Dr. Zalai Károly előadásában röviden ismertette a hazai gyógyszerészdoktorképzés kialakulását és az 1851 óta elkészült értekezések fejlődését.

Z. K.

A MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV CENTENÁRIUMA

1971. december 3-án a Gyógyszerészeti és Gyógyszerkönyvi Bizottság, a Magyar Gyógyszerészeti és a Magyar Orvostörténelmi Társaság — az Egészségügyi Minisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztálya és a Kémiai Tudományok Osztálya védnökségével — ünnepi tudományos ülést tartott a Magyar Gyógyszerkönyv első kiadása megjelenésének 100. évfordulója alkalmából az Akadémia kongresszusi termében. A megnyitó beszédet és a Than Károlyról szóló megemlékezést dr. Végh Antal egyetemi tanár, a gyógyszerészeti kar dékánja, a gyógyszerkönyv szerkesztő bizottságának jelenlegi elnöke tartotta. Az ünnepi ülésen előadást tartott dr. Habán György, dr. Kedvessy György professzor, dr. Laszlovszky József, dr. Novák István professzor,

³ Köszönettel tartozunk dr. Stanca Domokos főorvos úrnak leveléért, amely fel-
elevenítve egy orvos régmúlt emlékeit, egyúttal a szomszéd népek kölcsönös megbecsülését is szépen példázza. (A szerk.)

dr. Vastagh Gábor és dr. Zalai Károly. Az előadások felölelték a magyar gyógyszerkönyvek fejlődésének egyes állomásait, főbb oldalait, létrehozóik, szerkesztőik közül néhány kiemelkedő tudós működésének rajzát.

December 4-én az ünnepi ülés résztvevőinek népes küldöttsége megkoszorúzta a Kerepesi úti temetőben Than Károly sírját. A megemlékező beszédet dr. Zboray Bertalan tartotta.

Z. B.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József Antall, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum and Library, Budapest, II., Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or by numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1—2 sheets should be sent.

A *galley proof*, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Twenty-five reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Museum and Library, Budapest II., Török u. 12. Hungary.

CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE

- József ANTALL, M. A., Dr. phil., Historian, F. I. S. H. M., F. I. S. H. Ph., Secretary and Member of the Presidium of the H. S. H. M., Member of the Board of the H. S. H. S. Ph., Deputy Director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library, Editor of the Comm. Hist. Artis Med.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára
Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Wassil Nikolov BAKARDJIEW, Dr. med., F. I. S. H. M.
Sofia IV, Sipka 35/II. Bulgaria
- Sándor BÁLINT, Prof. Dr. phil., C. Sc., Retired Professor of History at the József Attila University Szeged
Szeged, Tömörkény u. 2/b. Hungary
- Gyula BATÁRI, M. A., Scientific Worker of the Széchényi National Library
Országos Széchényi Könyvtár
Budapest VIII., Múzeum krt. 14/16. Hungary
- Győző BIRTALAN, Dr. med. Member of the Board of the H. S. H. M., Specialist for Internal Diseases
Budapest XI., Kenese u. 1. Hungary
- Árpád BLÁZY, Pharmacist, Member of the Board of the F. H. S. H. M., Secretary of the H. S. H. S. Ph., Head of Pharmacy at Zalaegerszeg
8/35. Gyógyszertár
Zalaegerszeg, Landorhegyi út 6. Hungary
- Balázs BUGYI, Dr. med. and Dr. phil., Radiologist, F. I. S. H. M., F. H. S. H. M., Head Medical Officer
Ganz-MÁVAG Üzemi Rendelőintézet
Budapest VIII., Vajda Péter u. 12. Hungary
- Géza BUZINKAY, M. A., Literary Historian, Assistant Member of the Board of the H. S. H. M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library, Assistant Editor of the Comm. Hist. Artis Med.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára
Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Károly FARKAS, Prof. Dr. med., D. Sc., F. I. S. H. M., Honorary President of the H. S. H. M., Director of the National Institute of Rheumatism and Physiotherapy
Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet
Budapest II., Frankel Leó u. 17/19. Hungary

- Árpád FAZEKAS, Dr. med., F. H. S. H. M., Head Physician of paediatric Department
Szabolcs-Szatmár megyei Gyermekek Szívgyógyászati Intézet
Nyíregyháza, Vöröshadsereg u. 68. Hungary
- Tamás FELKAI, Dr. med., Radiologist, Oxyologist. Assistant Member of the Board of the H. S. H. M.,
Chief of the Special-Emergency-Car-Service-Group of the Hungarian National Emergency and Ambulance Service. Leader of the Museum of Ambulance „Kresz Géza”
Országos Mentőszolgálat
Budapest V., Markó u. 22. Hungary
- András GÁCS, Optician
OFOTÉRT V. sz. bolt
Budapest IX., Üllői út 121. Hungary
- Edward D. GRIBANOV, MD, Lecturer
Moscow, U-110, Durova St. 3/13, Apt. 152. U. S. S. R.
- Agnés GYÁRFÁS, Dr. phil., Leader of the Central Medical Library of Miskolc
Központi Orvosi Könyvtár
Miskolc, Szentpéteri kapu. Hungary
- János HALMAI, Prof. Dr. pharm., C. Sc., F. I. S. H. Ph., Member of the Board of the H. S. H. M., Honorary President of the H. S. H. S. Ph., Retired Director of the Institute of Pharmacognosy of the Semmelweis Medical University of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógynövény- és Drogismereti Intézete
Budapest VIII., Üllői út 26. Hungary
- Nándor HORÁNSZKY, Dr. med., Psychiatrist
Budapest XII., Bíró u. 6/c. Hungary
- Emma IVÁNYI, Dr. phil., Chief-archivist of the Hungarian National Archives
Magyar Országos Levéltár
Budapest I., Bécsikapu tér 4. Hungary
- Wolfram KAISER, Prof. Dr. med., Head Physician of the 1th Medical Clinic at the Martin-Luther-University Halle-Wittenberg
I. Medizinische Klinik der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
Halle (Saale), Leninallee 22. German Democratic Republic
- Károly KAPRONCZAY, M. A., Dr. phil., Historian, Assistant Member of the Board of the H. S. H. M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Dénes KARASSZON, Dr. med. vet., C. Sc., F. I. S. H. M., Treasurer of H. S. H. M., Senior Research Fellow of the National Institute of Public Health
Országos Közegészségügyi Intézet
Budapest IX., Gyáli út 2/6. Hungary
- Bertalan KOROMPAY, Dr. phil., C. Sc., Retired Teacher
Budapest XI., Törcsvár u. 20. Hungary
- Alexander G. LUSHNIKOV, MD
Moscow, V-330, Mosfil'movskaia 23, kv. 70. U. S. S. R.
- László NEBENFÜHRER, Dr. med., Dermatologist, Member of the Board of the H. S. H. M., Head of Institute of Dermatology, Chief Medical Officer of the János Hospital

- János Kórház és Rendelőintézet
Budapest XII., Diósárok u. 1. Hungary
- Zoltán PATAKI, Dr. jur., M. A., Member of the Auditing Commission of the H. S. H. M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Gyula REGÖLY-MÉREI, Prof. Dr. med., C. Sc., F. I. S. H. M., Vice President of the H. S. H. M., Scientific Consultant of the Hungarian Academy of Sciences
Budapest V., Szent István krt. 21. Hungary
- Endre RÉTI, Dr. med., C. SC., Assistant Secretary of the I. S. H. M., President of the H. S. H. M., Director of the Central Library of the Semmelweis Medical University of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára
Budapest VIII., Üllői út 26. Hungary
- Viola R. HARKÓ, Dr. phil., Literary Historian, Member of the Board of the H. S. H. M., Senior Research Fellow of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára
Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Emil SCHULTHEISZ, Dr. med., F. I. S. H. M., F. I. S. H. Ph., Secretary-General of the H. S. H. M., Director of the Central Hospital, Director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Központi Állami Kórház
Budapest XII., Kútvölgyi út 4. Hungary
- Domokos STANCA, Dr. med., Retired Chief Medical Officer
Cluj, Str. Dobrogeanu Gherea 22. Rumania
- Lajos SZODORAY, Prof. Dr. med., D. Sc., F. I. S. H. M., Co-President of the H. S. H. M., Director of the Clinic of Dermatology and Venereal Diseases of the Medical University of Debrecen
Debreceni Orvostudományi Egyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikája
Debrecen 10. Hungary
- Zoltán SZÓKEFALVI-NAGY, Dr. phil., C. Sc., Member of the Board of the H. S. H. M., Professor of the Chemistry of the Teachers' Training College of Eger
Egri Tanárképző Főiskola
Eger, Szabadság tér 2. Hungary
- András TASNÁDI KUBACSKA, Dr. phil., D. Sc., Member of the Board of the H. S. H. M., Head of Department of the Hungarian State Institute of Geology
Magyar Állami Földtani Intézet
Budapest, XIV., Népstadion út 14. Hungary
- Klára T. PAJORIN, M. A., Teacher, F. H. S. H. M., Scientific Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára
Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Lilla VÁRADI, M. A., Historian, F. H. S. H. M., Scientific Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary

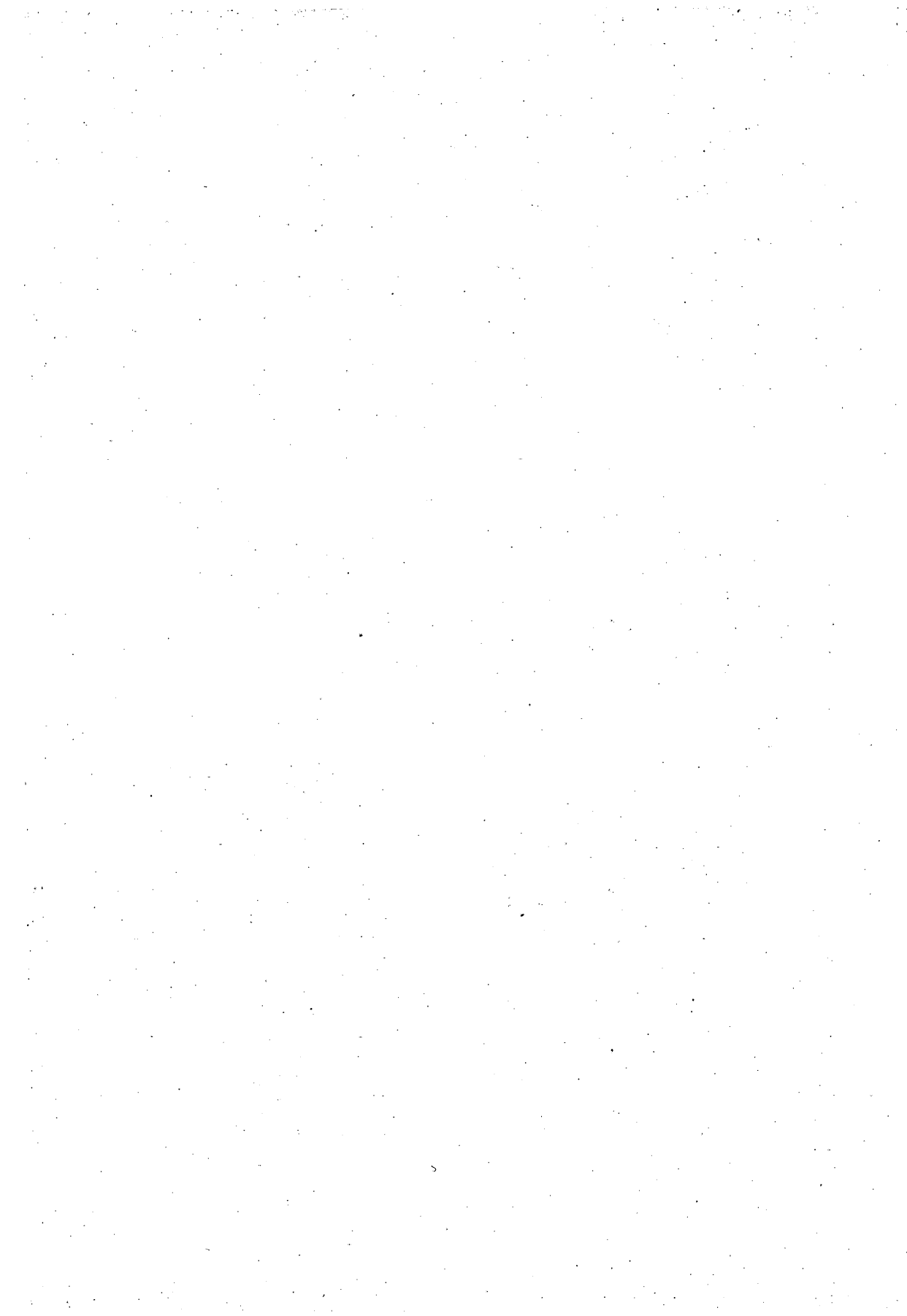
- Gyula VARANNAI, Dr. med., Internist, F. H. S. H. M., District Doctor
Budapest XIV., Lumumba u. 147. Hungary
- Mária VIDA, M. A., Literary Historian, F. H. S. H. M., Deputy Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Tivadar VIDA, M. A., Scientific Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára
Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Arina VÖLKER, Univ. Stud.
I. Medizinische Klinik der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
Halle (Saale), Leninallee 22, German Democratic Republic
- Károly ZALAI, Dr. pharm., C. Sc., F. I. S. H. M., F. I. S. H. Ph., Secretary-General of the H. S. H. M., Vice President of the H. S. H. M., Reader, Leader of the University Dispensary of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára
Budapest IX., Hőgyes Endre u. 7/9. Hungary
- Imre ZOLTÁN, Prof. Dr. med., D. Sc., Member of the Board of the H. S. H. M., Rector of the Semmelweis Medical University of Budapest, Director of the IInd Department of Obstetrics and Gynecology of the Semmelweis Medical University of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája
Budapest VIII., Üllői út 78. Hungary

*

C. Sc.	Holder of Candidate's Degree
D. Sc.	Holder of Doctor's Degree
F. I. S. H. M.	Fellow of the International Society of the History of Medicine
F. H. S. H. M.	Fellow of the Hungarian Society of the History of Medicine
F. I. S. H. Ph.	Fellow of the International Society for the History of Pharmacy
F. H. S. H. S. Ph.	Fellow of the Historian Section of the Hungarian Society of Pharmacy
M. A.	Master of Arts

Kiadja a Medicina Könyvkiadó
Felelős szerkesztő: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Fraunhofer Ferenc – Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 22,5 (A/5) iv – Példányszám: 1100
MD 38072-a-7000
71.6538 Egyetemi Nyomda: Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Therapia Hungarica

ist eine deutscher, englischer, französischer und russischer Sprache vierteljährlich erscheinende Zeitschrift, die über die neuesten Ergebnisse der pharmakotherapeutischer Forschungsarbeit in Ungarn berichtet.

Sollten Sie an dieser Veröffentlichung interessiert sein, werden Ihnen auf Anfrage kostenlose Musterexemplare zugesandt.

THERAPIA HUNGARICA

Budapest 5 • Postfach 64
Ungarn

medimpex

Budapest 5 · Postfach 126

Arzneispezialitäten · Pharmazeutische Substanzen
Impfstoffe · Arzneimittel für die Veterinärmedizin
Futterergänzungsmittel · Laborchemikalien · Radio-
aktive Produkte · Heilpflanzen · Heil- und Bitterwasser
Ätherische Öle